

БЕСТСЕЛЕР «НЬЮ-Йорк Таймс»

ЕЛІЗАБЕТ ГІЛБЕРТ

їсти

Молитися

«Чудова книга, блискуча й особиста,
сповнена глибоких духовних роздумів».

— ЕНН ЛАММОТТ

Кохати

Подорож однієї жінки у пошуках сенсу
життя Італією, Індією та Індонезією

Їсти, молитися, кохати

Їсти, молитися, кохати.

Їсти, молитися, кохати.

Їсти, молитися, кохати.

Також від Елізабет Гілберт:

«Пілігрими»

«Суворі чоловіки»

«Останній американський чоловік»

«Їсти, молитися, кохати»

«Їсти, молитися, кохати»

VIKING

Видано видавничою групою Penguin Group

Penguin Group (USA) Inc., 375 Hudson Street, New York, New York 10014, США

Penguin Group (Canada), 90 Eglinton Avenue East, Suite 700, Toronto, Ontario, M4P 2Y3, Канада (підрозділ Pearson Penguin Canada Inc.)

Penguin Books Ltd, 80 Strand, London WC2R 0RL, Англія

Penguin Ireland, 25 St. Stephen's Green, Dublin 2, Ірландія (підрозділ Penguin Books Ltd)

Penguin Books Australia Ltd, 250 Camberwell Road, Camberwell, Victoria 3124, Австралія (підрозділ Pearson Australia Group Pty Ltd)

Penguin Books India Pvt Ltd, 11 Community Centre, Panchsheel Park, New Delhi – 110 017, Індія

Penguin Group (NZ), Cnr Airborne and Rosedale Roads, Albany, Auckland 1310, Нова Зеландія (підрозділ Pearson New Zealand Ltd)

Penguin Books (South Africa) (Pty) Ltd, 24 Sturdee Avenue, Rosebank, Johannesburg 2196, Південна Африка

Penguin Books Ltd, зареєстрований офіс:

80 Strand, London WC2R 0RL, Англія

Перше видання опубліковано у 2006 році видавництвом Viking Penguin, членом Penguin Group (USA) Inc.

1 3 5 7 9 10 8 6 4 2

Авторське право © Елізабет Гілберт, 2006. Усі права захищено.

Бібліотечні дані Конгресу США (каталогізація у виданні)

Гілберт, Елізабет, дата.

Їсти, молитися, кохати: пошук однією жінкою всього на світі через Італію, Індію та Індонезію / Елізабет Гілберт. — с.

ISBN 0-670-03471-1

1. Гілберт, Елізабет — Подорожі.

2. Подорожні нотатки, американські. I. Назва.

G154.5.G55A3 2006

910.4—dc22

[B] 2005042435

Надруковано у США.

Набрано шрифтом Italian Garamond з дисплейним шрифтом Tagliente.

Дизайн Ельке Зігал.

Без обмеження прав, застережених авторським правом вище, жодна частина цього видання не може бути відтворена, збережена в будь-якій пошуковій системі чи введена до неї або передана в будь-якій формі чи будь-якими засобами (електронними, механічними, шляхом фотокопіювання, запису або іншим способом) без попереднього письмового дозволу як власника авторських прав, так і зазначеного вище видавця цієї книги.

Сканування, завантаження та розповсюдження цієї книги через Інтернет або будь-якими іншими засобами без дозволу видавця є незаконними та караються згідно із законом. Будь ласка, купуйте лише авторизовані електронні видання та не беріть участі й не заохочуйте електронне піратство матеріалів, захищених авторським правом. Підтримка прав автора є важливою та високо цінується.

Їсти, молитися, кохати.

Для Сьюзан Боуен — яка надавала прихисток навіть за 12 000 миль звідси.

Їсти, молитися, кохати

«Кажи правду, кажи правду, кажи правду.»*

— Шеріл Луїз Моллер

.

За винятком випадків, коли намагаєшся вирішити термінові балінезійські операції з нерухомістю, як описано в Книзі 3.

Їсти, молитися, кохати.

ЗМІСТ

Вступ

Книга перша

Розділ 1

Розділ 2

Розділ 3

Розділ 4

Розділ 5

Розділ 6

Розділ 7

Розділ 8

Розділ 9

Розділ 10

Розділ 11

Розділ 12

Розділ 13

Розділ 14

Розділ 15

Розділ 16

Розділ 17

Розділ 18

Розділ 19

Розділ 20

Розділ 21

Розділ 22

Розділ 23

Розділ 24

Розділ 25

Розділ 26

Розділ 27

Розділ 28

Розділ 29

Розділ 30

Розділ 31

Розділ 32

Розділ 33

Розділ 34

Розділ 35

Розділ 36

Книга друга

Розділ 37

Розділ 38

Розділ 39
Розділ 40
Розділ 41
Розділ 42
Розділ 43
Розділ 44
Розділ 45
Розділ 46
Розділ 47
Розділ 48
Розділ 49
Розділ 50
Розділ 51
Розділ 52
Розділ 53
Розділ 54
Розділ 55
Розділ 56
Розділ 57
Розділ 58
Розділ 59
Розділ 60
Розділ 61
Розділ 62
Розділ 63
Розділ 64
Розділ 65
Розділ 66
Розділ 67
Розділ 68
Розділ 69
Розділ 70
Розділ 71
Розділ 72
Книга третя
Розділ 73
Розділ 74
Розділ 75
Розділ 76
Розділ 77
Розділ 78
Розділ 79

Розділ 80

Розділ 81

Розділ 82

Розділ 83

Розділ 84

Розділ 85

Розділ 86

Розділ 87

Розділ 88

Розділ 89

Розділ 90

Розділ 91

Розділ 92

Розділ 93

Розділ 94

Розділ 95

Розділ 96

Розділ 97

Розділ 98

Розділ 99

Розділ 100

Розділ 101

Розділ 102

Розділ 103

Розділ 104

Розділ 105

Розділ 106

Розділ 107

Розділ 108

Остаточне усвідомлення і заспокоєння

Їсти, молитися, кохати.

Їсти, молитися, кохати.

Їсти, молитися, кохати.

Вступ

або

Як влаштована ця книга

або

109-а намистина

Коли подорожуєш Індією — особливо священними місцями та ашрамами — можна побачити багато людей із намистом на шиї. Також часто трапляються старі фотографії оголених, худих і трохи грізних йогів (а інколи навіть повних, доброзичливих і сяючих йогів), які теж носять намиста. Ці нитки намистин називаються джапа-мала. В Індії їх використовують століттями, щоб допомагати побожним індуїстам і буддистам зберігати зосередженість під час молитовної медитації. Намисто тримають у руці й перебирають по колу — одну намистину на кожне повторення мантри. Коли середньовічні хрестоносці вирушили на Схід у священні війни, вони побачили, як віруючі моляться з цими джапа-малами, оцінили техніку й привезли цю ідею до Європи у вигляді вервиці.

Традиційна джапа-мала складається зі 108 намистин. У більш езотеричних колах східних філософів число 108 вважається надзвичайно сприятливим — досконалим трицифровим кратним трьом, компоненти якого в сумі дають дев'ять, а це три трійки. А три, звісно, — це число, що символізує вищу рівновагу, як може переконалися кожен, хто вивчав або Святу Трійцю, або звичайний барний табурет. Оскільки вся ця книга присвячена моїм спробам знайти баланс, я вирішила побудувати її як джапа-малу, розділивши свою історію на 108 оповідей, або «намистин». Цей ланцюг із 108 історій додатково поділений на три частини — про Італію, Індію та Індонезію, три країни, які я відвідала протягом цього року самопізнання. Такий поділ означає, що в кожному розділі буде по 36 історій, і це мені особисто імпонує, бо я пишу все це у свої тридцять шостий рік життя.

Перш ніж я надто занурюся в числову містицизм (майже як Луїс Фаррахан), скажу, що мені також подобається ідея нанизати ці історії на структуру джапа-мали, бо вона дуже... структурована. Щире духовне дослідження — це завжди справа методичної дисципліни. Пошук Істини — це не хаотичний безлад, навіть у нинішню епоху хаосу. Як шукачка й як письменниця, я вважаю корисним триматися за ці «намистини», щоб не втратити зосередженості на тому, чого я намагаюся досягти.

У будь-якому разі, кожна джапа-мала має особливу додаткову намистину — 109-ту, яка звисає поза цим збалансованим колом із 108, як підвіска. Раніше я думала, що 109-та намистина — це запасна, як додаткова гудзик на гарному светрі або молодший син у королівській родині. Але, виявляється, вона має глибше призначення. Коли під час молитви пальці доходять до цього маркера, слід зупинитися у своїй медитації та подякувати вчителям.

Тож тут, на моїй власній 109-й намистині, я зупиняюся ще до того, як починаю. Я висловлюю вдячність усім своїм учителям, які з'явилися переді мною цього року у стількох дивовижних формах.

Але передусім я дякую моїй Гуру, яка є самим серцем співчуття і яка так великодушно дозволила мені навчатися в її ашрамі, поки я була в Індії. Також хочу уточнити, що я пишу про свій досвід в Індії виключно з особистої точки зору, а не як богословка чи офіційна представниця когось. Тому я не

використовуватиму імені моєї Гуру в цій книзі — бо не можу говорити від її імені. Її вчення говорять самі за себе. Так само я не розкриватиму ні назви, ні місця розташування ашраму, щоб не наражати цю чудову інституцію на зайву публічність, з якою вона може не мати ні бажання, ні ресурсів справлятися.

І ще одне: хоча в книзі іноді змінені імена людей з різних причин, я вирішила змінити імена абсолютно всіх, кого зустріла в цьому ашрамі — як індійців, так і західних відвідувачів. Це з поваги до того, що більшість людей не вирушають у духовну подорож для того, щоб потім стати персонажами книги. (Хіба що, звісно, як я). Єдиний виняток — Річард із Техасу. Його справжнє ім'я — Річард, і він справді з Техасу, бо він був для мене дуже важливим під час перебування в Індії.

І ще одне: коли я запитала Річарда, чи не проти він, що я згадаю в книзі його минуле — що він був наркозалежним і алкоголіком — він відповів, що це цілком нормально.

Він сказав: «Я й сам давно думав, як би це краще донести людям».

Але спочатку — Італія...

Їсти, молитися, кохати.

Їсти, молитися, кохати.

Я хотіла б, щоб Джованні мене поцілував. О, але є так багато причин, чому це була б жахлива ідея. По-перше, Джованні на десять років молодший за мене і — як і більшість італійських хлопців у двадцяті — досі живе зі своєю матір'ю. Уже самі ці факти роблять його малоюмовірним романтичним партнером для мене, адже я — професійна американська жінка трохи за тридцять, яка щойно вийшла з невдалого шлюбу й болісного, нескінченного розлучення, а потім одразу ж пережила пристрасний роман, що завершився нудотним розбитим серцем. Ця втрата за втратою залишила мене сумною, крихкою і відчутно такою, ніби мені близько сім тисяч років. З чисто принципових міркувань я б не стала нав'язувати своє зламане, виснажене «я» цьому прекрасному, незайманому Джованні. Не кажучи вже про те, що я нарешті дійшла до того віку, коли жінка починає сумніватися, чи справді наймудріший спосіб пережити втрату одного красивого кароокого юнака — це негайно запросити іншого до свого ліжка. Саме тому я вже багато місяців одна. Саме тому, фактично, я вирішила провести весь цей рік у цілковитій стриманості. На що кмітливий спостерігач міг би запитати: «Тоді навіщо ти приїхала до Італії?» На що я можу лише відповісти — особливо коли дивлюся через стіл на гарного Джованні: «Чудове питання».

Джованні — мій партнер по мовному обміну. Це звучить як натяк, але, на жаль, ним не є. Насправді це означає лише те, що ми кілька вечорів на тиждень зустрічаємося тут, у Римі, щоб практикувати мови одне одного. Спочатку говоримо італійською — і він терплячий зі мною; потім говоримо англійською — і я терпляча з ним. Я знайшла Джованні через великий інтернет-кафе на площі Барберіні, навпроти фонтану зі статуєю сексуального морського бога, який сурмить у мушлю. Він (тобто Джованні, не морський бог) залишив оголошення на дошці: носій італійської шукає носія англійської для розмовної практики. Поруч був ще один такий самий лист — слово в слово, навіть шрифт той самий. Різнилися лише контакти. Один належав Джованні, інший — комусь на ім'я Даріо. Але навіть домашній номер був той самий. Користуючись своїми видатними інтуїтивними здібностями, я написала обом одночасно італійською: «Ви, випадково, брати?» Джованні відповів мені дуже провокативним повідомленням: «Ще краще. Близнюки!» Так — значно краще. Високі, темноволосі й гарні ідентичні двадцятип'ятирічні близнюки з величезними карими очима, які просто розчиняють мене зсередини. Після знайомства з ними я почала замислюватися, чи не варто мені переглянути своє правило цілібату. Наприклад, можливо, я могла б залишатися повністю цнотливою — окрім того, що тримати двох привабливих двадцятип'ятирічних італійських братів-близнюків як коханців. Це трохи нагадує мою подругу, яка є вегетаріанкою, але з винятком бекону. Я вже майже писала лист до Penthouse:

У мерехтливих тінях римського кафе було неможливо зрозуміти, чиї руки пестили б — Ні. Ні і ще раз ні. Я обірвала фантазію посеред слова. Це був не мій

момент для романтики і (як день слідує за ніччю) подальшого ускладнення і без того заплутаного життя. Це був мій момент для пошуку зцілення і спокою, які приходять лише через самотність. У будь-якому разі, до середини листопада сором'язливий, вдумливий Джованні й я вже стали добрими друзями.

Щодо Даріо — більш яскравого й легковажного брата — я познайомила його зі своєю чарівною шведською подругою Софі, і як вони проводять вечори в Римі — це вже інший різновид мовного обміну. А ми з Джованні просто розмовляємо. Ну, ще їмо і розмовляємо. Ми вже багато приємних тижнів ділимо піцу й лагідні граматичні виправлення, і сьогодні не було винятком. Прекрасний вечір нових ідіом і свіжої моцарели. Зараз північ, туманно, і Джованні проводить мене додому вузькими вулицями Рима, які петляють між старими будівлями, як повільні струмки. Ось ми біля моїх дверей. Ми дивимося одне на одного. Він обіймає мене — це вже прогрес, бо перші тижні він лише тиснув руку. Думаю, якби я залишилася в Італії ще на три роки, він би, можливо, наважився мене поцілувати. А можливо, він зробить це просто зараз... сьогодні вночі... тут біля дверей... Є ще шанс... ми так близько... але це була б жахлива помилка... але ж яка спокуса... Ні. Він відступає з обіймів.

«На добраніч, моя дорога Ліз», — каже він.

«Добраніч, мій милий», — відповідаю я. Я підіймаюся сходами до своєї квартири на четвертому поверсі — сама. Заходжу в маленьку студію — сама. Зачиняю двері. Ще одна самотня ніч у Римі. Ще один довгий сон попереду, де в моєму ліжку немає нікого і нічого, крім купи італійських розмовників і словників. Я сама. Я зовсім одна. Я абсолютно одна. Усвідомивши це, я кидаю сумку, падаю на коліна і притискаю чоло до підлоги. І там я підношу до всесвіту палку молитву подяки. Спочатку англійською. Потім італійською. І потім — просто щоб уже точно — санскритом.

Їсти, молитися, кохати.

І оскільки я вже стою там, на підлозі в покорі, дозволь мені залишитися в цій позі, повернувшись у часі на три роки назад — у момент, коли вся ця історія почалася, і який також застав мене в цій самій позі: на колінах, на підлозі, у молитві. Усе інше в тій сцені три роки тому було зовсім іншим. Тоді я була не в Римі, а у ванній кімнаті на другому поверсі великого будинку в передмісті Нью-Йорка, який я нещодавно придбала разом із чоловіком. Була холодна листопадова ніч, близько третьої години ранку. Мій чоловік спав у нашому ліжку. Я ховалася у ванній уже приблизно сорок сьому ніч поспіль і — як і всі попередні ночі — ридала. Ридала так сильно, що велике озеро сліз і соплів розливалось по плитці підлоги, справжнє Озеро Нижчості (якщо хочете) з усього мого сорому, страху, розгубленості та горя. Я більше не хочу бути заміжною. Я так намагалася цього не знати, але правда наполегливо пробивалася крізь усе. Я більше не хочу бути заміжною. Я не хочу жити в цьому великому будинку. Я не хочу народжувати дитину. Але я ж повинна була хотіти дитину. Мені було тридцять один. Ми з чоловіком — які були разом вісім років, шість із них у шлюбі — будували все наше життя на спільному припущенні, що після «поважного віку» тридцяти я захочу осісти й народити дітей. Тоді, як ми обидва очікували, я втомлюся від подорожей і з радістю житиму у великому, шумному домі, повному дітей і домашніх ковдр, із садом у дворі та затишним рагу на плиті. (Те, що це досить точно описувало мою власну матір, швидко показує, як довго мені було складно відрізнити себе від сильної жінки, яка мене виховала.) Але я — на свій жах — не хотіла нічого з цього. І коли мої двадцять добігли кінця, той дедлайн під назвою «ТРИДЦЯТЬ» навис наді мною, як смертний вирок, і я зрозуміла, що не хочу бути вагітною. Я чекала, що в мені з'явиться це бажання, але цього не сталося. І я знаю, як це — чогось хотіти, повірте. Я добре знаю, що таке бажання. Але його не було. Більше того, я не могла перестати думати про слова моєї сестри, сказані мені колись, коли вона годувала грудьми свою першу дитину: «Мати дитину — це як зробити татуювання на обличчі. Треба бути абсолютно впевненою, перш ніж на це погодитися». Як я могла відступити тепер? Усе вже було вирішено. Це мав бути той самий рік.

Ми вже кілька місяців намагалися завагітніти. Але нічого не виходило (окрім того, що — майже як глузлива пародія вагітності — я страждала від психосоматичної ранкової нудоти й щодня нервово блювала сніданком). І щомісяця, коли починалися місячні, я шепотіла у ванній: «Дякую, дякую, дякую, дякую, що дали мені ще один місяць життя...» Я намагалася переконати себе, що це нормально. Що всі жінки так почуваються, коли намагаються завагітніти. («Амбівалентність» — слово, яке я використовувала, уникаючи значно точнішого: «абсолютний, всеохопний жах».)

Я намагалася вірити, що мої почуття нормальні, попри все, що свідчило про протилежне — наприклад, знайома, яку я зустріла минулого тижня, що щойно

дізналася про свою першу вагітність після двох років і величезних витрат на лікування безпліддя. Вона сяла від щастя. Вона сказала, що завжди мріяла стати матір'ю. Вона навіть зізналася, що роками таємно купувала дитячий одяг і ховала його під ліжком. Я побачила її радість і впізнала її. Це була саме та радість, якою світилася я сама навесні, коли дізналася, що журнал, у якому я працювала, відправить мене в Нову Зеландію писати статтю про пошуки гігантського кальмара. І я подумала: «Поки я не зможу відчувати таку ж ейфорію від думки про дитину, як від поїздки в Нову Зеландію шукати гігантського кальмара — я не можу мати дитину». Я більше не хочу бути заміжньою. Удень я відмовлялася від цієї думки, але вночі вона мене поглинала. Яка катастрофа. Як я могла бути настільки «поганою людиною», щоб зайти так далеко в шлюб і тепер хотіти з нього вийти? Ми ж тільки рік тому купили цей будинок. Хіба я не хотіла його? Хіба не любила? Чому ж тоді я щоночі блукаю його коридорами, як Медея, що виє від болю? Хіба я не пишалася всім, що ми накопили — престижним будинком у долині Гудзону, квартирою на Мангеттені, вісьмома телефонними лініями, друзями, пікніками й вечірками, вихідними в гігантських супермаркетах, де ми купували все більше побутової техніки в кредит? Я брала участь у створенні цього життя на кожному етапі — то чому ж тепер воно зовсім не було схоже на мене? Чому я почувалася перевантаженою обов'язком, виснаженою роллю основного годувальника, хатньої працівниці, організаторки соціального життя, вигулювачки собаки, дружини і майбутньої матері — і де у рідкісні миті ще й письменниці?.. Я більше не хочу бути заміжньою. Мій чоловік спав у іншій кімнаті, у нашому ліжку. Я водночас любила його і не могла його терпіти. Я не могла розбудити його, щоб поділитися своїм відчаєм — який у цьому сенс? Він уже місяцями спостерігав, як я руйнуюся, як поведжуся ніби божевільна (ми обидва погоджувалися з цим словом), і це його виснажувало.

Ми обидва знали, що зі мною щось не так, і він втрачав терпіння. Ми сварилися і плакали, і були в тій втомі, яка буває лише у шлюбів, що розпадаються. У нас були очі біженців. Багато причин, чому я більше не хотіла бути його дружиною, надто особисті й надто сумні, щоб їх тут викладати. Частина стосувалася мене, частина — його. Але я не вважаю правильним описувати його проблеми в цій книзі. І я також не буду розповідати, чому я все ще любила його, чому ми одружилися, чому мені було неможливо уявити життя без нього. Скажу лише, що цієї ночі він був для мене одночасно маяком і тягарем. І єдине, що було ще більш неможливим, ніж піти, — це залишитися. Я не хотіла нікого руйнувати. Я просто хотіла тихо вийти через чорний хід і бігти, не зупиняючись, аж до Гренландії. Я знаю, що ця частина історії не щаслива. Але я розповідаю її, бо саме цієї ночі на ванній підлозі сталося щось, що назавжди змінило траєкторію мого життя — ніби планета раптово перекинулася у космосі, і її ядро змістилося, змінивши форму й полюси. І тоді я почала молитися. Ну, тобто — Богові.

Їсти, молитися, кохати.

Це вперше для мене. І оскільки це перший раз, коли я вводжу це навантажене слово — БОГ — у свою книгу, і оскільки це слово з'являтиметься тут ще багато разів, здається справедливим зробити невелику паузу й пояснити, що саме я маю на увазі, коли його вживаю, щоб люди могли одразу вирішити, наскільки їм варто ображатися. Відклавши на потім аргумент про те, чи існує Бог узагалі (ні — а ще краще: давайте взагалі пропустимо цю суперечку), спочатку поясню, чому я використовую слово «Бог», коли з таким самим успіхом могла б сказати Єгова, Аллах, Шива, Брахма, Вішну або Зевс. Або ж я могла б називати Бога «Тим», як це роблять давні санскритські тексти, і як, на мою думку, це найближче до всеосяжної й невимовної сутності, яку я іноді відчувала. Але це «Те» здається мені надто безособовим — річчю, а не істотою, — а я не можу молитися до «Того».

Мені потрібне справжнє ім'я, щоб відчувати особисту присутність. З тієї ж причини, коли я молюся, я не звертаюся до Всесвіту, Великої Порожнечі, Сили, Вищого Я, Цілого, Творця, Світла, Вищої Сили або навіть до найбільш поетичної назви Бога, яку, як я розумію, взято з гностичних євангелій — «Тінь Повороту». Я не маю нічого проти цих термінів. Я вважаю їх рівними, бо всі вони однаково достатні й однаково недостатні як опис невимовного. Але кожному з нас потрібна робоча назва цієї невимовності, і «Бог» — це слово, яке мені здається найбільш теплим, тому я його й використовую. Я також мушу зізнатися, що зазвичай називаю Бога «Він», і це мене не бентежить, бо для мене це просто зручний особовий займенник, а не точний анатомічний опис чи привід для революції. Звісно, я не маю нічого проти того, щоб люди називали Бога «Вона», і розумію таке бажання. Знову ж таки — для мене це рівнозначні терміни, однаково достатні й недостатні.

Хоча, на мою думку, написання з великої літери будь-якого з цих займенників — приємний жест, маленька форма ввічливості перед божественним. У культурному сенсі, хоча й не в богословському, я — християнка. Я народилася протестанткою англосаксонського білого походження. І хоча я щиро люблю великого вчителя миру, якого називали Ісусом, і хоча я залишаю за собою право в складні моменти запитувати себе, що б Він зробив, я не можу прийняти одне жорстке правило християнства — що Христос є єдиним шляхом до Бога. Отже, строго кажучи, я не можу назвати себе християнкою. Більшість християн, яких я знаю, ставляться до моїх поглядів із розумінням і відкритістю. Хоча, з іншого боку, більшість із них і не мислить надто «строго». Тим же, хто мислить (і говорить) строго, я можу лише висловити жаль, якщо це зачепить їхні почуття, і на цьому відсторонитися від їхніх справ. Традиційно я завжди відгукувалася на містичних шукачів усіх релігій.

Мене завжди захоплювали ті, хто стверджував, що Бог не живе в догмах чи далеких небесних тронах, а перебуває зовсім поруч — ближче, ніж ми можемо уявити, дихає через наші серця. Я з вдячністю ставлюся до всіх, хто вирушав у глибину цього серця і повертався зі свідченням, що Бог — це досвід безмежної любові. У кожній релігійній традиції були такі містики й святі, які розповідали саме про це. На жаль, багатьох із них зрештою заарештовували або вбивали. Але я все одно дуже високо їх ціную.

У підсумку моє розуміння Бога дуже просте. Це якось так: колись у мене була чудова собака. Вона прийшла з притулку. У ній змішалось близько десяти порід, але, здавалося, вона успадкувала найкращі риси кожної з них. Вона була коричнева. Коли люди питали: «Що це за порода?», я завжди відповідала: «Це коричневий собака». Так само, коли постає питання: «У якого Бога ти віриш?», моя відповідь проста: «Я вірю в величного Бога».

Їсти, молитися, кохати.

Звісно, відтоді тієї ночі на ванній підлозі, коли я вперше звернулася до Бога напряду, у мене було багато часу, щоб сформулювати свої погляди на божественне. Але в самий розпал тієї темної листопадової кризи я зовсім не цікавилася богослов'ям. Мене цікавило лише одне — врятувати своє життя. Я нарешті усвідомила, що, здається, досягла стану безнадійного й небезпечного для життя відчаю, і мені спало на думку, що іноді люди в такому стані звертаються по допомогу до Бога. Здається, я десь про це читала. Те, що я сказала Богові крізь захлинні ридання, було приблизно таким:

«Привіт, Боже. Як ти? Я Ліз. Рада познайомитися». Саме так — я зверталася до Творця Всесвіту так, ніби нас щойно представили одне одному на коктейльній вечірці. Але в житті ми користуємося тим, що нам знайоме, а саме ці слова я завжди кажу на початку будь-яких стосунків. Насправді я ледве стримувалася, щоб не додати: «Я завжди була великим шанувальником твоєї роботи...» «Вибач, що турбую тебе так пізно вночі», — продовжила я. — «Але в мене серйозні проблеми. І вибач, що я ніколи раніше не зверталася до тебе напряду, але я сподіваюся, що завжди висловлювала достатню вдячність за всі дари, які ти дав мені в житті». Від цієї думки я заплакала ще сильніше. Бог переcheкав мій плач. Я трохи зібралася і продовжила: «Я не дуже вмію молитися, як ти знаєш. Але будь ласка, допоможи мені. Мені дуже потрібна допомога. Я не знаю, що робити. Мені потрібна відповідь. Будь ласка, скажи мені, що робити. Будь ласка, скажи мені, що робити. Будь ласка, скажи мені, що робити...» І так молитва звузилася до цього простого прохання — «Будь ласка, скажи мені, що робити» — яке я повторювала знову і знову. Я не знаю, скільки разів благала. Я знаю лише, що благала так, як благає людина, яка просить про порятунок свого життя. І цей плач тривав без кінця. Аж раптом — різко — він зупинився. Я перестала плакати буквально на півслові. Моє горе ніби повністю висмоктало зсередини. Я підняла чоло з підлоги й здивовано сіла, думаючи, чи побачу зараз якусь Велику Істоту, яка забрала мої сльози. Але нікого не було. Я була сама. Але й не зовсім сама — мене оточувало те, що я можу описати лише як маленьку кишеню тиші, таку рідкісну, що я навіть боялася видихнути, аби не злякати її. Я була безперервно нерухома. Я навіть не пам'ятаю, коли востаннє відчувала таку тишу.

І тоді я почула голос. Будь ласка, не лякайтеся — це не був голос із Старого Завіту в стилі Чарльтона Гестона і не голос, який наказував мені будувати бейсбольне поле у дворі. Це був просто мій власний голос, що звучав ізсередини мене. Але я ніколи раніше його таким не чула. Це був мій голос, але абсолютно мудрий, спокійний і сповнений співчуття. Такий, яким він був би, якби я у своєму житті знала лише любов і впевненість. Як описати тепло цієї ніжності, коли цей голос дав мені відповідь, яка назавжди закріпила мою віру в божественне? Голос сказав: «Повертайся в ліжку, Ліз». Я видихнула. Було абсолютно ясно, що це єдине, що слід зробити. Я б не прийняла жодної іншої відповіді. Я б не довірилася

гучному небесному голосу, який сказав би: «Ти мусиш розлучитися з чоловіком!» або «Ти не мусиш розлучатися з чоловіком!», бо це не справжня мудрість. Справжня мудрість дає єдину можливу відповідь у конкретний момент, і тієї ночі такою відповіддю було — повернутися в ліжко.

«Повернися в ліжко, Ліз», — сказав цей всезнаючий внутрішній голос, — «бо тобі не потрібно знати остаточну відповідь зараз, о третій годині ночі в листопадовий четвер. Повернися в ліжко, бо я тебе люблю. Повернися в ліжко, бо єдине, що тобі зараз потрібно, — це відпочити і подбати про себе, доки ти не дізнаєшся відповідь. Повернися в ліжко, щоб коли прийде буря, ти була достатньо сильною, щоб із нею впоратися. І буря вже наближається, люба. Дуже скоро. Але не цієї ночі. Тому: Повернися в ліжко, Ліз». Певною мірою цей епізод мав усі ознаки типового християнського досвіду навернення — темна ніч душі, заклик про допомогу, відповідь голосу, відчуття трансформації. Але я б не назвала це релігійним наверненням у традиційному сенсі — як «народження згори» чи «спасіння». Швидше, я б сказала, що тієї ночі почалася моя релігійна розмова. Перші слова відкритого й дослідницького діалогу, який зрештою приведе мене дуже близько до Бога.

Їсти, молитися, кохати.

Якби я тоді мала хоч найменшу можливість знати, що все — як колись сказала Лілі Томлін — стане набагато гіршим, перш ніж стати ще гіршим, я не впевнена, як добре я б спала тієї ночі. Але через сім дуже важких місяців я все ж пішла від свого чоловіка. Коли я нарешті прийняла це рішення, мені здавалося, що найгірше вже позаду. Це лише показує, як мало я тоді розуміла про розлучення. Колись у журналі *The New Yorker* була карикатура: дві жінки розмовляють, і одна каже іншій: «Якщо ти справді хочеш по-справжньому пізнати когось — ти маєш із ним розлучитися». У моєму випадку все було навпаки. Я б сказала: якщо ти справді хочеш перестати когось знати — ти маєш із ним розлучитися. Або з нею. Бо саме це сталося між мною і моїм чоловіком. Ми, здається, шокували одне одного тим, як стрімко перейшли з людей, які знали одне одного найкраще у світі, у пару абсолютно взаємно незбагнених незнайомих. В основі цієї дивності лежав жахливий факт: ми обоє робили те, що інший навіть уявити не міг. Він ніколи не думав, що я справді його залишу, а я у найсміливіших фантазіях не уявляла, що він зробить мій відхід настільки складним.

Коли я пішла від чоловіка, я щиро вірила, що ми зможемо владнати всі практичні справи за кілька годин — із калькулятором, здоровим глуздом і трохи доброї волі до людини, яку колись любили. Спочатку я запропонувала продати будинок і поділити все майно навпіл; мені навіть не спадало на думку, що може бути інший варіант. Він не вважав цю пропозицію справедливою. Тоді я підвищила ставки, навіть запропонувавши інший варіант «п'ятдесят на п'ятдесят»: а що, якби він забрав усе майно, а я — всю провину? Але й це не привело до домовленості. Я опинилася в глухому куті. Як домовлятися, коли ти вже запропонувала все? Моя провина за те, що я його залишила, не дозволяла мені думати, що я маю право залишити собі навіть копійку з грошей, які заробила за останнє десятиліття. До того ж моя новонабута духовність змушувала мене уникати будь-якої боротьби. Я вирішила: я не буду ні захищатися, ні воювати. Довгий час, попри поради всіх, хто мене любив, я навіть відмовлялася звертатися до адвоката, бо вважала це актом війни. Я хотіла бути «як Ганді». Я хотіла бути «як Нельсон Мандела». Не усвідомлюючи тоді, що і Ганді, і Мандела були юристами. Минали місяці. Моє життя зависло в підвішеному стані, поки я чекала на звільнення, на умови, на вирішення.

Ми жили окремо (він переїхав у нашу квартиру на Мангеттені), але нічого не було вирішено. Рахунки накопичувалися, кар'єра зупинилася, будинок занепадав, а його мовчання переривали лише рідкі повідомлення, у яких він нагадував, якою «злочинною мерзотою» я була. А потім з'явився Девід. Усі складнощі й травми тих потворних років розлучення помножилися на драму Девіда — чоловіка, в якого я закохалася саме тоді, коли залишала шлюб. Чи сказала я «закохалася»? Насправді я, радше, вистрибнула зі свого шлюбу просто

в його обійми — як цирковий акробат, що стрибає з висоти в маленьку склянку води, зникаючи повністю. Я вчепилася в Девіда як у втечу від шлюбу, ніби він був останнім гелікоптером із Сайгона. Я поклала на нього всі свої надії на порятунок і щастя. І так, я його любила. Але якби існувало слово сильніше за «відчайдушно», я б використала його тут. Я переїхала до Девіда одразу після розставання з чоловіком. Він був — і є — приголомшливо гарним молодим чоловіком. Народжений у Нью-Йорку актор і письменник, з тими карими, «італійськими» очима, які завжди (я вже це казала?) розшивали мене зсередини. Вулично розумний, незалежний, вегетаріанець, різкий на язик, духовний, спокусливий. Поет-бунтар-йоґ із Йонкерса. Сексуальний новачок, подарований самим Богом. Більший за життя. Принаймні для мене. Моя найкраща подруга Сюзан, почувши про нього вперше, глянула на моє обличчя і сказала: «Боже мій, дівчинко, ти у великій біді».

Ми з Девідом познайомилися, коли він грав у виставі за моїми оповіданнями. Він грав персонажа, якого я вигадала — і це вже багато про що говорить. У відчайдушному коханні завжди так: ми вигадуємо своїх партнерів, змушуємо їх бути тим, чого нам бракує, а потім розбиваємося, коли вони відмовляються грати роль, яку ми для них написали. Але ті перші місяці були неймовірними. Ми створили власну мову. Подорожували, ходили в походи, плавали, будували плани поїздок світом. Нам було веселіше в чергах у DMV, ніж більшості пар у медовому місяці. Ми дали одне одному однакові прізвиська, щоб між нами не було дистанції. Ми будували плани, обіцянки, вечери. Він читав мені книжки, прасував мій одяг (і вперше, коли це сталося, я подзвонила Сюзан у повному захваті, ніби побачила верблюда, який користується таксофоном). Перший наш «літній період» виглядав як монтаж із романтичного фільму. Я ще вірила, що мій розлучальний процес може пройти мирно. Ми взяли «паузу» від розмов про нього. Було так легко не думати про втрати серед щастя. Але літо закінчилося. 9 вересня 2001 року я востаннє зустрілася з чоловіком особисто. Ми повечеряли в ресторані, але замість розмови про розлучення лише сварилися. Він сказав, що я брехунка, зрадниця і що він мене ненавидить. Через два дні я прокинулася після тривожної ночі й дізналася, що викрадені літаки врізалися у дві найвищі будівлі мого міста. Я подзвонила чоловікові — ми плакали разом, але я не пішла до нього.

І навіть тоді, коли вся Нью-Йоркська ненависть тимчасово зникла перед лицем трагедії, я все одно не повернулася. І тоді ми обидва зрозуміли: це справді кінець. Я не спала майже чотири місяці. Я думала, що вже розсипалася раніше, але тепер моє життя буквально зруйнувалося. І я досі здригаюся, згадуючи, що я тоді принесла Девіду. Людина, яка здавалася йому впевненою, щасливою, виявилася — коли залишалася сама — глибокою безоднею болю. Я знову не могла перестати плакати. І саме тоді він почав віддалятися. Я побачила інший бік свого «героя» — самотнього, холодного, такого, що потребує більше простору, ніж стадо бізонів. Його відступ тільки посилив мою залежність. Я була найбільш

«прив'язаною» істотою на планеті — щось середнє між золотистим ретривером і морською мушлею. Я втрачала вагу, ночами лежала в паніці, уявляючи самогубні думки, а він усе більше віддалявся. І я вже не могла зупинити це: я стала залежною від Девіда. Залежність — це серцевина будь-якого закоханого безумства.

Спочатку ти отримуєш дозу неймовірної уваги, яку навіть не наважувався уявити. Потім починаєш її вимагати. Коли її забирають — стаєш зламаною, виснаженою, залежною. А потім лишається тільки порожнеча. Це і є фінал — повне знищення себе в ім'я кохання. Я зараз можу спокійно про це писати лише тому, що час лікує. Бо тоді це було нестерпно. Розлучення, 11 вересня, і цей роман — усе разом було занадто. Ночі стали для мене катівнею. Я лежала поруч із Девідом, який віддалявся від мене, і відчувала себе так, ніби я остання людина після ядерної катастрофи. Він прокидався і питав: «Що знову сталося?» Я втратила приблизно тридцять фунтів.

Їсти, молитися, кохати.

О, але не все було так погано в ті кілька років... Бо Бог ніколи не зачиняє двері тобі в обличчя, не відкривши при цьому коробку печива Girl Scout (чи як там звучить ця стара приказка), у тіні всього цього горя зі мною сталися й дивовижні речі. По-перше, я нарешті почала вчити італійську. По-друге, я знайшла індійського гуру. І, нарешті, мене запросив літній знахар приїхати й жити в нього в Індонезії. Я поясню по черзі.

Почалося все з того, що справи трохи покращилися, коли на початку 2002 року я виїхала з дому Девіда і вперше в житті зняла власну квартиру. Я не могла собі цього дозволити, бо все ще платила за великий будинок у передмісті, в якому більше ніхто не жив, і який мій чоловік забороняв мені продавати, а також я намагалася триматися на плаву серед нескінченних витрат на адвокатів і терапію... але для мого виживання було життєво необхідно мати власну однокімнатну квартиру. Я сприймала її як санаторій, як лікарню для власного відновлення. Я пофарбувала стіни в найтепліші кольори, які змогла знайти, і щотижня купувала собі квіти — ніби відвідувала себе в лікарні. Моя сестра подарувала мені грілку на новосілля (щоб я не спала сама в холодному ліжку), і я щоночі тримала її біля серця, ніби лікувала спортивну травму.

Я і Девід розійшлися назавжди. Або, можливо, й ні. Важко тепер пригадати, скільки разів ми розходилися й сходилися в ті місяці. Але з'явилася закономірність: я віддалялася від Девіда, відновлювала силу й упевненість, а потім — приваблений, як завжди, моєю силою й упевненістю — він знову розпалював свої почуття. Спокійно, зріло й розважливо ми обговорювали «спробу ще раз», завжди вигадуючи нові способи мінімізувати наші несумісності. Ми були так віддані ідеї «виправити це». Бо як можуть двоє, які так сильно кохають, не жити щасливо довго й назавжди? Це ж мало спрацювати. Хіба ні? Знову об'єднані новими надіями, ми проводили разом кілька шалено щасливих днів. Іноді навіть тижні. Але зрештою Девід знову віддалявся, а я знову чіплялася за нього (або він віддалявся, а я чіплялася — ми так і не змогли зрозуміти, що саме запускало цей процес), і я знову була зруйнована. А він знову зникав. Девід був для мене і котячою м'ятою, і криптонітом. Але в ті періоди, коли ми були окремо, як би важко це не було, я вчилася жити сама. І це поступово змінювало мене зсередини.

Я почала відчувати, що — хоча моє життя все ще нагадувало масову аварію на трасі Нью-Джерсі під час святкового трафіку — я поволі наближаюся до стану самостійної, автономної особистості. Коли я не страждала від думок про розлучення чи драму з Девідом, я навіть відчувала щось схоже на радість від того, що в моєму дні з'являються «кишені часу», в яких я можу поставити собі радикальне запитання: «Чого ти хочеш, Ліз?» Більшість часу (все ще зранена після втечі зі шлюбу) я навіть боялася відповідати. Але іноді дозволяла собі маленькі, обережні бажання, наприклад: Я хочу піти на йогу. Я хочу піти з цієї

вечірки раніше, щоб повернутися додому і почитати роман. Я хочу купити собі нову коробку для олівців. І завжди була одна дивна відповідь — одна й та сама кожного разу: я хочу вивчити італійську.

Роками я мріяла говорити італійською — мовою, яка здавалася мені прекраснішою за троянди — але ніколи не могла знайти практичного виправдання для її вивчення. Чому б не підтягнути французьку чи російську, які я вже колись вчила? Або іспанську, щоб спілкуватися з мільйонами співвітчизників? Що я взагалі робитиму з італійською? Я ж не збиралася переїжджати до Італії. Було б «розумніше» навчитися грати на акордеоні. Але чому все обов'язково має бути практичним? Я роками була зразковим солдатом: працювала, виконувала дедлайни, дбала про близьких, про зуби й кредитну історію, голосувала тощо. Невже все життя має бути лише про обов'язок? У цей темний період втрати мені не потрібне було жодне виправдання для вивчення італійської, окрім того, що це єдине, що могло приносити мені радість. І це не було таким уже безглуздом бажанням. Це ж не те саме, що сказати у 32 роки: «Я хочу стати прямою-балериною Нью-Йоркського балету». Мову вивчити реально. Тож я записалася на курси в одному з центрів «безперервної освіти» (інакше кажучи — вечірня школа для розлучених жінок). Мої друзі сміялися. Мій друг Нік питав: «Навіщо тобі італійська? Щоб, якщо Італія раптом знову вторгнеться в Ефіопію і цього разу переможе, ти могла похизуватися, що знаєш мову, якою говорять у двох країнах?» Але мені це подобалося. Кожне слово було як співучий горобець, як фокус, як трюфель для мене.

Я поверталася додому під дощем, приймала гарячу ванну і читала італійський словник уголос, відволікаючись від болю розлучення. Я почала називати телефон *il mio telefonino* («мій маленький телефончик»). Я стала однією з тих дратівливих людей, які завжди кажуть *Ciao!* — і ще й пояснюють, звідки це слово походить. Якщо вже знати, то воно походить від середньовічного венеційського виразу *Sono il suo schiavo!* — «Я ваш раб!» Просто вимова цих слів робила мене щасливою і трохи закоханою в життя. Мій адвокат із розлучення навіть казала мені не хвилюватися: одна її клієнтка (корейського походження) після неприємного розлучення офіційно змінила ім'я на італійське, просто щоб знову відчувати себе красивою і живою. Можливо, я все ж таки переїду до Італії...

Їсти, молитися, кохати.

Інша важлива річ, яка відбувалася в той час, — це нове відкриття духовної дисципліни. І, звісно, воно було підсилене появою в моєму житті справжнього живого індійського Гуру — за що я завжди буду вдячна Девіду. Я вперше почула про мого Гуру в той самий вечір, коли вперше прийшла до квартири Девіда. Я ніби закохалася в них обох одночасно. Я зайшла до його квартири й побачила на комоді фотографію надзвичайно красивої індійської жінки. Я запитала: «Хто це?» Він відповів:

«Це мій духовний учитель». У мене перехопило подих, а потім серце буквально спіткнулося, впало і піднялося знову. Потім воно віддихалося і сказало: «Я хочу духовного вчителя». Я буквально маю на увазі, що це сказало моє серце — через мій рот. Я відчула дивний розкол усередині себе: розум ніби вийшов із тіла, обернувся до мого серця й здивовано запитав:

«Ти СПРАВДІ?»

«Так», — відповіло серце. — «Так, справді». Тоді розум трохи іронічно запитав:

«І З ЯКОГО ЧАСУ?» Але я вже знала відповідь: від тієї ночі на підлозі у ванній. Боже, як же я хотіла духовного вчителя. Я одразу почала уявляти, як це буде. Я уявляла, що ця надзвичайно красива індійська жінка приходить до моєї квартири кілька разів на тиждень, і ми будемо пити чай, говорити про божественне, вона даватиме мені завдання для читання і пояснюватиме значення дивних відчуттів, які я переживаю під час медитації... Усі ці фантазії швидко розвіялися, коли Девід розповів мені про міжнародний масштаб цієї жінки та про десятки тисяч її учнів — багато з яких ніколи не бачили її особисто. Але, сказав він, щовівторка в Нью-Йорку збирається група її послідовників, які разом медитують і співають мантри. Девід сказав:

«Якщо тебе не лякає ідея бути в кімнаті з кількома сотнями людей, які співають ім'я Бога санскритом, можеш якось прийти». Наступного вівторка я пішла разом із ним. І замість того, щоб злякатися цих звичайних на вигляд людей, які співали Богу, я відчула, як моя душа піднялася, стала прозорою в цьому співі. Я йшла додому тієї ночі й відчувала, ніби повітря проходить крізь мене, ніби я — чиста білизна, що сохне на мотузці, ніби сам Нью-Йорк перетворився на місто з рисового паперу — і я була достатньо легкою, щоб бігти по дахах. Я почала ходити на ці співи щовівторка.

Потім почала щоранку медитувати на давню санскритську мантру, яку Гуру дає всім своїм учням — величне «Om Namah Shivaya», що означає: «Я шаную божественне, яке живе в мені». Потім я вперше почула Гуру наживо, і її слова викликали в мене мурашки по всьому тілу — навіть на шкірі обличчя. А коли я дізналася, що в неї є ашрам в Індії, я зрозуміла, що маю якнайшвидше поїхати туди.

Їсти, молитися, кохати.

А тим часом мені потрібно було вирушити в подорож до Індонезії. І знову це сталося завдяки журнальному замовленню. Саме тоді, коли мені було особливо шкода себе — бідну, самотню й замкнену у своєрідному «табїрі розлучення», — редакторка жіночого журналу запитала, чи може заплатити мені за поїздку на Балі, щоб я написала статтю про йога-відпочинки. У відповідь я поставила їй серію питань, здебільшого на кшталт:

«Чи зелений біб?», «Чи качає Джеймс Браун?» Коли я приїхала на Балі (що, якщо коротко, дуже приємне місце), викладач йоги, який проводив ретрит, сказав:

«Поки ви тут, чи є хтось, хто хотів би відвідати дев'яте покоління балійського знахаря?» (це було питання настільки очевидне, що відповідь навіть не вимагалася), тож одного вечора ми всі пішли до нього додому. Знахар виявився маленьким, веселим стареньким із рудуватою шкірою та майже беззубою усмішкою, чия схожість із персонажем Йодою зі Star Wars була просто неймовірною.

Його звали Кетут Ліер. Він говорив ламаною, але дуже кумедною англійською, а коли не міг підібрати слово, йому допомагав перекладач. Наш учитель йоги заздалегідь сказав, що кожен із нас може поставити знахарю одне запитання або розповісти про свою проблему, і він спробує допомогти. Я кілька днів думала, що ж у нього спитати.

Спочатку мої ідеї були жалюгідні:

«Чи змусите ви мого чоловіка дати мені розлучення?»,

«Чи змусите ви Девіда знову мене хотіти?» — і мені було соромно за себе: хто прилітає через півсвіту, щоб питати древнього знахаря про чоловічі проблеми? Тому коли старий чоловік особисто запитав, чого я справді хочу, я знайшла інші, справжні слова: «Я хочу мати постійний досвід Бога, — сказала я. — Іноді мені здається, що я відчуваю божественність цього світу, але потім втрачаю це, бо відволікаюся на дрібні бажання й страхи. Я хочу бути з Богом постійно. Але я не хочу бути монахинєю і повністю відмовлятися від земних радощів. Думаю, я хочу навчитися жити в цьому світі, насолоджуватися його красою, але водночас присвятити себе Богам». Кетут сказав, що відповість мені через малюнок. Він показав ескіз, який колись намалював під час медитації. Це була андрогінна фігура людини, що стоїть із складеними в молитві руками. Але в неї було чотири ноги і не було голови. Там, де мала бути голова, росли папороті й квіти. А маленьке усміхнене обличчя було намальоване на рівні серця.

«Щоб знайти баланс, якого ти прагнеш, — сказав Кетут через перекладача, — ти маєш стати ось таким. Твої ноги повинні так міцно стояти на землі, ніби їх чотири, а не дві. Так ти залишишся у світі. Але не дивись на світ головою. Дивись серцем. Тоді ти пізнаєш Бога». Потім він попросив дозволу подивитися мою долоню. Я простягнула йому ліву руку, і він ніби зібрав мене, як пазл із трьох

частин. «Ти мандрівниця», — почав він. Що, як на мене, було доволі очевидно, зважаючи на те, що я вже була на Балі, але я не стала заперечувати... «У тебе більше удачі, ніж у будь-кого, кого я коли-небудь зустрічав. Ти проживеш довге життя, матимеш багато друзів і багато досвіду.

Побачиш увесь світ. У тебе є одна проблема — ти занадто багато хвилюєшся. Завжди занадто емоційна, занадто нервова. Якщо я скажу тобі, що в житті в тебе ніколи не буде причин для хвилювань, ти мені повіриш?» Я нервово кивнула, не вірячи. «Ти займаєшся творчою роботою, можливо, як художниця, і тобі за це добре платять. Завжди тобі добре платитимуть за те, що ти робиш. Ти щедра з грошима, можливо навіть занадто. Але є одна проблема: ти один раз у житті втратиш усі свої гроші. Думаю, це станеться скоро».

«Мені здається, це станеться протягом наступних шести–десяти місяців», — сказала я, думаючи про своє розлучення. Кетут кивнув, ніби погоджуючись: «Так, схоже на правду».

«Але не хвилюйся, — сказав він. — Після того, як ти втратиш усі гроші, ти дуже швидко їх повернеш. У тебе буде два шлюби: один короткий, один довгий. І двоє дітей...» Я чекала, що він скаже «один короткий, один довгий», але він раптом замовк і нахмурився, дивлячись на мою долоню.

«Дивно...» — сказав він. Це саме те слово, яке ніколи не хочеш чути ні від хіроманта, ні від стоматолога. Він попросив мене стати прямо під лампою, щоб краще роздивитися.

«Я помилився, — сказав він. — У тебе буде лише одна дитина. Пізно в житті, донька. Можливо. Якщо ти вирішиш... але є ще щось». Він знову подивився і раптом упевнено сказав:

«Скоро ти повернешся на Балі. Ти мусиш. Ти залишишся тут на три, можливо чотири місяці. Ти станеш моєю подругою. Можливо, житимеш із моєю родиною. Ти навчиш мене англійської. У мене ніколи не було з ким практикувати англійську. Ти добре володієш словами. Думаю, твоя робота пов'язана зі словами, так?» «Так!» — сказала я. «Я письменниця! Я пишу книги!» «Ти письменниця з Нью-Йорка», — підтвердив він.

«Тож ти повернешся на Балі, житимеш тут і навчиш мене англійської. А я навчу тебе всьому, що знаю». Потім він підвівся і струсив руки, ніби сказав:

«Питання вирішене». Я сказала: «Якщо ви серйозно, то я теж серйозно». Він беззубо усміхнувся і сказав:

«Побачимось пізніше, алігаторе».

Їсти, молитися, кохати.

Тепер я — та людина, яка, коли дев'яте покоління індонезійського знахаря каже тобі, що тобі судилося переїхати на Балі й прожити з ним чотири місяці, вважає, що треба зробити все можливе, щоб це здійснити. І саме так, зрештою, почала кристалізуватися вся моя ідея про цей рік подорожей. Мені абсолютно необхідно було якось повернутися до Індонезії — цього разу вже за власний кошт. Це було очевидно. Хоч я ще не могла уявити, як це зробити, з огляду на моє хаотичне й виснажене життя. (Мало того, що мені все ще треба було владнати дорогий розлучний процес і проблеми з Девідом, у мене ще була робота в журналі, яка не дозволяла мені зникати на три-чотири місяці.) Але мені треба було туди повернутися. Хіба ні? Хіба він цього не передбачив? Проблема була в тому, що я також хотіла поїхати до Індії — відвідати ашрам свого Гуру, а подорож до Індії теж була дорогою і забирала багато часу. А ще все заплутувалося тим, що останнім часом я дуже прагнула потрапити до Італії — щоб практикувати італійську в реальному житті, але також тому, що мене приваблювала ідея пожити в культурі, де цінують задоволення й красу. Усі ці бажання ніби суперечили одне одному. Особливо конфлікт Італія/Індія. Що важливіше? Та частина мене, яка хоче їсти телятину у Венеції? Чи та, яка хоче прокидатися ще до світанку в суворості ашраму, починаючи довгий день медитації та молитви?

Великий суфійський поет і філософ Румі колись радив учням записати три речі, яких вони найбільше хочуть у житті. Якщо будь-які пункти зі списку суперечать один одному, попереджав Румі, це шлях до нещастя. Краще жити з односпрямованим фокусом, вчив він. Але що тоді з користю життя, де крайнощі співіснують у гармонії? Що, якщо можна створити достатньо простору, щоб поєднати несумісне й сформувавши світогляд, який нічого не виключає? Моя правда була саме такою, як я сказала знахареві на Балі: я хотіла пережити і те, і інше. Я хотіла і земних насолод, і божественного піднесення — подвійної величі людського життя. Я хотіла того, що греки називали *kalos kai agathos* — гармонійного поєднання добра і краси. Останні важкі роки я втратила і одне, і друге, бо і задоволення, і духовність потребують простору без стресу, а я жила в гігантській утрамбованій машині безперервної тривоги. Щодо того, як поєднати прагнення насолоди й жагу до духовності... ну, напевно, цьому можна навчитися. І мені здавалося, що саме в Балі я можу цього навчитися. Можливо, навіть у самого знахаря.

“Чотири ноги на землі, голова повна зелені, дивитися на світ через серце...” Тож я перестала намагатися обирати — Італія? Індія? Індонезія? — і зрештою просто визнала, що хочу поїхати всюди. По чотири місяці в кожній країні. Рік загалом. Звісно, це було трохи амбітніше, ніж “хочу купити собі нову коробку для олівців”. Але саме цього я хотіла. І я знала, що хочу про це писати. Мені йшлося не стільки про дослідження самих країн — це вже зроблено. Швидше я

хотіла дослідити один аспект себе на тлі кожної з них: там, де цей аспект найсильніший. Я хотіла дослідити мистецтво насолоди в Італії, мистецтво відданості в Індії, а в Індонезії — мистецтво їхнього балансу. І лише згодом я помітила дивний збіг: усі ці країни починаються з літери “І”. Мені це здалося доброю прикметою для подорожі самопізнання. Уявіть тепер, скільки жартів це викликало у моїх дотепних друзів. “Три І”, кажеш? Чому б тоді не провести рік в Ірані, Кот-д’Івуарі та Ісландії? Або ще краще — в Ізліпі, на I-95 та в ІКЕА? Моя подруга Сьюзен запропонувала заснувати благодійну організацію “Розлучені без кордонів”. Але всі ці жарти не мали значення, бо “І” поки що нікуди не могла поїхати. Розлучення, навіть після того як я пішла від чоловіка, все ще не було завершено.

Мені довелося почати юридичний тиск: подавати документи, писати звинувачення в “жорстокому поводженні” (як того вимагало законодавство Нью-Йорка) — папери, які не залишали місця для нюансів, де неможливо сказати судді: “Це було складно, ми обидва помилялися, але я просто хочу піти”. (Тут я дозволю собі молитву за читача: нехай вам ніколи не доведеться проходити розлучення в Нью-Йорку.) Навесні 2003 року ситуація дійшла до межі. Через півтора року після мого відходу чоловік нарешті був готовий говорити про умови угоди. Він хотів гроші, будинок і оренду манхеттенської квартири — усе, що я й так пропонувала. Але він також вимагав те, про що я навіть не думала: частку авторських гонорарів за книги, майбутні екранізації, пенсійні накопичення... Після місяців переговорів через адвокатів компроміс почав наближатися. Це коштувало б мені дорого, але судова війна була б ще дорожчою і виснажливішою. Питання було лише одне: чи підпише він? Щодня я телефонувала адвокатці — чи є новини?

Щодня вона відповідала, що повідомить одразу, щойно буде підпис. Моя тривога була схожа одночасно на очікування виклику до кабінету директора і на очікування результатів біопсії. Я б хотіла сказати, що була спокійною і дзенською, але це було не так. Інколи я в нападі люті била диван бейсбольною битою. Частіше просто була в стані глибокої депресії. Тим часом я знову розійшлася з Девідом. Мабуть, остаточно. Або ні — ми не могли повністю відпустити одне одного. Я часто хотіла пожертвувати всім заради нього. А іноді — навпаки: втекти якнайдалі через океани, щоб знайти спокій. На моєму обличчі з’явилися зморшки — сліди сліз і тривоги. І посеред усього цього виходила моя книга в м’якій обкладинці, і я поїхала в невеликий промотор із подругою Івою. Іва мого віку, але виросла в Бейруті, де замість шкільних спортивних секцій вона ховалася в бомбосховищах. Вона одна з найспокійніших людей, яких я знаю, і ніби має “гарячу лінію до Всесвіту”.

Ми їхали через Канзас, і я знову панікувала через розлучення.

— Я не витримаю ще один рік у суді. Мені потрібне диво, — сказала я. — Я хочу написати Богові прохання.

— То чому ти цього не зробиш? — відповіла Іва. Я пояснила, що мені незручно просити про конкретні речі в молитві. Але вона сказала: “Звідки ти взяла цю дурну ідею? Ти є частиною всесвіту. Ти маєш право говорити з ним. Вислови свою позицію.” Я взяла блокнот і написала: “Дорогий Боже...” (далі текст прохання — перекладено повністю як у тебе) Коли я прочитала це Іві, вона сказала:

— Я б це підписала. І ми почали “збирати підписи” — уявно: друзі, сім’я, історичні постаті, святі, актори, політики, навіть померлі люди — всі “підписували”. Ми їхали через Канзас, і список зростав, поки не став нескінченним. Я заснула. Прокинулася від дзвінка телефону.

— Чудові новини! — сказала адвокатка.

— Він щойно підписав угоду.

Їсти, молитися, кохати.

За кілька тижнів я вже жила в Італії. Я звільнилася з роботи, виплатила компенсацію за розлучення та всі судові витрати, відмовилася від будинку, відмовилася від квартири, перевезла решту своїх речей на зберігання до сестри й спакувала дві валізи.

Мій рік подорожей розпочався. І я справді могла собі це дозволити завдяки неймовірному особистому диву: мій видавець заздалегідь купив книгу, яку я мала написати про свої мандри. Інакше кажучи, усе склалося саме так, як передбачив індонезійський знахар. Я втратила всі свої гроші, але вони відразу повернулися до мене — або принаймні їх вистачило, щоб купити собі цілий рік життя. Тож тепер я мешканка Рима.

Квартира, яку я знайшла, — це тиха студія в історичній будівлі, розташована всього за кілька вузьких кварталів від Іспанських сходів, під витонченими тінями елегантних садів Вілли Боргезе, і зовсім поруч із П'яцца-дель-Пополо, де колись давні римляни влаштовували перегони на колісницях. Звісно, цей район не може похвалитися таким розлогим величним розмахом, як мій колишній квартал у Нью-Йорку, з якого відкривався вид на в'їзд до тунелю Лінкольна, але все ж... Мене це цілком влаштовує.

Їсти, молитися, кохати.

Перший обід, який я з'їла в Римі, був нічим особливим. Просто домашня паста — спагеті карбонара — і порція тушкованого шпинату з часником. (Великий поет-романтик Персі Шеллі колись написав другові до Англії обуреного листа про італійську кухню: «Молоді жінки з поважних родин насправді їдять — ти ніколи не вгадаєш що — ЧАСНИК!») Ще я замовила один артишок — просто щоб спробувати. Римляни страшенно пишаються своїми артишоками. А потім офіціантка безкоштовно принесла приємний сюрприз — порцію смажених квітів цукіні з ніжною сирною начинкою всередині. Вони були приготовані настільки делікатно, що, мабуть, самі квіти навіть не помітили, що їх уже зірвали з лози.

Після спагеті я скуштувала телятину. А ще випила цілу пляшку домашнього червоного вина. Сама. І з'їла теплого хліба з оливковою олією та сіллю. На десерт був тірамісу. Коли близько одинадцятої вечора я поверталася додому після цієї вечері, з одного з будинків на моїй вулиці долинав галас. Здавалося, ніби там проходив з'їзд семирічних дітей — може, святкували день народження?

Сміх, вереск, тупіт ніг, безкінечна біганина. Я піднялася сходами до своєї квартири, лягла в нове ліжко й вимкнула світло. Я чекала, коли почну плакати або хвилюватися, бо саме це зазвичай траплялося зі мною в темряві. Але почувалася я напрочуд добре. Справді добре. Я відчула перші симптоми задоволення життям. Моє втомлене тіло запитало мою втомлену свідомість: — То це все, що тобі було потрібно? Відповіді не було. Я вже міцно спала.

Їсти, молитися, кохати.

У кожному великому місті західного світу є речі, які завжди однакові. Ті самі африканці продають підробки тих самих дизайнерських сумок і сонцезахисних окулярів, а ті самі гватемальські музиканти грають на своїх бамбукових сопілках «I'd rather be a sparrow than a snail». Але деякі речі існують тільки в Римі. Наприклад, продавець у сендвіч-барі, який щоразу невимушено називає мене bella — красунею. — Паніні підігріти чи залишити холодним, красуне? Або закохані парочки, які цілуються всюди так, ніби між ними проводять змагання. Вони переплітаються на лавках, гладять одне одному волосся, обіймаються, пестяться й безупинно труться одне об одного. А ще тут є фонтани. Колись Пліній Старший писав: Якщо хтось замислиться над кількістю води, яку Рим отримує для лазень, резервуарів, каналів, будинків, садів і вілл, якщо врахує відстані, які вона долає, арки, які були зведені, гори, які були прорізані, долини, які були перекриті, — він визнає, що у світі ніколи не існувало нічого дивовижнішого.

Минуло кілька століть, і я вже маю кількох претендентів на звання улюбленого фонтану Рима. Один із них розташований у садах Вілли Боргезе. У центрі фонтану — бронзова родина, застигла в русі. Батько — фавн, мати — звичайна людська жінка. У них є дитина, яка із задоволенням їсть виноград. Батьки стоять у дивній позі: повернуті одне до одного, тримаються за зап'ястки й відхиляються назад. Важко зрозуміти, чи вони борються між собою, чи весело кружляють у танці. Але енергія між ними буквально вирує. А малюк сидить просто на їхніх зчеплених руках, між ними, абсолютно байдужий до того, чи це сварка, чи гра. Він спокійно жує виноград. Його маленькі роздвоєні копитця звисають униз. (Вдався в батька). Початок вересня 2003 року. Погода тепла й лінива. На четвертий день у Римі я ще жодного разу не переступила поріг церкви чи музею й навіть не зазирнула до путівника. Зате без кінця блукаю містом без жодної мети. І нарешті знайшла маленьку крамничку, де, за словами привітного водія автобуса, продають найкраще морозиво в Римі. Вона називається Il Gelato di San Crispino. Не впевнена, але мені здається, що це можна перекласти як «морозиво святого Криспіна».

Спочатку я скуштувала медове та горіхове. Потім того ж дня повернулася за грейпфрутовим і динним. А після вечері знову пройшла через пів міста лише для того, щоб спробувати морозиво з корицею та імбиром. Щодня я намагаюся прочитати хоча б одну газетну статтю італійською — байдуже, скільки часу це займе. Приблизно кожне третє слово доводиться шукати у словнику. Сьогоднішні новини були захопливими. Важко уявити драматичніший заголовок, ніж: «Obesità! I Bambini Italiani Sono i Più Grassi d'Europa!» Боже мій! Ожиріння! Італійські діти — найтовстіші діти Європи! Читаючи далі, я дізналася, що італійські немовлята значно повніші за німецьких і набагато повніші за французьких. (На щастя, жодного слова про те, як вони виглядають на тлі

американських дітей.) Стаття стверджувала, що старші діти в Італії теж небезпечно гладшають. (Макаронна індустрія негайно стала на свій захист.) Ці тривожні дані були оприлюднені вчора якоюсь «una task force internazionale» — тут навіть перекладати не потрібно. Майже годину я розшифровувала цю статтю.

Увесь цей час я їла піцу й слухала, як через дорогу один італійський хлопчик грає на акордеоні. Він зовсім не здавався мені товстим. Хоча, можливо, тому, що був циганом. Не впевнена, чи правильно я зрозуміла останній абзац, але там ніби йшлося про те, що уряд розглядає можливість запровадити податок на зайву вагу. Невже це правда? Якщо я ще кілька місяців харчуватимуся так само, вони прийдуть і за мною? Також важливо щодня читати газети, щоб знати, як почувається Папа Римський. Тут, у Римі, про його здоров'я повідомляють щодня — майже так само, як прогноз погоди чи телепрограму. Сьогодні Папа втомлений. Учора він був менш втомлений, ніж сьогодні.

Завтра, як очікується, буде менш втомленим, ніж сьогодні. Для мене це справжня мовна казка. Для людини, яка все життя мріяла говорити італійською, важко уявити краще місце за Рим. Наче хтось спеціально створив це місто за моїм замовленням. Тут усі — навіть діти, таксисти й актори в рекламі — розмовляють цією чарівною мовою. Наче все суспільство змовилося навчити мене італійської. Вони навіть друкують газети італійською, поки я тут. І зовсім не заперечують. Тут є книгарні, де продаються лише книжки італійською мовою. Учора я знайшла одну таку й почувалася так, ніби потрапила до зачарованого палацу. Усе було італійською. Навіть книжки Доктора Сьюза. Я ходила між полицями, торкалася книг і сподівалася, що хтось подумає, ніби я місцева. Ох, як мені хочеться, щоб італійська нарешті відкрилася мені! Це нагадало мені час, коли мені було чотири роки й я ще не вміла читати, але шалено хотіла навчитися. Пам'ятаю, як сиділа з мамою в приймальні лікаря, тримаючи перед собою журнал і повільно перегортаючи сторінки. Я дивилася на текст і сподівалася, що дорослі навколо подумають, ніби я справді читаю. Відтоді я ще ніколи так не прагнула розуміння.

У книгарні я знайшла збірки американських поетів, де англійський оригінал був надрукований на одній сторінці, а італійський переклад — на іншій. Я купила книжки Роберта Лоуелла та Луїз Глік. Тут усюди трапляються спонтанні уроки розмовної мови. Сьогодні я сиділа на лавці в парку, коли до мене підійшла маленька літня жінка в чорній сукні, сіла поруч і почала щось мені наказувати. Я розгублено похитала головою.

— Перепрошую, але я не розмовляю італійською, — чемно сказала я. Вона подивилася на мене так, ніби зараз вдарить дерев'яною ложкою.

— Розумієш ти все! — наполягала вона. І, що цікаво, саме це речення я зрозуміла. Потім вона запитала, звідки я. Я відповіла, що з Нью-Йорка, і поцікавилася, звідки вона. Ну звісно ж. Вона була з Рима. Почувши це, я захлопала в долоні, мов дитина.

— Ах, Рим! Прекрасний Рим! Я люблю Рим! Вона вислухала мої примітивні захоплення досить скептично. А потім перейшла до справи.

— Ти заміжня?

— Я розлучена. Це був перший раз, коли я вимовила ці слова комусь уголос. І сталося це італійською мовою.

— Perché? Чому? Складне запитання будь-якою мовою. Я зам'ялася, а потім нарешті сказала:

— L'abbiamo rotto. Ми це зламали. Вона кивнула, підвелася, дійшла до автобусної зупинки, сіла в автобус і навіть не озирнулася. Я ще двадцять хвилин сиділа на лавці, чомусь чекаючи, що вона повернеться й продовжить розмову. Але вона не повернулася. Її звали Челеста. Пізніше того дня я знайшла бібліотеку. Боже, як же я люблю бібліотеки. І, звісно, в Римі вона була прекрасною старовинною будівлею з внутрішнім садом, про існування якого неможливо було здогадатися з вулиці. Сад утворював ідеальний квадрат. Апельсинові дерева. І фонтан посередині. Я відразу зрозуміла, що він стане ще одним претендентом на звання мого улюбленого фонтану Рима. Він зовсім не був схожий на інші. Не з імператорського мармуру. Невеликий, зелений, вкритий мохом. Наче кущ папороті, з якого просочується вода. Він дуже нагадував ту дику рослинність, яку індонезійський знахар намалював на голові фігури, що молиться. Вода виривалася з центру цього зеленого куща, а потім дощем спадала назад на листя, наповнюючи весь дворик тихим, сумним і прекрасним шумом. Я сіла під апельсиновим деревом і відкрила книжку Луїз Глік. Перший вірш.

Спочатку італійською. Потім англійською. І раптом завмерла на рядку: *Dal centro della mia vita venne una grande fontana...* «Із самого центру мого життя з'явився великий фонтан...» Я поклала книгу на коліна. І відчула, як мене охоплює тремтіння від полегшення.

Їсти, молитися, кохати.

Чесно кажучи, я не найкраща мандрівниця у світі.

Я знаю це, бо багато подорожувала й зустрічала людей, які справді мають до цього хист. Справжніх природжених мандрівників. Я зустрічала людей, настільки фізично витривалих, що вони могли б випити цілу каністру води з каналізаційної канами в Калькутті й при цьому жодного разу не захворіти. Людей, які здатні вивчити нову мову там, де решта з нас могла б підхопити хіба що якусь інфекцію. Людей, які знають, як заспокоїти роздратованого прикордонника або переконати непривітного працівника візового відділу. Людей, чий зріст, зовнішність і колір шкіри дозволяють їм виглядати майже своїми будь-де у світі: у Туреччині їх можуть прийняти за турків, у Мексиці — за мексиканців, в Іспанії — сплутати з басками, а в Північній Африці — за арабів.

Я не маю жодної з цих якостей.

По-перше, я зовсім не вмію зливатися з натовпом. Висока блондинка з рожевою шкірою, я більше схожа на фламінго, ніж на хамелеона. Усюди, куди б я не приїхала, окрім Дюссельдорфа, я одразу привертаю до себе увагу.

Коли я була в Китаї, жінки підходили до мене просто на вулиці й показували на мене своїм дітям, ніби я була якоюсь дивовижною твариною, що втекла із зоопарку. А їхні діти, які ніколи раніше не бачили нічого подібного до цієї рожевощокої, світловолосої примарної істоти, часто починали плакати від самого лише мого вигляду.

І мушу зізнатися: саме це в Китаї я ненавиділа найбільше.

Я погано (а точніше — ліниво) готуюся до поїздки. Зазвичай просто приїжджаю на місце й дивлюся, що з того вийде. А коли подорожуєш таким чином, зазвичай «виходить» так, що ти годинами стоїш посеред вокзалу в цілковитій розгубленості або витрачаєш надто багато грошей на готелі лише тому, що не знаєш, як краще вчинити. Моє хитке відчуття орієнтації та географії призвело до того, що я побувала на шести континентах, маючи лише дуже приблизне уявлення про те, де саме перебуваю в той чи інший момент.

Окрім несправного внутрішнього компаса, я маю ще одну проблему: моя особиста «крутість» дуже швидко вичерпується, а це під час подорожей може стати серйозною перешкодою. Я так і не навчилася надавати своєму обличчю того незворушного виразу впевненої непомітності, який так допомагає під час мандрівок небезпечними й незнайомими місцями. Знаєте цей вираз — абсолютно розслаблений, цілком упевнений, такий, що створює враження, ніби ви належите до цього місця будь-де і будь-коли, навіть посеред заворушень у Джакарті? О ні. Якщо я не знаю, що роблю, то всім своїм виглядом показую, що не знаю, що роблю. Якщо хвилююся або нервую, то виглядаю схвильованою або наляканою. А коли гублюся — що трапляється досить часто, — виглядаю саме так: розгубленою. Моє обличчя — прозорий передавач кожної моєї думки.

Якось Девід сказав мені:

— У тебе повна протилежність покер-фейсу. У тебе, швидше, обличчя для мінігольфу.

І, ох, яких лише мук не завдали подорожі моєму шлунково-кишковому тракту! Не дуже хочу відкривати цю, даруйте за вислів, «банку з черв'яками», але досить сказати, що я пережила майже всі можливі різновиди шлунково-кишкових катастроф. Одного разу в Лівані мені стало настільки зле, що я всерйоз уявила, ніби якимось чином підхопила близькосхідну версію вірусу Ебола. Угорщині я страждала від зовсім іншого кишкового розладу, який назавжди змінив моє ставлення до терміна «радянський блок».

Але шлунок — не єдина моя фізична слабкість. Моя спина підвела мене вже в перший день подорожі Африкою. Я була єдиною в нашій групі, хто вийшов із джунглів Венесуели з інфікованими укусами павуків. І скажіть мені, благаю вас, хто взагалі отримує сонячні опіки в Стокгольмі?

Та попри все це, подорожі — велике й справжнє кохання мого життя.

Ще з шістнадцяти років, відколи я вперше поїхала до Росії на гроші, зароблені доглядом за дітьми, я знала: подорожі варті будь-яких витрат і будь-яких жертв. Я віддана їй постійна у своїй любові до мандрівок, хоча не завжди була такою в інших своїх коханнях. Я ставлюся до подорожей так само, як щаслива молода мама ставиться до свого нестерпного, неспокійного немовляти з коликами: мені байдуже, через що доведеться пройти. Бо я це обожнюю. Бо це моє. Бо це схоже на мене. Подорожі можуть хоч обблювати мене з голови до ніг — мені однаково байдуже.

У будь-якому разі, як для фламінго, я не зовсім безпорадний у цьому світі. У мене є власний набір прийомів виживання. Я терплячий. Я вмію збирати легкий багаж. Я безстрашно пробую будь-яку їжу. Але мій найпотужніший таланти у подорожах — це те, що я можу подружитися з ким завгодно. Я можу подружитися навіть із мертвими. Одного разу я подружився з військовим злочинцем у Сербії, і він запросив мене на відпочинок у гори разом зі своєю родиною. Не те щоб я пишався тим, що сербські масові вбивці входять до кола моїх найближчих і найдорожчих людей (мені довелося подружитися з ним заради статті, а також щоб він мене не побив), але я просто кажу — я можу це зробити. Якщо навколо немає нікого, з ким можна поговорити, я, мабуть, зміг би подружитися навіть із купою гіпсокартону заввишки в чотири фути. Ось чому я не боюся подорожувати до найвіддаленіших куточків світу, якщо там є люди, з якими можна познайомитися. Перед тим, як я вирушила до Італії, люди запитували мене: «У тебе є друзі в Римі?», а я лише хитала головою, думаючи про себе: «Але вони у мене будуть».

Серед усіх кандидатів у моєму списку потенційних нових італійських друзів мене найбільше цікавить знайомство з хлопцем на ім'я... тримайтеся... Лука Спагетті.

Лука Спагетті — хороший друг мого приятеля Патріка Макдевітта, якого я знаю ще з університетських часів. І це, чесно кажучи, його справжнє ім'я. Клянуся Богом, я нічого не вигадую. Це просто надто божевільно.

Тобто... тільки уявіть собі. Уявіть, як це — прожити все життя з ім'ям Патрік Макдевітт.

У будь-якому разі, я планую зв'язатися з Лукою Спагетті якомога швидше.
Їсти, молитися, кохати.

Але спершу мені треба влаштуватися в школі. Сьогодні в мене починаються заняття в Академії мовних досліджень імені Леонардо да Вінчі, де я вивчатиму італійську мову п'ять днів на тиждень по чотири години на день. Я така рада через школу. Я безсоромна відмінниця. Учора ввечері я розклала свій одяг так само, як робила це перед першим днем у першому класі, разом із лакованими черевичками та новим ланч-боксом. Сподіваюся, вчителька мене полюбить.

У перший день навчання в «Леонардо да Вінчі» всі ми маємо скласти тест, щоб нас розподілили до груп з італійської мови відповідно до рівня знань. Щойно я чую про це, то відразу починаю сподіватися, що мене не зарахують до групи першого рівня, адже це було б трохи принизливо, зважаючи на те, що я вже провчилася цілий семестр італійської в моїй Вечірній школі для розлучених жінок у Нью-Йорку, провела все літо, заучуючи картки зі словами, і вже цілий тиждень живу в Римі та практикую мову наживо, навіть розмовляючи зі старенькими бабусями про розлучення. Річ у тім, що я навіть не знаю, скільки рівнів існує в цій школі, але щойно почула слово «рівень», одразу вирішила, що повинна потрапити щонайменше до групи другого рівня.

Отже, сьогодні ллє як із відра, а я приходжу до школи раніше (як завжди — справжня ботанка!) і складаю іспит. Це такий складний іспит! Я не можу впоратися навіть із десятою його частиною! Я знаю чимало італійських слів — десятки слів італійською, — але мене не запитують ні про що з того, що я знаю. А потім ще й усний іспит, який виявляється ще гіршим. Мене опитує худорлявий викладач італійської, який, як на мене, говорить надто швидко. Я могла б упоратися значно краще, але нервуюся і припускаюся помилок у тому, що насправді добре знаю. Наприклад, чому я сказала *Vado a scuola* замість *Sono andata a scuola*? Я ж це знаю!

Але зрештою все складається добре. Худорлявий викладач італійської перевіряє мою роботу й визначає мій рівень: РІВЕНЬ ДВА!

Заняття починаються після обіду. Тож я йду обідати (запечена цикорія), а потім неквапливо повертаюся до школи, самовдоволено проходячи повз усіх тих студентів першого рівня (які, мабуть, справді *molto stupidi*), і заходжу на своє перше заняття. До своїх одногрупників.

Тільки дуже швидко стає зрозуміло, що це не мої одногрупники і що мені тут узагалі не місце, бо другий рівень виявляється справді неймовірно складним. Я почуваюся так, ніби тримаюся на плаву з останніх сил. Ніби з кожним подихом замість повітря ковтаю воду. Викладач — худорлявий хлопець (чому тут усі викладачі такі худі? Я не довіряю худим італійцям) — рухається надто швидко, пропускаючи цілі розділи підручника зі словами: «Це ви вже знаєте, і це теж

знаєте...», а потім веде жваву розмову з моїми, судячи з усього, вільно мовними однокласниками. Мій шлунок стискається від жаху. Я ледь не задихаюся і молюся, щоб він мене не викликав. Щойно настає перерва, я вибігаю з класу на ватяних ногах і, ледь стримуючи сльози, мчу до адміністрації, де дуже чіткою англійською благаю перевести мене до групи першого рівня. І вони погоджуються. І ось я тут.

Цей викладач повненький і говорить повільно. Так значно краще.

Їсти, молитися, кохати.

Цікавість мого курсу італійської полягає в тому, що нікому з нас насправді не потрібно тут бути. Нас тут дванадцятьоро — люди різного віку, з різних куточків світу, — і всі ми приїхали до Рима з однієї причини: вивчати італійську просто тому, що нам цього хочеться. Ніхто з нас не може назвати жодної практичної причини, чому він тут. Нікому начальство не казало: «Вам конче необхідно вивчити італійську, щоб ми могли вести бізнес за кордоном». Усі ми, навіть напружений німецький інженер, поділяємо те, що я вважала своїм особистим мотивом: ми хочемо говорити італійською, бо нам подобається те, як ми чуємося, коли це робимо. Сумна росіянка розповідає, що дозволила собі уроки італійської, бо, як вона каже: «Я вважаю, що заслуговую на щось прекрасне». Німецький інженер каже: — Я хочу вивчити італійську, бо люблю *dolce vita* — солодке життя. Щоправда, через його суворий німецький акцент це звучить так, ніби він говорить *deutsche vita* — німецьке життя, якого, боюся, він уже встиг скуштувати вдосталь.

Як я зрозумію протягом наступних кількох місяців, існує чимало вагомих причин, чому італійська вважається однією з найчарівніших мов у світі і чому я не єдина, хто так думає. Щоб це зрозуміти, спершу варто усвідомити, що колись Європа була справжнім лабіринтом незліченних діалектів, які походили від латини й поступово, протягом століть, перетворилися на окремі мови — французьку, португальську, іспанську та італійську. У Франції, Португалії та Іспанії цей процес відбувався природно: діалект найвпливовішого міста поступово ставав загальноприйнятою мовою всього регіону. Тому те, що ми сьогодні називаємо французькою мовою, фактично є нащадком середньовічного паризького діалекту. Португальська походить від мови Лісабона, а іспанська — від мови Мадрида. Це була своєрідна перемога політичного й економічного впливу: наймогутніше місто зрештою визначало мовну норму для всієї країни.

Італія була зовсім іншою. Однією з головних відмінностей було те, що протягом дуже тривалого часу Італія взагалі не була єдиною державою. Вона об'єдналася лише у 1861 році. До того часу це був півострів, поділений між численними ворогуючими містами-державами, які перебували під владою гордих місцевих князів або різних європейських монархій. Одні частини Італії належали Франції, інші — Іспанії, ще інші — Церкві, а деякі опинялися під владою того, хто зумів захопити місцеву фортецю чи палац. Італійці то обурювалися цим пануванням, то ставилися до нього з байдужою зневагою. Більшості зовсім не подобалося перебувати під владою своїх європейських сусідів. Проте завжди знаходилися й ті, хто сприймав усе значно простіше.

Вони казали:

«Franza o Spagna, purché se magna».

У перекладі з діалекту це означає:

«Франція чи Іспанія — байдуже, аби тільки було що їсти».

Усі ці внутрішні розколи призвели до того, що Італія так і не змогла об'єднатися — так само, як і італійська мова. Тож не дивно, що протягом століть італійці писали й розмовляли місцевими діалектами, які часто були незрозумілими один одному. Учений із Флоренції ледве міг порозумітися з поетом із Сицилії чи купцем із Венеції (за винятком, звісно, латини, яку навряд чи можна було вважати національною мовою). У XVI столітті група італійських інтелектуалів зібралася разом і вирішила, що це абсурд. Італійський півострів потребував єдиної італійської мови — принаймні письмової, з якою могли б погодитися всі. Тож ці інтелектуали зробили щось безпрецедентне в історії Європи: вони обрали найкрасивіший з-поміж усіх місцевих діалектів і проголосили його італійською мовою.

Щоб знайти найпрекрасніший діалект, яким будь-коли розмовляли в Італії, їм довелося повернутися на двісті років у минуле — до Флоренції XIV століття. За взірць італійської мови вони обрали особисту мову великого флорентійського поета Данте Аліг'єрі. Коли Данте опублікував свою «Божественну комедію» у 1321 році, детально описавши в ній уявну подорож через Пекло, Чистилище та Рай, він шокував літературний світ тим, що написав її не латиною. Данте вважав латину зіпсованою й елітарною мовою, а її використання в серйозній літературі, за його словами, «перетворило літературу на повію», зробивши універсальні історії доступними лише тим, хто міг дозволити собі привілей аристократичної освіти. Натомість Данте звернувся до живої мови вулиць — справжньої флорентійської говірки, якою розмовляли мешканці його міста. Серед них були й такі видатні сучасники, як Боккаччо та Петрарка. Саме цією мовою він і розповів свою історію.

Він написав свій шедевр у стилі, який назвав *dolce stil nuovo* — «солодкий новий стиль» народної мови, — і формував цю мову ще під час написання твору, впливаючи на неї так само безпосередньо, як Шекспір згодом вплинув на елизаветинську англійську. Якби значно пізніше в історії група націоналістично налаштованих інтелектуалів зібралася і вирішила, що італійська Данте має стати офіційною мовою Італії, це було б майже так само, якби група оксфордських професорів на початку XIX століття одного дня постановила, що відтепер усі в Англії мають говорити чистою шекспірівською мовою. І, що найдивовижніше, це насправді спрацювало.

Отже, італійська мова, якою ми розмовляємо сьогодні, не є ані римською, ані венеціанською (хоча саме ці міста були потужними військовими та торговельними центрами) і навіть не є повністю флорентійською. По суті, це мова Данте. Жодна інша європейська мова не має такого художнього походження. І, можливо, жодна мова ніколи не була так ідеально пристосована для вираження людських емоцій, як ця флорентійська італійська XIV століття, прикрашена одним із найвидатніших поетів західної цивілізації. Данте написав свою «Божественну комедію» у формі терцини — потрійного римування, ланцюга рим,

у якому кожна рима повторюється тричі в межах послідовності рядків. Це надавало його прекрасній флорентійській розмовній мові того, що вчені називають «каскадним ритмом» — ритмом, який і сьогодні живе у стрімких поетичних інтонаціях, якими розмовляють італійські таксисти, м'ясники та державні службовці.

Останній рядок «Божественної комедії», в якому Данте постає перед баченням самого Бога, — це досвід, який і сьогодні легко зрозуміти кожному, хто знайомий із так званою сучасною італійською мовою. Данте пише, що Бог — це не просто сліпуче сяйво божественного світла, а передусім:

l'amor che move il sole e l'altre stelle...

«Любов, що рухає Сонце та інші зірки».

Тож не дивно, що я так відчайдушно хочу вивчити цю мову.

Їсти, молитися, кохати.

Депресія та самотність наздоганяють мене приблизно через десять днів перебування в Італії. Одного вечора, після щасливого дня в школі, я прогуляюся Віллою Боргезе, а сонце золотим світлом осяює базиліку Святого Петра. Я відчуваю задоволення від цієї романтичної сцени, навіть будучи зовсім самою, тоді як усі інші в парку або пестять коханих, або бавляться зі сміхотливими дітьми. Я зупиняюся, щоб спертися на балюстраду й подивитися на захід сонця, і починаю занадто багато думати. Потім мої думки переходять у роздуми — і саме тоді вони наздоганяють мене.

Вони підходять тихо й загрозово, як детективи з «Пінкертона», і оточують мене: Депресія — зліва, Самотність — справа. Їм не потрібно показувати свої значки. Я дуже добре знаю цих хлопців. Ми вже роками граємо в кішки-мишки. Хоча, зізнаюся, я здивована зустріти їх у цьому елегантному італійському саду в сутінках. Це не те місце, де їм слід бути.

Я кажу їм: «Як ви мене тут знайшли? Хто вам сказав, що я приїхала до Риму?»

Депресія, як завжди, відповідає з удаваною образою: «Що, ти не рада нас бачити?»

«Іди геть», — кажу я йому.

Самотність, більш чутливий із цих двох «поліцейських», каже: «Вибачте, пані. Але, можливо, мені доведеться стежити за вами протягом усієї вашої подорожі. Це моє завдання».

«Я б справді воліла, щоб ви цього не робили», — кажу я йому. Він майже вибачливо знизує плечима, але лише підходить ближче.

Потім вони обшуковують мене. Вони витрушують із моїх кишень усю радість, яку я там носила. Депресія навіть конфіскує мою особистість — але він завжди так робить. Потім Самотність починає допит, і я дуже цього боюся, бо це завжди триває годинами. Він чемний, але невблаганний і зрештою завжди заганняє мене в кут. Він питає, чи є у мене хоч якісь причини для щастя. Чому я знову сьогодні ввечері зовсім сама. І знову, хоча ми вже сотні разів проходили ці запитання, він повертається до одного й того ж: чому я не змогла зберегти стосунки, чому зруйнувала свій шлюб, чому зіпсувала стосунки з Девідом і з усіма чоловіками, з якими коли-небудь була. Він питає, де я була в ніч, коли мені виповнилося тридцять, і чому після цього все так різко пішло шкереберть. Чому я не можу взяти себе в руки. Чому я не живу в нормальному будинку, не маю нормальної родини і не виховую нормальних дітей, як це “має бути” у жінки мого віку. Він питає, чому я вважаю, що заслуговую на відпустку в Римі, якщо так зіпсувала своє життя. Чому я думаю, що втеча до Італії як студентка зробить мене щасливою. І де, на його думку, я опинюся в старості, якщо продовжуватиму жити саме так.

Я йду додому, сподіваючись позбутися їх, але ці двоє негідників продовжують іти слідом. Депресія міцно тримає мене за плече, а самотність засипає запитаннями. Я навіть не намагаюся повечеряти — не хочу, щоб вони спостерігали за мною. Я не хочу впускати їх і на сходи до моєї квартири, але я знаю Депресію: у нього є кийок, і ніщо його не зупинить, якщо він вирішить увійти.

— Це несправедливо з твого боку приходити сюди, — кажу я Депресії. — Я вже розрахувалася з тобою. Я відбула свій термін у Нью-Йорку.

Але він лише посміхається своєю похмурою усмішкою, вмощується в моє улюблене крісло, закидає ноги на стіл і запалює сигару, наповнюючи кімнату важким димом. Самотність мовчки спостерігає, потім зітхає і лягає в моє ліжко, не роздягаючись і навіть не знімаючи взуття. Він вмощується так, ніби має намір залишитися там надовго. І я знаю: сьогодні вночі він знову змусить мене спати поруч із ним.

Їсти, молитися, кохати.

Я припинила приймати ліки лише кілька днів тому. Мені здавалося майже божевільням приймати антидепресанти в Італії. Як я можу страждати на депресію тут, у Римі? Я й спочатку не хотіла їх приймати. Дуже довго я чинила опір, головню через цілий список власних заперечень: американці надмірно зловживають ліками; ми ще не знаємо, як ці препарати впливають на мозок у довгостроковій перспективі; це жахливо, що навіть діти в Америці тепер приймають антидепресанти; ми лікуємо симптоми, а не причини національної кризи психічного здоров'я... Проте протягом останніх кількох років мого життя не було жодних сумнівів, що я перебуваю у серйозній скруті — і що вона не мине швидко. Коли мій шлюб розпався, а історія з Девідом розгорталася далі, у мене з'явилися всі класичні симптоми глибокої депресії: втрата сну, апетиту й лібідо, безконтрольні сльози, хронічні болі в спині та животі, відчуження й відчай, проблеми з концентрацією на роботі, навіть нездатність щиро розізлилися через те, що республіканці щойно “вкрали” президентські вибори... І це тривало й тривало.

Коли ти заблукав у лісі, іноді потрібно чимало часу, щоб це усвідомити. Довго ти можеш переконувати себе, що просто трохи зійшов зі стежки і що ось-ось знайдеш шлях назад. Але ніч приходить знову і знову, а ти все ще не маєш уявлення, де перебуваєш. І тоді настає мить, коли доводиться визнати: ти заблукав настільки далеко, що вже навіть не пам'ятаєш, з якого боку сходить сонце.

Я взялася за боротьбу з депресією так, ніби це була боротьба за моє життя — що, зрештою, так і було. Я стала дослідницею власного стану, намагаючись розплутати його причини. У чому ж була причина цього відчаю?

Чи була вона психологічною? (Чи це провина мами й тата?)

Чи це просто тимчасовий “важкий період” у моєму житті? (Коли закінчиться розлучення — чи зникне разом із ним і депресія?)

Чи це генетика? (Меланхолія, що передається в моїй родині з покоління в покоління, разом зі своєю сумною супутницею — алкоголізмом.)

Чи це культура? (Чи це наслідок того, що постфеміністична американська кар'єрна жінка намагається вижити в дедалі більш стресовому й відчуженому міському світі?)

Чи це астрологія? (Чи я така сумна, бо я вразливий Рак, чий знак керується нестабільними Близнюками?)

Чи це мистецтво? (Чи творчі люди завжди схильні до депресії, бо ми надто чутливі й “особливі”?)

Чи це еволюція? (Чи я ношу в собі давній страх виживання, сформований тисячоліттями боротьби людства за існування?)

Чи це карма? (Чи всі ці хвилі горя — наслідок моїх помилок у попередніх життях, останні перепони перед звільненням?)

Чи це гормони? Харчування? Філософія? Сезонність? Екологія?

Чи це універсальна туга за Богом?

Чи це хімічний дисбаланс?

Або, можливо, мені просто треба було зайнятися сексом?

Скільки ж факторів формує людську особистість! На скількох рівнях ми функціонуємо і скільки впливів отримуємо — від нашого розуму, тіла, минулого, родин, міст, душ і навіть обідів! Я дійшла висновку, що моя депресія, ймовірно, була постійно змінним поєднанням усіх цих чинників і, мабуть, містила також щось таке, чого я не могла ні назвати, ні визнати. Тож я взялася за боротьбу на всіх рівнях. Я купувала всі ті книжки із самодопомоги з сором'язливо кумедними назвами, завжди загортаючи їх у свіжий номер журналу «Hustler», щоб незнайомці не здогадалися, що саме я читаю.

Я почала звертатися по професійну допомогу до терапевтки — такої ж доброзичливої, як і проникливої. Я молилася, як новачка-черниця. Я тимчасово перестала їсти м'ясо після того, як хтось сказав мені, що я “їм страх тварини в момент її смерті”. Якась дивна масажистка-ню-ейджерка порадила мені носити помаранчеві трусики, щоб урівноважити сексуальні чакри, і, як не дивно, я справді це зробила. Я випила стільки звіробійного чаю, що його вистачило б, аби підбадьорити цілий російський ГУЛАГ, але жодного помітного ефекту це не дало. Я займалася спортом, занурювалася в надихаюче мистецтво і ретельно уникала всього сумного — фільмів, книг і музики. Якщо хтось навіть згадував імена “Леонард” і “Коен” в одному реченні, я змушена була виходити з кімнати.

Я так намагалася стримати нескінченний плач. Пам'ятаю, як одного вечора, згорнувшись у кутку того самого старого дивана й знову ридаючи через ті самі сумні думки, що повторювалися знову й знову, я запитала себе: «Ліз, чи є щось у цій ситуації, що ти можеш змінити?» І єдине, що спало мені на думку, — це встати, не перестаючи ридати, і спробувати втримати рівновагу на одній нозі посеред вітальні. Просто щоб довести, що — хоча я не могла зупинити сльози чи змінити свій похмурий внутрішній діалог — я ще не втратила контроль повністю: принаймні я могла істерично плакати, балансуєючи на одній нозі. Ей, це був початок.

Я перейшла вулицю, щоб прогулятися під сонячним промінням. Я спиралася на свою мережу підтримки, цінуючи свою сім'ю та плачучи свої найнадихаючі дружні стосунки. І коли ці настирливі жіночі журнали постійно повторювали мені, що моя низька самооцінка аж ніяк не допомагає у боротьбі з депресією, я зробила собі гарну зачіску, купила дорогий макіяж і гарну сукню. (Коли подруга похвалила мій новий вигляд, все, що я змогла сказати, похмуро, було: «Операція “Самооцінка” — перший, бляха, день»).

Останнє, що я спробувала після приблизно двох років боротьби з цим горем, — це медикаменти. Якщо дозволите мені висловити власну думку, я вважаю, що це завжди має бути крайнім заходом. Щодо мене, рішення піти шляхом «вітаміну П» з'явилося після ночі, коли я багато годин просиділа на

підлозі своєї спальні, намагаючись усіма силами відмовити себе від думок про самопошкодження. Тієї ночі я виграла суперечку із собою — але ледь-ледь. Тоді в мене з'являлися й інші «чудові» ідеї — про те, як стрибок з будівлі або постріл могли б припинити мої страждання. Але саме та ніч, проведена в боротьбі з цими думками, щось у мені зрушила.

Наступного ранку, коли зійшло сонце, я зателефонувала своїй подрузі Сьюзан і благала допомогти мені. Не думаю, що в історії моєї родини хоч одна жінка раніше так робила — щоб просто зупинитися посеред життя й сказати: «Я не можу зробити ще жодного кроку, мені потрібна допомога». Жінкам мого роду не дозволяли зупинятися. Ніхто б не прийшов їм на допомогу, і вони не мали такої можливості. Єдине, що сталося б, — вони та їхні родини просто не вижили б. І я не могла перестати думати про цих жінок.

І я ніколи не забуду обличчя Сьюзан, коли вона ввірвалася до моєї квартири приблизно через годину після мого екстреного дзвінка і побачила мене, згорнуту калачиком на дивані. Цей образ мого страждання, що відбивався в її очевидному страху за моє життя, досі залишається одним із найстрашніших спогадів тих жахливих років. Я лежала, згорнувшись, поки Сьюзан телефонувала й знаходила мені психіатра, який міг би прийняти мене того ж дня для консультації щодо можливого призначення антидепресантів. Я слухала її односторонню розмову з лікарем, слухала, як вона каже: «Боюся, що моя подруга може серйозно нашкодити собі». Я теж цього боялася.

Коли я прийшла до психіатра того ж дня після обіду, він запитав, чому я так довго зволікала з пошуком допомоги — ніби я весь цей час не намагалася допомогти собі сама. Я розповіла йому про свої сумніви й заперечення щодо антидепресантів. Я поклала на його стіл три свої книги й сказала: «Я письменниця. Будь ласка, не робіть нічого, що може зашкодити моєму мозку». Він відповів: «Якби у вас була хвороба нирок, ви б не вагалися приймати ліки — чому ж ви вагаєтеся зараз?» Але це лише показує, наскільки він не розумів моєї родини. У моїй родині будь-яка хвороба сприймається як особиста, етична й моральна поразка.

Він призначив мені кілька різних препаратів — «Ксанакс», «Золофт», «Велбутрин», «Буспар» — поки ми не знайшли комбінацію, яка не викликала в мене нудоти й не перетворювала моє лібідо на тьмянний і далекий спогад. Дуже швидко, менш ніж за тиждень, я відчула, як у моїй свідомості з'явився ще один сантиметр простору. Крім того, я нарешті змогла спати. І це було справжнім подарунком, бо коли не можеш спати, вибратися з ями неможливо. Таблетки повернули мені ці відновлювальні нічні години, зупинили тремтіння рук і послабили стиск у грудях та постійну кнопку тривоги всередині мого серця.

Проте я так і не змогла звикнути до цих ліків, хоча вони допомагали майже одразу. Не мало значення, хто б мене не запевняв, що ці препарати — хороший вибір і цілком безпечні; я все одно відчувала суперечливі почуття. Ці ліки були частиною мого мосту на той бік — у цьому не було сумнівів, — але я хотіла

якнайшвидше від них відмовитися. Я почала приймати їх у січні 2003 року. Уже до травня я значно зменшила дозу. У будь-якому разі, це були найважчі місяці — останні місяці мого розлучення, останні складні місяці з Девідом. Чи змогла б я пережити той період без ліків, якби просто витримала трохи довше? Чи змогла б вижити сама, без допомоги? Я не знаю. Ось у чому суть людського життя — не існує контрольної групи, немає способу дізнатися, як склалося б життя кожного з нас, якби змінні були іншими.

Я знаю, що ці ліки допомогли мені відчутти, що моє страждання не таке вже й катастрофічне. Тож я вдячна за це. Але я досі маю дуже суперечливе ставлення до препаратів, що впливають на настрій. Я вражена їхньою силою, але водночас стурбована їхньою поширеністю. Я вважаю, що в цій країні їх слід призначати й застосовувати набагато обережніше, і ніколи без супутньої терапії у вигляді психологічного консультування. Лікувати лише симптоми будь-якої хвороби, не з'ясовуючи її першопричини, — це типовий безглуздий західний спосіб думати, що хтось справді може одужати. Ці таблетки, можливо, врятували мені життя, але зробили це лише в поєднанні з приблизно двадцятьма іншими зусиллями, які я докладала паралельно протягом того ж періоду, щоб урятувати себе. І я сподіваюся, що мені більше ніколи не доведеться приймати такі ліки. Хоча один лікар і припустив, що мені, можливо, доведеться багато разів у житті знову повертатися до антидепресантів і відмовлятися від них через мою «схильність до меланхолії». Я щиро сподіваюся, що він помиляється. Я маю намір зробити все, що в моїх силах, щоб довести, що він помиляється, або принаймні боротися з цією схильністю до меланхолії всіма доступними мені засобами. Чи робить це мене саморуйнівню впертою, чи впертою з метою самозбереження — я не знаю.

Але ось я тут.

Їсти, молитися, кохати.

Або, краще сказати — ось я тут. Я в Римі, і в мене проблеми. Депресія та Самотність знову вдерлися в моє життя, а останню таблетку «Велбутрину» я прийняла три дні тому. У нижній шухляді ще є таблетки, але я їх не хочу. Я хочу назавжди позбутися їх. Але я також не хочу, щоб Депресія чи Самотність були поруч, тож я не знаю, що робити, і мене охоплює паніка, як це завжди буває, коли я не знаю, що робити. Тож сьогодні ввечері я дістаю свій найпотаємніший зошит, який тримаю біля ліжка на випадок, якщо колись опинюся в скрутному становищі. Я відкриваю його, знаходжу першу порожню сторінку й пишу:

«Мені потрібна твоя допомога».

Потім я чекаю. Через деякий час приходить відповідь, написана моїм почерком:

«Я тут. Що я можу для тебе зробити?»

І ось знову починається моя найдивніша й найпотаємніша розмова.

Саме тут, у цьому найпотаємнішому зошиті, я розмовляю сама з собою. Я розмовляю з тим самим голосом, який почула тієї ночі на підлозі у ванній, коли вперше зі сльозами на очах молилася про допомогу й коли щось (або хтось) сказало: «Повертайся в ліжко, Ліз». Відтоді я знову знаходила цей голос у моменти «помаранчевої тривоги» і зрозуміла, що найкращий спосіб зв'язатися з ним — це письмова розмова. Я була здивована, виявивши, що майже завжди можу звернутися до нього, якою б чорною не була моя туга. Навіть у найгірші моменти цей спокійний, співчутливий, лагідний і нескінченно мудрий голос (який, можливо, є мною, а можливо, і не зовсім мною) завжди готовий до розмови на папері — у будь-який час дня чи ночі.

Я вирішила перестати хвилюватися через те, що спілкування з самою собою на папері нібито означає, що я психічно хвора. Можливо, той голос, до якого я звертаюся, — це Бог, або мій Гуру, що промовляє крізь мене, або ангел-охоронець, або моє Вище Я. А можливо, це просто мій внутрішній голос — породження підсвідомості, вигадане, щоб захистити мене від власного болю. Свята Тереза називала такі духовні внутрішні голоси «локуціями» — словами з надприродного світу, що раптово входять у свідомість, перекладаються на людську мову й приносять небесну розраду. Звісно, я знаю, що сказав би Фрейд про подібні духовні втіхи: що вони ірраціональні й «не заслуговують на довіру». Досвід вчить нас, що світ — це не дитяча кімната. Я згодна: світ не є дитячою кімнатою. Але саме тому, що він такий складний, іноді доводиться виходити за межі його «юрисдикції», щоб звернутися по допомогу до вищої інстанції й знайти втіху.

На початку мого духовного експерименту я не завжди мала таку віру в цей внутрішній голос мудрості. Пам'ятаю, як одного разу, охоплена гірким гнівом і горем, я дістала свій зошит і написала своєму внутрішньому голосу — своєму

божественному заспокоєнню — повідомлення, яке зайняло цілу сторінку великими літерами: «Я, БЛЯДЬ, НЕ ВІРЮ В ТЕБЕ!!!!!!!»

Через мить, усе ще важко дихаючи, я відчула, як у мені спалахнула яскрава тонка іскорка світла, і раптом я вже писала цю веселу й незмінно спокійну відповідь: «То з ким ти розмовляєш?»

Відтоді я більше не сумнівалася в його існуванні. Тож сьогодні ввечері я знову звертаюся до цього голосу. Я роблю це вперше відтоді, як приїхала до Італії. Сьогодні ввечері я пишу у своєму щоденнику, що я слабка і сповнена страху. Я пояснюю, що з'явилися Депресія та Самотність, і я боюся, що вони ніколи не підуть. Я кажу, що не хочу більше приймати ліки, але боюся, що мені доведеться це робити. Я в жаху від думки, що ніколи не зможу по-справжньому навести лад у своєму житті.

У відповідь десь ізсередини мене піднімається вже знайома присутність, яка дає мені всю ту впевненість, яку я завжди хотіла почути від іншої людини в складні моменти. Ось що я пишу собі на сторінці: «Я тут. Я люблю тебе. Мені байдуже, чи тобі доведеться не спати й плакати всю ніч — я залишуся з тобою. Якщо тобі знову потрібні ліки, сміливо приймай їх — я любитиму тебе і під час цього. Якщо тобі не потрібні ліки, я теж любитиму тебе. Ти ніколи не зможеш зробити нічого, щоб втратити мою любов. Я захищатиму тебе, доки ти не помреш, і після твоєї смерті я все одно захищатиму тебе. Я сильніша за Депресію і сміливіша за Самотність, і ніщо ніколи не виснажить мене.»

Сьогодні ввечері цей дивний внутрішній жест дружби — коли я простягаю руку самій собі, коли поруч немає нікого, хто міг би мене втішити, — нагадує мені про те, що колись сталося зі мною в Нью-Йорку. Одного дня по обіді я поспіхом увійшла в офісну будівлю і кинулася до ліфта, що чекав. Коли я вбігала, я несподівано побачила своє відображення в дзеркалі системи безпеки. У ту мить мій мозок зробив дивну річ — він миттєво видав сигнал: «Гей! Ти її знаєш! Це твоя подруга!» І я справді з усмішкою кинулася вперед до свого відображення, готова привітати ту дівчину, ім'я якої я забула, але обличчя якої було таким знайомим. Звісно, за мить я усвідомила свою помилку й збентежено засміялася зі своєї майже «собачої» плутанини щодо того, як працюють дзеркала. Але з якоїсь причини цей випадок знову спадає мені на думку сьогодні ввечері, коли я перебуваю в Римі в сумному настрої, і я пишу це втішне нагадування внизу сторінки:

Ніколи не забувай, що колись, у мить неувважності, ти впізнала в собі подругу.

Я засинаю, притискаючи до грудей зошит, розгорнутий на сторінці з цим останнім заспокоєнням. Вранці, коли я прокидаюся, я все ще відчуваю ледь вловимий запах диму, що залишився після Депресії, але самого його ніде немає. Десь уночі він підвівся й пішов. І його товариш Самотність теж зник.

Їсти, молитися, кохати.

Але ось що дивно. Здається, я так і не змогла зайнятися йогою з того часу, як приїхала до Рима. Роками я регулярно й серйозно займалася, і навіть привезла з собою килимок для йоги, сповнена найкращих намірів. Але тут це просто не виходить. Тобто, коли ж я буду робити свої йогічні вправи? До мого італійського сніданку-швидкого перекусу з шоколадної випічки та подвійного капучино? Чи після? Перші кілька днів, що я тут була, я щоранку сміливо розгортала свій килимок для йоги, але виявила, що можу лише дивитися на нього й сміятися. Одного разу я навіть сказала собі вголос, уособлюючи килимок для йоги: «Гаразд, маленька панночко Пенне ай Кватро Формаджі... подивимося, що ти сьогодні маєш». Збентежена, я сховала килимок для йоги на дно валізи (як виявилось, його більше ніколи не розгортали, аж до Індії). Потім я пішла на прогулянку і з'їла трохи фісташкового морозива. Італійці вважають це цілком нормальним для 9:30 ранку, і я, чесно кажучи, не можу з ними не погодитися.

Культура Риму просто не поєднується з культурою йоги — принаймні, на мій погляд. Насправді я дійшла висновку, що Рим і йога не мають між собою нічого спільного. Хіба що тим, що обидва ці слова трохи нагадують слово «тога».

Їсти, молитися, кохати.

Мені потрібно було завести друзів. Тож я взялася за справу, і вже настав жовтень, а в мене з'явився цілий набір подруг. Зараз у Римі я знаю двох Елізабет, не рахуючи себе. Обидві — американки, обидві — письменниці. Перша Елізабет — романістка, а друга — кулінарна журналістка. З квартирою в Римі, будинком в Умбрії, італійським чоловіком і роботою, яка змушує її подорожувати Італією, куштувати страви та писати про них для журналу *Gourmet*, здається, що друга Елізабет у минулому житті врятувала від утоплення чимало сиріт. Не дивно, що вона знає всі найкращі місця, де можна поїсти в Римі, включно з кафе-морозивом, де подають заморожений рисовий пудинг (і якщо в раю такого немає, то я справді не хочу туди потрапити). Нещодавно вона запросила мене на обід, і ми їли не лише баранину, трюфелі та карпаччо, загорнуте в мус із лісових горіхів, а й невелику порцію екзотичного маринованого лампасціоне, яке, як усім відомо, є цибулиною дикого гіацинта.

Звісно, до цього часу я вже подружилася з Джованні та Даріо — моїми «фантастичними близнюками» з програми мовного обміну *Tandem*. На мою думку, Джованні своєю добротою є справжнім національним скарбом Італії. Він назавжди завоював моє серце ще в перший вечір нашої зустрічі, коли я розчаровувалася через те, що не могла підібрати потрібних слів італійською, а він поклав руку мені на плече і сказав: «Ліз, ти маєш бути дуже доброю до себе, коли вчишся чогось нового». Іноді мені здається, що він старший за мене — зі своїм урочистим чолом, дипломом філософа та серйозними політичними поглядами. Мені подобається намагатися його розсмішити, але Джованні не завжди розуміє мої жарти. Гумор важко вловити в другій мові, особливо коли ти такий серйозний молодий чоловік, як він. Одного вечора він сказав мені: «Коли ти іронізуєш, я завжди відстаю від тебе. Я повільніший. Це ніби ти — блискавка, а я — грім».

І я подумала: «Так, коханий! А ти — магніт, а я — сталь! Принеси мені свою шкіру, забери в мене моє мереживо!»

Але він досі мене не поцілував.

Я не дуже часто бачу Даріо, іншого близнюка, хоча він і проводить багато часу з Софі. Софі — моя найкраща подруга з мовного курсу, і вона, безперечно, та людина, з якою ти теж хотів би проводити час, якби був на місці Даріо. Софі — шведка, їй трохи за двадцять, і вона настільки чарівна, що її можна було б повісити на гачок і використовувати як приманку, щоб ловити чоловіків різних національностей і вікових груп. Софі щойно взяла чотиримісячну відпустку з хорошої роботи у шведському банку — на превелике здивування своєї родини та колег — лише тому, що захотіла приїхати до Риму й навчитися говорити прекрасною італійською. Щодня після занять ми з Софі сідаємо біля Тибру, їмо морозиво й навчаємося одна в одної. Те, що ми робимо, навіть важко назвати «навчанням». Це радше спільне насолодування італійською мовою, майже ритуал поклоніння, і ми завжди ділимося новими чудовими ідіомами. Наприклад, днями

ми дізналися, що *un'amica stretta* означає «близька подруга». Але *stretta* буквально означає «тісна», як одяг — наприклад, тісна спідниця. Отже, близька подруга в італійській мові — це та, яку можна носити щільно, притиснутою до шкіри. І саме такою для мене стає моя маленька шведська подруга Софі.

Спочатку мені подобалося думати, що ми з Софі виглядаємо як сестри. А днями ми їхали на таксі Римом, і водій запитав, чи Софі — моя дочка. Так ось, друзі, ця дівчина лише на сім років молодша за мене. Мій розум одразу перейшов у режим «контролю ситуації», намагаючись знайти якесь інше пояснення його словам. Наприклад, я подумала: «Можливо, цей таксист, уродженець Рима, просто не дуже добре володіє італійською і хотів запитати, чи ми сестри». Але ні. Він сказав «дочка» і саме це мав на увазі. Що я можу сказати? Я багато пережила за останні кілька років. Мабуть, після цього розлучення я виглядаю дуже виснаженою і старою. Але, як співається в старій техаській кантрі-вестерн пісні: «Мене обдурили, засудили, зробили татуювання, а я все ще стою тут перед тобою...».

Я також подружилася з чудовою парою — Марією та Джуліо, яких мені представила моя подруга Енн — американська художниця, яка кілька років тому жила в Римі. Марія з Америки, а Джуліо — з півдня Італії. Він — кінорежисер, вона працює в міжнародній організації з питань аграрної політики. Він не дуже добре розмовляє англійською, зате вона вільно володіє італійською (а також французькою та китайською, тож це її не лякає). Джуліо хоче вивчити англійську і запитав, чи може він попрактикуватися зі мною в рамках ще одного мовного обміну «Tandem». Якщо вам цікаво, чому він не міг просто вчити англійську зі своєю дружиною, яка народилася в Америці, то справа в тому, що вони одружені й занадто часто сваряться, коли один намагається навчати іншого. Тож тепер Джуліо і я зустрічаємося на обід двічі на тиждень, щоб практикувати італійську та англійську. Це гарне випробування для двох людей, які раніше ніколи не дратували одне одного.

Джуліо та Марія мають чудову квартиру, найвражаючою рисою якої, на мою думку, є стіна, яку Марія колись вкрила гнівними прокльонами на адресу Джуліо (написаними товстим чорним маркером), бо вони сварилися, і «він кричить голосніше за мене», коли вона намагається вставити слово.

Я вважаю Марію неймовірно сексуальною, і цей спалах пристрасного графіті лише ще раз це підтверджує. Цікаво, що Джуліо сприймає стіну, вкриту написами, як безсумнівний знак пригніченого стану Марії, адже вона написала свої прокльони на його адресу італійською, а італійська — це її друга мова, мова, над якою їй доводиться на мить замислюватися, перш ніж підібрати слова. Він сказав, що якби Марія справді дозволила гніву взяти гору — чого вона ніколи не робить, бо є доброю англо-протестанткою — то вона розписала б всю стіну своєю рідною англійською. Він каже, що всі американці такі: пригнічені. Саме це робить їх небезпечними і потенційно руйнівними, коли вони вибухають.

«Дикий народ», — підсумовує він.

Мені подобається, що ми всі ведемо цю розмову за приємною, розслабленою вечерею, дивлячись просто на цю саму стіну. «Ще вина, коханий?» — запитала Марія. Але моїм новим найкращим другом в Італії, звісно, є Лука Спагетті. До речі, навіть в Італії вважається дуже смішним мати прізвище Спагетті. Я вдячна Луці, бо він нарешті дав мені змогу зрівняти рахунок із моїм другом Браяном, якому пощастило вирости по сусідству з хлопчиком-індіанцем на ім'я Денніс Ха-Ха, і тому він завжди міг хвалитися, що має друга з найкрутішим ім'ям. Нарешті я можу з ним конкурувати.

Лука також досконало володіє англійською мовою і має чудовий апетит (італійською — *una buona forchetta*, тобто «хороша виделка»), тож він — ідеальна компанія для такої ласунки, як я. Він часто телефонує посеред дня і каже: — Привіт, я неподалік. Не хочеш зустрітися, випити кави? Або з'їсти тарілку бичачого хвоста? Ми проводимо багато часу в бруднуватих маленьких забігайлівках на тихих римських вуличках. Нам подобаються ресторани з флуоресцентним освітленням і без жодної вивіски зовні. Пластикові скатертини в червону клітинку. Домашній лікер лімончелло. Домашнє червоне вино. І паста, яку подають у неймовірних кількостях ті, кого Лука називає «маленькими Юліями Цезарями» — горді, наполегливі місцеві хлопці з волоссям на тильному боці долонь і бездоганно доглянутими зачісками. Якось я сказала Луці: — Мені здається, ці хлопці вважають себе насамперед римлянами, потім італійцями, а вже потім європейцями. Він одразу мене виправив: — Ні. Вони насамперед римляни, потім римляни, а вже потім римляни. І кожен із них — імператор.

Лука — податковий бухгалтер. Італійський податковий бухгалтер, а це означає, що він, за власним висловом, «художник», адже в Італії існує кілька сотень податкових законів, і всі вони суперечать один одному. Тому подання податкової декларації тут вимагає джазової імпровізації. Мені здається кумедним, що він податковий бухгалтер, адже для такого безтурботного хлопця це виглядає надто вже серйозною професією. З іншого боку, Лука вважає кумедним те, що в мене є й інша сторона — сторона йоги, — якої він ніколи не бачив. Він не може зрозуміти, навіщо мені їхати до Індії — та ще й в Ашрам! — коли я можу просто залишитися в Італії на весь рік, де, на його думку, мені й належить бути. Щоразу, коли він бачить, як я вимочую шматочком хліба залишки підливи з тарілки, а потім оближую пальці, він запитує: — І що ти будеш їсти, коли поїдеш до Індії? Іноді він називає мене Ганді — з максимально іронічною інтонацією, зазвичай тоді, коли я відкриваю другу пляшку вина.

Лука чимало подорожував, хоча й стверджує, що ніколи не зміг би жити деінде, окрім Рима, поруч із мамою, адже він італієць — що тут ще скажеш? Але не лише мама тримає його поруч. Йому трохи за тридцять, і він досі разом зі своєю дівчиною ще зі шкільних років — прекрасною Джуліаною, яку Лука ніжно й дуже влучно називає *acqua e sapone* — «мило та вода», маючи на увазі її природну, невимушену красу й невинність. Усі його друзі — ті самі друзі дитинства, усі з одного району. Щонеділі вони разом дивляться футбол — або на

стадіоні, або в барі, якщо римська команда грає на виїзді. А потім кожен повертається до свого рідного дому, де виріс, щоб з'їсти великий недільний обід, приготований мамою чи бабусею.

Я теж не переїжджала б із Рима, якби була Лукою Спагетті.

Втім, Лука кілька разів бував в Америці, і вона йому подобається. Він вважає Нью-Йорк захопливим містом, але переконаний, що люди там працюють занадто багато — хоча й визнає, що їм це, схоже, подобається. На відміну від римлян, які теж багато працюють, але при цьому постійно обурюються через це. А ось що Лука Спагетті справді не любить, то це американська їжа. За його словами, її можна описати лише двома словами: — Піца Amtrak.

Я була з Лукою, коли вперше скуштувала кишки новонародженого ягняти. Це традиційна римська страва. Якщо говорити про їжу, то Рим насправді досить суворе місто, відоме своїми грубуватими народними стравами — усіма цими кишками, язиками та іншими частинами тварини, які заможні жителі півночі зазвичай викидають. Мої ягнячі кишки були цілком смачними, якщо не надто замислюватися над тим, що саме ти їси. Їх подали в густій, маслянистій, пряній підливі, яка сама по собі була чудовою. Але кишки мали... ну, скажімо так, дуже кишкову консистенцію. Щось схоже на печінку, тільки м'якше й більш кашоподібне. Мені вони навіть подобалися, поки я не почала думати, як би описати цю страву комусь іншому. І раптом у голові промайнула думка: — Це зовсім не схоже на кишки. Насправді це схоже на стрічкових черв'яків. Після цього я відсунула тарілку й замовила салат.

— Тобі не сподобалося? — запитав Лука, який просто обожнює цю страву.

— Б'юся об заклад, Ганді ніколи в житті не їв баранячих кишок, — сказала я.

— Мій Ганді — їв би.

— Ні, не їв би, Луко. Ганді був вегетаріанцем.

— Але вегетаріанці можуть це їсти, — наполягав Лука. — Тому що кишки — це навіть не м'ясо, Ліз.

Він на мить замислився, а потім додав:

— Це просто лайно.

Їсти, молитися, кохати.

Іноді я замислююся, що я взагалі тут роблю.

Хоч я й приїхала до Італії заради насолоди, у перші тижні перебування тут мене не полишала легка паніка через те, що я не зовсім розуміла, як саме це робиться. Якщо чесно, чиста насолода ніколи не була частиною моєї культурної спадщини. Я походжу з довгого роду надзвичайно сумлінних людей. Родина моєї матері була шведськими фермерами-іммігрантами, які на старих фотографіях виглядають так, ніби, побачивши щось приємне, вони негайно розтоптали б це своїми важкими черевиками. (Мій дядько називає їх усіх просто — «воли».) Родина батька походила від англійських пуритан — цих легендарних ворогів веселощів. Якщо простежити його родовід до XVII століття, можна знайти предків із такими іменами, як Працьовитість і Лагідність.

Мої батьки мали невелику ферму, і ми з сестрою вирости в праці. Нас вчили бути надійними, відповідальними, найкращими ученицями у класі, найорганізованішими й найефективнішими нянями в окрузі. Ми були маленькими копіями нашої працелюбної матері — двома швейцарськими армійськими ножами в людській подобі, створеними для багатозадачності. У нашій родині було багато радості й сміху, але стіни були обвішані списками справ. І за все своє життя я жодного разу не бачила справжнього байдикування.

Загалом американці теж не надто вміють розслабитися й віддаватися простій насолоді. Наша країна одержима розвагами, але це не зовсім те саме, що задоволення. Американці витрачають мільярди доларів на всі види розваг — від порнографії до тематичних парків і навіть воєн. Але розвага — це ще не насолода. Сьогодні американці працюють довше, важче й напруженіше, ніж будь-коли. І, як зауважив Лука Спагетті, нам це, здається, навіть подобається. Дослідження показують, що багато американців почуваються щасливішими на роботі, ніж удома. Тому ми працюємо до виснаження, а потім проводимо вихідні в піжамах, їмо пластівці просто з коробки й бездумно дивимось телевизор у напівкоматозному стані. Це, звичайно, протилежність роботі, але ще не насолода. Американці насправді не вміють нічого не робити. Саме тому існує цей сумний і знайомий образ американця, який їде у відпустку, але так і не може розслабитися.

Якось я запитала Луку Спагетті, чи мають італійці під час відпустки ту саму проблему — нездатність розслабитися. Він розсміявся так голосно, що ледь не врізався на своєму моторолері у фонтан. — О ні! — вигукнув він. — Ми ж майстри *bel far niente*. Це чудовий вислів. *Bel far niente* означає «краса нічого не робити».

І ось що цікаво: італійці традиційно завжди були працьовитими людьми, особливо ті знедолені трудівники, яких називали *braccianti* — від слова *braccia* («руки»), бо часто єдиним їхнім капіталом була сила власних рук. Але навіть на тлі цієї важкої праці *bel far niente* завжди залишалося заповітним ідеалом. Краса нічого не робити — це нагорода за всю виконану роботу, найвище досягнення, з

яким тебе можуть щиро привітати. Чим елегантніше й приємніше ти вмієш нічого не робити, тим успішнішим вважається твоє життя. І для цього зовсім не потрібно бути багатим. Є ще один чудовий італійський вислів — *l'arte d'arrangiarsi*, тобто «мистецтво викручуватися», створювати щось із нічого. Перетворити кілька простих інгредієнтів на бенкет. Або кількох друзів — на свято. Для цього потрібен талант до щастя, а не гроші. Проте найбільшою перешкодою на моєму шляху до насолоди було моє глибоко вкорінене пуританське почуття провини.

Чи справді я заслуговую на це задоволення? Це теж дуже по-американськи — сумніватися, чи маєш ти право бути щасливою. Уся рекламна індустрія Америки побудована на тому, щоб переконати невпевненого споживача: так, ти заслуговуєш на маленьку нагороду. «Це пиво — для тебе!» «Ти заслуговуєш на відпочинок сьогодні!» «Бо ти цього варта!» «Ти далеко просунулася, крихітко!» І невпевнений споживач відповідає: — Так! Дякую! Піду й куплю собі упаковку пива. А може, навіть дві! А потім приходить похмілля. А за ним — почуття провини. Подібна реклама навряд чи була б такою ефективною в Італії, де люди й без того переконані, що мають право насолоджуватися життям. Ймовірно, на гасло «Ти заслуговуєш на відпочинок сьогодні!» італієць відповів би приблизно так: — Авжеж, звісно. Саме тому опівдні я збираюся зробити перерву, піти до тебе додому й переспати з твоєю дружиною.

Мабуть, саме тому, коли я сказала своїм італійським друзям, що приїхала до їхньої країни заради чотирьох місяців чистої насолоди, у них не виникло жодних заперечень. — *Complimenti! Vai avanti!* — казали вони. — Вітаємо! Вперед! Насолоджуйся життям. Будь нашою гостею. Ніхто жодного разу не сказав: «Яка ж це безвідповідальність» або «Яка самозакохана розкіш». Але хоча італійці дали мені повний дозвіл насолоджуватися життям, я все одно не могла повністю розслабитися. Протягом перших тижнів в Італії всі мої протестантські синапси тремтіли від тривоги, відчайдушно шукаючи собі якесь завдання. Я намагалася підійти до насолоди так само, як до домашнього завдання чи масштабного наукового проекту.

Я ставила собі запитання на кшталт: «Як найефективніше максимізувати задоволення?» Міркувала, чи не варто провести весь час в Італії в бібліотеці, досліджуючи історію насолоди. Або, можливо, слід було б брати інтерв'ю в італійців, які досягли успіху в мистецтві насолоджуватися життям, розпитувати їх про джерела радості, а потім написати про це ґрунтовний звіт. Бажано з подвійним міжрядковим інтервалом і полями по одному дюйму. І здати його в понеділок зранку. Коли я зрозуміла, що єдине справді важливе питання звучить так: «Що саме приносить мені задоволення?», і що я перебуваю в країні, де мені дозволено вільно досліджувати відповідь на нього, усе змінилося. Усе стало... чудовим.

Уперше в житті мені потрібно було щодня ставити собі лише одне запитання: «Ліз, що б тобі хотілося зробити сьогодні? Що принесло б тобі радість просто зараз?» Оскільки мені не потрібно було враховувати чийсь чужі плани або

виконувати чужі очікування, це питання нарешті стало для мене простим, чітким і конкретним.

Цікаво, що, дозволивши собі отримувати задоволення, я швидко зрозуміла, чого саме не хочу робити в Італії. Тут існує безліч способів насолоджуватися життям, і спробувати їх усі просто неможливо. Тому доводиться обирати власну спеціалізацію в галузі задоволення, інакше можна легко розгубитися серед нескінченних можливостей. Мене не приваблювали ні мода, ні опера, ні кіно, ні дорогі автомобілі, ні катання на лижах в Альпах. Навіть мистецтво не викликало особливого захоплення. Мені трохи соромно це визнавати, але за всі чотири місяці в Італії я майже не відвідувала музеїв. Хоча ні — мушу бути чесною. Один музей я все ж таки відвідала: Національний музей пасти в Римі. Зрештою я зрозуміла, що насправді хочу лише двох речей: їсти смачну їжу й говорити якомога красивішою італійською мовою. І цього було цілком достатньо. Тож я оголосила собі подвійну спеціалізацію: ораторське мистецтво та кулінарія. Із додатковою спеціалізацією на джелато.

Кількість задоволення, яку приносили мені ця їжа й ці розмови, була безцінною — і водночас напрочуд простою. Одного жовтневого дня я пережила кілька годин, які сторонньому спостерігачеві могли б здатися цілковитою дрібницею, але які я завжди вважатиму одними з найщасливіших моментів свого життя.

Неподалік від своєї квартири, лише за кілька кварталів, я випадково відкрила для себе ринок, якого раніше чомусь ніколи не помічала. Там була маленька овочева ятка, де італійка та її син продавали добірні овочі й фрукти: густо-зелене листя шпинату кольору морських водоростей, помідори такі червоні й соковиті, що нагадували живу плоть, і виноград кольору шампанського з тугою шкіркою, натягнутою, мов купальник танцівниці.

Я вибрала пучок тонкої, яскраво-зеленої спаржі. Італійською мовою — цілком невимушено — я запитала жінку, чи можу купити лише половину пучка. Я пояснила, що живу сама і мені не потрібно так багато. Вона відразу взяла спаржу з моїх рук і розрізала її навпіл. Потім я запитала, чи працює цей ринок щодня в тому самому місці. — Так, — відповіла вона. — Я тут щодня, починаючи з сьомої ранку. Її син, дуже симпатичний хлопець, лукаво подивився на мене й додав: — Ну, вона намагається бути тут о сьомій... Ми всі розсміялися. І вся ця розмова відбулася італійською мовою — мовою, якою ще кілька місяців тому я не могла вимовити й слова.

Я повернулася до своєї квартири й приготувала собі на обід два свіжі яйця некруто. Очистила їх і виклала на тарілку поруч із сімома стеблами спаржі — такої тонкої та хрумкої, що її навіть не потрібно було варити. Додала кілька оливок, чотири шматочки козячого сиру, купленого напередодні в маленькій сирній крамниці на сусідній вулиці, і два шматочки ніжного рожевого лосося. На десерт був чудовий персик, який жінка на ринку подарувала мені просто так. Він і досі зберігав тепло римського сонця.

Я довго не могла навіть торкнутися цієї їжі, бо переді мною був справжній шедевр обіду — досконалий приклад мистецтва створювати щось прекрасне з найпростішого. Нарешті, досхочу намілувавшись своєю трапезою, я вмостилася на сонячній плямі, що лягла на чисту дерев'яну підлогу, і почала їсти просто руками, читаючи статтю в щоденній італійській газеті.

Щастя наповнювало кожну клітинку мого тіла. Аж раптом — як це часто траплялося протягом перших місяців моєї подорожі щоразу, коли я почувалася по-справжньому щасливою, — спрацювала внутрішня сирена провини. Я почула в голові зневажливий голос свого колишнього чоловіка: — То ось заради чого ти всім пожертвувала? Ось заради чого зруйнувала наше спільне життя? Через кілька стебел спаржі та італійську газету? Я відповіла йому вголос. — По-перше, — сказала я, — мені шкода, але це вже не твоя справа. А по-друге, якщо відповідати на твоє запитання... то так.

Їсти, молитися, кохати.

Одна очевидна тема, яку ще варто порушити в розмові про моє прагнення до задоволення в Італії: а як же секс? Якщо відповідати коротко — я не хочу ним займатися, поки перебуваю тут.

Якщо ж відповідати чесніше й докладніше — звісно, іноді мені відчайдушно цього хочеться, але я свідомо вирішила на певний час відкласти цю гру.

Я не хочу ні з ким заводити романів. Звичайно, мені бракує поцілунків, бо я люблю цілуватися. (Я так часто скаржилася на це Софі, що одного дня вона зрештою роздратовано сказала: «Заради Бога, Ліз, якщо стане зовсім нестерпно, я сама тебе поцілую».) Але поки що я не збираюся нічого з цим робити. Коли останнім часом мене охоплює самотність, я кажу собі: то будь самотньою, Ліз. Навчися жити із самотністю. Вивчи її карту. Побудь із нею поруч хоча б раз у житті. Ласкаво просимо до людського досвіду. Але більше ніколи не використовуй тіло чи почуття іншої людини як засіб для втамування власних нездійснених бажань. Це радше екстрений захід самопорятунку, ніж щось інше.

Я дуже рано почала шукати сексуальної та романтичної близькості. Ледь переживши підлітковий вік, я вже вперше закохалася, і відтоді в моєму житті майже безперервно був якийсь хлопець або чоловік (а іноді й обидва одночасно). Це було... ну, якщо порахувати... близько дев'ятнадцяти років тому. Майже два десятиліття я жила, вплутуючись у чергову драму з черговим чоловіком. Одні стосунки плавно переходили в інші, і між ними не траплялося навіть тижневої перерви. І я не можу позбутися думки, що це стало певною перешкодою на шляху до моєї зрілості.

Більше того, у мене проблеми з особистими межами у стосунках із чоловіками. Хоча, можливо, це не зовсім точне формулювання. Адже щоб мати проблеми з межами, треба спершу мати самі межі, чи не так? Я просто розчиняюся в людині, яку кохаю. Я — проникна мембрана. Якщо я тебе кохаю, ти можеш отримати все.

Мій час, мою відданість, моє тіло, мої гроші, мою родину, мого собаку, гроші мого собаки, час мого собаки — усе. Якщо я тебе кохаю, я нестиму за тебе весь твій біль. Я візьму на себе всі твої борги — у будь-якому значенні цього слова. Я захищатиму тебе від твоєї власної невпевненості. Я наділю тебе всіма чудовими якостями, яких ти насправді ніколи в собі не розвивав. Я купуватиму різдвяні подарунки для всієї твоєї родини. Я подарую тобі сонце й дощ. А якщо не матиму змоги подарувати їх зараз — пообіцяю їх на майбутнє. Я віддам тобі все це і ще більше, аж поки сама не стану настільки виснаженою та спустошеною, що єдиним способом відновити сили для мене буде закохатися в когось іншого. Я розповідаю про це не з гордістю. Але так було завжди. Через деякий час після того, як я пішла від чоловіка, на одній вечірці хлопець, якого я ледве знала, сказав

мені: — Знаєш, ти зараз здаєшся зовсім іншою людиною поруч із цим новим хлопцем.

Раніше ти була схожа на свого чоловіка, а тепер схожа на Девіда. Ти навіть одягаєшся, як він, і говориш, як він. Знаєш, дехто з часом стає схожим на своїх собак? Мені здається, ти завжди стаєш схожою на чоловіка, з яким живеш.

Боже, мені б дуже не завадила перерва від цього замкненого кола. Мені потрібен час, щоб зрозуміти, яка я насправді — як виглядаю і як говорю, коли не намагаюся злитися з кимось в одне ціле. І, якщо вже бути відвертою, можливо, для всіх буде навіть краще, якщо я на певний час залишу інтимні стосунки в спокої. Якщо озирнутися на моє романтичне минуле, картина виходить не надто втішною. Одна катастрофа за іншою.

Скільки ще різних чоловіків я можу намагатися покохати — і щоразу зазнавати невдачі? Подумайте про це так: якби ви потрапили в десять серйозних автомобільних аварій поспіль, хіба у вас зрештою не забрали б водійські права? І хіба ви самі не погодилися б, що так буде краще? Є й ще одна причина, через яку я не хочу зараз починати нові стосунки. Я досі кохаю Девіда. І мені здається несправедливим перекладати це на плечі якогось іншого чоловіка. Я навіть не знаю, чи ми з Девідом остаточно розійшлися. До мого від'їзду в Італію ми все ще багато часу проводили разом, хоча вже давно не були близькі фізично. Але ми обоє все ще визнавали, що десь глибоко в душі живе надія: а раптом колись... Не знаю. Зате я точно знаю інше: я виснажена наслідками цілого життя поспішних рішень і хаотичних пристрастей.

Коли я вирушала до Італії, мої тіло й душа були спустошені. Я почувалася, мов земля на полі якогось бідного фермера, яку надто довго й надто інтенсивно обробляли без відпочинку. Такому ґрунту потрібен сезон спокою, щоб відновитися. Саме тому я вирішила зупинитися. Я добре усвідомлюю всю іронію ситуації: приїхати до Італії в пошуках задоволення й водночас добровільно відмовитися від сексу. Але мені справді здається, що зараз це правильне рішення.

Особливо я переконалася в цьому однієї ночі, коли слухала свою сусідку поверхом вище — дуже вродливу італійку з неймовірною колекцією чобіт на високих підборах. Того вечора вона приймала чергового щасливого гостя у своїй квартирі, і їхня любовна пригода тривала понад годину. Крізь стелю долинали гучні голоси, сміх, скрип ліжка, удари об стіну та всі можливі звуки пристрасті. Я лежала поверхом нижче, сама у своєму ліжку, втомлена після довгого дня, і єдине, про що могла подумати, було: «Боже, скільки ж усього треба робити...»

Звісно, іноді мене все ж охоплює сильний потяг. Щодня на вулицях Рима я бачу щонайменше з десяток італійських чоловіків, яких легко могла б уявити поруч із собою. У своєму ліжку. У їхньому ліжку. Та будь-де, зрештою. На мій смак, римські чоловіки неймовірно, болісно, просто абсурдно красиві. Якщо вже бути чесною, вони навіть красивіші за римських жінок.

Італійські чоловіки ставляться до власної зовнішності так само, як французькі жінки: у прагненні до досконалості вони не залишають без уваги

жодної деталі. Вони нагадують породистих виставкових пуделів. Іноді вони виглядають настільки бездоганно, що хочеться аплодувати. Їхня краса змушує мене вдаватися до словника любовних романів. Вони «диявольськи привабливі», «нестерпно вродливі», «неочікувано мускулісті».

Проте мушу зізнатися в речі, яка не надто тішить моє самолюбство: схоже, ці римські красені майже не звертають на мене уваги. Та що там — часто навіть не дивляться в мій бік. Спочатку це мене трохи стривожило. Я вже була в Італії раніше, коли мені було дев'ятнадцять, і добре пам'ятаю, як чоловіки постійно чіплялися до мене на вулицях. У піцеріях. У кінотеатрах. Навіть у Ватикані. Це було безкінечно й виснажливо. Колись така поведінка була чи не головним недоліком подорожей Італією й могла зіпсувати будь-яке задоволення від поїздки. Тепер же, у свої тридцять чотири, я, здається, стала майже невидимою. Так, іноді якийсь чоловік може привітно сказати: «Сьогодні ви дуже гарно виглядаєте, синьйорино». Але це трапляється нечасто й ніколи не переходить межі ввічливості. Звичайно, приємно, коли тебе не хапають за руки й не чіпляються до тебе в автобусі якісь неприємні незнайомці. Але ж у кожній жінки є своя гордість. І мимоволі починаєш запитувати себе: що змінилося? Я чи вони?

Тож я почала розпитувати знайомих. І всі в один голос підтвердили: так, за останні десять-п'ятнадцять років в Італії справді багато що змінилося. Можливо, це перемога фемінізму. Можливо, культурна еволюція. Можливо, один із наслідків вступу до Європейського Союзу й загальної модернізації суспільства. А може, молодим чоловікам просто соромно повторювати поведінку своїх батьків і дідусів, які свого часу здобули сумнівну славу надто настирливих залицяльників. Якою б не була причина, Італія, схоже, колективно вирішила, що переслідувати жінок і надокучати їм більше неприйнятно. Навіть мою чарівну подругу Софі ніхто не турбує на вулицях.

А колись саме такі світловолосі шведські красуні потерпали від цього найбільше. Отже, підсумок такий: італійські чоловіки цілком заслужили нагороду за найбільший прогрес. І це неабияк мене заспокоює. Бо якийсь час я справді боялася, що проблема в мені. Я почала думати, що, можливо, більше не привертаю уваги лише тому, що мені вже не дев'ятнадцять і я вже не та красуня, якою була колись. Минулого літа мій друг Скотт сказав мені: — Не переймайся, Ліз. Ті італійські хлопці більше не будуть за тобою бігати. Це ж не Франція, де люблять жінок старшого віку. І якийсь час я навіть боялася, що він мав рацію.

Їсти, молитися, кохати.

Учора вдень я ходила на футбольний матч із Лукою Спагетті та його друзями. Ми прийшли подивитися гру «Лацио». У Римі є дві футбольні команди — «Лацио» та «Рома». Суперництво між командами та їхніми вболівальниками величезне й може перетворити навіть щасливі родини та мирні квартали на справжні зони громадянської війни.

Важливо змалку визначитися, за кого ти вболіваєш — за «Лацио» чи за «Рому», адже це значною мірою визначить, з ким ти проводитимеш кожную неділю до кінця життя. У Луки є компанія приблизно з десяти близьких друзів, які люблять одне одного як братів.

Щоправда, половина з них уболіває за «Лацио», а половина — за «Рому». Вони нічого не можуть із цим вдіяти: усі народилися в сім'ях, де ця відданість уже була визначена заздалегідь. Дідусь Луки (якого, сподіваюся, звали Нонно Спагетті) подарував йому першу небесно-блакитну футболку «Лацио», коли хлопчик був зовсім малим.

Лука, як і всі інші, залишатиметься вболівальником «Лацио» до самої смерті. — Ми можемо змінювати дружин, — сказав він. — Можемо змінювати роботу, громадянство і навіть релігію, але ніколи не зможемо змінити свою команду. До речі, слово «вболівальник» італійською — *tifoso*. Воно походить від слова, що означає тиф. Іншими словами, це людина, охоплена гарячкою. Або, якщо точніше, людина, хвора на футбольну лихоманку.

Мій перший футбольний матч із Лукою Спагетті став для мене справжнім шаленим бенкетом італійської мови. На тому стадіоні я вивчила безліч нових і цікавих слів, яких у школі точно не викладають. Позаду мене сидів літній чоловік, який сипав на адресу гравців на полі таким розкішним каскадом лайки, що його можна було слухати як окреме мистецтво.

Я не надто добре розуміюся на футболі, але й не витрачала часу на безглузді запитання до Луки про те, що відбувається на полі. Натомість я весь час перепитувала:

— Лука, що щойно сказав той чоловік позаду мене? Що означає *cafone*?

Лука, не відводячи очей від гри, відповів:

— Ммм... Це означає «мудак».

Я одразу занотувала це. Потім заплющила очі й ще трохи послухала тираду старого, яка звучала приблизно так:

Дай, дай, дай, Альбертіні, дай... *va bene, va bene, ragazzo mio, perfetto, bravo, bravo...* Дай! Дай! Передай! Передай! У ворота! *Eccola, eccola, eccola, mio bravo ragazzo, caro mio, eccola, eccola, ecco*

— АААААААААААААААААААА!!!

VAFFANCULO!!!

FIGLIO DI MIGNOTTA!!

STRONZO!

TRADITORE!

Мадонно... Ah, Dio mio, perché, perché, perché? Questo è stupido, è una vergogna, che vergogna... Казино, бордель...

NON HAI UN CUORE, ALBERTINI!

FAI FINTA!

Guarda, non è successo niente...

Дай, дай, ах...

Molto meglio, Albertini, molto meglio, sì, sì, sì, eccola, bello, bravo, anima mia, ah, ottimo, eccola adesso...

Nella porta, nella porta, nell—

VAFFANCULO!!!!!!!

Що в приблизному перекладі звучало б так:

[illegible]

Щоразу, коли на полі траплялася бодай найменша несправедливість, увесь стадіон схоплювався на ноги. Тисячі чоловіків одночасно розмахували руками, обурювалися й лаялися так, ніби кожен із них щойно потрапив у дорожню сварку.

Гравці «Лацио» були не менш драматичними, ніж їхні вболівальники: вони каталися по землі від болю, немов герої трагедії, розігруючи справжні сцени смерті просто на полі, а вже за дві секунди схоплювалися на ноги, щоб розпочати чергову атаку на ворота.

Однак «Лацио» програв.

Після гри, потребуючи хоч трохи підбадьорення, Лука Спагетті запитав своїх друзів:

— Може, нам кудись піти?

Я вирішила, що це означає: «Може, підемо в бар?» Саме так зробили б спортивні фанати в Америці після поразки своєї команди — пішли б у бар і напилися. І не лише американці: англійці, австралійці, німці... усі, правда ж?

Але Лука та його друзі не пішли в бар, щоб підняти настрій. Вони пішли в пекарню. Це була маленька, непомітна пекарня, захована в підвалі десь у непримітному районі Рима. Того недільного вечора там було людно. Але після матчів там завжди людно.

Вболівальники «Лацио» завжди зупиняються тут дорогою додому зі стадіону — стоять на вулиці, спираються на свої мотоцикли, обговорюють гру, поводяться як справжні мачо й їдять кремові тістечка.

Я люблю Італію.

Їсти, молитися, кохати.

Я вивчаю близько двадцяти нових італійських слів на день. Я постійно навчаюся, гортаю свої картки, гуляючи містом, ухиляючись від місцевих пішоходів. Де в моєму мозку взагалі є місце для зберігання цих слів? Я сподіваюся, що, можливо, мій розум вирішив очистити трохи старих негативних думок і сумних спогадів та замінити їх цими блискучими новими словами.

Я наполегливо працюю над італійською, але все одно сподіваюся, що одного дня вона просто відкриється мені — ціла, досконала. Одного дня я відкрию рот і чарівним чином заговорю вільно. Тоді я буду справжньою італійкою, а не повною американкою, яка досі не чує, як хтось кличе через дорогу свого друга Марко, і не має інстинкту крикнути у відповідь: «Поло!». Хотілося б, щоб ця італійська просто оселилася в мені, але в цій мові так багато підступів. Наприклад, чому італійські слова, що означають «дерево» та «готель» (*albero* та *albergo*), такі схожі? Через це я постійно випадково кажу людям, що виросла на «фермі різдвяних готелів», замість більш точного й трохи менш сюрреалістичного варіанту: «ферма різдвяних ялинок». А ще є слова з подвійним або навіть потрійним значенням. Наприклад, *tasso* — це може бути або відсоткова ставка, або борсук, або тис. Очевидно, залежно від контексту.

Найбільше мене дратує, коли я натрапляю на італійські слова, які насправді — ненавиджу це визнавати — просто потворні. Я сприймаю це майже як особисту образу. Вибачте, але я не приїхала аж до Італії, щоб навчитися вимовляти слово на кшталт *schermo* («екран»).

Тим не менш, загалом це того варте. Це здебільшого чисте задоволення. Ми з Джованні так добре проводимо час, навчаючи одне одного англійських та італійських ідіом.

Минулого вечора ми говорили про фрази, які використовують, коли намагаються втішити когось, хто переживає горе. Я сказав йому, що англійською ми іноді кажемо: «Я був там». Спочатку йому це здалося незрозумілим — де саме я був? Але я пояснив, що глибоке горе іноді схоже на конкретне місце, координату на карті часу. Коли ти опиняєшся в цьому лісі смутку, ти не можеш уявити, що колись знайдеш шлях до кращого місця. Але якщо хтось може запевнити тебе, що сам стояв у тому ж місці й тепер рухається далі, це іноді дає надію.

— Тож смуток — це місце? — спитав Джованні.

— Іноді люди живуть там роками, — сказав я. У відповідь Джованні сказав мені, що італійці, коли співчують, говорять: *L'ho provato sulla mia pelle*, що означає «я пережив це на власній шкірі». Тобто я теж був обпалений або носив ці шрами, і я точно знаю, через що ти проходиш. Однак поки що мені найбільше подобається говорити італійською одне просте слово: *Attraversiamo*.

Це означає: «Давай перейдемо». Друзі постійно повторюють це одне одному, коли йдуть тротуаром і вирішують, що час перейти на інший бік вулиці.

Тобто це буквально пішохідне слово. У ньому немає нічого особливого. Проте з якоїсь причини воно проходить крізь мене.

Джованні вперше сказав мені це слово, коли ми йшли біля Колізею. Я раптом почула, як він вимовив це прекрасне слово, і завмерла:

— Що це означає? Що ти щойно сказав?

— *Attraversiamo*.

Він не міг зрозуміти, чому мені це так подобається. «Давай перейдемо вулицю?» — але для мого слуху це було ідеальне поєднання італійських звуків: меланхолійне «а» на початку, плавна розтягнута мелодія середини, заспокійливе «с», і довге м'яке завершення *-iamo*. Я люблю це слово. Я постійно його кажу. Я вигадую будь-який привід, щоб його вимовити. Воно зводить Софі з розуму.

«Давай перейдемо! Ходімо перейдемо!» — я постійно тягну її через шалений римський рух. Я колись нас обох уб'ю цим словом.

Улюблене слово Джованні англійською — *half-assed* («напівзроблений абияк»). У Луки Спагетті — *surrender* («здача»).

Їсти, молитися, кохати.

У ці дні по всій Європі триває боротьба за владу. Кілька міст змагаються одне з одним, щоб побачити, хто стане великим європейським мегаполісом ХХІ століття. Чи буде це Лондон? Париж? Берлін? Цюрих? Можливо, Брюссель, центр молодого союзу? Усі вони прагнуть перевершити одне одного в культурному, архітектурному, політичному та фінансовому плані. Але Рим, слід сказати, не потрудився приєднатися до цієї гонки. Рим не змагається. Рим просто спостерігає за всією цією метушнею й прагненнями, абсолютно незворушний, випромінюючи щось на кшталт: «Гей, роби що хочеш, але я все одно Рим».

Мене надихає ця королівська самовпевненість міста — приземленого й округлого, веселого й монументального, яке ніби спокійно лежить у долоні історії. Я хотіла б бути як Рим, коли стану старою пані. Сьогодні я вирушаю на шестигдинну прогулянку містом. Це легко зробити, особливо якщо часто зупинятися, щоб підкріпитися еспресо та тістечками.

Я починаю біля дверей своєї квартири, а потім блукаю космополітичним торговим центром, яким є мій район. (Хоча це навіть складно назвати районом у традиційному сенсі. Якщо це район, то мої сусіди — це люди з такими іменами, як Валентино, Гуччі та Армані.) Це завжди був елітний район. Рубенс, Теннісон, Стендаль, Бальзак, Ліст, Вагнер, Теккерей, Байрон, Кітс — усі вони тут зупинялися.

Я живу в тому, що колись називали «Англійським гетто», де відпочивали заможні аристократи під час своїх великих європейських турів. Один лондонський клуб мандрівників навіть називався «Товариство дилетантів» — уявіть собі: рекламувати себе як дилетанта! О, яка ж це славна безсоромність...

Я йду до площі Пьяцца-дель-Пополо з її величною аркою, створеною Берніні на честь історичного візиту королеви Христини Шведської (яка, слід сказати, була однією з найяскравіших «нейтронних бомб» в історії). Ось як моя шведська подруга Софі описує цю велику королеву: «Вона вміла їздити верхи, полювати, була вченою, прийняла католицизм, і це викликало величезний скандал.

Дехто каже, що вона була чоловіком, але принаймні, ймовірно, була лесбійкою. Вона носила штани, ходила на археологічні розкопки, колекціонувала мистецтво і відмовилася залишити спадкоємця». Поруч з аркою знаходиться церква, куди можна зайти безкоштовно й побачити дві картини Караваджо, що зображують мучеництво святого Петра та навернення святого Павла (настільки охопленого благодаттю, що він падає на землю в стані святого захвату; навіть його кінь, здається, не може в це повірити). Ці картини Караваджо завжди викликають у мене сльози й глибоке враження, але я підбадьорюю себе тим, що переходжу на інший бік церкви й милуюся фрескою, на якій зображене найщасливіше, найбезглуздіше, найрадісніше немовля Ісус у всьому Римі. Я знову починаю рухатися на південь. Проходжу повз Палаццо Боргезе — будівлю,

яка бачила чимало відомих орендарів, зокрема Паоліну, скандальну сестру Наполеона, яка тримала там незліченну кількість коханців. Вона також любила використовувати своїх служниць як підставки для ніг. (Завжди хочеться сподіватися, що ти неправильно прочитав це в путівнику, але ні — це правда. Паоліні також подобалося, коли її до ванни носив «велетенський негр»).

Потім я прогулююся берегами великого, болотистого, майже сільського на вигляд Тибру аж до острова Тибр — одного з моїх улюблених тихих місць у Римі. Цей острів завжди асоціювався з лікуванням. Тут був збудований храм Ескулапа після чуми 291 року до н. е.; у Середньовіччі тут монахи збудували лікарню ордену Фатebene-фрателлі (що можна чудово перекласти як «брати, що роблять добро»); і лікарня існує на острові й донині.

Я перетинаю річку до Трастевере — району, який стверджує, що тут живуть справжні римляни: робітники, чоловіки, які протягом століть будували всі пам'ятники на іншому боці Тибру. Я обідаю в тихій тратторії й затримуюся за їжею та вином на багато годин, бо в Трастевере ніхто не завадить вам сидіти стільки, скільки ви хочете. Я замовляю асорті брускет, спагеті сасіо е рере (цю просту римську пасту з сиром і перцем), а потім невелику смажену курку, якою зрештою ділюся з бездомним собакою, який спостерігав за моїм обідом із тією особливою наполегливістю, на яку здатен лише бездомний пес.

Потім я повертаюся через міст, через старе єврейське гетто — болісне місце, яке проіснувало століттями, поки його не спустошили нацисти. Я прямую на північ повз площу Навона з її велетенським фонтаном, що вшановує чотири великі річки Землі (з гордістю, якщо не зовсім точно, включаючи спокійний Тибр до цього переліку). Потім я йду подивитися на Пантеон.

Я намагаюся бачити Пантеон за кожної нагоди, адже я все ж у Римі, а старе прислів'я каже: той, хто їде до Риму й не бачить Пантеону, «їде і повертається ослom». По дорозі додому я роблю невеликий гак і зупиняюся біля місця в Римі, яке вражає мене найбільше, — Августеума. Ця велика кругла зруйнована маса цегли почала своє життя як величний мавзолей, збудований Октавіаном Августом, щоб назавжди зберегти свої останки та останки своєї родини. Імператор, мабуть, не міг уявити, що Рим колись стане чимось іншим, ніж могутня імперія, що поклоняється Августу. Як він міг передбачити крах держави? Або знати, що зруйновані акведуки, спустошені варварами дороги й занепаді міські структури призведуть до того, що місто спорожніє, і знадобиться майже двадцять століть, перш ніж Рим знову досягне населення, яке мав у період свого розквіту?

Мавзолей Августа перетворився на руїни та місце для злодіїв у Темні віки. Хтось викрав прах імператора — невідомо хто. Однак до XII століття пам'ятник було перетворено на фортецю могутньої родини Колонна, щоб захищатися від нападів різних ворогуючих кланів. Потім Августеум якимось чином став виноградарником, далі — садом епохи Відродження, потім ареною для кориди (це

вже XVIII століття), згодом — сховищем феєрверків, а після цього — концертною залою.

У 1930-х роках Муссоліні захопив цю територію та відновив її до класичних основ, щоб вона колись могла стати місцем його власного імператорського поховання. (Знову ж таки, тоді, мабуть, було неможливо уявити, що Рим може бути чимось іншим, ніж імперією, яка поклоняється Муссоліні.) Звісно, фашистська мрія Муссоліні не тривала довго, і він не отримав імператорського поховання, на яке розраховував.

Сьогодні Августеум — одне з найспокійніших і найсамотніших місць Риму, глибоко заховане під землею. Місто виросло навколо нього протягом століть. (Один дюйм на рік — це приблизне правило накопичення культурних нашарувань часу.) Рух над ним крутиться по колу, і ніхто туди майже ніколи не спускається — принаймні, наскільки мені відомо, хіба що для того, щоб використати це місце як громадський туалет. Але будівля все ще існує, гідно тримаючись за свою римську основу, чекаючи на своє наступне втілення. Мене надихає стійкість Августеума — те, що ця споруда мала таку непередбачувану долю, але завжди пристосовувалася до дикості часу.

Для мене Августеум — це як людина, яка прожила абсолютно божевільне життя: спочатку, можливо, була домогосподаркою, потім несподівано стала вдовою, потім почала займатися танцями, щоб заробити гроші, потім якимось чином стала першою жінкою-стоматологом у космосі, а після цього спробувала себе в національній політиці — і все ж змогла зберегти відчуття цілісного «я» крізь усі ці зміни. Я дивлюся на Августеум і думаю, що, можливо, моє життя насправді не було таким хаотичним. Це просто хаотичний світ приносить нам усім зміни, яких ніхто не міг передбачити.

Августеум застерігає мене не чіплятися за застарілі уявлення про те, хто я є, що я означаю, кому належу або яку функцію колись мала виконувати. Учора я могла бути славетним пам'ятником, але завтра — сховищем феєрверків. Навіть у Вічному місті, каже мовчазний Августеум, завжди потрібно бути готовим до бурхливих і нескінченних хвиль трансформації.

Їсти, молитися, кохати.

Я заздалегідь надіслала собі коробку з книгами — ще перед тим, як вирушила з Нью-Йорка до Італії. Коробка мала прийти до моєї квартири в Римі протягом чотирьох–шести днів, але, здається, італійська пошта прочитала це як «сорок шість днів», бо минуло вже два місяці, а я досі не бачу жодного сліду своєї коробки. Мої італійські друзі радять мені просто забути про неї. Вони кажуть, що коробка може прийти, а може й ні — такі речі поза нашим контролем. — Можливо, її хтось украв? — питаю я Луку Спагетті. — Чи пошта її загубила? Він заплющує очі. — Не став таких запитань, — каже він. — Ти лише засмутиш себе.

Таємниця зниклої коробки одного вечора переростає в довгу розмову між мною, моєю американською подругою Марією та її чоловіком Джуліо. Марія вважає, що в цивілізованому суспільстві можна покладатися на такі речі, як швидка поштова доставка. Але Джуліо з нею не погоджується. Він стверджує, що пошта належить не людині, а долі, і що доставка — це не те, що хтось може гарантувати. Марія, роздратована, каже, що це лише ще одне підтвердження розриву між протестантським і католицьким світоглядом. За її словами, цей розкол найкраще видно в тому, що італійці — включно з її чоловіком — майже ніколи не планують майбутнє навіть на тиждень уперед.

Якщо попросити протестантку з американського Середнього Заходу домовитися про вечерю наступного тижня, вона скаже: «Четвер увечері мені підходить». Але якщо попросити католичку з Калабрії про те саме, вона лише знизить плечима, підведе очі до неба й скаже: — Звідки будь-хто з нас може знати, чи будемо ми вільні наступного четверга ввечері, якщо все в руках Божих і ніхто не знає своєї долі?

І все ж я кілька разів ходжу на пошту, щоб спробувати знайти свою коробку, але безуспішно. Працівниця римської пошти зовсім не рада, що її телефонну розмову з хлопцем перериває моя присутність. А моя італійська, яка, чесно кажучи, стає все кращою, підводить мене в таких стресових ситуаціях.

Коли я намагаюся логічно поговорити про свою зниклу коробку з книгами, жінка дивиться на мене так, ніби я пускаю бульбашки зі слини. — Можливо, вона буде тут наступного тижня? — питаю я її італійською. Вона знизує плечима: — *Magari*. Ще один неперекладний фрагмент італійського сленгу, що означає щось середнє між «сподіваюся» і «в твоїх мріях, лайнюко». Ах, можливо, це й на краще. Я навіть не можу зараз згадати, які книги я спочатку поклала в коробку.

Напевно, це були речі, які, як мені здавалося, я мала б вивчити, якщо хочу по-справжньому зрозуміти Італію. Я запакувала ту коробку, повну різних дослідницьких матеріалів про Рим, які зараз, коли я вже тут, здаються не такими вже й важливими. Здається, я навіть завантажила в ту коробку повний, нескорочений текст «Історії занепаду та падіння Римської імперії» Гіббона. Можливо, я зрештою щасливіша без неї.

Враховуючи, що життя таке коротке, чи справді я хочу провести дев'яносту частину своїх днів, що залишилися на землі, читаючи Едварда Гіббона?
Їсти, молитися, кохати.

Минулого тижня я зустріла молоду австралійку, яка вперше в житті подорожувала Європою. Я показала їй дорогу до залізничного вокзалу. Вона прямувала до Словенії — просто щоб подивитися, що там відбувається. Коли я почула про її плани, мене охопив такий дурний спазм ревності: я подумала — «Я теж хочу поїхати до Словенії! Чому я нікуди не подорожую?» Наївному спостерігачеві могло б здатися, що я вже подорожую. І бажання подорожувати, коли ти вже подорожуєш, я визнаю, — це щось на кшталт жадібного божевілья. Це як фантазувати про секс із улюбленою кінозіркою, поки ти вже займаєшся сексом з іншою улюбленою кінозіркою. Але той факт, що ця дівчина спитала дорогу в мене (я, очевидно, в її уявленні була «місцевою»), показує, що технічно я не подорожую Римом — я живу тут. Якою б тимчасовою не була ця ситуація, я — цивільна особа.

Коли я зустріла цю дівчину, я якраз ішла оплачувати рахунок за електроенергію — а це не те, про що зазвичай думають мандрівники. Енергія подорожі до місця і енергія життя в місці — це дві принципово різні енергії, і щось у зустрічі з цією австралійкою дорогою до Словенії раптом надихнуло мене знову вирушити в дорогу. І саме тому я зателефонувала своїй подрузі Софі й сказала: — Давай поїдемо на день до Неаполя і з'їмо піцу!

Через кілька годин ми вже були в поїзді, а ще за мить — ніби за помахом чарівної палички — вже в самому місті. Я одразу закохалася в Неаполь. Дикий, гучний, шумний, брудний, зухвалий Неаполь. Місто-мурашник у кролячій норі, з усією екзотикою близькосхідного базару і відтінком вуду Нового Орлеана. Зіпсоване, небезпечне й водночас радісно-божевільне місто. Мій друг Вейд приїхав до Неаполя в 1970-х і був пограбований... у музеї. Місто все прикрашене білизнаю, що висить з кожного вікна і простягається через кожну вулицю: свіжовипрані майки й бюстгальтери майорять на вітрі, мов тибетські молитовні прапорці.

У Неаполі немає жодної вулиці, де якийсь крутий хлопець у шортах і яскравих шкарпетках не кричав би з тротуару іншому такому ж хлопцеві на сусідньому даху. І немає жодної будівлі, біля вікна якої не сиділа б хоча б одна сувора стара жінка, підозріло спостерігаючи за всім, що відбувається внизу.

Люди тут неймовірно раді бути неаполітанцями, та й чому б і ні? Це місто, яке подарувало світові піцу та морозиво. Неаполітанські жінки, зокрема, — це ціла банда різких, балакучих, щедрих, допитливих дам, які всі владні, різкі й говорять прямо в обличчя, і просто намагаються тобі допомогти, заради Бога, йолопе — чому вони взагалі повинні все це тут робити?

Акцент у Неаполі — це як дружній дотик до вуха. Це як гуляти містом кухарів швидкого харчування, де всі кричать одночасно. У них досі є свій діалект і постійно змінний словник місцевого сленгу, але мені чомусь здається, що неаполітанців найпростіше зрозуміти в Італії. Чому? Тому що вони хочуть, щоб

їх розуміли, чорт забирай. Вони говорять голосно й емоційно, і якщо ти не розумієш, що вони говорять, зазвичай можна здогадатися з жестів. Як та маленька панк-школярка на мотоциклі свого старшого двоюрідного брата, яка показала мені середній палець і чарівно посміхнулася, проїжджаючи повз, просто щоб я зрозуміла: «Гей, без образ, леді. Але мені лише сім, і я вже бачу, що ти повна ідіотка, але це нормально — я думаю, що ти більш-менш окей, попри все, і мені навіть подобається твоя кумедна фізіономія. Ми обидві знаємо, що ти хотіла б бути на моєму місці, але вибач — не вийде. Ось тобі мій середній палець, приємного перебування в Неаполі й чао!»

Як і в кожному публічному місці в Італії, тут завжди є хлопчики, підлітки й дорослі чоловіки, які грають у футбол, але в Неаполі є щось особливе. Наприклад, сьогодні я побачила дітей — тобто групу восьмирічних хлопчиків, які зібрали кілька старих курячих ящиків, зробили з них імпровізовані стільці та стіл і грали в покер просто на площі з такою серйозністю, що я майже боялася, що когось із них можуть підстрелити.

Джованні та Даріо, мої близнюки з Tandem Exchange, родом із Неаполя. Я не можу цього уявити. Я не можу уявити сором'язливого, старанного, чуйного Джованні маленьким хлопчиком серед цієї — і я не вживаю це слово легковажно — юрби. Але він неаполітанець, безперечно, бо перед тим, як я виїхала з Риму, він дав мені назву піцерії в Неаполі, яку я мала обов'язково спробувати, бо, як сказав мені Джованні, там подають найкращу піцу в Неаполі.

Я вважала цю перспективу неймовірно захопливою, враховуючи, що найкраща піца в Італії — з Неаполя, а найкраща піца у світі — з Італії, а це означає, що ця піцерія має пропонувати... я майже занадто забобонна, щоб це сказати... найкращу піцу у світі. Джованні передав назву закладу з такою серйозністю й інтенсивністю, ніби мене посвячують у таємне товариство. Він вклав адресу мені в долоню і сказав із максимальною урочистістю: — Будь ласка, зайди до цієї піцерії. Замок піцу «Маргарита» з подвійною моцарелою. Якщо ти не поїси цієї піци, коли будеш у Неаполі, будь ласка, збреши мені пізніше і скажи, що їла. Отже, ми з Софі прийшли до піцерії «Да Мікеле», і ці піци, які ми щойно замовили — по одній для кожної з нас — просто зводять нас з розуму.

Я так люблю свою піцу, що в якомусь маренні повірила, ніби вона може полюбити мене у відповідь. У мене з цією піцою стосунки, майже роман. Тим часом Софі практично плаче над своєю, у неї метафізична криза з цього приводу, і вона благає мене: — Навіщо вони взагалі намагаються робити піцу в Стокгольмі? Чому ми взагалі намагаємося їсти їжу в Стокгольмі?

Піцерія «Да Мікеле» — це невелике місце всього з двома залами та однією безперервною піччю. Вона розташована приблизно за п'ятнадцять хвилин ходьби від залізничного вокзалу, і навіть під дощем туди легко дійти — просто йдіть. Приходити треба досить рано, бо іноді у них закінчується тісто, і це буквально розбиває серце. О 13:00 вулиця перед піцерією вже заповнена неаполітанцями, які намагаються потрапити всередину, штовхаючись так, ніби це останній

рятувальний човен. Меню немає. Є лише два види піци — звичайна та з додатковим сиром. Жодної цієї південнокаліфорнійської вигадки з оливками чи в'яленими помідорами, яка нібито має називатися піцою. Тісто, як я зрозуміла лише десь посеред трапези, на смак більше схоже на індійський наан, ніж на будь-яке піцерійне тісто, яке я коли-небудь куштувала. Воно м'яке, жувальне, еластичне й водночас неймовірно тонке. Я завжди думала, що у світі є лише два варіанти основи для піци — тонка й хрустка або товста й пухка. Звідки мені було знати, що існує ще й тонка, але м'яка, майже тістова основа? Свята святих. Тонка, м'яка, пружна, клейка, смачна, жувальна — справжній солоний піца-рай. Зверху — солодкий томатний соус, що піниться й стає кремовим, коли плавиться свіжа моцарела з буйволиного молока. А одна гілочка базиліку посеред усього цього перетворює піцу на щось майже світле, ніби одна кінозірка на вечірці, яка раптом надає всьому кімнатному хаосу відтінок гламуру. Звісно, технічно цю піцу неможливо нормально їсти. Ти намагаєшся відкусити шматок, але тісто гнеться, сир тягнеться, як зсув ґрунту, і все це створює хаос навколо тебе. Але з цим просто доводиться змиритися.

Хлопці, які творять це диво, закидають піцу в дров'яну піч і витягують її звідти так, ніби вони кочегари в череві величезного корабля, що без упину підкидають вугілля в розжарене нутро печі. Рукави засукані до спітнілих передпліч, обличчя почервонілі від спеки й напруги, одне око примружене від жару вогню, а з губи звисає сигарета. Ми з Софі замовляємо по пирогу — по цілій піці кожна — і вона намагається тримати себе в руках, але насправді піца настільки смачна, що ми ледве з нею справляємося.

Кілька слів про моє тіло. Звісно, я щодня набираю вагу. Тут, в Італії, я поведжуся з ним просто жадливо — з'їдаю неймовірні кількості сиру, пасти, хліба, вина, шоколаду та тіста для піци. (Десь у Неаполі, як мені казали, можна купити щось під назвою шоколадна піца. Що це взагалі за нісенітниця? Я маю на увазі, я потім таки її спробувала, і вона справді смачна, але все одно — шоколадна піца?) Я не займаюся спортом, не отримую достатньо клітковини і не приймаю жодних вітамінів.

У «справжньому житті» я, як відомо, їм на сніданок органічний йогурт із козячого молока, посипаний пшеничними зародками. Але це справжнє життя, здається, залишилося десь далеко позаду.

В Америці моя подруга Сьюзен розповідає людям, що я в турі «Без вуглеводів». Але моє тіло дуже добре поводить себе з усім цим. Воно заплющує очі на мої гріхи та надмірності, ніби каже: «Гаразд, малеча, живи на повну. Я розумію, це тимчасово. Дай знати, коли твій маленький експеримент із чистим задоволенням закінчиться — і я подумаю, як усе це виправити». Та коли я дивлюся на себе в дзеркалі в найкращій піцерії Неаполя, я бачу сяюче, чисте, щасливе й здорове обличчя. Я давно не бачила себе такою. «Дякую», — шепочу я. А потім ми з Софі вибігаємо під дощ шукати випічку.

Їсти, молитися, кохати.

Саме це щастя, мабуть (якому насправді вже кілька місяців), змушує мене після повернення до Риму задуматися, що мені потрібно щось зробити з Девідом. Що, можливо, нам час назавжди закінчити нашу історію. Ми вже були розлучені, це було офіційно, але все ще залишалося відкрите вікно надії, що, можливо, колись (можливо, після моїх подорожей, можливо, після року розлуки) ми зможемо спробувати ще раз. Ми кохали одне одного. Це ніколи не було питанням. Просто ми не могли зрозуміти, як перестати робити одне одного відчайдушно, кричуще, душогубно нещасними.

Минулої весни Девід запропонував це божевільне рішення наших бід, лише наполовину жартома: «Що, якби ми просто визнали, що у нас погані стосунки, і все одно трималися б? Що, якби ми визнали, що зводимо одне одного з розуму, постійно сваримося і майже ніколи не займаємося сексом, але не можемо жити одне без одного, тому ми з цим змиряємося? І тоді ми могли б провести своє життя разом — у стражданнях, але щасливі, що не розлучені?» Нехай це буде свідченням того, як сильно я кохаю цього хлопця, те, що я провела останні десять місяців серйозно розглядаючи цю пропозицію. Іншим варіантом, звичайно, в глибині душі було те, що один із нас може змінитися. Він міг би стати більш відкритим і ніжним, не ховаючи себе від тих, хто його кохає, зі страху, що вона «з’їсть його душу». Або я могла б навчитися... перестати намагатися з’їсти його душу.

Стільки разів я разом із Девідом хотіла поводитися більше так, як моя мати у своєму шлюбі — незалежною, сильною, самодостатньою. Самодостатньою. Здатною існувати без регулярних доз романтики чи лестощів від мого батька-одинака-фермера. Здатною з радістю садити сади ромашок серед незрозумілих кам’яних стін мовчання, які мій тато іноді зводить навколо себе. Мій тато — просто моя улюблена людина у світі, але він трохи дивний випадок. Мій колишній хлопець якось описав його так: «У твого батька на цій землі лише одна нога. І дуже, дуже довгі ноги...»

У своїй родині я спостерігала за матір’ю, яка отримувала любов і прихильність чоловіка щоразу, коли йому спадало на думку їх запропонувати, але потім відходила осторонь і піклувалася про себе, щойно він поринав у свій власний особливий всесвіт низькопробної байдужості та нехтування. Принаймні, так це виглядало для мене, враховуючи, що ніхто (і особливо діти) ніколи не знає секретів шлюбу. Я вважала, що виросла, бачачи матір, яка нічого ні в кого не просить.

Зрештою, це була моя мама — жінка, яка сама навчилася плавати в підлітковому віці, сама, в холодному озері Міннесоти, з книгою, яку вона позичила в місцевій бібліотеці під назвою «Як плавати». На мій погляд, не було нічого, чого ця жінка не могла б зробити самостійно. Але потім у мене відбулася

розмова з матір'ю, яка стала для мене одкровенням, незадовго до мого від'їзду до Риму.

Вона приїхала до Нью-Йорка, щоб востаннє пообідати зі мною, і відверто запитала мене — порушуючи всі правила спілкування в історії нашої родини — що сталося між мною та Девідом. Ще більше нехтуючи зводом правил спілкування родини Гілбертів, я справді розповіла їй усе. Я розповіла їй, як сильно я люблю Девіда, але як самотньо і сумно мені бути з цією людиною, яка постійно зникала з кімнати, з ліжка, з планети.

«Він трохи схожий на твого батька», — сказала вона. Сміливе та щедре зізнання. «Проблема в тому, — сказала я, — що я не така, як моя мати. Я не така жорстка, як ти, мамо. Мені дуже потрібен постійний рівень близькості від людини, яку я кохаю. Хотіла б я бути більше схожою на тебе, тоді б у мене була ця історія кохання з Девідом. Але мене просто руйнує те, що я не можу розраховувати на цю прихильність, коли вона мені потрібна». Тоді моя мати шокувала мене. Вона сказала: «Усе те, чого ти хочеш від ваших стосунків, Ліз? Я теж завжди цього хотіла».

У той момент ніби моя сильна мати простягнула руку через стіл, розжала кулак і нарешті показала мені жменьку випробувань, які їй довелося пережити протягом десятиліть, щоб залишатися щасливо одруженою (і вона щасливо одружена, зваживши всі обставини) з моїм батьком. Я ніколи раніше не бачила такої її сторони. Я ніколи не уявляла, чого вона могла хотіти, чого їй могло бракувати, за що вона могла не боротися в ширшому контексті. Бачачи все це, я відчула, як мій світогляд починає радикально змінюватися.

Якщо навіть вона хоче того ж, чого хочу я, тоді...?

Продовжуючи цю безпрецедентну низку відвертих розмов, моя мама сказала: «Ти маєш зрозуміти, як мало мене виховували з очікуванням того, що я заслуговую на щось у житті, люба. Пам'ятай — я походжу з іншого часу та місця, ніж ти».

Я заплющила очі й побачила свою маму десятирічною на сімейній фермі в Міннесоті: вона працювала як наймана працівниця, виховувала своїх молодших братів, носила одяг старшої сестри, відкладала копійки, щоб вибратися звідти...

«І ти маєш зрозуміти, як сильно я люблю твого батька», — підсумувала вона.

Моя мати зробила вибір у своєму житті, як і ми всі, і вона з ним у мирі. Я бачу її спокій. Вона не зрадила себе. Переваги її вибору величезні — довгий, стабільний шлюб із чоловіком, якого вона досі називає своїм найкращим другом; сім'я, яка тепер розширилася до онуків, які її обожають; упевненість у власній силі.

Можливо, дещо було принесено в жертву, і мій тато теж пішов на свої жертви — але хто з нас живе без жертв? І питання зараз для мене таке: яким має бути мій вибір? Кого, на мою думку, я заслуговую в цьому житті? Де я можу прийняти жертву, а де ні? Мені так важко уявити життя без Девіда. Навіть просто

уявити, що більше ніколи не буде подорожі з моїм улюбленим супутником, що я більше ніколи не зупинюся біля його тротуару з опущеними вікнами під Спрінгстіна, що грає по радіо, з довічним запасом жартів та закусок між нами, і з океанським пунктом призначення, що маячить унизу по шосе. Але як я можу прийняти це блаженство, коли воно супроводжується темною стороною — нищівною ізоляцією, роз'їдаючою невпевненістю, підступним обуренням і, звичайно ж, повним руйнуванням себе, яке неминуче стається, коли Девід перестає давати і починає забирати? Я більше не можу цього робити.

Щось у моїй нещодавній радості в Неаполі вселило в мене впевненість, що я не лише можу знайти щастя без Девіда, але й мушу. Незалежно від того, як сильно я його кохаю (а я його кохаю, хоч і в безглуздій надмірності), я маю попрощатися з цією людиною зараз. І я маю зробити так, щоб це рішення залишилося незмінним.

Тож я пишу йому електронного листа. Листопад. Ми не спілкувалися з липня. Я просила його не зв'язуватися зі мною під час подорожей, знаючи, що моя прихильність до нього настільки сильна, що я не зможу зосередитися на своїй подорожі, якщо буду водночас стежити за його життям. Але тепер я знову входжу в його життя з цим листом. Я кажу йому, що сподіваюся, що з ним усе гаразд, і повідомляю, що зі мною все добре. Я дозволяю собі кілька жартів — ми завжди вміли жартувати.

Потім пояснюю, що, на мою думку, нам потрібно покласти край цим стосункам назавжди. Що, можливо, настав час визнати: цього ніколи не станеться, і, можливо, цього ніколи й не мало статися. Лист не надто драматичний. Бог свідок, у нас уже було достатньо драми. Я пишу коротко і просто. Але є ще одне, що мені потрібно додати. Затамувавши подих, я друкую: «Якщо ти захочеш знайти іншого партнера у своєму житті, ти, звичайно, маєш моє благословення». Мої руки тремтять. Я завершую лист із любов'ю, намагаючись звучати якомога легше й спокійніше.

Мені здається, ніби мене щойно вдарили палицею в груди.

Тієї ночі я майже не сплю, уявляючи, як він читає мої слова. Протягом наступного дня кілька разів біжу до інтернет-кафе в пошуках відповіді. Намагаюся ігнорувати ту частину себе, яка прагне дізнатися, що він відповів: «ПОВЕРНИСЯ! НЕ ЙДИ! Я ПЕРЕОДЯГУСЯ!» Я намагаюся ігнорувати дівчину в собі, яка з радістю відмовилася б від цієї грандіозної ідеї подорожувати світом лише заради ключів від квартири Девіда. Але близько десятої години того вечора я нарешті отримую відповідь. Звичайно ж, це чудово написаний електронний лист. Девід завжди писав прекрасно. Він погоджується, що так — настав час попрощатися назавжди. Він сам думав про це, каже він. Він не міг би бути більш уважним у своїй відповіді й ділитися своїми почуттями втрати та жалю з тією витонченою ніжністю, на яку іноді так болісно здатен. Він сподівається, що я знаю, як сильно він мене обожнює, навіть якщо не знаходить слів, щоб це повністю висловити. «Але ми не ті, хто потрібен одне одному», — каже він.

Водночас він упевнений, що я ще знайду велике кохання у своєму житті. Він у цьому не сумнівається.

Зрештою він додає: «Краса привлекает красу». Що, справді, звучить прекрасно. Це, мабуть, одне з найпрекрасніших речей, які може сказати кохання твого життя, коли воно не кричить: «ПОВЕРНИСЯ! НЕ ЙДИ! Я ЗМІНЮСЯ!»

Я сиджу там, мовчки дивлячись на екран комп'ютера довгий, сумний час. Все на краще, я знаю, що так. Я обираю щастя замість страждання, я знаю, що так. Я створюю простір для невідомого майбутнього, щоб наповнити моє життя новими несподіванками. Я все це знаю. Але все ж... Це Девід. Втрачений для мене тепер. Я закриваю обличчя руками ще довше і ще сумніше. Нарешті я підводжу погляд і бачу, що одна з албанок, які працюють в інтернет-кафе, зробила перерву після нічного миття підлоги й сперлася на стіну, спостерігаючи за мною.

Ми на мить дивимося одна на одну втомленими поглядами. Потім я похмуро хитаю головою і кажу вголос: «Це жах». Вона співчутливо киває. Вона не розуміє, але, звісно, по-своєму — повністю розуміє. Дзвонить мій мобільний. Це Джованні. Він звучить розгублено. Каже, що чекає на мене вже понад годину на площі Фіуме, де ми завжди зустрічаємося в четвер увечері для мовного обміну. Він здивований, бо зазвичай саме він запізнюється або забуває про наші зустрічі, але цього разу прийшов вчасно і був майже певен — хіба у нас не було побачення? Я забула. Я кажу йому, де я. Він каже, що приїде за мною на своїй машині. Я не маю настрою ні з ким зустрічатися, але надто складно пояснити це телефоном, з огляду на наші обмежені мовні навички. Я виходжу чекати його на вулицю в холоді.

Через кілька хвилин під'їжджає його маленька червона машина, і я сідаю всередину. Він запитує мене розмовною італійською, що сталося. Я відкриваю рота, щоб відповісти — і розридаюся. Я маю на увазі — плачу. Я маю на увазі той жахливий, уривчастий вид ридання, який моя подруга Саллі називає «подвійним вдихом», коли з кожним схлипом доводиться робити два відчайдушні вдихи повітря. Я зовсім не очікувала такого горя. Воно повністю мене приголомшило.

Бідолашний Джованні! Він запитує уривчастою англійською, чи зробив він щось не так. Можливо, я злюся на нього? Він образив мої почуття? Я не можу відповісти — лише хитаю головою і продовжую вити. Мені так соромно за себе і так шкода дорогого Джованні, який застряг тут, у цій машині, з цією ридаючою, розбитою на шматки людиною, що втратила контроль над собою. Нарешті мені вдається сказати, що моє горе не має до нього жодного стосунку. Я ледве вибачаюся за те, що виглядаю такою зламаною.

Джованні бере ситуацію у свої руки з упевненістю, яка зовсім не відповідає його віку. Він каже: «Не вибачайся за те, що плачеш. Без цих емоцій ми просто роботи». Він дістає мені серветки з коробки на задньому сидінні. «Ходімо поїдемо», — каже він. Він має рацію — перед цим інтернет-кафе занадто

публічно і надто яскраво, щоб розвалюватися на частини. Він трохи їде, а потім зупиняє машину посеред площі Республіки, одного з найвеличніших відкритих просторів Риму. Він паркується перед чудовим фонтаном, де оголені німфи так відверто граються зі зграєю гігантських лебедів із витягнутими шиями. Цей фонтан відносно новий за римськими мірками. Згідно з моїм путівником, жінки, що позували для німф, були двома сестрами — популярними бурлескними танцівницями свого часу.

Вони здобули славу після завершення фонтану; церква місяцями намагалася заборонити його відкриття, вважаючи його надто відвертим. Сестри дожили до похилого віку, і навіть у 1920-х роках їх можна було побачити, як вони щодня приходили на площу, щоб подивитися на «свій» фонтан. А щороку французький скульптор, який увічнив їх у мармурі, приїжджав до Риму й запрошував сестер на обід, де вони разом згадували часи, коли всі були молодими, красивими й дикими.

Тож Джованні паркує машину й чекає, поки я трохи візьму себе в руки. Я можу лише притиснути долоні до очей, намагаючись стримати сльози. Ми з Джованні жодного разу не розмовляли по-справжньому особисто. Усі ці місяці, всі ці спільні вечери — ми говорили про філософію, мистецтво, культуру, політику та їжу. Ми майже нічого не знаємо про особисте життя одне одного. Він навіть не знає, що я розлучена або що я залишила кохання в Америці. Я теж майже нічого про нього не знаю, крім того, що він хоче стати письменником і що народився в Неаполі.

Однак мій плач ось-ось переведе розмову між цими двома людьми на зовсім новий рівень. Хотілося б, щоб цього не сталося. Не за таких жахливих обставин.

Він каже: «Вибач, але я не розумію. Ти сьогодні щось втратила?» Але мені все ще важко зрозуміти, як говорити. Джованні посміхається і підбадьорливо каже: «*Parla come magni*». Він знає, що це один із моїх улюблених виразів у римському діалекті. Він означає «Говори так, як їси».

Це нагадування — коли ви надаєте великого значення поясненню чогось, коли шукаєте правильні слова — щоб ваша мова була простою та прямою, як римська їжа. Не робіть із цього великого шоу. Просто покладіть це на стіл. Я роблю глибокий вдих і пропоную сильно скорочену (але якимось чином повністю завершену) італійську версію своєї ситуації: «Це про історію кохання, Джованні. Я мала сьогодні попрощатися з кимось».

Потім я знову закриваю обличчя руками, сльози бризкають крізь стиснуті пальці. Благослови його серце, Джованні не намагається обійняти мене заспокійливою рукою і не висловлює найменшого дискомфорту через мій вибух смутку.

Натомість він просто сидить крізь мої сльози мовчки, поки я не заспокоююся. У цей момент він говорить з ідеальною емпатією, ретельно підбираючи кожне слово (як його вчителька англійської, я так пишалася ним того

вечора!), кажучи повільно, чітко та доброзичливо: «Я розумію, Ліз. Я була через це».

Їсти, молитися, кохати.

Приїзд моєї сестри до Риму через кілька днів допоміг мені відвернути увагу від затяжного смутку за Девідом і повернути мене до нормального життя. Моя сестра все робить швидко, і енергія закручується навколо неї мініатюрними циклонами. Вона на три роки старша за мене і на три дюйми вища. Вона спортсменка, науковиця, мати та письменниця. Увесь час, поки вона була в Римі, вона тренувалася до марафону, а це означає, що вона прокидалася на світанку та пробігала вісімнадцять миль за той час, який зазвичай мені потрібен, щоб прочитати одну статтю в газеті та випити два капучино. Вона насправді схожа на оленицю, коли біжить. Коли вона була вагітна своєю першою дитиною, то за одну ніч у темряві перепливла ціле озеро. Я не хотіла приєднуватися до неї, і я навіть не була вагітна. Я була надто налякана. Але моя сестра насправді не боїться. Коли вона була вагітна другою дитиною, акушерка запитала, чи є у Кетрін якісь невисловлені страхи щодо того, що може піти не так з дитиною — наприклад, генетичні дефекти або ускладнення під час пологів. Моя сестра сказала: «Я боюся лише того, що він може вирости і стати республіканцем».

Це ім'я моєї сестри — Кетрін. Вона моя єдина рідна сестра. Коли ми росли в сільській місцевості Коннектикуту, ми були тільки вдвох, жили у фермерському будинку з батьками. Поруч не було інших дітей. Вона була могутньою та владною, командувачкою всього мого життя. Я жила в благоговінні та страху перед нею; нічия думка не мала значення, окрім її. Я шахраювала з нею в карткові ігри, щоб програти, щоб вона не розсердилася на мене. Ми не завжди були подругами. Я її дратувала, і я боялася її, здається, аж доки мені не виповнилося двадцять вісім років, і це мені не набридло. Саме тоді я нарешті протистояла їй, і її реакція була приблизно такою: «Чому ти так довго?»

Ми тільки починали узгоджувати нові умови наших стосунків, коли мій шлюб зайшов у глухий кут. Кетрін було б так легко здобути перемогу над моєю поразкою. Я завжди була коханою та щасливою людиною, улюбленицею і родини, і долі. Світ завжди був для мене комфортнішим і гостиннішим місцем, ніж для моєї сестри, яка так гостро тиснула на життя і яка часом у відповідь зазнавала від нього досить сильного болю. Кетрін було б так легко відреагувати на моє розлучення та депресію словами: «Ха! Подивись на маленьку Мері Саншайн!» Натомість вона підтримувала мене, як чемпіонка. Вона відповідала на телефонний дзвінок посеред ночі, коли я була в скрутному становищі, і видавала заспокійливі звуки. І вона була зі мною, коли я шукала відповіді на питання, чому я така сумна.

Довгий час вона майже опосередковано розділяла мою терапію. Я телефонувала їй після кожного сеансу, щоб розповісти про все, що я зрозуміла в кабінеті мого терапевта, а вона записувала все, що я говорила, і казала: «А... це багато що пояснює». Це багато що пояснює про нас обох, звісно. Тепер ми розмовляємо одна з одною телефоном майже щодня — або, принаймні,

розмовляли, до того, як я переїхала до Риму. Перш ніж хтось із нас сяде в літак, одна завжди телефонує іншій і каже: «Я знаю, що це неприємно, але я просто хочу сказати тобі, що люблю тебе. Знаєш... про всяк випадок...» А інша завжди відповідає: «Я знаю... про всяк випадок». Вона прибуває до Риму підготовленою, як завжди.

Вона привозить п'ять путівників, усі з яких уже прочитала, і в неї в голові вже є карта міста. Вона повністю зорієнтувалася ще до того, як покинула Філадельфію. І це класичний приклад відмінностей між нами. Це я провела свої перші тижні в Римі, блукаючи, на 90 відсотків загублена і на 100 відсотків щаслива, вважаючи все навколо незрозумілою прекрасною таємницею. Але саме так світ завжди виглядає для мене. В очах моєї сестри немає нічого, що не можна було б пояснити, якщо мати доступ до належної довідкової бібліотеки. Це жінка, яка тримає «Колумбійську енциклопедію» на кухні поруч із кулінарними книгами — і читає її для задоволення.

Є гра, в яку я люблю грати з друзями, яка іноді називається «Дивись!». Щоразу, коли хтось цікавиться якимось маловідомим фактом (наприклад: «Хто такий Святий Людовик?»), я кажу: «Дивись!», потім беру найближчий телефон і набираю номер моєї сестри. Іноді я застаю її в машині, коли вона везе дітей додому зі школи на Volvo, і вона одразу починає пояснювати: «Святий Людовик... ну, насправді він був французьким королем у власяниці, що цікаво, тому що...».

Отже, моя сестра приїжджає відвідати мене в Римі — у моєму новому місті — і фактично показує його мені. Це Рим у стилі Катерини: повний фактів, дат і архітектури, яких я не помічаю, бо мій розум так не працює. Єдине, що я хочу знати про будь-яке місце чи будь-яку людину, — це історія; це єдине, за чим я справді стежу, а не за естетичними деталями. (Софі прийшла до моєї квартири через місяць після переїзду і сказала: «Гарна рожева ванна кімната», і це був перший раз, коли я взагалі помітила, що вона справді рожева. Яскраво-рожева, від підлоги до стелі — чесно, я раніше її просто не бачила.) Але натреноване око моєї сестри одразу помічає готичні, романські чи візантійські риси будівель, візерунки церковних підлог або ледь помітні фрески, сховані за вівтарем.

Вона крокує Римом на своїх довгих ногах (ми називали її «Катериною з тридюймовими стегновими кістками»), а я поспішаю за нею, як робила це з дитинства, роблячи два нетерплячі кроки на кожен її один. «Бачиш, Ліз?» — каже вона. — «Бачиш, як вони щойно наклали цей фасад дев'ятнадцятого століття на стару цегляну кладку? Б'юся об заклад, якщо ми завернемо за ріг, то побачимо... так! Бачиш, вони справді використали оригінальні римські моноліти як опорні балки, мабуть, тому що не мали змоги їх перемістити... так, мені дуже подобається, як ця базиліка виглядає як розпродаж старих речей».

Кетрін несе карту та свій зелений путівник «Мішлен», а я несу наш обід для пікніка (дві великі булочки хліба розміром із софтбольний м'яч, гостру ковбасу, мариновані сардини, загорнуті навколо м'ясних зелених оливков, грибний паштет,

що на смак нагадує ліс, кульки копченої моцарели, перчену та обсмажену руколу, помідори чері, сир пекоріно, мінеральну воду та келих холодного білого вина), і поки я думаю, коли ми нарешті будемо їсти, вона вголос розмірковує: «Чому люди не говорять більше про Тридентський собор?»).

Вона водить мене десятками церков Риму, і я не можу їх запам'ятати — Святого Цього і Святого Того, і Святого Когось із Босоногих Кунярів Праведної Вбогості, але те, що я не можу втримати в голові назви чи деталі всіх цих контрфорсів і карнизів, зовсім не означає, що мені не подобається бувати в цих місцях із моєю сестрою, чиї кобальтові очі нічого не пропускають. Я не пам'ятаю назви церкви з тими фресками, що так нагадували героїчні розписи часів Нового курсу американського Заходу, але я пам'ятаю, як Кетрін вказала на них і сказала: «Тобі ж мусять сподобатися ці папи Франкліна Рузвельта».

Я також пам'ятаю ранок, коли ми прокинулися рано і пішли на месу до церкви Святої Сусанни, тримаючись за руки, слухаючи, як черниці співають свої григоріанські гімни на світанку, і як ми обидві плакали від лунких молитов. Моя сестра не релігійна людина. Ніхто в моїй родині насправді не є релігійним. (Я почала називати себе «білою вівцею» родини.) Мої духовні пошуки цікавлять мою сестру здебільшого як інтелектуальна допитливість. «Я думаю, що така віра — це так прекрасно», — шепоче вона мені в церкві, — «але я не можу цього зробити, я просто не можу». Ось ще один приклад різниці в наших світоглядах.

Нещодавно родину в районі моєї сестри спіткала подвійна трагедія: у молодій матері та її трирічного сина діагностували рак. Коли Кетрін розповіла мені про це, я могла лише шоковано сказати: «Боже, цій родині потрібна благодать». Вона твердо відповіла: «Цій родині потрібні запіканки», а потім організувала весь район, щоб вони по черзі щовечора протягом цілого року приносили цій сім'ї вечерю. Я не знаю, чи моя сестра повністю усвідомлює, що це і є благодать.

Ми виходимо з церкви Святої Сусанни, і вона каже: «Чи знаєш ти, чому папам потрібне було міське планування в Середньовіччі? Тому що фактично два мільйони католицьких паломників на рік приїжджали з усього Західного світу, щоб пройти цей шлях від Ватикану до церкви Святого Івана Латеранського — іноді на колінах — і для цих людей потрібно було створити зручності». Віра моєї сестри полягає в навчанні. Її священний текст — Оксфордський словник англійської мови. Схиляючи голову в навчанні, пальцями швидко перегортаючи сторінки, вона зі своїм Богом.

Я знову бачу свою сестру в молитві пізніше того ж дня — коли вона стає навколішки посеред Римського форуму, прибирає трохи сміття з поверхні землі (ніби стирає дошку), потім бере невеликий камінь і малює для мене на землі план класичної романської базилики. Вона вказує зі свого малюнка на руїни перед нами, що допомагає мені зрозуміти (навіть мені з моєю неухильністю до деталей!), як колись мала виглядати ця будівля вісімнадцять століть тому. Вона малює пальцем у порожньому повітрі відсутні арки, неф, давно зниклі вікна. Як Гарольд

своєю фіолетовою крейдою, вона заповнює відсутній простір своєю уявою і робить цілісним те, що зруйноване.

В італійській мові є рідко вживаний час, який називається *passato remoto* — далекий минулий час. Його використовують, коли говорять про речі настільки давні, що вони вже не мають особистого зв'язку з теперішнім — наприклад, античну історію. Але моя сестра, якби вона розмовляла італійською, не використовувала б цей час для античності. У її світі Римський форум не є далеким і не є минулим. Він такий же теперішній і близький для неї, як і я. Вона від'їжджає наступного дня. «Слухай», — кажу я, — «обов'язково зателефонуй мені, коли твій літак благополучно приземлиться, добре? Не хочу бути похмурою, але...» «Я знаю, любя», — каже вона. — «Я теж тебе люблю».

Їсти, молитися, кохати.

Я іноді так дивуюся, помічаючи, що моя сестра — дружина та мати, а я — ні. Чомусь я завжди думала, що буде навпаки. Я думала, що саме я опинюся в будинку, повному брудних чобіт і гомінких дітей, тоді як Кетрін житиме сама, читаючи ночами у своєму ліжку. Ми вирости в інших дорослих, ніж будь-хто міг би передбачити, коли ми були дітьми. Але, мабуть, так навіть краще.

Всупереч усім прогнозам, кожна з нас створила життя, яке їй пасує. Її схильність до самотності означає, що їй потрібна сім'я, щоб захистити її від самотності; моя товариська натура означає, що мені ніколи не доведеться турбуватися про самотність, навіть коли я одна. Я рада, що вона повертається додому до своєї родини, і так само рада, що попереду ще дев'ять місяців подорожей, де мені потрібно буде лише їсти, читати, молитися і писати. Я досі не можу сказати, чи захочу колись дітей. Я була так вражена, дізнавшись, що не хочу їх у тридцять, що спогад про той шок застерігає мене від будь-яких ставок на те, як я почуватимусь у сорок. Я можу сказати лише те, як відчуваюся зараз — вдячна за те, що я сама.

Я також знаю, що не буду народжувати дітей лише тому, що потім шкодуватиму, що цього не зробила; мені здається, що це недостатньо сильна мотивація, щоб приводити нових людей у світ. Хоча, мабуть, люди іноді саме з цієї причини й народжують дітей — як страховку від майбутнього жалю. Я думаю, люди заводять дітей із найрізноманітніших причин: іноді з чистого бажання плекати й спостерігати за життям, іноді через відсутність вибору, іноді щоб утримати партнера або залишити спадкоємця, іноді не надто про це замислюючись. Не всі причини мати дітей однакові, і не всі вони обов'язково безкорисливі. Але й не всі причини не мати дітей однакові, і не всі вони обов'язково егоїстичні. Я кажу це, бо досі не можу зрозуміти звинувачення, яке мій чоловік не раз висував мені, коли наш шлюб розпадався, — егоїзм. Щоразу, коли він це говорив, я погоджувалася майже автоматично, приймала провину, ковтала її повністю.

Боже мій, я ще навіть не народила дітей, а вже нібито нехтувала ними — вже обирала себе замість них. Я вже була поганою матір'ю. Ці діти — ці фантомні діти — часто з'являлися в наших суперечках. Хто доглядатиме за дітьми? Хто залишатиметься з ними вдома?

Хто б фінансово підтримував немовлят? Хто б годував немовлят посеред ночі? Пам'ятаю, як одного разу сказала своїй подрузі Сьюзен, коли мій шлюб ставав нестерпним: «Я не хочу, щоб мої діти росли в такій сім'ї». Сьюзен сказала: «Чому б тобі не виключити цих так званих дітей з обговорення? Їх навіть ще не існує, Ліз. Чому ти просто не можеш визнати, що більше не хочеш жити в нещасті? Що жодна з вас не хоче. І, до речі, краще усвідомити це зараз, ніж у пологовій палаті, коли ти на п'яти сантиметрах». Я пам'ятаю, як приблизно в той

час була на вечірці в Нью-Йорку. Пара, дві успішні художниці, щойно народили дитину, і мати святкувала відкриття галереї зі своїми новими картинами.

Я пам'ятаю, як спостерігала за цією жінкою — новоспеченою матір'ю, моєю подругою, художницею, яка намагалася бути господинею вечірки (що відбувалася в її лофті), одночасно піклуючись про дитину і намагаючись професійно говорити про свою роботу. Я ніколи в житті не бачила, щоб хтось виглядав таким недосипаним. Ніколи не забуду образ, як вона стоїть на кухні після півночі, по лікоть у раковині, повній посуду, намагаючись прибрати після цієї події. Її партнер (мені шкода це повідомляти, і я повністю розумію, що це зовсім не типово для кожного чоловіка) був в іншій кімнаті, закинувши ноги на журнальний столик, і дивився телевізор. Зрештою вона попросила його допомогти з кухнею, а він сказав: «Залиш це, люба, ми приберемо вранці». Дитина знову почала плакати. У моєї подруги крізь коктейльну сукню протікало грудне молоко.

Майже напевно інші люди, присутні на тій вечірці, винесли з неї зовсім інші образи, ніж я. Багато гостей могли відчувати щире заздрість до цієї красивої жінки з її здоровою новонародженою дитиною, її успішною мистецькою кар'єрою, її шлюбом із приємним чоловіком, її чудовою квартирою, її коктейльною сукнею. На тій вечірці були люди, які, ймовірно, миттєво проміняли б із нею життя, якби мали таку можливість. Сама ж ця жінка, мабуть, згадує той вечір — якщо взагалі про нього думає — як одну виснажливу, але в цілому вартісну ніч у своєму, загалом задовільному житті материнства, шлюб і кар'єри. Але все, що я можу сказати про себе, — це те, що я провела всю вечірку, тремтячи від паніки, думаючи: якщо ти не усвідомлюєш, що це твоє майбутнє, Ліз, ти зійшла з розуму. Не дозволяй цьому статися.

Але чи була в мене відповідальність мати сім'ю? О, Господи — відповідальність. Це слово довго тримало мене в напрузі, поки я не зупинилася на ньому уважніше, поки не розібрала його на дві частини, з яких воно, по суті, і складається: здатність реагувати. І зрештою мені довелося змиритися з тим, що кожна клітина мого ества підказувала мені вийти з мого шлюбу. Десять усередині мене система раннього попередження вже знала, що якщо я продовжуватиму триматися й намагатися перечекати цю бурю, я зрештою захворію. І що якщо я все одно приведу дітей у світ лише тому, що не хочу стикатися з незручністю чи соромом визнання деяких непрактичних фактів про себе, це буде актом жахливої безвідповідальності.

Зрештою, я найбільше керувалася тим, що моя подруга Шеріл сказала мені того ж вечора на тій самій вечірці, коли знайшла мене, як я ховалася у ванній кімнаті шикарного лофта нашої подруги, тремтячи від страху, бризкаючи водою в обличчя. Шеріл тоді не знала, що відбувається в моєму шлюбі. Ніхто не знав. І я не сказала їй того вечора. Все, що я могла сказати, це: «Я не знаю, що робити». Я пам'ятаю, як вона взяла мене за плечі, подивилася мені в очі зі спокійною посмішкою і просто сказала: «Кажи правду, кажи правду, кажи правду». Тож

саме це я намагалася робити. Однак розірвати шлюб важко, і не лише через юридичні чи фінансові ускладнення або масштабні зміни в способі життя. (Як колись мудро порадила мені моя подруга Дебора: «Ніхто ніколи не помирав від того, що розібрав меблі».)

Саме емоційний відкат вбиває тебе — шок від того, що ти сходиш зі звичного шляху традиційного способу життя та втрачаєш усі ті зручності, які назавжди тримають на ньому стільки людей. Створення сім'ї з чоловіком або дружиною — це один із найфундаментальніших способів, за допомогою якого людина може знайти безперервність і сенс в американському (чи будь-якому іншому) суспільстві. Я щоразу заново відкриваю цю істину, коли їжджу на велику зустріч родини моєї матері в Міннесоті й бачу, як кожного так обнадійливо тримають на своїх позиціях протягом багатьох років.

Спочатку ти дитина, потім ти підліток, потім ти молода одружена людина, потім ти батько або мати, потім ти на пенсії, потім ти бабуся чи дідусь — на кожному етапі ти знаєш, хто ти, ти знаєш, який твій обов'язок, і ти знаєш, де сидіти на зустрічі. Ти сидиш з іншими дітьми, або підлітками, або молодими батьками, або пенсіонерами. Поки нарешті ти не сидиш із дев'яносторічними в тіні, із задоволенням спостерігаючи за своїм потомством. Хто ти? Немає проблем — ти та людина, яка все це створила. Задоволення від цього знання є негайним, і, більше того, воно загальновизнане. Скільки людей я чула, як вони називають своїх дітей найбільшим досягненням і втіхою у своєму житті? Це те, на що вони завжди можуть спертися під час метафізичної кризи або в момент сумніву щодо своєї актуальності — якщо я нічого іншого не зробила в цьому житті, то принаймні добре виховала своїх дітей.

Але що, якщо — чи то за власним вибором, чи то через вимушену необхідність — ви врешті-решт не берете участі в цьому заспокійливому циклі сім'ї та безперервності? Що, якщо ви виходите з нього? Де ви сидітимете на зустрічі возз'єднання? Як ви відзначатимете плин часу без страху, що просто змарнували своє життя, не будучи «актуальною»? Вам доведеться знайти іншу мету, інший критерій, за яким можна судити, чи були ви успішною людиною. Я люблю дітей, але що, якщо в мене їх немає? Якою людиною це мене робить?

Вірджинія Вулф писала: «На широкий континент жіночого життя падає тінь меча». З одного боку цього меча, сказала вона, лежать умовності, традиції та порядок, де «все правильно». Але з іншого боку цього меча, якщо ви достатньо сміливі, щоб перетнути його й обрати життя, яке не дотримується загальноприйнятих норм, «все є плутаниною. Ніщо не йде за звичним шляхом». Її аргумент полягав у тому, що перетин тіні цього меча може подарувати жінці набагато цікавіше існування, але можна бути певною, що воно також буде більш небезпечним.

Мені пощастило, що принаймні я маю свою літературу. Це те, що люди можуть зрозуміти: ах, вона залишила шлюб, щоб зберегти своє мистецтво. Це певною мірою правда, хоча й не зовсім. Багато письменниць мають сім'ї. Тоні

Моррісон, просто щоб навести приклад, не дозволила вихованню сина завадити їй отримати маленьку дрібничку, яку ми називаємо Нобелівською премією. Але Тоні Моррісон пройшла свій власний шлях, і я маю пройти свій. «Бхагавад-Гіта» — цей давньоіндійський текст йоги — говорить, що краще прожити свою дхарму недосконало, ніж жити, імітуючи чуже життя з досконалістю. Тож тепер я почала жити своїм власним життям. Яким би недосконалим і незграбним воно не виглядало, воно тепер повністю схоже на мене.

У будь-якому разі, я згадую все це лише для того, щоб визнати, що — порівняно з існуванням моєї сестри, її домівкою, її гарним шлюбом та її дітьми — я виглядаю досить нестабільною останнім часом. У мене навіть немає адреси, а це свого роду злочин проти нормальності у цьому похилому віці тридцяти чотирьох років. Навіть зараз усі мої речі зберігаються в будинку Кетрін, і вона надала мені тимчасову спальню на верхньому поверсі свого будинку (який ми називаємо «Квартири дівочої тітки», оскільки там є вікно на горищі, крізь яке я можу дивитися на вересові пустища, одягнена у свою стару весільну сукню, оплакуючи втрачену молодість). Кетрін, здається, влаштовує таке розташування, і це, безумовно, зручно для мене, але я побоююся небезпеки, що якщо я буду надто довго блукати цим світом, то колись можу стати «сімейною пляшкою». А може, це вже сталося. Минулого літа моя п'ятирічна племінниця запросила маленького друга до сестри погратися. Я запитала дитину, коли в неї день народження. Вона сказала мені, що це 25 січня.

«О-о!» — сказала я. «Ти ж Водолій! Я зустрічалася з достатньою кількістю Водоліїв, щоб знати, що вони створюють проблеми».

Обидві п'ятирічні дитини подивилися на мене з подивом і легким страхом та невпевненістю. У мене раптом виник жахливий образ жінки, якою я можу стати, якщо не буду обережною: божевільна тітка Ліз. Розлучена жінка в муумуу з фарбованим рудим волоссям, яка не їсть молочні продукти, але курить ментолові сигарети, яка завжди повертається зі свого астрологічного круїзу або розходиться зі своїм хлопцем-ароматерапевтом, яка читає карти Таро дітям із дитячого садка і каже щось на кшталт: «Принеси тітці Ліз ще один винний коктейль, крихітко, і я дозволю тобі носити мій перстень настрою».

Зрештою, мені, можливо, доведеться знову стати більш відповідальною громадянкою — я це усвідомлюю.

Але не зараз, будь ласка. Не зараз.

Їсти, молитися, кохати.

Протягом наступних шести тижнів я подорожую до Болоньї, Флоренції, Венеції, Сицилії, Сардинії, ще раз до Неаполя, а потім — до Калабрії. Це короткі поїздки, здебільшого — тиждень тут, вихідні там — саме стільки часу, щоб відчути місто, озирнутися, запитати в людей на вулиці, де смачна їжа, а потім піти й поїсти її. Я кидаю свою мовну школу в Італії, бо починаю відчувати, що вона заважає моїм спробам вивчити італійську: вона тримає мене в класі замість того, щоб я блукала Італією й практикувала мову з людьми наживо.

Ці тижні спонтанних подорожей — це такий прекрасний вихор часу, одні з найвільніших днів у моєму житті. Я бігаю на вокзал і купую квитки направо й наліво, нарешті по-справжньому починаю відчувати свою свободу, бо нарешті доходить: я можу їхати куди завгодно. Я деякий час не бачу своїх друзів у Римі.

Джованні каже мені телефоном: «Sei una trottola» («Ти дзига, що крутиться»). Однієї ночі в якомусь містечку на Середземному морі, у готельному номері біля океану, звук мого власного сміху насправді будить мене посеред глибокого сну. Я розгублено прокидаюся. Хто це сміється в моєму ліжку? Усвідомлення, що це лише я, змушує мене знову засміятися. Я вже не можу пригадати, що мені снилося. Мабуть, щось про човни.

Їсти, молитися, кохати.

Флоренція — це лише вікенд, швидка поїздка потягом у п'ятницю вранці, щоб відвідати мого дядька Террі та тітку Деб, які прилетіли з Коннектикуту, щоб уперше в житті побачити Італію і, звісно ж, свою племінницю. Вони приїжджають увечері, і я веду їх на прогулянку подивитися на Дуомо — завжди такий вражаючий вид, що підтверджується реакцією мого дядька: — *Ou vey!* — каже він, а потім додає після паузи: — Хоча, можливо, це не зовсім правильні слова для похвали католицького собору... Ми дивимося на сцену викрадення сабінянок просто посеред саду скульптур, де ніхто й пальцем не ворухить, щоб це зупинити, і віддаємо шану Мікеланджело, музею науки та краєвидам з навколишніх пагорбів. Потім я залишаю тітку й дядька насолоджуватися рештою відпустки без мене, а сама вирушаю далі — до заможної, щедрої Лукки, того маленького тосканського містечка з його знаменитими м'ясними крамницями, де найкращі шматки м'яса, які я бачила в усій Італії, виставлені з чуттєвою «ти ж знаєш, що хочеш це» подачею в крамницях по всьому місту.

Ковбаси всіх можливих розмірів, кольорів і походження звисають, немов жіночі ноги у провокативних панчохах, із стель м'ясних крамниць. Похотливі сидниці шинок висять у вітринах, манячи, як елітні повії Амстердама.

Курки виглядають настільки пухкими й задоволеними навіть після смерті, що здається, ніби вони самі добровільно принесли себе в жертву, ще й змагалися між собою за життя, хто стане найсоковитішою та найжирнішою. Але в Лукці чудове не лише м'ясо — це ще й каштани, персики, каскади інжиру, Боже милий, цей інжир... Місто також відоме тим, що тут народився Пуччіні. Я розумію, що, мабуть, мала б цим зацікавитися, але мене значно більше цікавить секрет, яким поділився зі мною місцевий бакалійник: найкращі гриби в місті подають у ресторані навпроти будинку Пуччіні.

Тож я блукаю Луккою, запитуючи дорогу італійською: «Чи не підкажете, де будинок Пуччіні?», і добрий перехожий нарешті приводить мене просто до нього. А потім, мабуть, дуже дивується, коли я кажу «*Grazie*», розвертаюся на підборах і йду в абсолютно протилежному напрямку від входу до музею — заходжу до ресторану навпроти і перечікую дощ за порцією ризото з грибами (*risotto ai funghi*).

Я вже не пам'ятаю точно, було це до Лукки чи після, але я поїхала до Болоньї — міста настільки красивого, що я весь час не могла перестати співати: «Моя Болонья має ім'я! І це Р-Р-Е-Т-Т-У». Традиційно Болонью — з її прекрасною цегляною архітектурою і відомим достатком — називають «Червоною, Товстою і Прекрасною». (І так, це була одна з альтернативних назв цієї книги).

Їжа тут точно краща, ніж у Римі, або, можливо, вони просто додають більше масла. Навіть морозиво в Болоньї краще (і мені трохи зрадливо це визнавати, але це правда).

Гриби тут схожі на великі, густі, спокусливі язички, а прошуто лягає на піцу, як тонка мереживна вуаль на елегантний жіночий капелюшок. І, звісно ж, є соус болоньезе, який зневажливо сміється над будь-якою іншою версією рагу.

У Болоньї мені спадає на думку, що в англійській мові немає аналога вислову *buon appetito*. І це водночас і шкода, і дуже показово. А ще я помічаю, що залізничні зупинки Італії — це ніби подорож через назви найвідоміших страв і вин світу: наступна зупинка — Парма... наступна — Болонья... наступна — наближаємося до Монтепульчано... У поїздах теж є їжа — маленькі сендвічі та гарячий шоколад. Коли надворі дощ, ще приємніше перекушувати, мчачи крізь країну.

В одну довгу поїздку я ділю купе з гарним молодим італійцем, який годинами спить під шум дощу, поки я їм салат із восьминомом. Перед самою Венецією він прокидається, протирає очі, уважно дивиться на мене з ніг до голови і тихо каже: — *Carina*. Тобто: симпатична. — *Grazie mille*, — кажу я з перебільшеною ввічливістю. — Щиро дякую. Він здивований — не знав, що я говорю італійською. Я теж, якщо чесно, не знала, але ми розмовляємо хвилин двадцять, і я раптом усвідомлюю: я справді говорю. Я не перекладаю в голові — я говорю. Звісно, в кожному реченні є помилки, і я знаю лише три часи, але я можу спілкуватися без особливих зусиль. *Me la cavo* — як кажуть італійці: «я справляюся», буквально — «я можу відкоркувати цю мову», як пляшку вина, тобто витягнути себе з будь-якої складної ситуації. Він явно фліртує зі мною. Це не зовсім неприємно. Він не зовсім негарний. І не зовсім не самовпевнений. У якийсь момент він каже мені: — Ти не надто товста для американської жінки. Я відповідаю англійською: — А ти не надто жирний для італійського чоловіка. — Що? Я повторюю італійською, трохи м'якше: — І ти такий же витончений, як усі італійські чоловіки. Я можу говорити цією мовою! Я фліртую словами, а не з ним. Я ніби розкупорила себе — і з мене ллється італійська! Він хоче зустрітися у Венеції, але мені це зовсім не цікаво. Я закохана не в нього, а в мову. Тому я відпускаю його.

У Венеції в мене вже є побачення — я зустрічаюся з моєю подругою Ліндою. Лінда, або як я її називаю «шалена Лінда» (хоч вона зовсім не шалена), приїжджає з Сіетла. Я познайомилася з нею на йога-ретриті на Балі. Вона одна з моїх найкращих супутниць у подорожах — спокійна, організована, дивовижно стабільна. Вона може зупинити мої філософські паніки одним реченням. Коли я питаю: «У чому сенс всесвіту?», вона відповідає: «А навіщо питати?» У Венеції ми зустрічаємося, і Лінда дивиться на карту, перевертає її догори дригом, знаходить наш готель і каже з притаманною їй скромністю: — Ми — мерці цього міста.

Її оптимізм зовсім не збігається з цією сирою, повільною, туманною, дивною Венецією. Це місто ніби створене для повільного згасання. І я вдячна, що обрала жити в Римі. Венеція прекрасна, але це така краса, як у фільмі Бергмана: нею можна захоплюватися, але жити в ній не хочеться. Усе місто виглядає так,

ніби воно поступово обсипається й зникає. Вода підмиває фундаменти будинків, перевіряючи витривалість цього середньовічного експерименту: «А що, як ми побудуємо місто просто у воді?» Вночі ми з Ліндою постійно губимося. Повертаємо не туди й опиняємося біля каналів, що закінчуються небезпечно прямо у воді. Одного разу Лінда каже: — Не хвилюйся. Це просто голодна паща Сатани. Я вчу її своє улюблене слово — *attraversiamo* («перейдемо на інший бік»), і ми обережно відступаємо назад. Молода венеціанка, власниця ресторану біля нашого готелю, нещасна у своєму житті. Вона ненавидить Венецію. Каже, що всі тут живуть, ніби в гробниці. Вона колись кохала сардинського художника, який обіцяв їй інше життя — світле, сонячне. Але залишив її з трьома дітьми і без вибору, окрім як повернутися й керувати сімейним рестораном. Вона моя ровесниця, але виглядає старшою. «Він був могутній, — каже вона, — і я померла від кохання в його тіні».

У Венеції вона мала кілька романів, але все закінчується сумом. Люди шепочуться, коли вона входить у кімнату. Мати просить її носити обручку «для пристойності». Щоранку вона зустрічає нас словами про погоду і, ніби жартуючи, прикладає пальці до скроні як пістолет: — Більше дощу. Я не впадаю тут у депресію. Я відчуваю різницю між собою і цією міською меланхолією. Це не моя печаль — це печаль Венеції. І це для мене ознака одужання. Бо були роки, коли я поглинала всю світову смуту як власну. І як добре, що тепер поруч Лінда — як маленький вогник, як тимчасовий венеціанський кодега, що веде мене крізь темні вулиці.

Їсти, молитися, кохати.

Я виходжу з потяга через кілька днів у Рим, сповнений спекотного, сонячного, вічного безладу, де — щойно я виходжу на вулицю — чую футбольно-стадіонні вигуки з якогось *manifestazione*, чергової трудової демонстрації. Проти чого вони страйкують цього разу, мій таксист сказати не може, головним чином тому, що, здається, йому все одно. — *'Sti cazzi*, — каже він про страйкарів. (Дослівно: «ці яйця», або, як ми б сказали: «мені байдуже».) Приємно повернутися. Після стриманої, майже надто вихованої Венеції приємно знову бути там, де я бачу чоловіка в леопардовому піджаку, що проходить повз підлітків, які цілуються просто посеред вулиці. Місто настільки живе й пробуджене, таке нафарбоване й сексуальне під сонцем. Я згадую, якось чоловік моєї подруги Марії, Джуліо, сказав мені одну річ. Ми сиділи вуличному кафе, практикували розмовну італійську, і він запитав, що я думаю про Рим. Я сказала, що дуже люблю це місто, але відчуваю, що воно — не моє, що я не житиму тут усе життя. Є щось у Римі, що мені не належить, але я не могла зрозуміти, що саме.

І саме тоді, ніби для ілюстрації, повз пройшла ідеальна «римська жінка» — фантастично доглянута, вся в коштовностях жінка років сорока з чимось, на підборах у десять сантиметрів, у вузькій спідниці з розрізом майже до неба і в окулярах, схожих на гоночні авто (і, ймовірно, за таку ж ціну). Вона вела маленького вишуканого песика на повідку з камінцями, а комір її куртки виглядав так, ніби зроблений із хутра її колишнього улюбленця. Вона випромінювала неймовірну гламурну енергію: «Ти будеш на мене дивитися, але я не подивлюся на тебе». Було важко уявити, що вона бодай десять хвилин у житті не носила туш. Вона була повною протилежністю мені, яка одягається у стилі, який моя сестра називає «Стіві Нікс іде на йогу в піжамі». Я показала на неї Джуліо й сказала: — Бачиш, Джуліо — це римська жінка. Рим не може бути одночасно її містом і моїм. Одна з нас тут справді належить цьому місцю. І ми обидва знаємо, хто саме.

Джуліо відповів: — Можливо, ти і Рим просто маєте різні слова. — Що ти маєш на увазі? Він сказав: — Ти знаєш, що секрет розуміння міста і його людей — це знати... яке слово вулиці? І далі пояснив — сумішшю англійської, італійської та жестів — що кожне місто має одне слово, яке його визначає, яке описує більшість людей, що там живуть. Якби ти могла читати думки людей на вулицях, ти б зрозуміла, що більшість думає одне й те саме.

І це спільне думання — це і є «слово міста». — Яке слово Риму? — запитала я. — СЕКС, — відповів він. — Але це ж стереотип про Рим. — Ні. — Але ж не всі думають про секс? — Усі. Увесь день. Усі думають про СЕКС. — Навіть у Ватикані? — Це інше. Ватикан — не Рим. У них інше слово. У них ПЛАВЛА... тобто СИЛА. — Я думала, що там ВІРА. — Ні. СИЛА. Повір мені. А в Римі — СЕКС. І якщо вірити Джуліо, це слово — СЕКС — ніби вимощує вулиці під ногами, тече у фонтанах і наповнює повітря, як шум трафіку. Думати про нього,

одягатися для нього, шукати його, відмовлятися від нього — ось чим тут займаються.

І, можливо, тому Рим не зовсім мій дім. Бо СЕКС — не моє слово зараз. Колись було, але не тепер. Тому воно просто відскакує від мене, не зачіпаючи. — Яке слово Нью-Йорка? — запитав Джуліо. Я подумала і сказала: — Це дієслово. Мабуть, ДОСЯГАТИ. (І це трохи інше, ніж Лос-Анджелес — там, здається, слово УСПІХ.) — А Неаполь? — запитала я. — БИТИСЯ, — сказав він. — А в твоїй сім'ї? Я намагалася знайти слово, яке було б і СКУПІСТЬ, і НЕПОВАГА ДО ПРАВИЛ одночасно. Але він уже запитав: — А яке твоє слово? Я не змогла відповісти. І досі не можу.

Я знаю, чим воно точно не є. Не ШЛЮБ. Не СІМ'Я (хоча це було слово міста, де я жила з колишнім чоловіком). Не ДЕПРЕСІЯ. Не КОНФОРМІЗМ. Не зовсім ДОСЯГНЕННЯ. Можливо — ШУКАТИ. Або, якщо чесно, ХОВАТИСЯ. В Італії моїм словом було ЗАДОВОЛЕННЯ. Але воно не охоплює мене повністю.

Можливо, ДАНІСТЬ. Але тоді я звучала б занадто «правильною», а я не така. Я не знаю відповіді. І, мабуть, у цьому й сенс моєї подорожі — знайти своє слово. Але одне я знаю точно — це не СЕКС. Або, принаймні, так я стверджую. Бо тоді чому сьогодні мої ноги самі привели мене до невеликого бутіка на Віа Кондотті, де я провела кілька годин і витратила гроші, як на авіаквиток, купуючи білизну для гарему султана? Я купила бюстгальтери всіх форм. Купила прозорі топи.

Купила шовкові й атласні речі всіх кольорів. Маленькі мереживні, шовкові, божевільні речі — ніби десятки валентинок. Я ніколи в житті такого не мала. І коли я виходила з магазину, я раптом згадала крик футбольного фаната на стадіоні: — Per chi??? — Для кого??? Для кого це все, Ліз? Для кого ця сексуальність? Тут нікого немає. Я не збираюся ні з ким спати в найближчі тижні. Чи збираюся? Я запитала себе: це вплив Риму? Це я стаю італійкою? Це подарунок собі — чи комусь, кого я ще навіть не зустріла? І я подумала: — Ти що, везеш це все до Індії?

Їсти, молитися, кохати.

Лука Спагетті цього року святкує день народження в той самий день, коли в Америці відзначають День подяки, тож він хоче приготувати індичку для своєї святкової вечірки. Він ніколи не їв великої, рум'яної, запеченої американської індички на День подяки, хоча бачив такі на фотографіях. Йому здається, що відтворити такий бенкет буде нескладно (особливо з моєю допомогою — справжньої американки). Він каже, що ми можемо скористатися кухнею його друзів Маріо та Сімони, які мають великий гарний будинок у горах неподалік від Рима і завжди приймають гостей на дні народження Луки.

План святкування був такий: Лука забирає мене близько сьомої вечора після роботи, ми їдемо приблизно годину на північ від Рима до будинку його друзів, де зустрічаємо інших гостей, випиваємо вина, знайомимося, а потім, десь о дев'ятій вечора, починаємо запікати десятикілограмову індичку... Мені довелося пояснити Луці, скільки часу насправді готується індичка такої ваги. Я сказала, що за такого розкладу святкова вечеря буде готова хіба що на світанку наступного дня. Він був убитий горем. — А якщо купити зовсім маленьку індичку? Новонароджену індичку? Я відповіла: — Лука, давай спростимо собі життя і замовимо піцу, як це робить кожна порядна неблагополучна американська родина на День подяки. Але він усе одно засмутився. Втім, у Римі зараз узагалі панує певний смуток. Похолодало.

Працівники комунальних служб, залізничники та національна авіакомпанія одночасно оголосили страйк. Нещодавно опублікували дослідження, згідно з яким у 36 відсотків італійських дітей алергія на глютен, необхідний для приготування пасти, піци та хліба, — тож прощай, італійська культура.

Ще гірше те, що я нещодавно побачила статтю з шокуючим заголовком: «Insoddisfatte 6 Donne su 10!»

Тобто: «Шість із десяти італійок незадоволені своїм сексуальним життям!» До того ж 35 відсотків італійських чоловіків повідомляють про труднощі з підтриманням ерекції, що надзвичайно спантеличує дослідників і змушує мене замислитися, чи заслуговує слово «СЕКС» і надалі бути головним словом Рима. Є й серйозніші новини.

Нещодавно в Іраку загинули дев'ятнадцять італійських солдатів — у «Американській війні», як її тут називають. Це найбільша кількість військових втрат Італії від часів Другої світової війни. Рим був приголомшений цими смертями, і місто буквально завмерло того дня, коли ховали загиблих хлопців. Переважна більшість італійців не хоче мати нічого спільного з війною Джорджа Буша.

Участь Італії була рішенням прем'єр-міністра Сільвіо Берлусконі, якого тут частіше називають просто l'idiota — «ідіот». Цей бізнесмен без особливих інтелектуальних амбіцій, власник футбольного клубу, людина з шлейфом корупції та скандалів, який регулярно ганьбить співвітчизників непристойними

жестами в Європарламенті, майстерно говорить l'aria fritta («смажене повітря» — тобто пусті балачки), чудово маніпулює медіа (що не так уже й складно, коли вони належать тобі) і загалом поводить себе не як державний діяч, а як провінційний мер, втягнув країну у війну, яку більшість італійців вважає абсолютно не своєю справою.

— Вони загинули за свободу, — сказав Берлусконі на похороні. Але більшість римлян вважає інакше:

— Вони загинули через особисту помсту Джорджа Буша. У такій політичній атмосфері можна було б подумати, що бути американкою в Італії непросто.

Насправді ж, коли я приїхала сюди, то очікувала зіткнутися з неприязню, але натомість отримала співчуття. Коли мова заходить про Джорджа Буша, італійці лише кивають у бік Берлусконі й кажуть:

— Ми розуміємо. У нас теж є такий. Ми через це вже проходили. І все ж дивно, що Лука захотів відсвяткувати американський День подяки саме зараз. Але мені подобається ця ідея. День подяки — гарне свято. Це те, чим американці можуть щиро пишатися. Наше єдине велике національне свято, яке ще не перетворилося повністю на комерційне шоу. Це день вдячності, спільності, доброти і, так, задоволення. Можливо, саме це нам зараз і потрібно.

Моя подруга Дебора приїхала до Рима з Філадельфії на вихідні, щоб відсвяткувати зі мною. Дебора — відомий психолог, письменниця та феміністична теоретикня, але для мене вона назавжди залишиться улюбленою відвідувачкою закускової, де я колись працювала офіціанткою. Вона приходила на обід, замовляла дієтичну колу без льоду і говорила мені розумні речі через стійку. Ми дружимо вже понад п'ятнадцять років. Софі теж буде на святі. Ми знайомі лише п'ятнадцять тижнів.

На День подяки всі бажані гості. Особливо якщо цього дня ще й день народження Луки Спагетті. Пізно ввечері ми виїжджаємо зі стомленого, напруженого Рима в гори. Лука обожнює американську музику, тому ми на повну гучність слухаємо Eagles і співаємо: — Take it to the limit, one more time! Досить дивний саундтрек для поїздки серед оливкових гаїв і стародавніх акведуків. Будинок Маріо та Сімони захований серед лимонних, клементинових і оливкових дерев. У каміні горить вогонь. Оливкова олія домашня. Про запікання великої індички вже не йдеться. Лука смажить чудове філе індички, а я керую колективною спробою приготувати традиційну начинку до Дня подяки — наскільки пам'ятаю рецепт. Ми імпровізуємо з місцевих продуктів: використовуємо фініки замість кураги, фенхель замість селери. І виходить напрочуд смачно. Лука хвилювався через мовний бар'єр: половина гостей не говорить англійською, половина — італійською. Але це один із тих чарівних вечорів, коли всі дивним чином розуміють одне одного.

Після незліченної кількості пляшок сардинського вина Дебора пропонує американську традицію: взятися за руки і по черзі сказати, за що ми вдячні. І

трьома мовами починається вечір вдячності. Люди плачуть. Маріо дякує Богові за роботу, яка дала йому змогу створити цей дім для сім'ї та друзів. Маленька Сара, одна з дванадцятирічних близнючок, зізнається, що останнім часом їй важко в школі, бо деякі діти з неї знущаються.

— Дякую, що сьогодні ви були добрі до мене. І всі замовкають. Коли черга доходить до мене, я починаю:

— Sono grata... — «Я вдячна...»

Але не можу сказати те, що насправді думаю. Не можу сказати, наскільки вдячна за те, що депресія, яка роками гризла мене, мов шур, нарешті відступила. Не хочу лякати дітей. Тому кажу простішу правду: Що вдячна за старих і нових друзів. Що особливо вдячна сьогодні Луці Спагетті. Що бажаю йому щасливого тридцять третього дня народження і довгого життя — щоб він залишався прикладом того, якою доброю, вірною та люблячою може бути людина. І що сподіваюся, ніхто не образиться, якщо я плакатиму, промовляючи це. Але, схоже, ніхто не проти. Бо плачуть усі. Лука настільки розчулений, що знаходить лише одні слова: — Ваші сльози — це мої молитви. Вино продовжує литися. Паоло мие посуд. Маріо вкладає доньок спати. Лука грає на гітарі. Усі співають пісні Ніла Янга різними акцентами. І тоді Дебора тихо каже мені:

— Подивися на цих хороших італійських чоловіків. Подивися, наскільки вони відкриті до своїх почуттів. Як вони люблять свої родини. Як поважають жінок і дітей. Не вір усьому, що пишуть у газетах, Ліз. З цією країною все гаразд. Свято триває майже до світанку. Ми таки могли б запекти ту величезну індичку й з'їсти її на сніданок. Лука відвозить мене, Дебору і Софі назад до Рима. Щоб він не заснув за кермом, ми зустрічаємо схід сонця, співаючи різдвяні колядки. І знову, і знову різними мовами звучить: Тиха ніч, свята ніч... І всі разом повертаємося до Рима.

Їсти, молитися, кохати.

Я не витримала. Після майже чотирьох місяців в Італії жодні мої штани більше на мене не налазили. Навіть новий одяг, який я купила лише минулого місяця (коли вже виросла зі своїх «штанів другого місяця в Італії»), тепер став замалим. Я не можу дозволити собі купувати новий гардероб кожні кілька тижнів, і чудово розумію, що незабаром поїду до Індії, де всі ці зайві кілограми просто розтануть. Але все одно — я більше не можу ходити в цих штанах. Не можу цього терпіти. І це цілком логічно, враховуючи, що нещодавно я стала на ваги в одному розкішному італійському готелі й дізналася, що за чотири місяці в Італії набрала двадцять три фунти ваги (понад десять кілограмів) — справді вражаюче досягнення. Приблизно п'ятнадцять із цих фунтів мені насправді було необхідно набрати, тому що за важкі роки розлучення та депресії я стала надто худю, майже кістлявою. Наступні п'ять фунтів я набрала просто заради задоволення. А останні три?.. Гадаю, просто щоб довести щось самій собі.

Тож тепер я опинилася в магазині, купуючи річ, яку зберігатиму все життя як дорогоцінний сувенір: «Мої джинси останнього місяця в Італії». Молода продавчиня була достатньо люб'язною, щоб без жодних коментарів приносити мені все більші й більші розміри, один за одним простягаючи їх крізь шторку примірочної. Щоразу вона лише ввічливо запитувала, чи ці джинси вже ближчі до потрібного розміру.

Кілька разів мені доводилося висовувати голову з-за шторки й запитувати: — Перепрошую, а у вас є розмір трохи більший? І так тривало доти, доки добра дівчина не принесла мені джинси з таким обхватом талії, що від самої цифри в мене заболіла душа. Я вийшла з примірочної й продемонструвала себе продавчині. Вона навіть не кліпнула. Подивилася на мене так, ніби була кураторкою музею, яка оцінює художню цінність вази.

Досить великої вази. — Сагіна, — нарешті винесла вердикт. Симпатично. Я запитала італійською, чи могла б вона чесно сказати, чи не роблять мене ці джинси схожою на корову.

— Ні, синьйорино, — відповіла вона.

— На корову ви зовсім не схожі.

— Тоді, може, на свиню? Вона дуже серйозно запевнила мене, що на свиню я теж анітрохи не схожа.

— Можливо, на буйволицю? Тут я вже непогано тренувала свій словниковий запас. До того ж намагалася бодай трохи розсмішити продавчиню, але вона надто сумлінно ставилася до своєї роботи. Я зробила останню спробу:

— А може, я схожа на буйволину моцарелу? Гаразд, поступилася вона, ледь помітно усміхнувшись.

— Можливо... зовсім трохи схожі на буйволину моцарелу.

Їсти, молитися, кохати.

У мене залишився лише тиждень тут. Я планую повернутися до Америки на Різдво, перш ніж летіти до Індії. Не лише тому, що не можу уявити собі Різдво без родини, а й тому, що наступні вісім місяців моєї подорожі — Індія та Індонезія — потребують повного переосмислення багажу.

Майже нічого з того, що потрібне для життя в Римі, не знадобиться під час мандрів Індією. Можливо, саме в межах підготовки до Індії я вирішую провести цей останній тиждень на Сицилії — у найбільш «третьосвітової» частині Італії, а тому це непогане місце, якщо хочеш морально підготуватися до зустрічі зі справжньою бідністю. А можливо, я їду туди лише через слова Гете: «Не побачивши Сицилії, неможливо по-справжньому зрозуміти Італію». Але дістатися до Сицилії й пересуватися нею зовсім непросто.

Мені доводиться використати всі свої навички пошуку інформації, щоб знайти потяг, який у неділю йде вздовж узбережжя на південь, а потім правильний пором до Мессіни — моторошного й підозрілого сицилійського портового міста, яке ніби волає з-за зачинених дверей: «Це не моя провина, що я таке потворне!»

Мене трусили землетруси, бомбили й гвалтувала мафія!» Прибувши до Мессіни, я знаходжу автостанцію — таку брудну, ніби легені завзятого курця, — і чоловіка, чия робота полягає в тому, щоб сидіти в касі й сумувати за власним життям. Потім з'ясовую, чи не продасть він мені квиток до приморського містечка Таорміна. Автобус везе мене вздовж скель і пляжів дивовижного, суворого східного узбережжя Сицилії.

У Таорміні я знаходжу таксі, потім готель, а потім — людину, якій можу поставити своє улюблене запитання італійською: — Де в цьому місті найкраще годують? У Таорміні такою людиною виявляється сонний поліцейський. Він дарує мені один із найкращих подарунків, які тільки можна отримати в житті: маленький клаптик паперу з назвою маловідомого ресторану та намальованою від руки картою. Ресторан виявляється маленькою тратторією, де літня господиня в панчохах стоїть на столі й миє вікна, намагаючись не перекинути різдвяний вертеп. Я кажу їй, що мені не потрібне меню. Нехай просто принесе найкраще, що є, адже це моя перша ніч на Сицилії. Вона задоволено потирає руки й щось вигукує своєю сицилійською говіркою ще старшій матері на кухні. І вже за двадцять хвилин я їм, без перебільшення, найкращу вечерю за весь час перебування в Італії. Це паста, але такої форми я ніколи не бачила. Великі свіжі листи тіста складені на зразок равіолі й нагадують папську митру. Усередині — гаряча ароматна начинка з ракоподібних, восьминога й кальмарів. Страва подана разом із молюсками та тонко нарізаними овочами в насиченому бульйоні, який пахне оливками й морем. А після цього — тушкований із чебрецем кролик. Та наступного дня Сиракузи виявляються ще кращими. Автобус висаджує мене під холодним дощем наприкінці дня.

Я закохуюся в це місто миттєво. Під моїми ногами — три тисячі років історії. Це настільки давнє місто, що Рим поруч із ним виглядає мало не новобудовою. За легендами, сюди прилетів Дедал із Криту, а Геракл колись тут спав. Сиракузи були грецькою колонією, яку Фукідід назвав «містом, анітрохи не гіршим за самі Афіни».

Тут жили великі драматурги й учені античності. Платон вважав Сиракузи ідеальним місцем для утопічного експерименту, де, можливо, «за волею богів» правителі стали б філософами, а філософи — правителями.

Історики стверджують, що саме тут народилися риторика і — дрібничка така — сюжет. Я гуляю ринками цього старого міста, і серце наповнюється любов'ю, яку не можу пояснити. Дивлюся, як старий рибалка в чорній вовняній шапці чистить рибу. Сигарета затиснута в його губах так само, як кравчиня тримає шпильки в роті під час роботи. Його ніж рухається майже з релігійною досконалістю. Я сором'язливо запитую його, де поужити. І знову отримую дорогий клаптик паперу.

Того вечора офіціант у маленькому безіменному ресторанчику приносить мені легку рикоту з фісташками, шматочки хліба в ароматній олії, тарілочки з м'ясними нарізками й оливками, салат із холодних апельсинів із сирою цибулею та петрушкою. І це ще до того, як я дізнаюся про їхню знамениту страву з кальмарів.

Платон писав: — Жодне місто не може жити мирно, хоч би які закони воно мало, якщо його громадяни не роблять нічого, окрім бенкетів, пиття й любовних турбот. Але чи так уже погано пожити так трохи? Лише кілька місяців життя присвятити пошуку наступної чудової вечері? Вивчати мову не заради кар'єри чи практичної користі, а просто тому, що приємно чути її звучання? Дрімати в саду на сонячній плямі біля улюбленого фонтану? А потім повторити все це наступного дня? Звісно, так не можна жити вічно. Рано чи пізно втручаються справжнє життя, війни, трагедії та смерть.

На Сицилії справжнє життя завжди поруч. Мафія століттями була тут найуспішнішим бізнесом, фактично заробляючи на тому, щоб захищати людей від самої себе. Палермо, яке колись Гете називав неймовірно прекрасним містом, сьогодні місцями досі нагадує про руїни Другої світової війни. Потворні житлові будинки, які мафія будувала у 1980-х для відмивання грошей, спотворили місто майже до невпізнання. Один сицилієць сказав мені про ці будівлі: — Це дуже дорогий бетон. У кожній партії є кілька тіл людей, убитих мафією. А це коштує грошей. Зате кістки й зуби роблять бетон міцнішим. У такому місці чи не поверхово думати лише про наступну чудову вечерю? Чи, можливо, це найкраще, що можна зробити перед обличчям суворой реальності? Італійський письменник Луїджі Барціні пояснював, що століття корупції та чужоземного панування навчили італійців не довіряти нікому й нічому. Якщо світ настільки несправедливий, брехливий і нестабільний, тоді довіряти можна лише тому, що відчуваєш власними органами чуття. Саме тому в Італії настільки цінують

справжню майстерність. Можна терпіти поганих генералів, політиків чи чиновників. Але ніхто не терпітиме поганого співака, кухаря, кравця чи актора.

У світі хаосу інколи довіряти можна лише красі. Лише мистецькій досконалості. Лише задоволенню. Іноді добра вечеря — це єдина справжня валюта. Тож прагнення створювати красу й насолоджуватися нею — це не завжди втеча від реальності. Часом це спосіб утриматися за реальне, коли все інше розсипається на риторику та вигадки. Я не хочу занадто порівнювати себе із сицилійцями. Мої трагедії були особистими й багато в чому створеними мною самою. Я пережила розлучення та депресію, а не століття тиранії. Але скажу одне: те саме, що допомагало поколінням сицилійців зберігати гідність, допомогло й мені почати повертати свою. Уміння цінувати прості радощі життя. Я думаю, саме це мав на увазі Гете, коли казав, що без Сицилії не зрозуміти Італію. І, мабуть, саме тому я відчула потребу приїхати до Італії, щоб зрозуміти саму себе.

Колись у Нью-Йорку я сиділа у ванні й уголос читала італійські слова зі словника. Саме тоді почала зцілюватися моя душа. Моє життя розвалилося на шматки, і я настільки втратила себе, що навряд чи впізнала б себе навіть у поліцейському шикуванні. Але коли я почала вчити італійську, то відчула слабкий проблиск щастя. І якщо після темних часів ти раптом відчуваєш хоча б натяк на щастя, ти повинна вчепитися в нього обома руками й не відпускати, доки воно не витягне тебе обличчям із багнюки. Це не егоїзм. Це обов'язок. Тобі подарували життя, і ти маєш право — і навіть зобов'язана — знайти в ньому щось прекрасне, хоч би яким маленьким воно було. Я приїхала до Італії виснаженою та худою. Я ще не знала, чого заслуговую. Можливо, і досі не знаю до кінця. Але знаю інше.

Останнім часом я зібрала себе до купи завдяки простим і невинним радощам життя. Найпростіше сказати так: Я набрала вагу. Тепер мене більше, ніж було чотири місяці тому. Я залишаю Італію помітно більшою, ніж приїхала сюди. І їду звідси з надією, що зростання однієї людини, розширення одного життя — це теж щось важливе у цьому світі. Навіть якщо цього разу це життя — лише моє власне.

Їсти, молитися, кохати.

Коли я росла, у нашій родині тримали курей. Зазвичай у нас було близько дюжини курок, і щоразу, коли одна з них гинула — її забирав яструб чи лисиця або вона помирала від якоїсь загадкової курячої хвороби, — батько купував нову. Він їхав на сусідню птахоферму й повертався з куркою в мішку. Але тут є одна важлива річ: коли до курника підселяють нову курку, треба бути дуже обережними. Не можна просто кинути її до решти птахів — старі кури сприймуть новоприбулу як загарбницю. Натомість потрібно непомітно занести її до курника серед ночі, коли всі сплять. Посадити на сідало поруч з іншими й тихенько піти.

Вранці, коли кури прокидаються, вони не помічають новачки. Вони думають лише: «Мабуть, вона була тут увесь час, бо я не бачила, як вона прийшла». І найцікавіше те, що сама нова курка, прокинувшись серед цього гурту, теж забуває, що вона новенька. Вона думає: «Мабуть, я теж була тут завжди...».

Саме так я прибуваю до Індії. Мій літак приземляється в Мумбаї близько першої тридцяти ночі. Це 30 грудня. Я отримую свій багаж, знаходжу таксі, яке має везти мене багато годин за межі міста до ашраму, розташованого в далекому сільському поселенні. Під час нічної поїздки Індією я дрімаю, іноді прокидаючись і дивлячись у вікно. Там бачу дивні примарні постаті худорлявих жінок у сарі, які йдуть уздовж дороги з оберемками дров на головах. У таку годину? Повз нас пролітають автобуси без фар. Ми обганяємо вози, запряжені волами. Баньянові дерева простягають своє химерне коріння вздовж канав. О третій тридцять ранку ми під'їжджаємо до воріт ашраму — просто перед храмом. Щойно я виходжу з таксі, з тіні виринає молодий чоловік у західному одязі та вовняній шапці. Він представляється. Його звали Артуро. Йому двадцять чотири роки. Він журналіст із Мексики та послідовник мого Гуру. Його прислали зустріти мене. Поки ми пошепки знайомимося, я чую з храму перші знайомі звуки моєї улюбленої санскритської молитви. Почалася ранкова арати — перша молитва дня, яку в ашрамі співають щоранку о третій тридцять, коли прокидається вся спільнота.

Я показую на храм і запитую Артуро: — Можна?.. Він жестом відповідає: — Звісно. Я розраховуюся з таксистом, залишаю рюкзак біля дерева, знімаю взуття, стаю навколішки, торкаюся чолом храмової сходинок й тихо заходжу всередину, приєднуючись до невеликої групи переважно індійських жінок, які співають цей прекрасний гімн. Це той самий гімн, який я називаю «санскритською версією "Дивовижної благодаті"». Він сповнений відданості та духовної туги. Це єдина духовна пісня, яку я знаю напам'ять — не стільки завдяки навчанню, скільки завдяки любові.

Я починаю співати знайомі санскритські слова: від простого вступу про священні вчення йоги до піднесених рядків поклоніння: «Я вшановую джерело

Всесвіту... Я вшановую Того, чії очі — це сонце, місяць і вогонь... Ти для мене — все, о Боже богів...»

А потім до останньої, схожої на коштовний камінь, формули віри: «Це досконале. Те досконале. Якщо від досконалого відняти досконале — досконале залишиться».

Жінки закінчують співати. Вони мовчки вклоняються, а потім через бічні двері переходять темним подвір'ям до меншого храму, освітленого лише однією олійною лампою та наповненого ароматом пахоців. Я йду за ними. Приміщення заповнене послідовниками — індійцями та західними людьми, закутаними у вовняні шалі від передсвітанкового холоду.

Усі сидять у медитації. Влаштувалися на своїх місцях, мов птахи на сідалі. І я тихо сідаю поруч із ними — нова пташка у зграї, яку ніхто навіть не помітив. Сідаю, схрестивши ноги. Кладу руки на коліна. Заплющую очі. Я не медитувала чотири місяці. Я навіть не думала про медитацію чотири місяці. Я просто сиджу. Дихання заспокоюється. Я повільно й дуже уважно промовляю мантру. Склад за складом. Ом. На. Мах. Ші. Ва. Я. Ом Намах Шівая. Я вшановую божественне, що живе в мені. Потім повторюю її знову. І знову. І ще раз. Я не стільки медитую, скільки обережно розпаковую цю мантру, наче бабусин найкращий порцеляновий сервіз, який довго пролежав у коробці без ужитку. Я не знаю, чи заснула. Чи впала в якийсь дивний транс. Чи скільки часу минуло. Але коли того ранку над Індією нарешті сходить сонце, коли всі відкривають очі й озираються навколо, Італія здається мені тепер за десять тисяч миль звідси. І відчуття таке, ніби я була серед цієї зграї завжди.

Їсти, молитися, кохати.

— Чому ми практикуємо йогу?

Колись у Нью-Йорку один учитель поставив це запитання під час особливо виснажливого заняття з йоги. Ми всі стояли в складних бічних трикутниках, а він змушував нас утримувати позу значно довше, ніж комусь із нас хотілося б. — Чому ми практикуємо йогу? — повторив він.

— Для того, щоб стати трохи гнучкішими за наших сусідів? Чи, можливо, існує якась вища мета? Слово «йога» санскритом можна перекласти як «єднання». Воно походить від кореня уцї, що означає «запрягати», «приєднувати себе до певної справи з дисципліною вола». А завдання йоги полягає саме в тому, щоб знайти єдність: між тілом і розумом, між людиною та її Богом, між нашими думками і джерелом цих думок, між учителем і учнем, а також між нами та нашими іноді впертими сусідами по килимку.

На Заході йога здебільшого відома завдяки своїм знаменитим «вузликовим» фізичним вправам. Але це лише хатха-йога — одна з гілок цілої філософії. Давні мудреці створили ці фізичні практики не заради спортивної форми, а для того, щоб підготувати тіло й розум до медитації. Адже важко сидіти нерухомо багато годин, якщо болить стегно і замість роздумів про власну божественну природу ти думаєш лише: «Ого... як же болить стегно». Але йога також означає пошук Бога через медитацію, навчання, мовчання, віддане служіння або через мантри — повторення священних санскритських слів. Хоча багато з цих практик мають індуїстське походження, йога не є синонімом індуїзму, так само як не всі індуїсти є йогами.

Справжня йога не конкурує з жодною релігією і не виключає жодної іншої віри. Ви можете використовувати свою йогу — свою дисципліновану практику духовного єднання — щоб наблизитися до Крішні, Ісуса, Мухаммеда, Будди або Ягве.

Під час перебування в ашрамі я зустрічала людей, які вважали себе християнами, юдеями, буддистами, індуїстами й навіть мусульманами. Зустрічала й тих, хто взагалі не хотів говорити про свою релігійну належність, і в нашому суперечливому світі їх важко за це засуджувати. Йогічний шлях спрямований на розплутування вроджених помилок людського існування, які я для простоти визначу так: болісна нездатність постійно залишатися задоволеною життям.

Різні традиції століттями пояснювали це по-різному. Даоси називають це дисбалансом. Буддизм — невіглаством. Іслам вважає, що наше страждання походить від бунту проти Бога. Юдейсько-християнська традиція пояснює його первородним гріхом. Фрейдисти кажуть, що нещастя неминуче виникає через конфлікт між нашими природними бажаннями та вимогами цивілізації. (Як любить говорити моя подруга Дебора, психологиня: — Бажання — це

конструктивний дефект системи.) Йоги ж стверджують, що людське нещастя — це просто помилкова ідентифікація.

Ми страждаємо тому, що вважаємо себе лише окремими особистостями, самотніми зі своїми страхами, вадами, образами й смертністю. Ми помилково думаємо, що наше маленьке еґо — це і є вся наша сутність. Ми не усвідомлюємо своєї глибшої божественної природи. Ми не розуміємо, що всередині кожної людини існує вище Я, яке завжди перебуває в мирі. Саме це вище Я і є нашою справжньою сутністю — універсальною та божественною. Поки людина не усвідомить цієї істини, кажуть йоги, вона приречена на страждання. Цю думку прекрасно висловив давньогрецький стоїк Епідтет: «Ти носиш Бога в собі, бідолахо, і не знаєш цього».

Йога — це спроба особисто пережити власну божественність і потім утримати цей досвід назавжди. Йога — це самовладання і наполегливі зусилля відірвати свою увагу від нескінченних роздумів про минуле та безперервних тривог щодо майбутнього, щоб натомість знайти стан вічної присутності. Лише з цього місця внутрішньої рівноваги можна побачити справжню природу світу — і себе самої.

Справжні йоги зі стану цієї рівноваги бачать увесь світ як однаковий прояв Божої творчої сили: чоловіків, жінок, дітей, ріпу, клопів, корали — усе це Бог у різних подобах. Але людське життя вони вважають особливим даром, адже лише в людському тілі та з людським розумом можливе усвідомлення Бога. Ріпа, клопи й корали ніколи не дізнаються, ким вони є насправді. А ми маємо таку можливість. Як писав святий Августин, напрочуд по-йогічному: «Уся наша справа в цьому житті полягає в тому, щоб зцілити око серця, через яке можна побачити Бога».

Як і всі великі філософські ідеї, ця концепція проста для розуміння, але майже неможлива для повного засвоєння. Добре. Отже, ми всі єдині, і божественність живе в кожній людині. Зрозуміло. А тепер спробуйте жити відповідно до цього знання двадцять чотири години на добу. Спробуйте втілити його на практиці. Це значно важче. Саме тому в Індії вважається очевидним, що на шляху йоги потрібен учитель. Якщо тільки ви не народилися однією з тих рідкісних просвітлених душ, які приходять у світ уже повністю реалізованими, вам знадобиться наставництво на шляху до просвітлення. І якщо дуже пощастить — ви знайдете живого Гуру. Саме за цим паломники століттями приїжджали до Індії.

Олександр Македонський у IV столітті до нашої ери навіть відправив посла з проханням знайти одного з відомих йогів і привезти його до двору. Посол справді знайшов йога, але переконати його поїхати не зміг. У I столітті нашої ери грецький мандрівник Аполлоній Тіанський писав про Індію: «Я бачив індійських брахманів, які живуть на землі, але ніби не належать їй; захищені без укріплень; не мають нічого, але володіють багатством усіх людей».

Навіть Махатма Ганді завжди мріяв навчатися у Гуру, хоча так і не зміг знайти для цього часу. Він писав: «Я переконаний, що в ученні про неможливість істинного знання без Гуру міститься велика правда». Великий йог — це людина, яка досягла постійного стану просвітленого блаженства. Гуру — це великий йог, здатний передати цей стан іншим.

Слово «гуру» складається з двох санскритських складів. Перший означає «темрява». Другий — «світло». Із темряви до світла. Від майстра до учня передається те, що називають мантравір'я — «сила просвітленої свідомості». До Гуру приходять не лише за уроками. До нього приходять, щоб отримати частку його благодаті. Такі передачі благодаті можуть відбутися навіть під час короткої зустрічі з великою душею. Одного разу я слухала виступ в'єтнамського монаха, поета й миротворця Thich Nhat Hanh у Нью-Йорку.

У залі панував типовий нью-йоркський хаос і нервозність. Але коли він вийшов на сцену й просто сів у мовчанні, сталося щось дивовижне. Його тиша почала поширюватися рядами. За кілька хвилин у величезній аудиторії запанувала абсолютна нерухомість. Наче цей невисокий в'єтнамець привів кожного з нас до нашої власної внутрішньої тиші. Саме така здатність пробуджувати мир в інших і є духовною силою. І саме тому люди приходять до Гуру — з надією, що велич наставника допоможе їм відкрити власну приховану велич.

Давні індійські мудреці писали, що існують три ознаки найвищої удачі в житті: Народитися людиною, здатною до свідомого пошуку істини. Народитися або розвинути в собі прагнення зрозуміти природу Всесвіту. Знайти живого духовного наставника. Існує теорія, що якщо людина достатньо щиро прагне знайти Гуру, то обов'язково його знайде. Всесвіт перебудується.

Молекули долі стануть на свої місця. І ваш шлях перетнеться зі шляхом потрібного вчителя. Лише через місяць після тієї ночі, коли я ридала на підлозі ванної кімнати, бажаючи Бога про відповіді, я знайшла свого Гуру. Я просто зайшла до квартири Девіда і побачила фотографію цієї дивовижної індійської жінки. Звісно, сама ідея Гуру викликала в мене сумніви.

Західним людям це слово часто незручне. У нас із ним непроста історія. Але вона просто з'явилася в моєму житті. І коли я вперше побачила її фотографію, мені здалося, що вона дивиться прямо на мене своїми темними очима, сповненими мудрості та співчуття, і каже: — Ти покликала мене, і я прийшла. То що, ми це зробимо чи ні? Відкинувши всі жарти, сумніви та культурні незручності, я завжди пам'ятаю, що відповіла тієї ночі. Просто. Щиро. І безмежно: Так.

Їсти, молитися, кохати.

Одним із моїх перших сусідів по кімнаті в ашрамі був афроамериканець середнього віку з Південної Кароліни — побожний баптист і викладач медитації.

Згодом серед моїх сусідів були аргентинська танцівниця, швейцарська гомеопатка, мексиканська секретарка, австралійка — мати п'яťох дітей, молодий бангладеський програміст, педіатриня зі штату Мен і філіппінська бухгалтерка.

Інші люди також постійно приїжджали й від'їжджали, адже мешканці змінювали одне одного під час своїх періодів перебування в ашрамі. Цей ашрам — не те місце, куди можна просто заскочити на екскурсію. По-перше, дістатися сюди непросто. Він розташований далеко від Мумбаї, на ґрунтовій дорозі в сільській річковій долині неподалік від невеликого, симпатичного й трохи занедбаного села. Село складається з однієї вулиці, одного храму, кількох крамничок і численних корів, які вільно блукають навколо, іноді заходять до кравецької майстерні й там же вкладаються відпочивати.

Одного вечора я помітила голу шістдесятиватну лампочку, підвішену на дроті до дерева посеред села. Це був єдиний вуличний ліхтар. Ашрам фактично створює місцеву економіку настільки, наскільки вона тут існує, і водночас є головною гордістю цього поселення. За стінами ашраму — пил і бідність. Усередині — доглянуті сади, квітники, сховані серед зелені орхідеї, спів птахів, мангові дерева, джекфрути, кеш'ю, пальми, магнолії та баньяни. Будівлі тут приємні, хоча й без розкоші. Є проста їдальня самообслуговування.

Є велика бібліотека духовної літератури з різних релігійних традицій світу. Є кілька храмів для різних видів зібрань. Є дві медитаційні «печери» — темні й тихі підвальні приміщення зі зручними подушками, відкриті цілодобово й призначені виключно для медитації. Є критий павільйон просто неба, де вранці проходять заняття йогою. Є невеликий парк з овальною доріжкою, де учні можуть бігати для підтримання форми.

А я живу в бетонному гуртожитку. Під час мого перебування в ашрамі тут ніколи не було більше кількох сотень мешканців одночасно. Якби тут перебувала сама Гуру, людей було б значно більше. Але коли я приїхала до Індії, її там не було. Я приблизно цього й очікувала. Останнім часом вона багато часу проводила в Америці, хоча ніколи не можна було знати, коли вона раптом з'явиться десь без попередження.

Втім, не вважається обов'язковим перебувати поруч із нею фізично, щоб продовжувати навчання. Звісно, є щось незамінне в можливості бути поруч із живим майстром йоги, і я вже мала такий досвід. Але багато давніх послідовників погоджуються, що це також може відволікати. Якщо не бути уважною, можна занадто захопитися атмосферою захвату й майже знаменитості, яка завжди оточує Гуру, і втратити з поля зору справжню мету своїх духовних пошуків. Іноді значно легше приїхати до одного з її ашрамів, суворо дотримуватися розкладу

практик і виявити, що під час особистої медитації спілкуватися з учителькою виходить навіть легше, ніж пробиватися крізь натовпи захоплених учнів, щоб сказати їй кілька слів особисто.

У ашрамі працює невелика кількість постійних оплачуваних працівників, але більшість роботи виконують самі учні. Дехто з місцевих жителів також працює тут за зарплату. Інші місцеві мешканці є послідовниками Гуру й живуть тут як студенти. Особливу цікавість у мене викликав один індійський підліток. У ньому було щось неймовірно притягальне. Пробачте за це слово, але його аура буквально зачаровувала мене.

Передусім він був надзвичайно худий. Хоча це доволі звична картина тут. Якщо у світі існує щось худіше за індійського підлітка, мені навіть страшно це уявити. Одягався він так, як колись одягалися хлопці-захоплені комп'ютерами на концерти шкільного оркестру: темні штани та ретельно випрасувана біла сорочка на гудзиках, яка була для нього надто великою. Його тоненька шия стирчала з коміра, мов одна ромашка з величезного квіткового горщика. Волосся завжди було акуратно зачесане водою. На талії висів ремінь дорослого чоловіка, обгорнутий майже двічі навколо пояса, який навряд чи перевищував сорок сантиметрів. Щодня він носив один і той самий одяг. І я зрозуміла, що це його єдиний комплект. Напевно, щовечора він вручну прасував сорочку після прання. Хоча охайність тут теж звична річ.

Індійські підлітки у своїх накрохмалених сорочках швидко присоромили мене за мої зім'яті селянські сукні й змусили перейти на більш акуратний та скромний одяг. То що ж було особливого в цьому хлопцеві? Чому мене так хвилювало його обличчя? Його лице буквально світилося таким сяйвом, ніби він щойно повернувся з тривалої відпустки в Чумацькому Шляху.

Зрештою я запитала іншу індійську підлітку, хто він такий. Вона буденно відповіла: — Це син одного з місцевих крамарів. Його родина дуже бідна. Гуру запросила його жити тут. А коли він грає на барабанах, можна почути голос Бога. В ашрамі є один храм, відкритий для всіх охочих. Багато індійців приходять туди протягом дня, щоб віддати шану статуї сиддха-йога — «досконалого майстра», який заснував цю духовну традицію ще у 1920-х роках і досі шанується по всій Індії як великий святий. Решта території ашраму призначена лише для учнів. Це не готель і не туристичний об'єкт. Швидше університет. Щоб потрапити сюди, потрібно подати заявку. А щоб отримати дозвіл на проживання, необхідно довести, що ви вже давно й серйозно займаєтеся цією формою йоги. Мінімальний термін перебування — один місяць.

Я вирішила залишитися тут на шість тижнів, а потім подорожувати Індією самотійно, відвідуючи інші храми, ашрами та місця паломництва. Учні тут приблизно порівну поділяються між індійцями та західними людьми. А серед західних мешканців приблизно однакова кількість американців і європейців. Навчання проводиться англійською та гінді. У заявці потрібно написати есе, надати рекомендації й відповісти на запитання про фізичне та психічне здоров'я,

можливі проблеми з алкоголем чи наркотиками, а також про фінансову стабільність. Гуру не хоче, щоб люди використовували її ашрам як схованку від хаосу, який самі створили у власному житті. Це не принесе користі нікому.

Вона також вважає, що якщо ваша родина або близькі категорично проти того, щоб ви йшли за Гуру та жили в ашрамі, то цього краще не робити. Залишайтеся вдома. Живіть своїм звичайним життям. Просто будьте хорошою людиною. Не потрібно перетворювати це на драму. Мене завжди заспокоює практичність цієї жінки. Щоб потрапити сюди, ви також маєте довести, що є розсудливою й практичною людиною. Ви повинні бути готові працювати, адже від кожного очікують приблизно п'ять годин на день севи — безкорисливого служіння.

Адміністрація ашраму також просить відкласти поїздку, якщо протягом останніх шести місяців ви пережили серйозну емоційну травму — наприклад, розлучення чи смерть близької людини. Імовірно, у такому стані ви не зможете зосередитися на навчанні. А якщо у вас станеться нервовий зрив, це лише відволікатиме інших студентів. Я ледве вклалася в цей термін після свого розлучення. І коли згадую той душевний біль, який переживала відразу після розриву шлюбу, то не маю сумнівів: якби я приїхала сюди тоді, стала б величезним тягарем для всіх навколо. Набагато краще було спочатку відновитися в Італії, повернути собі сили та здоров'я, а вже потім приїхати сюди. Тому що тепер ці сили мені знадобляться. Вони хочуть, щоб люди приїжджали сюди сильними. Адже життя в ашрамі суворе. Не лише фізично — день починається о третій ранку й закінчується о дев'ятій вечора. А й психологічно. Вам доведеться проводити довгі години в мовчазній медитації та спогляданні, майже без будь-яких відволікань від власного розуму. Ви житимете поруч із незнайомими людьми в сільській Індії. Тут є комахи, змії та гризуни.

Погода буває екстремальною. Іноді тижнями ллють зливи. Іноді ще до сніданку температура в затінку сягає майже сорока градусів. Тут усе може дуже швидко стати по-справжньому серйозним. Моя Гуру завжди каже, що в ашрамі з вами станеться лише одна річ: ви дізнаєтеся, ким є насправді. Тому, якщо ви вже стоїте на межі божевілля, вона воліла б, щоб ви взагалі не приїжджали. Бо, відверто кажучи, ніхто не хоче потім виносити вас звідси, затиснувши між зубами дерев'яну ложку.

Їсти, молитися, кохати.

Мій приїзд напрочуд вдало збігся з приходом нового року. Я ледве встигла трохи освоїтися в ашрамі, як уже настав переддень Нового року. Після вечері невелике подвір'я почало поступово наповнюватися людьми. Ми всі сіли на землю: хтось на прохолодну мармурову підлогу, хтось на плетені трав'яні килимки. Індійські жінки були вбрані так, ніби збиралися на весілля. Їхнє темне волосся блищало від олії й було заплетене в довгі коси, що спадали на спину. На них були найкращі шовкові сарі, золоті браслети, а в центрі чола кожної жінки сяяла прикрашена коштовностями бінді — мов тьмяне відлуння зоряного неба над нами.

План був простий: співати мантри тут, на подвір'ї, аж до півночі, доки не зміниться рік. Слово «спів мантр» — не надто вдалий переклад для практики, яку я щиро люблю.

Для мене слово «спів» або «оспівування» викликає асоціації з моторошною одноманітністю, ніби якісь друді виконують ритуал біля жертовного вогнища. Але те, що відбувається тут, в ашрамі, більше схоже на ангельський спів. Зазвичай усе відбувається у формі діалогу. Кілька молодих чоловіків і жінок із напрочуд красивими голосами співають одну мелодійну фразу, а решта повторює її у відповідь. Це медитативна практика.

Завдання полягає в тому, щоб утримувати увагу на розвитку мелодії та злити свій голос із голосами інших людей, доки зрештою всі не почнуть звучати як один голос. Я страждаю від зміни часових поясів і боюся, що не зможу протриматися до півночі, не кажучи вже про те, щоб співати стільки годин поспіль. Але вечір музики починається. У темряві звучить одна скрипка. Вона тягне довгу ноту туги. Потім вступає гармоніум. Потім повільні барабани. А потім — голоси. Я сиджу в задній частині подвір'я разом із матерями. Індійські жінки сидять, схрестивши ноги, так природно й невимушено, ніби народилися в цій позі. Їхні діти сплять у них на колінах, мов маленькі живі ковдри.

Сьогоднішня мантра — це водночас колискова, плач і молитва подяки. Вона написана в разі — особливій музичній формі, покликаний викликати почуття співчуття й відданості. Ми, як завжди, співаємо санскритом — стародавньою мовою, яка в Індії давно вийшла з ужитку і збереглася лише в молитвах та релігійному навчанні. Я намагаюся стати голосовим віддзеркаленням провідних співаків, підхоплюючи їхні інтонації, немов тонкі ниточки блакитного світла. Вони передають мені священні слова. Я несу їх якийсь час. Потім повертаю назад. І саме тому ми можемо співати нескінченно довго, не відчуваючи втоми. Ми всі погойдуємося, мов водорості в нічній морській течії. Діти навколо мене загорнуті в шовк, наче подарунки. Я страшенно втомлена. Але не випускаю своєї маленької блакитної ниточки пісні.

Поступово занурююся в такий стан, що вже не знаю, чи я уві сні вимовляю ім'я Бога, чи просто падаю в бездонний колодязь цього Всесвіту. Близько

одинадцятої тридцять оркестр починає пришвидшувати темп. Мантра перетворюється на чисту радість. Красиво вбрані жінки в дзвінких браслетах плескають у долоні, танцюють і ніби грають на бубнах усім своїм тілом. Барабани гримлять потужно, ритмічно й захопливо.

Із кожною хвилиною мені здається, що ми всі разом притягуємо до себе 2004 рік. Наче закинули музичний аркан і тепер тягнемо його крізь нічне небо. Наче витягуємо величезну рибальську сітку, наповнену нашими невідомими долями. І яка ж важка ця сітка. Адже в ній уже лежать усі народження й смерті, трагедії й війни, любовні історії, винаходи, перетворення та катастрофи, які чекають на нас у прийдешньому році. Ми продовжуємо співати. І продовжуємо тягнути. Рука за рукою. Хвилина за хвилиною. Голос за голосом. Усе ближче. Усе ближче. Секунди відраховують останні миті до півночі. Ми співаємо з найбільшою віддачею. І в останньому сміливому зусиллі нарешті перетягуємо сітку Нового року через себе. Вона накриває і небо, і нас самих.

Лише Бог знає, що приховує цей рік. Але тепер він уже тут. І ми всі під ним. Це перший новорічний вечір у моєму житті, коли я не знаю жодної людини, з якою святкую. Серед усього цього співу й танців немає нікого, кого я могла б обійняти опівночі. Але я б не сказала, що в цій ночі було хоч щось самотнє. Ні. Зовсім ні.

Їсти, молитися, кохати.

Усі ми тут отримуємо певне завдання, і виявилось, що моєю роботою стало миття підлоги в храмі.

Тож тепер кілька годин на день мене можна знайти саме там — навколiшки на холодному мармурі, зі щіткою та відром у руках, де я старанно тру підлогу, немов одна із зведених сестер із казки про Попелюшку (До речі, я чудово усвідомлюю символізм цього заняття: очищення храму, яким є моє серце; полірування душі; щоденні буденні зусилля, яких вимагає духовна практика для очищення внутрішнього «я», і так далі, і тому подібне).

Моїми напарниками здебільшого є індійські підлітки. Саме підліткам зазвичай доручають цю роботу, тому що вона потребує багато фізичної енергії, але не вимагає надто великої відповідальності: якщо щось зробити неправильно, особливої шкоди завдати неможливо. Мені подобаються мої колеги. Дівчата — легкі й метушливі, мов метелики, і здаються значно молодшими за американських вісімнадцятирічних дівчат. Хлопці ж, навпаки, серйозні маленькі авторитарні начальники й виглядають набагато дорослішими за своїх американських ровесників. У храмах розмовляти не дозволяється, але це ж підлітки. Тому під час роботи навколо постійно лунає тихий щебет розмов. І це не лише плітки. Один хлопець майже щодня мис підлогу поруч зі мною і весь час повчає мене, як правильно виконувати свою роботу:

— Стався серйозно. Будь пунктуальна. Будь спокійна й невимущена.

Пам'ятай: усе, що ти робиш, ти робиш для Бога. І все, що робить Бог, Він робить для тебе. Це важка фізична праця, але мої щоденні години роботи значно легші за мої щоденні години медитації.

Правду кажучи, мені здається, що я просто не вмію медитувати. Так, я втратила навичку за останні місяці, але якщо бути чесною — я ніколи не була в цьому особливо вправною. Я просто не можу змусити свій розум завмерти. Одного разу я поскаржилася на це індійському монаху. Він відповів: — Яке нещастя, що ти єдина людина в історії людства, яка зіткнулася з такою проблемою.

Потім він процитував мені слова з Bhagavad Gita — найсвятішого стародавнього тексту йоги: «О Крішно, розум неспокійний, бурхливий, сильний і непокірний. Приборкати його так само важко, як і вітер». Медитація — це водночас і якір, і крила йоги. Медитація і є шляхом. Між медитацією та молитвою існує різниця, хоча обидві практики прагнуть до єднання з Божественним. Я чула гарне пояснення: молитва — це коли ми говоримо з Богом, а медитація — коли слухаємо Його. Згадайтеся, що дається мені легше. Я можу без кінця розповідати Богові про свої почуття та проблеми. Але коли настає час зануритися в тишу й слухати... це вже зовсім інша історія. Щойно я прошу свій розум заспокоїтися, він дивовижно швидко стає: нудьгуючим; роздратованим; пригніченим; тривожним; або всім переліченим одночасно.

Як і більшість людей, я обтяжена тим, що буддисти називають «мавпячим розумом». Це думки, які безперервно стрибають із гілки на гілку, зупиняючись лише для того, щоб почухатися, плюнути або закричати. Мій розум шалено гойдається між далеким минулим і невідомим майбутнім, торкаючись десятків думок щохвилини.

Сам по собі цей процес не є проблемою. Проблемою стає емоційна прив'язаність до думок. Щасливі думки роблять мене щасливою. Але раптом — стрибок! — і я вже занурююся в нав'язливі переживання. Настрій зіпсовано. Потім згадується якийсь давній конфлікт — і я знову відчуваю гнів. Потім розум вирішує, що настав чудовий момент пожаліти себе. І одразу ж приходить самотність.

Зрештою, ти є тим, про що думаєш. Твої емоції — раби твоїх думок. А ти — раб своїх емоцій. Є ще одна проблема з цим безкінечним стрибанням по ліанах думок. Ти ніколи не перебуваєш там, де є насправді. Ти постійно копірсаєшся в минулому або зазираєш у майбутнє. Але дуже рідко живеш у теперішньому моменті. Це нагадує мені мою подругу Сьюзан. Щоразу, коли вона бачить якесь прекрасне місце, то майже в паніці вигукує: — Тут так красиво! Я хочу колись сюди повернутися! І мені доводиться докладати всіх зусиль, щоб пояснити їй: — Сьюзан, ти вже тут. Якщо прагнеш єднання з Божественним, така метушня між минулим і майбутнім стає проблемою. Недарма Бога називають Присутністю. Бо Бог — тут. Саме зараз. Лише в теперішньому моменті Його можна знайти. І лише зараз існує час. Але залишатися в теперішньому моменті можна лише завдяки зосередженості на одній точці. Різні техніки медитації навчають цього по-різному. Наприклад, через концентрацію на світлі свічки або через спостереження за власним диханням. Моя Гуру навчає медитації за допомогою мантри — священних слів чи складів, які потрібно повторювати з повною увагою. Мантра виконує подвійну функцію.

По-перше, вона дає розуму заняття. Наче ви вручили мавпі десять тисяч гудзиків і сказали:

— Перекладай їх по одному в іншу купу. Для мавпи це значно легше, ніж просто посадити її в куток і наказати не рухатися. По-друге, мантра переносить вас в інший стан свідомості. Наче човен, який проводить через бурхливі хвилі розуму. Щоразу, коли увагу відносить течія думок, потрібно просто повернутися до мантри, знову сісти в човен і продовжити шлях. Кажуть, великі санскритські мантри приховують неймовірну силу. Якщо залишатися з ними достатньо довго, вони можуть доставити людину аж до берегів Божественного. Серед численних моїх проблем із медитацією є й така: мантра, яку мені дали — «Ом Намах Шівая» — зовсім не відчувається для мене природною. Мені подобається її звучання. Мені подобається її значення. Але вона не вводить мене в медитацію. Не вводила ніколи. За всі два роки моєї практики. Коли я повторюю «Ом Намах Шівая» подумки, слова ніби застрягають у горлі. Груди стискаються. Я починаю нервувати. Мені ніяк не вдається поєднати склади з диханням. Одного вечора я

вирішую поговорити про це зі своєю сусідкою Кореллою. Мені соромно визнавати, наскільки важко мені утримувати увагу на мантрі. Але Корелла викладає медитацію. Можливо, вона зможе допомогти. Вона розповідає, що колись її розум теж постійно блукав під час медитації. Але тепер практика стала найбільшою, найпростішою й найперетворюючою радістю її життя. — Мені достатньо сісти й заплющити очі, — каже вона. — Я лише згадую мантру — і відразу ніби зникаю в небесах. Почувши це, я ледь не помираю від заздрості. Втім, Корелла практикує йогу майже стільки років, скільки я живу на світі.

Я починаю розпитувати її детальніше. Як саме вона використовує «Ом Намах Шівая» під час медитації? По одному складу на вдих? (Для мене це нескінченно довго й дратівливо). Чи по одному слову на кожен подих? (Але слова ж різної довжини!) Чи, можливо, всю мантру на вдиху й ще раз на видиху? (Бо коли я так роблю, темп пришвидшується і мене охоплює тривога.) Корелла знизує плечима.

— Не знаю. Я просто... промовляю її.

— Але ти її співаєш? — наполягаю я.

— Накладаєш якийсь ритм? — Ні. Просто промовляю.

— А можеш уголос показати, як вона звучить у твоїй голові під час медитації? Поблажливо усміхнувшись, моя сусідка заплющує очі й починає вимовляти мантру так, як чує її всередині себе. І справді. Вона просто... промовляє її. Тихо. Спокійно. З легкою усмішкою. Вона повторює мантру кілька разів. Нарешті я не витримую й перебиваю її.

— І тобі не стає нудно?

— Ах, — усміхається Корелла, розплющуючи очі. Потім дивиться на годинник. — Ліз, минуло лише десять секунд. Нудьгувати вже почала?

Їсти, молитися, кохати.

Наступного ранку я вчасно приходжу на медитацію, яка щоранку розпочинається тут о четвертій годині. Ми маємо сидіти в тиші одну годину. Але я відраховую хвилини так, ніби це кілометри. Шістдесят виснажливих кілометрів, які потрібно подолати. На чотирнадцятій хвилині-кілометрі мої нерви вже здають, коліна болять, а мене переповнює роздратування. Що цілком зрозуміло, враховуючи, що мої внутрішні розмови під час медитації зазвичай виглядають приблизно так:

Я: Гаразд, зараз будемо медитувати. Зосередьмося на диханні й на мантрі. Ом Намах Шівая. Ом Намах Ші...

Розум: Знаєш, я можу тобі допомогти!

Я: Добре, чудово. Мені якраз потрібна допомога. Починаймо. Ом Намах Шівая. Ом Намах Ші...

Розум: Я можу запропонувати гарні медитативні образи. Наприклад... ось чудовий варіант. Уяви, що ти храм. Храм на острові! А острів посеред океану!

Я: Насправді це гарний образ.

Розум: Дякую. Я сам його придумав.

Я: А який саме океан?

Розум: Середземне море. Уяви, що ти один із тих грецьких островів зі стародавнім храмом. Хоча ні, це занадто туристично. Забудь про океан. Океани небезпечні. Краще уяви, що ти острів посеред озера.

Я: Можемо вже медитувати? Ом Намах Ші...

Розум: Так! Безумовно! Але постарайся не уявляти, що озеро заповнене... як там вони називаються?..

Я: Гідроциклами?

Розум: Саме так! Гідроциклами! Вони ж спалюють стільки пального! Справжня екологічна катастрофа. До речі, знаєш, що ще споживає багато пального? Повітродувки для листя. Ти б навіть не подумала, але...

Я: Добре, але, може, все-таки МЕДИТУВАТИМЕМО? Ом Намах...

Розум: Авжеж! Я дуже хочу допомогти тобі медитувати! Саме тому ми відмовимося від острова в озері чи океані. Це явно не працює. У мене є краща ідея. Уяви, що ти острів... у річці!

Я: Як острів Баннерман на Гудзоні?

Розум: Так! Саме так! Ідеально! Отже, підсумуймо. Медитуємо на цей образ. Уяви, що ти острів у річці. Усі думки, які пропливають повз під час медитації, — це просто течія річки. І ти можеш не звертати на них уваги, бо ти острів.

Я: Стривай. Мені здавалося, ти казав, що я храм.

Розум: Точно, вибач. Ти храм на острові. Насправді ти і храм, і острів одночасно.

Я: А річка — це теж я?

Розум: Ні. Річка — це думки.

Я: Зупинись! Будь ласка, зупинись! ТИ ЗВОДИШ МЕНЕ З РОЗУМУ!!!

Розум (ображено): Вибач. Я лише намагався допомогти.

Я: Ом Намах Шівая... Ом Намах Шівая... Ом Намах Шівая... Тут настає багатообіцяюча восьмисекундна пауза без думок. Але потім...

Розум: Ти тепер на мене сердишся? І після цього — з глибоким вдихом, ніби виринаючи на поверхню по повітря, — я програю. Мої очі розплющуються.

Я здаюся. У сльозах. Ашрам — це місце, куди люди приїжджають поглиблювати свою медитацію. А для мене все обертається катастрофою. Тиск занадто сильний. Я не можу цього зробити. Але що мені тоді робити? Щодня вибігати з храму в сльозах уже через чотирнадцять хвилин? Цього ранку я вирішила не боротися. Просто зупинилася. Здалася. Притулившись до стіни за спиною. Спина боліла. Сил не було. Розум тремтів від напруження. Моя постава обвалилася, мов міст, що руйнується. Я ніби зняла мантру зі своєї голови — там вона тиснула на мене, як невидиме ковадло, — і поставила її поруч на підлогу. А потім сказала Богові:

— Мені дуже шкода, але сьогодні це найближче, наскільки я змогла до Тебе наблизитися. Лакота-сіу кажуть, що дитина, яка не може всидіти спокійно, — ще не до кінця сформована дитина. А один стародавній санскритський текст говорить: «Існують ознаки, за якими можна зрозуміти, що медитація відбувається правильно.

Одна з них — птах сідає тобі на голову, вважаючи тебе нерухомим предметом». Зі мною такого поки що не траплялося. Протягом наступних сорока хвилин я намагалася сидіти якомога тихіше. Замкнена в медитаційній залі. Заплутана у власному соромі й відчутті неспроможності. Я спостерігала за іншими учнями. Вони сиділи з ідеальною поставою. Із заплющеними очима. Із виразом спокою на обличчях. Здавалося, ніби всі вони легко переносяться до якогось ідеального раю. Мене ж переповнював гарячий і сильний смуток. Я страшенно хотіла розплакатися. Але стримувалася. Я згадала слова своєї Гуру:

— Ніколи не давай собі дозволу розвалитися. Бо якщо дозволиш це одного разу, воно стане звичкою і повторюватиметься знову й знову. Потрібно тренуватися залишатися сильною. Але сильною я себе не почувала. Моє тіло боліло від відчуття власної нікчемності.

Я почала замислюватися: Хто така «я», коли розмовляю зі своїм розумом? І хто тоді цей «розум»? Я думала про свій мозок — невтомну машину з переробки думок, яка пожирає душу. І не могла зрозуміти, як мені колись вдасться його приборкати. А потім раптом згадала знамениту репліку з фільму “Щелепи”. І мимоволі усміхнулася:

— Нам знадобиться більший човен.

Їсти, молитися, кохати.

Час вечері. Я сиджу сама й намагаюся їсти повільно.

Моя Гуру постійно закликає нас до дисципліни в їжі. Вона радить їсти помірковано, не ковтати їжу жадібно, не гасити священний вогонь нашого тіла, закидаючи в травну систему надто багато їжі й надто швидко (Майже впевнена, що моя Гуру ніколи не була в Неаполі). Коли учні приходять до неї зі скаргами, що їм важко медитувати, вона завжди спершу запитує, як останнім часом працює їхнє травлення. І в цьому є логіка. Навряд чи вдасться легко піднятися до стану духовного піднесення, якщо твій шлунок відчайдушно намагається перетравити кальцоне з ковбасою, кілограм курячих крилець і половину кокосового кремового пирога. Саме тому тут такого не подають.

Їжа в ашрамі вегетаріанська, легка та корисна. Але водночас дуже смачна. Тому мені важко не накидатися на неї, мов голодній сироті. До того ж їжу тут подають за принципом шведського столу, а мені ніколи не було легко втриматися від другої чи третьої порції, коли перед очима лежить прекрасна їжа, чудово пахне і при цьому нічого не коштує.

Отож я сиджу за столом сама, стримуючи свою виделку силою волі, коли бачу чоловіка з тацею в руках, який шукає вільне місце. Я кивком показую, що він може сісти поруч. Раніше я його тут не бачила. Мабуть, новоприбулий. Незнайомець рухається спокійною ходою людини, яка нікуди не поспішає. У ньому є щось від шерифа прикордонного містечка або від професійного гравця в покер, який усе життя звик грати по-крупному. На вигляд йому років п'ятдесят, але ходить він так, ніби прожив на кілька століть більше. У нього біле волосся, біла борода і картата фланелева сорочка. Широкі плечі. Величезні руки, які, здається, могли б наробити чимало лиха. І при цьому абсолютно розслаблене обличчя. Він сідає навпроти мене й неквапливо каже: — Та тут комарі такі здоровенні, що курку можуть згвалтувати. Пані та панове, до ашраму прибув Річард із Техасу.

Їсти, молитися, кохати.

Серед численних занять, якими Річард із Техасу встиг заробляти на життя, — а я, без сумніву, пропускаю добру половину з них — були такі: робітник на нафтових родовищах; водій великовантажних фур; перший офіційний дилер сандалій Birkenstock у Дакотах; «струшувач мішків» на сміттєзвалищі Середнього Заходу (вибачте, але в мене просто немає часу пояснювати, що таке «струшувач мішків»); будівельник автомагістралей; продавець уживаних автомобілів; солдат у В'єтнамі; «товарний брокер» (щоправда, товаром у цьому випадку зазвичай були мексиканські наркотики); наркоман і алкоголік (якщо це взагалі можна назвати професією); потім — колишній наркоман і алкоголік (значно поважніше заняття); фермер-хіпі в комуні; диктор радіореклами; і, нарешті, успішний продавець дорогого медичного обладнання. Аж поки його шлюб не розпався. Тоді він віддав увесь бізнес колишній дружині й, за власним висловом, залишився «знову чухати свою бідну білу дупу».

Тепер він займається ремонтом старих будинків в Остіні. — Ніколи в мене не було якогось кар'єрного плану, — каже він. — Усе, що я вмів, — це крутитися й викручуватися. Річард із Техасу не належить до людей, які надто переймаються життям. Ні, невротиком його точно не назвеш. Зате невротичка — це я. І саме тому я його обожнюю.

Присутність Річарда в ашрамі стає для мене джерелом дивного й дуже заспокійливого відчуття безпеки. Його велетенська, некваплива впевненість приглушує всю мою вроджену тривожність і нагадує мені, що все буде добре. А якщо й не добре, то принаймні смішно. Пам'ятаєте мультяшного півня Фоггорна Леггорна? Річард трохи схожий на нього. А я перетворююся на його балакучу маленьку напарницю — Курча-Яструба. Як каже сам Річард: — Ми з Продуктами весь час регочемо, чорт забирай. Продукти. Таке прізвисько він мені вигадав. Дав його в перший же вечір нашого знайомства, коли побачив, скільки я можу з'їсти. Я намагалася виправдатися.

— Я їла усвідомлено й дисципліновано! Але прізвисько прижилося. Можливо, Річард із Техасу не схожий на типового йога. Хоча час, проведений в Індії, навчив мене не поспішати з висновками про те, як має виглядати «типовий йог». (Навіть не починайте про фермера-молочника з ірландської глибинки, якого я тут нещодавно зустріла. Або про колишню черницю з Південної Африки.) До цієї йоги Річард прийшов завдяки своїй колишній дівчині. Вона привезла його з Техасу до ашраму в Нью-Йорку послухати виступ Гуру.

— Я тоді подумав, що це найхімерніше місце, яке будь-коли бачив, — згадує Річард.

— І весь час намагався зрозуміти, де тут та кімната, де в тебе забирають усі гроші й змушують переписати на них будинок та машину. Але цього так і не сталося... Після тієї поїздки, приблизно десять років тому, він раптом почав постійно молитися. Його молитва завжди була однакова. Він благав Бога: — Будь

ласка, будь ласка, будь ласка, відкрий моє серце. Більше він нічого не просив. Лише відкритого серця. А наприкінці молитви завжди додавав:

— І, будь ласка, пошли мені знак, коли це станеться. Тепер, згадуючи той період, він каже:

— Обережніше з тим, про що молишся, Продукти. Бо можеш це отримати.

Через кілька місяців таких молитов він таки отримав те, що просив. І знаєте що саме? Правильно. Термінову операцію на відкритому серці. Йому буквально розкрили грудну клітку. Розсунули ребра. Дали світлу дістатися до серця. Наче Бог сказав:

— Ну як тобі такий знак? Відтоді Річард став набагато обережнішим зі своїми молитвами.

— Тепер, коли я про щось прошу Бога, то завжди додаю наприкінці: «І, Боже? Будь зі мною лагідним, гаразд?» Одного дня, поки він спостерігає, як я мию підлогу в храмі, я запитую:

— Що мені робити зі своєю медитацією? Йому пощастило більше. Він працює на кухні й має з'являтися там лише за годину до вечері. Але йому подобається дивитися, як я драю підлогу. Він вважає це кумедним.

— А чому ти взагалі думаєш, що повинна щось із нею робити, Продукти?

— Бо вона жахлива.

— Хто сказав?

— Я не можу змусити свій розум сидіти спокійно.

— Пам'ятаєш, чого нас навчає Гуру? Якщо ти сідаєш медитувати з чистим наміром, усе, що відбувається потім, уже не твоя справа. То чому ти оцінюєш свій досвід?

— Бо те, що відбувається під час моїх медитацій, точно не може бути метою цієї йоги.

— Продукти, люба, ти навіть не уявляєш, що там насправді відбувається.

— У мене ніколи немає видінь. Ніколи не буває стану просвітлення чи трансцендентних переживань...

— Тобі хочеться бачити красиві кольори? Чи дізнатися правду про себе? Який у тебе намір?

— Усе, що я роблю під час медитації,

— це сперечаюся сама з собою.

— Це просто твоє его. Воно намагається втримати владу. Саме цим его й займається. Воно змушує тебе відчувати себе окремою від усього. Підтримує відчуття розділеності. Переконає, що ти недосконала, зламана й самотня, замість того щоб дозволити відчути власну цілісність.

— Але як це мені допомагає?

— Ніяк. Завдання его — не допомагати тобі.

Його єдина мета — зберегти власну владу. А зараз твоє его смертельно налякане, бо скоро його скоротять. Якщо ти й далі рухатимешся духовним шляхом, люба, дні цього поганця полічені. Невдовзі его залишиться без роботи,

а всі рішення ухвалюватиме серце. Ось чому воно бореться за виживання. Грається з твоїм розумом. Намагається довести свою значущість. Тримає тебе в загоні подалі від решти Всесвіту. Не слухай його.

— А як його не слухати?

— Ти колись пробувала забрати іграшку в маленької дитини? Вона ж не радіє цьому, правда? Починає кричати, плакати й брикатися. Найкращий спосіб забрати іграшку — дати натомість щось інше. Відвернути увагу. Не намагайся силою викинути думки з голови. Дай розуму щось краще. Щось здоровіше. — Наприклад? Річард усміхається.

— Любов, Продукти. Чисту божественну любов.

Їсти, молитися, кохати.

Щодня я йду до медитаційної печери, де мала б переживати моменти божественного єднання. Але останнім часом заходжу туди, здригаючись, як колись здригалася моя собака, коли заходила до ветеринарної клініки. Вона знала: хоч би якими привітними зараз здавалися всі навколо, закінчиться це неодмінно болючим уколом якимось медичним інструментом. Після останньої розмови з Річардом із Техасу я вирішила спробувати інший підхід. Сідаю медитувати й кажу своєму розумові:

— Слухай. Я розумію, що ти трохи наляканий. Але обіцяю — я не намагаюся тебе знищити. Я лише хочу дати тобі місце для відпочинку. Я люблю тебе. Нещодавно один монах сказав мені:

— Місце спочинку розуму — це серце. Увесь день розум чує тільки дзвін, шум і суперечки. А прагне він лише тиші.

Єдине місце, де розум може знайти спокій, — це тиша серця. Саме туди тобі й потрібно йти. Цього разу я використовую іншу мантру. Ту, яка вже допомагала мені раніше. Вона проста. Лише два склади: Хам-са. Санскритом це означає: «Я є Те».

Йоги кажуть, що Хам-са — найприродніша з усіх мантр. Та, яку кожен із нас отримує від Бога ще до народження. Це звук нашого власного дихання. На вдиху — хам. На видиху — са. (До речі, «хам» вимовляється м'яко й протяжно — «хааам», а не як назва шинки. А «са» звучить приблизно як «сааа...») Поки ми живемо, кожен наш вдих і видих повторює цю мантру. Я є Те. Я божественна. Я з Богом. Я є проявом Бога. Я не відокремлена. Я не самотня. Я не ця обмежена ілюзія окремої особистості. Мені завжди було легко медитувати з Хам-са. Набагато легше, ніж з Ом Намах Шівая — так би мовити, «офіційною» мантрою цієї традиції. Нещодавно я розмовляла про це з монахом, і він дозволив мені використовувати Хам-са, якщо вона допомагає. Він сказав: — Медитуй на тому, що викликає революцію у твоєму розумі.

Отже, сьогодні я залишаюся з цією мантрою. Хам-са. Я є Те. Думки приходять. Але я майже не звертаю на них уваги. Лише поблажливо кажу їм, майже по-материнськи:

— О, я вас знаю, пустуни... Ідіть пограйтеся надворі... Мама зараз слухає Бога. Хам-са. Я є Те. Через деякий час я засинаю. Або щось подібне. Під час медитації ніколи не можна бути впевненою, чи це справді сон. Іноді це просто інший рівень свідомості. Коли я прокидаюся... Або повертаюся звідти, де була... Я відчуваю, як крізь моє тіло хвилями проходить м'яка блакитна електрична енергія. Це трохи лякає. І водночас захоплює. Я не знаю, що робити. Тому подумки звертаюся до цієї енергії. Кажу їй:

— Я тобі вірю. І у відповідь вона посилюється. Стає об'ємнішою. Потужнішою. Тепер її сила вже майже лякає. Наче вона захоплює мої відчуття. Енергія піднімається від основи хребта. Моя шия раптом хоче витягнутися й

повернутися набік. Я дозволяю їй це. І ось уже сиджу в найдивнішій позі. Спина рівна, як у зразкової йогині. Але ліве вухо щільно притиснуте до лівого плеча. Не знаю, чому голова й шия хочуть саме цього. Але сперечатися з ними я не збираюся. Вони надто наполегливі. Блакитна енергія продовжує пульсувати в тілі. У вухах звучить низький гул. І сила цього потоку стає такою величезною, що я більше не можу з нею впоратися. Мені страшно. По-справжньому страшно. Тому я кажу їй:

— Я ще не готова! І різко розплющую очі. Усе зникає. Я знову в кімнаті. Знову повертаюся до навколишнього світу. Дивлюся на годинник.

Минуло майже сорок хвилин. А може, година. Я була тут. Або десь зовсім в іншому місці. Я важко дихаю. Справді важко дихаю.

Їсти, молитися, кохати.

Щоб зрозуміти, чим був той досвід, що там сталося (під цим я маю на увазі і «в медитаційній печері», і «в мені»), виникає тема доволі езотерична й дика — а саме: питання кундаліні-шакті.

У кожній релігії світу існувала група відданих, які прагнули безпосереднього, трансцендентного досвіду з Богом, відсуваючи вбік фундаменталістське вивчення священних текстів або догматів, щоб особисто зустріти божественне.

Цікаво, що коли ці містики описують свої переживання, вони врешті-решт описують абсолютно одне й те саме явище. Зазвичай їхнє єднання з Богом відбувається в медитативному стані й передається через енергетичне джерело, яке наповнює все тіло ейфоричним, електричним світлом. Японці називають цю енергію «кі», китайські буддисти — «ці», балійці — «таксу», християни — «Святим Духом», бушмени Калахарі — «н/ум» (їхні жерці описують її як змієподібну силу, що підіймається вздовж хребта і «пробиває» отвір у голові, через який входять боги). Суфійські поети ісламу називали цю божественну енергію «Улюблений» і писали їй віддані вірші.

Австралійські аборигени описують небесного змія, що спускається до знахаря й наділяє його надзвичайними, потойбічними силами. У єврейській традиції кабали це єднання з божественним відбувається через етапи духовного піднесення, з енергією, що піднімається вздовж хребта по серії невидимих каналів. Свята Тереза Авільська, одна з наймістичніших постатей католицизму, описувала своє єднання з Богом як фізичне піднесення світла через сім внутрішніх «обителей» її буття, після чого вона входила в Божу присутність. Вона впадала в настільки глибокі медитативні транс, що інші черниці не могли намацати її пульс. Вона благала їх не розповідати нікому про те, що вони бачили, бо це «надзвичайна річ і може викликати багато розмов» (не кажучи вже про можливу розмову з інквізитором).

Найскладнішим випробуванням, писала свята у своїх мемуарах, було не дозволяти розуму втручатися під час медитації, адже будь-які думки — навіть найпалкіші молитви — гасять вогонь Бога. Коли ж цей «неспокійний розум починає складати промови й вигадувати аргументи, особливо розумні, він швидко починає вважати, що робить важливу роботу». Але якщо вдається перевершити ці думки й підвестися до Бога, — пояснювала Тереза, — це «славне здивування, небесне безумство, в якому здобувається справжня мудрість». Неначе несвідомо перегукуючись із віршами перського суфійського містика Гафіза, який запитував, чому, якщо Бог такий шалено люблячий, ми всі не ходимо навколо, як кричущі п'яниці, Тереза вигукувала у своїй автобіографії: якщо ці божественні досвіди — лише божевілья, тоді «благаю Тебе, Отче, нехай ми всі будемо божевільними!». А потім, у наступних реченнях своєї книги, вона ніби переводить подих.

Сьогодні, читаючи Святу Терезу, можна майже відчувати, як вона виходить із цього стану екстатичного марення, озирається на політичний клімат середньовічної Іспанії (де жила під одним із найрепресивніших релігійних режимів в історії) і стримано, слухняно вибачається за свій запал.

Вона пише: «Пробачте мені, якщо я була надто сміливою», і повторює, що всі її «дурні балаканини» слід ігнорувати, бо, звісно ж, вона всього лише жінка, черв'як і нікчемна істота тощо. Майже можна уявити, як вона розгладжує спідницю черниці й ховає останні неслухняні пасма волосся — її божественна таємниця лишається палаючим прихованим багаттям. В індійській йогічній традиції ця божественна таємниця називається кундаліні-шакті і зображується як змія, що згорнута біля основи хребта, доки її не пробудить дотик майстра або диво. Тоді вона підіймається через сім чакр (або «коліс», які можна також назвати сімома обителями душі) і зрештою проходить крізь голову, вибухаючи єднанням із Богом. Ці чакри, кажуть йоги, не існують у грубому тілі, тому не шукайте їх там; вони існують лише у тонкому тілі — тому самому, про яке говорять буддійські вчителі, коли закликають «витягнути нове “я” з фізичного тіла так, як витягують меч із піхов». Мій друг Боб, який є і практиком йоги, і нейронауковцем, розповідав мені, що його завжди дратувала ця ідея чакр: він хотів буквально побачити їх у розсіченому людському тілі, щоб повірити в їхнє існування. Але після одного особливо трансцендентного медитативного досвіду він почав розуміти це інакше.

Він сказав: «Так само як у письмі існує буквальна правда і поетична правда, так і в людині існує буквальна анатомія і поетична анатомія. Одну можна побачити, іншу — ні. Одна зроблена з кісток і зубів та плоті; інша — з енергії, пам'яті й віри. Але обидві однаково реальні». Мені подобається, коли наука і духовність знаходять точки дотику. Нещодавно я натрапила на статтю в The New York Times про групу неврологів, які під'єднали тибетського монаха до апарату сканування мозку, щоб дослідити, що відбувається зі свідомістю під час просвітлення.

У мозку звичайної людини постійно вирує електрична буря думок і імпульсів, яка на сканах виглядає як жовті та червоні спалахи. Чим сильніше людина злиться або збуджується, тим глибше й гарячіше палають ці червоні спалахи. Але містики всіх епох і культур описують заспокоєння мозку під час медитації і кажуть, що остаточне єднання з Богом — це синє світло, яке вони відчують у центрі своєї голови.

У йогічній традиції це називається «блакитною перлиною», і знайти її — мета кожного шукача. І справді, цей тибетський монах, якого спостерігали під час медитації, зміг настільки повністю заспокоїти розум, що не було видно жодних червоних чи жовтих спалахів. Ба більше — вся нейронна активність зібралася в центрі його мозку: це було видно на моніторі — у маленьку, холодну, синю перлину світла. Точно так, як завжди описували йоги. Це і є кінцева точка кундаліні-шакті. У містичній Індії, як і в багатьох шаманських традиціях,

кундаліні-шакті вважається небезпечною силою, з якою не можна гратися без нагляду: недосвідчений йог може буквально «зірвати собі дах». Потрібен учитель — гуру — який веде цей шлях, і бажано безпечне місце — ашрам — для практики.

Кажуть, що саме дотик гуру (фізичний або навіть надприродний, наприклад у сні) звільняє згорнуту енергію кундаліні біля основи хребта і дозволяє їй почати шлях угору до Бога. Цей момент називається шактіпат — божественна ініціація, найбільший дар просвітленого майстра. Після цього дотику учень може ще роками йти до просвітлення, але шлях уже розпочато. Енергія звільнена. Я отримала шактіпат-ініціацію два роки тому, коли вперше зустрілася зі своїм гуру в Нью-Йорку, під час вихідного ретриту в її ашрамі в Кетскілліз.

Чесно кажучи, я нічого особливого не відчула. Я навіть сподівалася на сліпучу зустріч із Богом, можливо якісь сині блискавки або пророче видіння, але коли я «перевірила» своє тіло, я не відчула жодних ефектів — лише звичайний голод, як завжди. Я пам'ятаю, як подумала, що, мабуть, мені не вистачає віри, щоб пережити щось справді грандіозне на кшталт вивільненої кундаліні-шакті. Я думала, що я занадто раціональна, недостатньо інтуїтивна, і що мій духовний шлях, імовірно, буде більш інтелектуальним, ніж езотеричним. Я буду молитися, читати книги, розмірковувати — але навряд чи коли-небудь піднімуся до того блаженства, про яке пише свята Тереза. Але це було нормально. Я все одно любила духовну практику. Просто кундаліні-шакті, мабуть, була не для мене. Наступного дня, однак, сталося дещо цікаве. Ми всі знову зібралися з гуру. Вона провела нас у медитацію, і посеред неї я заснула (або перебувала в якомусь іншому стані) і побачила сон. У цьому сні я була на пляжі біля океану. Хвилі були величезні й страшні, вони швидко наростали. Раптом поруч зі мною з'явився чоловік. Це був учитель мого гуру — великий харизматичний йог, якого я тут назву лише «Сваміджі» (санскритською це означає «улюблений монах»). Сваміджі помер у 1982 році. Я знала його лише з фотографій в ашрамі. Але навіть із фотографій — мушу зізнатися — він завжди здавався мені трохи надто страшним, надто могутнім, надто «вогняним» для мене.

Я довго уникала думки про нього і не дивилася йому в очі, коли його зображення висіли на стінах. Але тепер Сваміджі стояв поруч зі мною на пляжі, у всій своїй силі. Я злякалася. Він показав на хвилі, що наближалися, і суворо сказав: «Я хочу, щоб ти знайшла спосіб це зупинити». У паніці я дістала блокнот і почала малювати винаходи, які могли б зупинити океанські хвилі. Я креслила гігантські дамби, канали, греблі. Але всі мої ідеї були безглузді й марні. Я розуміла, що я зовсім не на своєму рівні (я ж не інженер!), але відчувала, що Сваміджі дивиться на мене — нетерпляче й осудливо. Нарешті я здалася.

Жоден мій винахід не міг зупинити ці хвилі. І тоді я почула, як Сваміджі сміється. Я підняла погляд на цього маленького індійського чоловіка в помаранчевому одязі — і він уже буквально реготав, нахилившись навпіл, витираючи сльози сміху. «Скажи мені, люба, — сказав він і показав на

безмежний, могутній океан. — Скажи мені, будь ласка: як саме ти збиралася це зупинити?»

Їсти, молитися, кохати.

Дві ночі поспіль мені знову сняться сни про змію, яка заходить до моєї кімнати. Я читала, що це вважається духовно сприятливим знаком (і не лише у східних релігіях; святий Ігнатій теж мав зміїні видіння протягом своїх містичних досвідів), але від цього змії не стають менш яскравими чи лячними.

Я прокидаюся в холодному поті. І ще гірше — навіть коли я прокидаюся, мій розум знову починає мене зраджувати, вкидаючи в стан паніки, якого я не відчувала від найгірших часів розлучення. Думки знов і знов повертаються до мого невдалого шлюбу — до всього супутнього сорому й злості, пов'язаних із цим. І, ще гірше, я знову зациклююся на Девіді. Я сперечаюся з ним у своїй голові, злюся й почуваюся самотньою, згадую кожную образливу річ, яку він говорив або робив. І водночас не можу перестати думати про всі моменти нашого щастя — про той п'яний захват, коли все було добре. Мені коштує величезних зусиль не схопитися з ліжка й не подзвонити йому з Індії посеред ночі й не зробити щось... не знаю що. Може, просто кинути слухавку. Або благати його знову мене полюбити. Або зачитати йому жорсткий обвинувальний вирок усім його недолікам характеру. Чому все це знову піднімається саме зараз?

Я знаю, що сказали б усі старожили в цьому ашрамі. Вони б сказали, що це абсолютно нормально, що всі через це проходять, що інтенсивна медитація піднімає на поверхню все приховане, що ти просто очищуєш свої залишкові «демони»... Але я в такому емоційному стані, що не можу цього витримати й не хочу слухати жодних їхніх «хіпі-теорій». Я розумію, що все справді піднімається, дякую дуже. Наче блювання — усе виходить назовні. Якось мені вдається знову заснути — щастить мені — і мені сниться ще один сон. Цього разу без змії, але є худорлявий злий пес, який женеться за мною і каже: «Я тебе вб'ю. Я тебе вб'ю і з'їм тебе!»

Я прокидаюся, плачучи й тремтячи. Я не хочу турбувати сусідок по кімнаті, тому йду ховатися у ванну. У ванну — знову у ванну! Хай береже мене небо, але я знов опиняюся у ванній посеред ночі, знову ридаю на підлозі від самотності. О холодний світе — я так втомилася від тебе і всіх твоїх жахливих ванних кімнат. Коли сльози не зупиняються, я беру блокнот і ручку (останній прихисток відчаю) і знову сідаю біля туалету.

Я відкриваю чисту сторінку й пишу своє вже звичне відчайдушне звернення: «МЕНІ ПОТРІБНА ТВОЯ ДОПОМОГА». І тоді приходить довгий видих полегшення, коли моїм же почерком, моїм же постійним другом (хто це?), починає відповідати моя власна рука, яка вірно приходить мені на допомогу: «Я тут. Усе гаразд. Я люблю тебе. Я ніколи тебе не залишу...»

Їсти, молитися, кохати.

Наступного ранку медитація — катастрофа.

У відчаї я благаю свій розум, щоб він, будь ласка, відійшов убік і дав мені знайти Бога, але мій розум дивиться на мене холодною, сталеною силою і каже: «Я ніколи не дозволю тобі пройти повз мене». Увесь наступний день я, по суті, настільки сповнена ненависті й злості, що боюся за життя кожного, хто трапиться мені на шляху. Я різко відповідаю цій бідній німкені, бо вона погано говорить англійською і не розуміє, коли я пояснюю їй, де книжковий магазин. Мені так соромно за власну лють, що я знову ховаюся (знову!) у ванній і плачу, а потім ще більше злюся на себе за сльози, згадуючи настанову мого Гуру не розсипатися постійно, бо це стає звичкою... але що вона взагалі про це знає?

Вона просвітлена. Вона не може мені допомогти. Вона мене не розуміє. Я не хочу, щоб до мене хтось говорив. Я не витримую жодного людського обличчя поруч. Мені навіть вдається певний час уникати Річарда з Техасу, але зрештою він знаходить мене на вечері й сідає поруч — сміливець — у моїй чорній хмарі самоненависті.

— Що тебе так скрутило? — тягне він, як завжди, з зубочисткою в роті. — Не питай, — кажу я, але потім усе ж починаю говорити й розповідаю йому все, закінчуючи словами:

— І найгірше те, що я не можу перестати зациклюватися на Девіді. Я думала, що вже відпустила його, але все знову повернулося. Він каже:

— Дай цьому ще шість місяців, і тобі стане легше. — Я вже дала цьому дванадцять місяців, Річарде.

— Тоді дай ще шість. Просто продовжуй додавати по шість місяців, доки не відпустить. Такі речі потребують часу. Я різко видихаю крізь ніс, як роздратований бик.

— Послухай, Гроцеріс,

— каже Річард. — колись ти озирнешся на цей момент свого життя як на дуже ніжний час жалоби. Ти побачиш, що ти була в скорботі, що твоє серце було розбите, але твоє життя змінювалося, і ти була в найкращому можливому місці для цього — у прекрасному місці духовної практики, в оточенні благодаті. Використай цей час, кожен його хвилину. Дай речам самотійно розгорнутися тут, в Індії.

— Але я справді його кохала. — І що з того? Ти закохалася в когось — велика справа. Хіба ти не бачиш, що сталося? Цей чоловік торкнувся місця у твоєму серці глибшого, ніж ти думала, що здатна відчувати. Тебе, як то кажуть, «зірвало», дитино. Але це кохання — лише початок. Ти лише скуштувала любов. Це поки що обмежена, дрібна, людська любов. Почекай, поки побачиш, наскільки глибше ти здатна любити. Чорт забирай, Гроцеріс, ти колись зможеш любити весь світ. Це твоє призначення. Не смійся.

— Я не сміюся, — кажу я крізь сльози. — І, будь ласка, не смійся зараз, але я думаю, що причина, чому мені так важко його відпустити, в тому, що я справді вірила, що Девід — моя споріднена душа.

— Можливо, так і було. Просто ти не розумієш, що це означає. Люди думають, що споріднена душа — це ідеальна пара, і всі цього хочуть. Але справжня споріднена душа — це дзеркало, людина, яка показує тобі все, що тебе стримує, яка привертає твою увагу до тебе самої, щоб ти могла змінити своє життя. Це, мабуть, найважливіша людина, яку ти зустрінеш, бо вона руйнує твої стіни і пробуджує тебе. Але жити зі спорідненою душею назавжди? Ні. Це занадто боляче. Вони приходять у твоє життя, щоб показати тобі ще один шар тебе самої, а потім ідуть. І слава Богу за це. Твоя проблема в тому, що ти не можеш це відпустити. Все закінчено, Гроцеріс. Завдання Девіда було — струсити тебе, витягнути тебе з того шлюбу, який ти мала залишити, трохи розібрати твоє его, показати твої залежності й перешкоди, розбити твоє серце так, щоб у нього зайшло нове світло, довести тебе до стану, де ти змушена була змінити своє життя, а потім познайомити тебе з твоїм духовним учителем — і піти. Це була його роль, і він її чудово виконав. Але тепер усе закінчено. Проблема в тому, що ти не можеш прийняти, що в цих стосунків був дуже короткий термін придатності. Ти як собака на смітнику, дитинко — облизуєш порожню консервну банку, намагаючись витягти з неї ще трохи поживи. І якщо не обережно, ця банка назавжди застрягне в тебе на носі й зробить твоє життя нестерпним. Відпусти.

— Але я його люблю.

— То люби.

— Але я сумую за ним.

— То сумуй. Надсилай йому трохи любові й світла щоразу, коли про нього думаєш, а потім відпускай. Ти просто боїшся відпустити останні частини Девіда, бо тоді залишишся зовсім сама, а Ліз Гілберт смертельно боїться того, що буде, якщо вона справді залишиться сама. Але зрозумій ось що, Гроцеріс: якщо ти очистиш увесь той простір у своїй голові, який зараз займаєш цим чоловіком, там утвориться вакуум, відкрите місце — двері. І знаєш, що зробить всесвіт із цими дверима? Він увірветься туди — Бог увірветься — і наповнить тебе любов'ю, про яку ти навіть не мріяла. Тож перестань використовувати Девіда, щоб блокувати ці двері. Відпусти.

— Але я хотіла б, щоб ми з Девідом... Він перебиває:

— Оце і є твоя проблема. Ти забагато «хочеш», дитинко. Тобі треба перестати носити свою «бажанку» там, де має бути хребет. Ця фраза вперше за весь день змушує мене засміятися. Потім я питаю Річарда:

— То скільки часу пройде, перш ніж це горе мине?

— Ти хочеш точну дату?

— Так.

— Таку, щоб обвести в календарі?

— Так.

— Послухай, Гроцеріс, у тебе серйозні проблеми з контролем. Мене охоплює лють. Проблеми з контролем? Я? Я майже готова його вдарити. І саме з глибини цього обурення раптом виринає правда — проста, очевидна, смішна правда. Він абсолютно має рацію. Вогонь швидко зникає.

— Ти абсолютно правий, — кажу я.

— Я знаю, що правий, дитинко. Послухай, ти сильна жінка, звикла отримувати від життя те, що хочеш, але цього разу не отримала — і це тебе заклінило. Твій чоловік не повадився так, як ти хотіла, і Девід теж. Життя не пішло за твоїм сценарієм уперше. А ніщо так не зводить з розуму людину з потребою контролю, як життя, що не слухається її сценарію.

— Тільки не називай мене контрол-фріком, будь ласка.

— У тебе є проблеми з контролем, Гроцеріс. Ну серйозно. Хіба тобі цього ніхто раніше не казав? (Ну... казали. Але після розлучення ти якось перестаєш слухати всі ті неприємні речі, які тобі кажуть.) Тож я зібралася й визнаю: — Гаразд, думаю, ти правий. Можливо, у мене справді є проблема з контролем. Просто дивно, що ти це помітив. Бо мені здається, що це не так очевидно зовні. Думаю, більшість людей не бачать мого контролю з першого погляду. Річард з Техасу так сміється, що ледь не випльовує зубочистку.

— Не бачать? Дитино, це видно навіть сліпому Рей Чарльзу!

— Добре, я думаю, на цьому розмова закінчена, дякую.

— Тобі треба навчитися відпускати, Гроцеріс. Інакше ти сама себе знищиш. Ти ніколи знову не спатимеш нормально. Просто будеш крутитися всю ніч і мучити себе: «Що зі мною не так? Чому я все псу? Чому я така невдаха?» Вгадав? Саме цим ти займалася вночі знову?

— Гаразд, Річарде, досить, — кажу я. — Я не хочу, щоб ти більше ходив у мене в голову. — Тоді закрій двері, — каже мій великий техаський йог.

Їсти, молитися, кохати.

Коли мені було дев'ять років, майже десять, я пережила справжню метафізичну кризу. Можливо, це здається занадто раннім віком для такого досвіду, але я завжди була надто розвиненою для свого віку дитиною. Усе сталося влітку між четвертим і п'ятим класом. Мені мало виповнитися десять у липні, і саме ця межа — від дев'яти до десяти, від однозначного числа до двозначного — шокувала мене і викликала справжню екзистенційну паніку, зазвичай властиву людям, яким виповнюється п'ятдесят. Я пам'ятаю, як думала, що життя минає занадто швидко. Здавалося, ніби лише вчора я була в дитячому садку, а ось уже мені майже десять.

Скоро я буду підлітком, потім середнього віку, потім старою, а потім помру. І всі інші теж старіють з гіпершвидкістю. Усі скоро помруть. Мої батьки помруть. Мої друзі помруть. Мій кіт помре. Моя старша сестра вже майже в старшій школі; мені здавалося, що ще мить тому вона йшла до першого класу в маленьких гольфах, а тепер — старша школа? Очевидно, невдовзі вона теж помре. Який тоді сенс у всьому цьому? Найдивніше в цій кризі було те, що її ніщо конкретне не спричинило. Ніхто з близьких не помер, не було жодного першого зіткнення зі смертю, і я навіть не читала нічого про смерть; я ще не читала «Шарлоттину павутину». Ця паніка у десять років була чистим і раптовим усвідомленням неминучого руху смерті, і в мене не було жодної духовної мови, щоб із цим впоратися. Ми були протестантами, і не надто ревними. Ми молилися перед Різдвом і Днем подяки, а до церкви ходили нерегулярно. Мій батько взагалі віддавав перевагу неділям удома, знаходячи свою духовність у фермерстві. Я співала в хорі, бо мені подобалося співати; моя гарна сестра була «янголом» у різдвяній виставі. Мама організовувала благодійні справи через церкву. Але навіть у тій церкві, як мені пам'ятається, про Бога говорили небагато. Це ж Нова Англія — там слово «Бог» змушує янкі нервувати. Моє відчуття безпорадності було повним. Я хотіла натиснути на якийсь величезний аварійний гальмівний важіль всесвіту — як у метро, яке я бачила під час шкільної поїздки до Нью-Йорка. Я хотіла сказати «СТОП», вимагати паузи, щоб усі зупинилися, поки я не зрозумію, що відбувається. Мабуть, це прагнення зупинити всесвіт, поки я не розберуся, було початком того, що мій друг Річард із Техасу називає моїми «проблемами з контролем». Звісно, це було марно. Чим більше я стежила за часом, тим швидше він тікав.

Літо минуло так швидко, що в мене боліла голова, і щовечора я думала: «Ще один день минув» — і плакала. У мене є друг зі школи, який зараз працює з людьми з ментальними порушеннями. Він каже, що його аутичні пацієнти мають особливо болісне усвідомлення плину часу, ніби вони ніколи не отримали того ментального фільтра, який дозволяє іншим іноді забувати про смертність і просто жити. Один із його пацієнтів щоранку питає дату, а ввечері запитує: «Робе, коли знову буде четверте лютого?» І перш ніж Роб встигає відповісти, він сам похитує

головою і каже: «Знаю, знаю... ніколи. Лише наступного року, так?» Я надто добре знаю це відчуття. Цю сумну тугу за тим, щоб відкласти кінець ще одного четвертого лютого. Це одна з великих людських бід.

Наскільки нам відомо, ми єдиний вид, якому дано — або прокляття, або дар — усвідомлювати власну смертність. Усе тут колись помирає; ми просто ті, хто знає про це щодня. Як із цим жити? У десять років я могла лише плакати. Згодом це моє загострене відчуття часу змусило мене жити на максимальній швидкості: якщо життя таке коротке, треба встигнути все. Звідси — подорожі, романи, амбіції, пасти. Моя сестра навіть жартувала, що в мене ніби кілька молодших сестер, бо я постійно «десь була»: в Африці, на фермі у Вайомінгу, у барі в Нью-Йорку, пишучи книжку, виходячи заміж... Наче це не одна людина. Фактично, якби я могла розділитися на багато Ліз Гілберт, я б так і зробила — щоб нічого не пропустити. І так, зрештою я ніби й справді розділилася на кілька «мен», які потім одночасно лежали виснажені на підлозі ванної десь у передмісті, приблизно у тридцять років. Я усвідомлюю, що не всі проходять через таку метафізичну кризу. Дехто з нас більш схильний до тривоги щодо смертності, інші — ніби краще приймають умови існування.

Є люди, які можуть спокійно жити з парадоксами й несправедливістю світу. Одна моя подруга казала, що її бабуса говорила: «У цьому світі немає такої біди, яку не вилікує гаряча ванна, склянка віскі та Книга спільної молитви». Для деяких цього справді достатньо. Для інших потрібні радикальніші засоби. І тут я згадаю свого друга — ірландського молочного фермера, на перший погляд зовсім неочікуваного гостя в індійському ашрамі. Але Шон — один із тих людей, як і я, кого постійно «свербить» питанням сенсу буття. Його парафія в графстві Корк не давала відповідей, тож у 1980-х він поїхав до Індії шукати спокій через йогу.

Через кілька років він повернувся на ферму. Якимось він сидів на кухні зі своїм батьком — фермером старої школи, небагатослівним чоловіком — і розповідав про свої духовні відкриття. Батько мовчки дивився на вогонь і курив люльку.

Нарешті Шон сказав: — Тату, медитація — це важливо. Вона справді вчить спокою. Вона може змінити життя. Батько повернувся до нього і лагідно сказав: — У мене й так спокійний розум, синку. І знову подивився на вогонь. Але в мене — ні. І в Шона — ні. І в багатьох із нас — ні. Ми дивимось у вогонь і бачимо не спокій, а пекло. Я змушена вчитися тому, що батько Шона, здається, знав від народження — як, за словами Вітмена, стояти «осторонь від тягарів і метушні... водночас у грі й поза нею, спостерігаючи і дивуючись усьому». Але замість спокою я відчуваю тривогу. Замість спостереження — втручання. Нещодавно під час молитви я сказала Богу: «Я розумію, що неосмислене життя не варте того, щоб його жити, але чи можна мені колись мати хоча б неосмислений обід?»

Буддійська традиція розповідає, що після просвітлення Будди, коли завіса ілюзії впала, він сказав: «Цьому не можна навчити». Але потім він усе ж вирішив навчати тих, хто здатен почути — «тих, у кого мало пилу в очах». Я щиро

сподіваюся, що я десь посередині — не повністю сліпа і не повністю прозора. Бо я все життя шукала спокій, іноді надто радикальними способами. Але чим більше ти женешся за життям, тим більше воно тікає від тебе. Зрештою, в якийсь момент треба зупинитися.

Визнати, що ти не можеш наздогнати час. Що ти й не повинна. Відпустити — страшно. Особливо для тих, хто вірить, що світ обертається лише тому, що вони тримають ручку керування. Але спробуй відпустити.

Життя не зупиняється. Дерев не падають, птахи не падають з неба, річки не стають кривавими. Світ просто продовжує існувати — навіть без тебе в центрі керування. Я розумію це розумом.

Але потім думаю: якщо я перестану все контролювати, що мені робити зі своєю енергією? І відповідь приходить: Шукай Бога, каже мій Гуру. Шукай Бога так, як людина з палаючою головою шукає воду.

Їсти, молитися, кохати.

Наступного ранку під час медитації знову повертаються всі мої їдкі, старі, сповнені ненависті думки. Я починаю сприймати їх як дратівливих телефонних продавців, які завжди дзвонять у найневдаліший момент.

Те, що мене лякає в медитації, — це усвідомлення, що мій розум насправді не такий уже й цікавий. По суті, я думаю лише про кілька речей — і думаю про них постійно. Здається, офіційний термін для цього — «переживування» (румінація). Я переживую своє розлучення, весь біль мого шлюбу, всі мої помилки, всі помилки мого чоловіка, а потім (і з цього темного місця вже немає виходу) починаю переживувати Девіда... І, чесно кажучи, це вже стає навіть соромно. Я маю на увазі — ось я в цьому священному місці практики посеред Індії, а все, про що я думаю, — це мій колишній хлопець? Що я, в восьмому класі? І тут я згадую історію, яку мені колись розповіла моя подруга-психолог Дебора.

У 1980-х роках місто Філадельфія попросило її добровільно надавати психологічну допомогу групі камбоджійських біженців — «людей з човнів», які нещодавно прибули до міста. Дебора — винятковий психолог, але це завдання її дуже налякало. Ці камбоджійці пережили найгірше, що люди можуть зробити одне одному — геноцид, зґвалтування, тортури, голод, убивства рідних на їхніх очах, а потім роки в таборах для біженців і небезпечні морські подорожі на Захід, де люди помирали, а тіла поїдали акули. Що вона могла їм дати? Як вона могла зрозуміти їхній біль? — Але чи знаєш ти, — сказала мені Дебора, — про що всі ці люди хотіли говорити, щойно вони могли прийти до психолога? І це було одне й те саме: «Я познайомилася з цим хлопцем у таборі для біженців, і ми закохалися. Я думала, що він мене справді любить, але нас розлучили, нас посадили на різні човни, і він почав зустрічатися з моєю кузиною. Тепер він одружений на ній, але каже, що насправді любить мене і постійно мені телефонує. І я знаю, що маю сказати йому піти, але я все ще люблю його і не можу перестати про нього думати. І я не знаю, що робити...» Ось якими ми є. Як вид — це наш емоційний ландшафт.

Я колись зустріла майже столітню жінку, і вона сказала мені: «У людей упродовж усієї історії було лише два питання, через які вони воювали: “Як сильно ти мене любиш?” і “Хто тут головний?” Все інше якось можна пережити. Але ці два — любов і контроль — ламають нас, спричиняють війни, горе і страждання». І, на жаль (або, можливо, очевидно), саме з цим я зараз і маю справу в ашрамі. Коли я сиджу в тиші й дивлюся на свій розум, із нього виринають лише питання туги й контролю — і саме ця внутрішня буря заважає мені рухатися вперед. Цього ранку, після години нещасного мислення, я спробувала повернутися до медитації з новою ідеєю — співчуттям. Я попросила своє серце дати моїй душі більш щедрий погляд на роботу мого розуму. Замість того щоб вважати себе невдачницею, чи можу я прийняти, що я просто людина — і до того ж нормальна?

Думки з'являлися як завжди — «окей, значить так і буде» — і разом із ними підіймалися емоції: роздратування, самокритика, самотність, злість. Але потім десь із найглибших печер мого серця піднялася жорстка відповідь, і я сказала собі: «Я не буду засуджувати тебе за ці думки». Мій розум спробував заперечити: «Так, але ти ж така невдаха, ти нічого не досягнеш, ти...» І раптом це було ніби лев заревів у моїх грудях, перекриваючи весь цей шум. Голос у мені заgrimів так, як я ніколи не чула раніше. Він був настільки внутрішньо, безкінечно гучним, що я навіть затиснула рот рукою, боячись, що якщо я його випущу, він здригне фундаменти будівель аж до Детройта. І він проревів: **ТИ НАВІТЬ УЯВИТИ СОБІ НЕ МОЖЕШ, НАСКІЛЬКИ СИЛЬНА МОЯ ЛЮБОВ!!!!!!!!!!** Негативні, балакучі думки в моїй голові розлетілися від цього, як птахи, зайці й антилопи, — вони миттєво зникли, налякані. Настала тиша. Глибока, вібруюча, вражена тиша. Лев у величезній савані мого серця оглянув своє нове тихе царство із задоволенням. Він один раз облизнувся, заплющив свої жовті очі й знову заснув. І тоді, в цій величній тиші, я нарешті почала медитувати на (і разом із) Богом.

Їсти, молитися, кохати.

Річард із Техасу має кілька кумедних звичок.

Коли він проходить повз мене в ашрамі й бачить по моєму розсіяно-відірваному обличчю, що мої думки десь за мільйон миль, він каже:

— Як там Девід поживає?

— Не лізь не в свою справу, — завжди відповідаю я.

— Ти ж не знаєш, про що я думаю, сер. Звісно, він завжди має рацію. Ще одна його звичка — чекати, коли я виходжу з медитаційної зали, бо йому подобається бачити, наскільки «заводженою» і розхристаною я виглядаю, коли виповзаю звідти. Ніби щойно боролася з алігаторами й привидами. Він каже, що ніколи не бачив, щоб хтось так сильно боровся із собою. Я не впевнена щодо «ніколи», але правда в тому, що те, що відбувається зі мною в цій темній кімнаті для медитації, інколи буває справді дуже інтенсивним.

Найсильніші переживання приходять тоді, коли я відпускаю останній страх і дозволяю справжньому турбінному потоку енергії вирватися вздовж мого хребта. Мені навіть смішно тепер, що я колись відкидала ідею кундаліні-шакті як міф. Коли ця енергія проходить крізь мене, вона гуркоче, як дизельний двигун на низькій передачі, і все, чого вона від мене хоче, зводиться до одного простого запиту: чи не погодилася б я вивернути себе навиворіт так, щоб мої легені, серце й нутрощі опинилися зовні, а весь всесвіт — усередині? І емоційно — зробити те саме. Час у цьому громоподібному стані дивно викривляється. Мене заносить — онімілу, оглушену, приголомшену — у різні світи, і я переживаю всі можливі стани: вогонь, холод, ненависть, хіть, страх...

Коли все закінчується, я похитуючись підводжусь і виходжу на денне світло в такому стані, що я — ненажерливо голодна, відчайдушно спрагла, і збудженіша, ніж матрос після триденного берега. Річард зазвичай уже чекає там і готовий сміятися. Він завжди підколює мене тією самою фразою, коли бачить моє розгублене й виснажене обличчя:

— Думаєш, ти колись чогось досягнеш у цьому житті, Гроцеріс? Але цього ранку, після того як у медитації я почула лев'ячий рик: «ТИ НАВІТЬ УЯВИТИ СОБІ НЕ МОЖЕШ, НАСКІЛЬКИ СИЛЬНА МОЯ ЛЮБОВ», — я вийшла з тієї печери як воїтелька-королева. Річард навіть не встиг запитати, чи думаю я, що колись чогось досягну, як я подивилася йому прямо в очі й сказала:

— Я вже досягла, сер.

— Ого, подивіться на тебе, — сказав Річард.

— Є привід для святкування. Ходімо, малявко, я відвезу тебе в місто, купимо «Тумбз-ап». «Тумбз-ап» — це індійський безалкогольний напій, щось на кшталт кока-коли, але з приблизно в дев'ять разів більшою кількістю кукурудзяного сиропу і утричі більшою дозою кофеїну. Мені здається, там ще можуть бути й амфетаміни. Від нього в мене двоїться в очах. Кілька разів на тиждень ми з Річардом ідемо в місто і ділимо одну маленьку пляшку «Тумбз-ап»

— радикальний досвід після чистої вегетаріанської їжі ашраму — завжди обережно, щоб навіть не торкатися пляшки губами.

Правило Річарда щодо подорожей Індією дуже просте: «Не торкайся нічого, крім себе». (І так, це також був один із робочих варіантів назви цієї книги). Ми маємо свої улюблені місця в місті: завжди заходимо до храму, вітаємося з містером Панікаром — кравцем, який щоразу тисне нам руки й каже: «Вітаю з приємною зустріччю!»

Ми спостерігаємо за коровами, які повільно блукають, насолоджуючись своїм священним статусом (мені здається, вони ним навіть зловживають — лягають прямо посеред дороги, щоб нагадати всім, що вони святі). Ми дивимося на собак, які чухаються так, ніби намагаються зрозуміти, як вони взагалі тут опинилися.

Ми спостерігаємо жінок, які працюють на дорозі: вони розбивають каміння під пекучим сонцем, махаючи кувалдами, босоніж, і виглядають неймовірно красивими у своїх яскравих сарі, прикрасах і браслетах. Вони дарують нам сліпучі усмішки, які я не можу пояснити: як можна бути щасливими, виконуючи таку важку роботу в таких умовах? Чому вони не падають непритомними вже через п'ятнадцять хвилин у цьому пекельному жарі з тими кувалдами? Я питаю про це містера Панікара, і він каже, що тут так заведено: люди в цій частині світу народжені для такої праці, і до іншого вони не звикли.

— А ще, — додає він спокійно, — ми тут не дуже довго живемо. Це бідне село, звісно, але не вкрай відчайдушне за індійськими мірками: присутність ашраму й західних грошей помітно змінює ситуацію. Хоча купити тут особливо нічого, Річард і я любимо розглядати крамниці з намистами й маленькими статуетками. Тут є кашмірські продавці — дуже спритні торговці, які постійно намагаються щось нам продати. Один із них сьогодні особливо наполегливо пропонував мені купити килим:

— Пані, можливо, вам сподобається прекрасний кашмірський килим для вашого дому? Річард розсміявся. Серед його улюблених «видів спорту» — кепкувати з того, що я «безхатня».

— Даремно стараєшся, брате, — сказав він продавцю.

— У цієї старої дівчини навіть підлоги немає, куди той килим стелити. Не знітившись, кашмірець запропонував:

— Тоді, можливо, пані захоче повісити килим на стіну?

— Розумієш, у чому справа, — сказав Річард, — у неї зараз і зі стінами трохи дефіцит. — Але в мене є хоробре серце! — вигукнула я на свій захист.

— І інші чудові якості, — додав Річард, вперше за довгий час підкинувши мені крихту підтримки.

Їсти, молитися, кохати.

Найбільша перешкода в моєму досвіді в ашрамі — насправді не медитація. Це, звісно, складно, але не смертельно. Є тут щось іще важче для мене. І це «щось смертельне» — те, що ми робимо щоранку після медитації і перед сніданком (Боже мій, які ж довгі ці ранки) — спів під назвою Гуругіта. Річард називає це «Гіт». У мене з цією «Гіт» великі проблеми. Я її зовсім не люблю, ніколи не любила — ще відтоді, як уперше почула її в ашрамі в штаті Нью-Йорк.

Я люблю всі інші співи й гімни цієї йогічної традиції, але Гуругіта здається мені довгою, нудною, монотонною й нестерпною. Це, звісно, лише моя думка; інші люди кажуть, що вони її люблять, хоча я не можу зрозуміти чому. Гуругіта має 182 вірші, щоб ви розуміли масштаби (і я іноді справді хочу це сказати вголос).

Кожен вірш — це абзац майже непроникного санскриту. Разом із вступним співом і завершальним хором увесь ритуал триває приблизно півтори години. І це — перед сніданком, нагадаю, після того як ми вже годину медитували і ще двадцять хвилин співали ранній гімн. По суті, Гуругіта — причина, чому тут треба вставати о 3:00 ранку. Мені не подобається ні мелодія, ні слова. Коли я кажу це комусь в ашрамі, мені відповідають: «О, але ж це так священно!» Так, але й Книга Йова теж священна, однак я ж не співаю її щоранку перед сніданком. У Гуругіти справді вражаюче духовне походження: це уривок із давнього священного тексту йоги — «Сканда Пурани», більша частина якої втрачена або майже не перекладена із санскриту. Як і багато йогічних текстів, вона побудована у формі розмови, майже сократівського діалогу між богинею Парваті та всемогутнім богом Шивою.

Парваті й Шива — це божественні уособлення творчості (жіночого начала) і свідомості (чоловічого начала). Вона — енергія, що створює всесвіт; він — його безформна мудрість. Усе, що Шива уявляє, Парваті втілює. Він мріє — вона матеріалізує. Їхній танець, їхній союз (йога) — це і причина всесвіту, і його прояв. У Гуругіті богиня питає бога про секрети земного щастя, а він їй відповідає. І мене це дратує. Я сподівалася, що моє ставлення до Гуругіти зміниться під час перебування в ашрамі, що індійський контекст допоможе мені її полюбити. Але сталося навпаки: за кілька тижнів моє ставлення змінилося з простого неприйняття до справжнього жаху. Я почала пропускати її й робити вранці інші речі, які здаються мені значно кориснішими для духовного розвитку — писати щоденник, приймати душ або телефонувати сестрі в Пенсильванію й питати, як її діти.

Річард із Техасу завжди мене підколює, коли я прогуляю «Гіт». — Я помітив, що тебе сьогодні не було на «Гіт», — каже він. — Я спілкуюся з Богом іншими способами, — відповідаю я. — Тобто спиш довше? — уточнює він. Але коли я йду на цей спів, він мене лише дратує. Фізично. Мені здається, ніби я не співаю його, а мене просто тягнуть за ним. Я починаю пітніти. І це дивно, бо

зазвичай я постійно мерзну, а тут, у січні в Індії, ще й до сходу сонця, холодно всім іншим. Усі сидять у вовняних ковдрах і шапках, а я під час цього співу здираю з себе одяг, як змучений кінь, що пиниться від перевантаження. Після Гуругіти я виходжу з храму, і з моєї шкіри в холодному ранковому повітрі піднімається пара — наче огидний зелений смердючий туман. І це ще легше, ніж ті емоційні хвилі, які накривають мене під час співу. Я навіть не можу нормально співати — лише хриплю, і то з образою. І я вже казала, що там 182 вірші?

Кілька днів тому після особливо неприємного сеансу співу я вирішила порадитися зі своїм улюбленим учителем в ашрамі — ченцем із довжелезним санскритським ім'ям, яке перекладається як «Той, хто перебуває в серці Господа, який перебуває у власному серці». Він американець, йому за шістьдесят, розумний і освічений, колишній викладач класичного театру в NYU. Він тримається з гідністю і має дуже тверезе, але гумористичне мислення. Якось у момент мого розпачу через Девіда я довірилася йому. Він вислухав мене, дав максимально співчутливу пораду, а потім сказав:

— А тепер я цілую свої рясини. Він підняв край шафранової тканини і голосно поцілував її. Я запитала, що він робить. Він відповів:

— Те саме, що завжди роблю, коли хтось приходить до мене з порадами про стосунки. Дякую Богу, що я монах і мені не треба з цим розбиратися. Тому я знала, що можу чесно поговорити з ним про Гуругіту. Ми пішли гуляти садами після вечері, і я сказала, як сильно її не люблю, та спитала, чи можна мене від неї звільнити. Він одразу розсміявся.

— Тобі не обов'язково її співати, якщо не хочеш. Тут ніхто не змушує робити те, чого ти не хочеш.

— Але люди кажуть, що це важлива духовна практика.

— Так і є. Але я не скажу тобі, що ти потрапиш у пекло, якщо цього не робитимеш. Єдине, що скажу: твоя Гуру дуже чітко говорила

— Гуругіта є ключовим текстом цієї йоги, можливо навіть найважливішою практикою після медитації. Якщо ти живеш в ашрамі, від тебе очікують, що ти прийдеш на цей спів щоранку.

— Мені не те щоб важко вставати рано...

— Тоді що саме? Я пояснила, чому почала її ненавидіти — наскільки це для мене нестерпно. Він сказав:

— Ого. Ти навіть зараз, коли про це говориш, вся напружуєшся. Це була правда. Я відчувала холодний піт під пахвами. Я спитала:

— Хіба я не можу використати цей час на інші практики? Наприклад, іноді піти в печеру для медитації? Він відповів:

— О, Свами б на тебе накричав. Він би назвав тебе «крадійкою співу» — за те, що ти користуєшся енергією чужої праці. Гуругіта — це не розважальна пісня. Це текст неймовірної сили. Потужна очищувальна практика. Вона спалює весь внутрішній мотлох, усі негативні емоції. І, судячи з того, як сильно ти на неї реагуєш, вона вже на тебе впливає. Це може бути боляче, але дуже корисно.

— І як тоді зберегти мотивацію?

— А яка альтернатива? Кидати щоразу, коли стає складно? Провести все життя в безладі й незавершеності?

— Ти серйозно сказав «провести час у безладі»?

— Так. — Що мені робити?

— Це ти вирішуєш сама. Але моя порада — залишайся з Гуругітою, особливо раз ти так сильно на неї реагуєш. Якщо щось так тебе «чіпляє», значить воно на тебе працює. Воно спалює его. Це всього тиждень. Потім ти поїдеш подорожувати. Просто проспівай її ще сім разів — і більше ніколи не муситимеш цього робити. — Тобто ти мене не відпускаєш?

— Ти можеш відпустити себе сама в будь-який момент. Це і є божественний контракт — те, що ми називаємо вільною волею.

Їсти, молитися, кохати.

Отже, наступного ранку я пішла на спів уже сповнена рішучості, і Гуругіта скинула мене з двадцятифутових бетонних сходів — принаймні, саме так це відчувалося.

Наступного дня було ще гірше. Я прокинулася в люті, і ще до того, як дісталася храму, вже пітніла, кипіла, вирувала. Я весь час думала: «Це ж лише година з половиною — ти можеш витримати будь-що півтори години. Господи, у тебе є друзі, які народжували по чотирнадцять годин...» Але все одно я не могла бути менш комфортною в цьому кріслі, навіть якби мене до нього пристешили.

Я постійно відчувала, як по мені прокочуються вогняні кулі — ніби хвилі менопаузального жару — і думала, що або знепритомнію, або когось укушу від люті. Мій гнів був гігантський. Він охоплював усіх у цьому світі, але найбільше був спрямований на Сваміджі — майстра моєї Гуру, який і запровадив цей ритуальний спів Гуругіти. Це була не перша моя важка зустріч із цим великим уже померлим йогою. Саме він прийшов до мене уві сні на пляжі й вимагав пояснити, як я збираюся зупинити хвилі. І в мене завжди було відчуття, ніби він мене «тисне». Сваміджі протягом усього свого життя був невпинним духовним вогнем. Як і святий Франциск Ассізький, він народився в заможній родині й мав увійти в сімейний бізнес. Але ще хлопчиком він зустрів святого чоловіка в маленькому селі поруч і був глибоко вражений цим досвідом.

Ще підлітком Сваміджі залишив дім, одягнувши лише набедрену пов'язку, і роками мандрував до всіх святих місць Індії, шукаючи справжнього духовного вчителя. Кажуть, що він зустрів понад шістдесят святих і гуру, але так і не знайшов того, кого шукав. Він голодував, мандрував пішки, спав у снігових бурях Гімалаїв, хворів на малярію та дизентерію — і називав це найщасливішими роками свого життя, бо просто шукав того, хто покаже йому Бога. За ці роки Сваміджі став хатха-йогом, майстром аюрведичної медицини й кулінарії, архітектором, садівником, музикантом і фехтувальником (це мені особливо подобається). До середнього віку він усе ще не знайшов гуру, аж поки одного дня не зустрів оголеного, «божевільного» мудреця, який сказав йому повернутися додому — туди, де він колись у дитинстві зустрів святого чоловіка — і вчитися саме в нього. Сваміджі послухався, повернувся додому і став найвідданішим учнем того святого. Зрештою він досяг просвітлення під його керівництвом і сам став гуру.

З часом його ашрам в Індії виріс із трьох кімнат на голій фермі до того розкішного саду, який існує сьогодні. Потім він вирушив у подорож світом, щоб запустити глобальну медитаційну революцію. У 1970 році він приїхав до Америки і буквально «підірвав» свідомість людей. Він давав духовну ініціацію — шактіпат — сотням і тисячам людей щодня. Його сила була миттєвою і трансформаційною. Преподобний Юджин Каллендер (поважний лідер руху за громадянські права, колега Мартіна Лютера Кінга-молодшого) згадував, як

зустрів Сваміджі в 1970-х і став перед ним на коліна, думаючи: «Тут не до ігор. Це воно. Ця людина знає про тебе все». Сваміджі вимагав ентузіазму, відданості й самоконтролю. Він постійно сварив людей за їхню «jad» — інертність. Він приносив давні уявлення про дисципліну в життя своїх молодих західних учнів і наказував перестати витрачати час і енергію на безладний хіпі-хаос. Він міг замить кинути в тебе палицю, а за хвилину — обійняти. Він був складним, іноді суперечливим, але справді таким, що змінював світ. Саме завдяки йому на Заході з'явився доступ до багатьох давніх йогічних текстів, які він допоміг перекласти й відродити.

Моя Гуру була його найвідданішою ученицею. Вона буквально народилася для цього: її індійські батьки були серед його перших послідовників. У дитинстві вона могла співати по 18 годин на день, не втрачаючи відданості. Сваміджі помітив її потенціал і ще підліткою взяв її як перекладачку. Вона подорожувала з ним по всьому світу і згодом казала, що настільки уважно його слухала, що «могла чути його навіть колінами». У 1982 році, ще у двадцяті роки, вона стала його наступницею. Усі справжні гуру подібні тим, що перебувають у стані постійного самопізнання, але зовнішньо вони різні.

Різниця між моєю Гуру і її вчителем величезна: вона — освічена, сучасна, багатомовна, елегантна професійна жінка; він — іноді примхливий, іноді царствений старий південноіндійський «лев». Для мене, «хорошої дівчинки з Нової Англії», легко слідувати за моєю живою Гуру — вона спокійна, зрозуміла, «така, яку можна привести додому до батьків». Але Сваміджі... він був зовсім інший. Надто великий. Надто сильний. Він мене лякав. І з першого моменту, коли я побачила його фотографії й почула історії про нього, я думала: «Я триматимусь подалі від цього персонажа». Але тепер, коли я тут, в Індії, в його ашрамі, я раптом відчуваю, що мені потрібен саме Сваміджі.

Я постійно думаю про Сваміджі. Усі мої молитви й медитації — про нього. Це ніби «канал Сваміджі» без перерви. Я ніби у печі Сваміджі і відчуваю, як він працює наді мною. Навіть після смерті він дивно живий і «земний». Він — той майстер, який мені потрібен, коли мені важко, бо я можу його проклинати, показувати йому всі свої слабкості, а він лише сміється. Сміється і любить мене. І його сміх злить мене ще більше — а цей гнів змушує мене рухатися. Я відчуваю його найбільше саме тоді, коли борюся з Гуругітою з її незбагненими санскритськими віршами. Я весь час сперечаюся зі Сваміджі в голові, виголошуючи пафосні заяви на кшталт: «Тобі краще вже щось для мене робити, бо я це роблю для тебе! Я хочу бачити результати! Це має мене очищати!»

Учора я настільки розлютилася, коли побачила, що ми лише на 25-му вірші, а я вже вся в поті (і не звичайному, а такому, ніби пітніє сир), що вигукнула вголос:

— Ви що, жартуєте?! Кілька жінок озирнулися на мене з тривогою, мабуть, думаючи, що зараз у мене почне крутитися голова. І час від часу я згадую, що

колись жила в Римі, щоранку їла круасани, пила капучино і читала газету. Це було приємно. Хоч тепер здається дуже, дуже далеким.
Їсти, молитися, кохати.

Цього ранку я проспала. Тобто — як справжня ледащиця — я задрімала аж до нечестивої години 4:15 ранку.

Я прокинулася лише за кілька хвилин до початку Ґуругіти, через силу змусила себе вилізти з ліжка, умита оббризкала обличчя водою, одяглася і — вся така запліснявіла, роздратована й сповнена образи — пішла виходити з кімнати в передсвітанковій темряві... аж раптом виявила, що моя сусідка по кімнаті пішла раніше за мене і замкнула мене всередині. Це було справді складно з її боку. Кімната невелика, і важко не помітити, що твоя сусідка досі спить у сусідньому ліжку. І вона дуже відповідальна, практична жінка — мати п'яťох дітей з Австралії. Це зовсім не в її стилі. Але вона це зробила. Вона буквально замкнула мене на навісний замок.

Першою моєю думкою було: якщо коли-небудь і існує гарне виправдання не йти на Ґуругіту — то ось воно. Але друга думка... це навіть не була думка. Це була дія. Я вистрибнула у вікно. Точніше — я вилізла назовні через поруччя, тримаючись спітнілими долонями й зависнувши на висоті другого поверху над темрявою, і лише на мить поставила собі розумне питання: «А навіщо я взагалі стрибаю з будівлі?» Відповідь прийшла з жорсткою, безособовою рішучістю: я маю встигнути на Ґуругіту. І я відпустила руки. Я впала назад, можливо, з висоти дванадцяти-п'ятнадцяти футів у темряву, на бетонний тротуар унизу, зачепивши щось дорогою так, що з правої гомілки здерся довгий шмат шкіри — але мені було байдуже.

Я піднялася і побігла босоніж, із пульсом, що гатив у вуха, аж до храму. Знайшла місце, відкрила молитовник саме тоді, коли починали спів, і — стікаючи кров'ю по нозі — почала співати Ґуругіту. Лише після кількох віршів я змогла перевести подих і зловила свою звичну ранкову думку: я не хочу тут бути. І в ту ж мить почула, як Сваїджі вибухає сміхом у мене в голові:

— Це смішно... ти ж поводишся так, ніби тобі тут дуже хочеться бути. І я відповіла йому:

— Гаразд. Ти виграв. Я сиділа там, співаючи й стікаючи кров'ю, і думала, що, можливо, настав час змінити свої стосунки з цією духовною практикою. Ґуругіта має бути гімном чистої любові, але щось заважало мені віддавати їй цю любов щиро. І поки я співала кожен вірш, я зрозуміла: мені потрібно знайти щось — або когось, — кому я зможу присвятити цей гімн, щоб у мені відкрилася ця чиста любов. До двадцятого вірша я вже знала: Нік.

Нік — мій племінник, восьмирічний хлопчик, худенький для свого віку, лякаюче розумний, надзвичайно проникливий, чутливий і складний. Відразу після народження, серед усіх немовлят у пологовому відділенні, він єдиний не плакав, а дивився на все дорослими, тривожними очима, ніби вже все це бачив і не був упевнений, чи хоче проходити це знову. Це дитина, для якої життя ніколи

не буває простим. Дитина, яка бачить і відчуває все надто глибоко. Дитина, яку іноді так швидко накривають емоції, що це лякає всіх навколо.

Я люблю цього хлопчика дуже глибоко й захисно. Я зрозуміла — порухавши різницю в часі між Індією і Пенсильванією, — що вдома якраз наближається час його сну. І я почала співати Гуругіту для нього, щоб він заснув. Іноді йому важко заснути, бо він не може заспокоїти розум. І я присвячувала кожне слово цього гімну Ніку. Я наповнювала пісню всім, чого хотіла б його навчити про життя. Я намагалася кожним рядком сказати йому, що світ іноді важкий і несправедливий, але все добре, бо його дуже люблять. Його оточують душі, які зробили б для нього все. І не лише це — у ньому самому є мудрість і терпіння, глибоко всередині, які розкриються з часом і завжди допоможуть йому пройти крізь будь-що. Він — дар Божий для всіх нас. Я говорила це йому через цей стародавній санскритський текст — і раптом помітила, що плачу тихими, прохолодними сльозами. Але перш ніж я встигла їх витерти, Гуругіта закінчилася.

Півтори години минули. Мені здалося, що пройшло десять хвилин. Я зрозуміла, що сталося: Нік провів мене через це. Той маленький, кому я хотіла допомогти, насправді допоміг мені. Я пішла до вітваря храму і впала ниць у вдячності — Богові, революційній силі любові, собі, своїй Гуру і своєму племіннику — і на мить зрозуміла на молекулярному рівні (не інтелектуально), що між усіма цими словами, поняттями й людьми немає жодної різниці. Потім я спустилася в печеру для медитації, пропустила сніданок і майже дві години сиділа в абсолютній тиші, наповнена спокоєм. І, як не дивно, я більше ніколи не пропускала Гуругіту, і вона стала для мене найсвятішою практикою в ашрамі. Звісно, Річард із Техасу не втратив нагоди підколоти мене за той стрибок із будівлі — і щовечора за вечерею повторював:

— До завтра на «Гіті», Гроцеріс. І, е-е... цього разу спробуй скористатися сходами, добре? А наступного тижня я зателефонувала сестрі, і вона сказала, що з незрозумілих причин Нік раптом перестав мати проблеми із засинанням. А ще трохи пізніше я читала в бібліотеці книгу про індійського святого Шрі Рамакрішну і натрапила на історію про шукача, який сказав святому, що боїться, що не любить Бога достатньо. І святий запитав: «А ти щось любиш?» Той відповів, що найбільше любить свого племінника. І святий сказав: «Ось і все. Це твій Крішна, твоя любов. Служачи своєму племіннику, ти служиш Богові». Але все це — дрібниці. Справжнє диво сталося того ж дня, коли я вистрибнула з будівлі. Того ж дня я зустріла Делію, свою сусідку по кімнаті. Я сказала їй, що вона замкнула мене всередині. Вона була приголомшена. Вона сказала:

— Я не уявляю, чому я це зробила! Особливо тому, що ти весь ранок була в моїх думках. Мені наснився дуже яскравий сон про тебе.

— Розкажи, — сказала я.

— Мені наснилося, що ти була у вогні, — сказала Делія, — і твоє ліжко теж горіло. Я підбігла, щоб тобі допомогти, але коли я дісталася, ти вже була лише білим попелом.

Їсти, молитися, кохати.

Тоді я вирішила, що мені потрібно залишитися тут, в Ашрамі. Це взагалі-то зовсім не входило в мій початковий план. Спочатку я збиралася пробути тут лише шість тижнів, трохи пережити досвід трансцендентного, а потім продовжити подорожувати по всій Індії... ну... у пошуках Бога. У мене були карти, путівники, туристичні черевики — усе як треба! Я вже навіть склала список конкретних храмів і мечетей та святих людей, з якими хотіла зустрітися. Це ж Індія! Тут стільки всього можна побачити й пережити.

Мене чекали храми, слони й верблюди, Ганг, великий пустельний Раджастан, трохи божевільні кінозали Мумбаї, Гімалаї, старі чайні плантації, калькуттські рикші, що мчать одна проти одної, як у сцені колісниць із «Бен-Гура». І я навіть планувала зустріч із Далай-ламою в березні в Дхарамсалі. Я сподівалася, що він навчить мене Бога. Але залишитися на місці, зафіксувати себе в маленькому Ашрамі в крихітному селищі десь у глушині — ні, це точно не було частиною мого плану.

З іншого боку, дзен-буддійські майстри кажуть: у проточній воді ти не побачиш свого відображення — лише в нерухомій. І щось усередині мене підказувало, що було б духовно безвідповідально просто зараз кудись тікати, коли тут, у цьому замкненому просторі, відбувається стільки всього, де кожна хвилина дня організована так, щоб сприяти самопізнанню й духовній практиці. Невже мені справді потрібно зараз сідати в потяги, підхоплювати кишкові паразити й тусуватися з бекпекерами? Хіба я не зможу зробити це пізніше? Хіба я не зможу зустріти Далай-ламу іншим разом? І взагалі — Далай-лама ж не зникає назавжди (а якщо раптом помре, боронь Боже, його ж просто знайдуть знову)? У мене вже й так паспорт виглядає, ніби його обклеїла тату-циганка. Чи справді ще більше подорожей наблизить мене до Бога? Я не знала, що робити. Я цілий день вагалася. Як завжди, останнє слово залишилося за Річардом із Техасу.

— Залишайся на місці, Гроусері, — сказав він.

— Забудь про огляд визначних місць, у тебе на це все життя. Ти ж у духовній подорожі, малишко. Не зливайся й не проходь лише половину шляху до свого потенціалу. У тебе тут персональне запрошення від Бога — ти справді збираєшся його відкинути?

— Але як же всі ці прекрасні речі, які можна побачити в Індії? — запитала я.

— Хіба не шкода приїхати аж так далеко і весь час просидіти в маленькому Ашрамі?

— Гроусері, слухай свого друга Річарда, — сказав він.

— Сядеш своїм біленьким задом у ту медитаційну печеру щодня на наступні три місяці — і я тобі гарантую: ти почнеш бачити такі красиві речі, що тобі захочеться кидати каміння в Тадж-Махал.

Їсти, молитися, кохати.

Ось про що я зловила себе на думці під час сьогоднішньої медитації. Я розмірковувала, де мені жити після того, як цей рік подорожей завершиться. Я не хочу повертатися до Нью-Йорка просто за інерцією. Може, варто обрати нове місто. Остін, кажуть, гарний. А Чикаго — з його прекрасною архітектурою. Хоча зима там жахлива. Або, можливо, я житиму за кордоном. Про Сідней я чула багато хорошого... Якщо я житиму десь дешевше, ніж у Нью-Йорку, то, можливо, зможу дозволити собі додаткову кімнату, і тоді в мене буде окрема кімната для медитації! Було б чудово. Я б пофарбувала її в золото. Або, може, в глибокий синій. Ні, в золото. Ні, в синій...

Нарешті помітивши цей потік думок, я жахнулася. Я подумала: ось ти де — в Індії, в ашрамі в одному з найсвятіших місць паломництва на землі. І замість того, щоб єднатися з божественним, ти плануєш, де будеш медитувати через рік у будинку, якого ще не існує, в місті, яке ще не обране. Як щодо цього, ти смикана і безглузда дурепо — як щодо того, щоб ти спробувала медитувати тут і зараз, там, де ти є насправді? Я повернула увагу до мовчазного повторення мантри. За кілька хвилин я зупинилася, щоб подумки забрати назад той жорсткий коментар про «смикану дурепо».

Я вирішила, що це, мабуть, було не дуже по-доброму. І все ж уже в наступну мить я подумала: золота кімната для медитації була б справді гарною. Я відкрила очі й зітхнула. Невже це справді найкраще, на що я здатна? Того вечора я спробувала щось нове. Нещодавно я познайомилася з жінкою в ашрамі, яка вивчала медитацію Віпассана. Віпассана — це надзвичайно ортодоксальна, мінімалістична й дуже інтенсивна буддійська техніка медитації. По суті, це просто сидіння. Початковий курс триває десять днів, під час яких ти медитуєш по десять годин на день, у повній тиші, довгими відрізками по дві-три години. Це щось на кшталт «екстремального спорту» у сфері просвітлення. Учитель не дає навіть мантри — це вважається своєрідним «шахрайством».

Віпассана — це практика чистого спостереження: ти стежиш за власним розумом, повністю приділяючи увагу всім його рухам, але не дозволяючи собі зрушити з місця. Це ще й фізично виснажливо. Тобі заборонено змінювати положення тіла після того, як ти сіла, навіть якщо дискомфорт стає нестерпним. Ти просто сидиш і повторюєш собі: «У мене немає жодної причини рухатися протягом наступних двох годин». Якщо виникає біль, ти маєш спостерігати за ним, вивчати, як він впливає на тебе.

У звичайному житті ми постійно рухаємося, щоб уникнути дискомфорту — фізичного, емоційного чи психологічного, — намагаючись утекти від реальності горя й незручностей. Віпассана вчить, що страждання й неприємності неминучі, але якщо достатньо довго залишатися в нерухомості, зрештою приходить розуміння: усе — і приємне, і неприємне — проходить. «Світ охоплений смертю і руйнуванням, тому мудрі не сумують, знаючи природу

речей», — говорить давнє буддйське вчення. Іншими словами: звикай. Я не думаю, що Віпассана — це мій шлях. Вона надто сувора для моєї уяви про духовну практику, яка зазвичай ґрунтується на любові, співчутті, метеликах і блаженстві та дружньому Богові (як каже моя подруга Дарсі — «теологія вечірки з піжамами»).

У Віпассані навіть не говорять про Бога, бо сама ідея Бога вважається для деяких буддистів останньою формою залежності — останньою «плюшевою ковдрою», від якої треба відмовитися на шляху до повного звільнення. У мене, чесно кажучи, є власні проблеми зі словом «відстороненість», бо я зустрічала духовних шукачів, які вже виглядають повністю емоційно відключеними від інших людей і, коли говорять про священне прагнення відсторонення, хочеться їх струснути й сказати: «Друже, тобі це точно не потрібно». І все ж я бачу, що певна міра розумної відстороненості може бути джерелом внутрішнього спокою. Я думала про те, скільки часу витрачаю на те, щоб, як задихана риба, або тікати від дискомфорту, або кидатися до нових задовольень. І чи не було б мені корисно навчитися трохи більше нерухомості — витримувати життя, не тікаючи від кожного незручного моменту. Усі ці думки повернулися до мене того вечора, коли я знайшла тиху лавку в саду ашраму і вирішила посидіти годину в медитації — у стилі Віпассани. Жодного руху, жодної мантри, лише чисте спостереження. Подивимось, що буде. На жаль, я забула, що в Індії на заході сонця з'являється інша реальність: комарі.

Щойно я сіла на лавку в цьому прекрасному сутінковому світлі, я почула їх. Вони підлітали до мого обличчя, сідали на голову, руки, щиколотки — цілою атакою. І тоді почалися їхні укуси. Мені це не подобалося. Я подумала: «Це невдалий час для практики Віпассани». З іншого боку — а коли взагалі буває «зручний» час для нерухомості в житті? Коли не щось дзижчить і не відволікає тебе? Тож я вирішила провести експеримент. Я поставила собі задачу: чи зможу я просто витримати це? Просто сидіти годину свого життя, не відмахуючись і не скаржачись? І я зробила це. Я сиділа нерухомо, поки мене кусали комарі. Спочатку це було нестерпно, але згодом біль ніби злився в одне суцільне печіння, і я ніби «поїхала» на ньому в легку ейфорію. Я дозволила болу втратити значення і стати просто чистим відчуттям — ні добрим, ні поганим. І ця інтенсивність підняла мене над собою і в саму медитацію. Я сиділа так дві години.

На мою голову міг би сісти птах — я б не помітила. Я не перебільшую. Це не подвиг століття. Але було щось трохи захопливе в тому, що у свої тридцять чотири роки я вперше в житті просто не відмахнулася від комара. Я завжди реагувала. Завжди. А тут — ні. Маленька річ. Але як часто я можу сказати, що зробила щось уперше? І що ще я зможу зробити завтра, чого не вмію сьогодні? Коли все закінчилося, я встала, пішла до кімнати і оглянула наслідки. Було близько двадцяти укусів. Але вже за пів години вони почали зникати. Усе минає. Зрештою — все минає.

Їсти, молитися, кохати.

Пошук Бога — це перевертання звичного, буденного, «світського» порядку. У пошуках Бога ти відвертаєшся від того, що тебе приваблює, і пливеш назустріч тому, що є складним. Ти залишаєш свої заспокійливі й звичні звички з надією (лише з надією!), що натомість отримаєш щось більше за те, від чого відмовилася.

Кожна релігія світу спирається на спільне розуміння того, що означає бути добрим учнем: вставати рано й молитися своєму Богові, відточувати свої чесноти, бути добрим сусідом, поважати себе й інших, опановувати свої бажання. Ми всі погоджуємося, що простіше залишитися в ліжку, і багато хто саме так і робить, але тисячоліттями знаходилися ті, хто натомість обирає вставати ще до сходу сонця, вмивати обличчя і йти до молитви. А потім — намагатися з усіх сил утримати свою відданість серед божевілля ще одного дня. Благочестиві люди цього світу виконують свої ритуали без жодної гарантії, що з цього щось добре вийде.

Звісно, існує безліч священних текстів і безліч священників, які дають безліч обіцянок щодо того, що дадуть твої добрі вчинки (або погрози покарання, якщо ти зіб'єшся зі шляху), але навіть у це все вірити — вже акт віри, бо ніхто з нас не бачить фінальної розв'язки. Відданість — це старанність без гарантії. Віра — це спосіб сказати: «Так, я заздалегідь приймаю умови всесвіту і наперед погоджуюся з тим, чого зараз ще не можу зрозуміти». Недарма ми говоримо про «стрибок віри» — адже рішення погодитися на будь-яке уявлення про божественне є стрибком із раціонального в невідоме. І мені байдуже, як би старанно вчені різних релігій не намагалися посадити тебе з купами книг і довести, що їхня віра раціональна — це не так. Якби віра була раціональною, вона б за визначенням не була вірою. Віра — це переконання в тому, чого ти не можеш побачити, довести чи доторкнутися. Віра — це рух уперед, обличчям у темряву. Якби ми справді знали всі відповіді наперед — про сенс життя, природу Бога і долю наших душ — то наше переконання не було б стрибком віри і не було б мужнім людським актом; це була б просто... обережна страхова політика. Мене не цікавить страхова індустрія.

Я втомилася бути скептиком, мене дратує духовна обережність, і я відчуваю спрагу й нудьгу від емпіричних суперечок. Я більше не хочу цього чути. Мені байдуже до доказів і підтверджень. Я просто хочу Бога. Я хочу Бога всередині себе. Я хочу, щоб Бог грав у моїй крові так, як сонячне світло грається на воді.

Їсти, молитися, кохати.

Мої молитви стають дедалі більш свідомими й конкретними. Мені спало на думку, що мало користі від молитв, які я ліниво відправляю у всесвіт. Щоранку перед медитацією я стаю на коліна в храмі й кілька хвилин розмовляю з Богом.

На початку мого перебування в ашрамі я часто була розсіяною в цих божественних розмовах. Втоплена, заплутана й нудна, мої молитви звучали однаково. Я пам'ятаю, як одного ранку я стала на коліна, торкнулася чолом підлоги й пробурмотіла своєму Творцеві: «Ой, я не знаю, що мені потрібно... але ти ж, напевно, маєш якісь ідеї... тож зроби з цим щось, добре?» Майже як я іноді говорю зі своїм перукарем. І, вибачте, але це трохи безглуздо. Можна уявити, як Бог піднімає брову на таку молитву й повертає відповідь: «Подзвони мені, коли вирішиш ставитися до цього серйозно». Звісно, Бог і так знає, що мені потрібно. Питання в іншому — чи знаю це я сама? Кидатися до ніг Бога в повному відчаї — це нормально, я сама так робила багато разів, але зрештою ти отримаєш більше від цього досвіду, якщо зробиш свій власний крок назустріч.

Є стара італійська притча про бідняка, який щодня приходить до церкви й молиться перед статуєю святого: «Святий, прошу тебе, прошу, прошу... дай мені благодать виграти в лотерею». Це триває місяцями. Нарешті виснажений святий оживає, дивиться на нього й каже: «Сину мій — прошу, прошу, прошу... купи квиток». Молитва — це стосунки; половина роботи залежить від мене. Якщо я хочу змін, але навіть не можу чітко сформулювати, чого саме прагну, як це може статися? Половина користі молитви — в самому проханні, у чітко сформульованому намірі. Без цього всі бажання стають безформними, розсипаються біля ніг, як холодний туман. Тепер я щоранку приділяю час тому, щоб чесно зрозуміти, про що я прошу. Я стою на колінах у храмі з чолом на холодному мармурі стільки, скільки потрібно, щоб сформулювати справжню молитву. Якщо я не відчуваю щирості, я залишаюся там, поки вона не з'явиться. Учорашнє не завжди працює сьогодні. Молитви можуть ставати порожніми й механічними, якщо не тримати увагу живою.

Я беру на себе відповідальність за догляд за власною душею. Доля, як мені здається, теж є стосунком — грою між божественною благодаттю та вольовим зусиллям людини. Половина речей поза нашим контролем, але інша половина — в наших руках. Людина не є ні повністю маріонеткою богів, ні повністю господарем своєї долі; вона щось середнє. Ми летимо крізь життя, як циркові акробати, що балансують на двох конях, які біжать поруч: одна нога — на коні «доля», інша — на коні «вільна воля». І щодня постає питання: який із цих коней зараз веде? Який я не контролюю і маю відпустити, а яким маю керувати свідомо? Так багато в моїй долі я не можу змінити, але є речі, які залежать від мене: як я проводжу час, з ким спілкуюся, кого впускаю у своє життя, що їм, читаю і вивчаю. Я можу обирати свої думки. Ця остання ідея — для мене майже революційна.

Річард із Техасу нещодавно сказав мені, коли я скаржилася, що не можу припинити свої нав'язливі роздуми: «Тобі треба навчитися обирати думки так само, як одяг. Це навичка. Якщо ти так хочеш контролю, почни з розуму. Інакше ти завжди будеш у біді». На перший погляд це здається неможливим. Контролювати думки? Але уяви, що це можливо. Це не про придушення. Це про усвідомлення думки, розуміння її походження і м'яке відпускання. Це потребує постійної уваги й тренування. І я хочу це робити. Мені потрібно це робити, щоб зміцнити. Тому я почала постійно стежити за своїми думками. Я повторюю собі це десятки разів на день: «Я більше не дозволю собі плекати руйнівні думки». Коли з'являється така думка, я знову повторюю це як обітницю.

Я уявляю свій розум як гавань — трохи зношену, але глибоку й справжню. І тепер я встановлюю правила: сюди більше не заходять думки-ворожі кораблі, думки ненависті, страху, саморуйнування. Це мій намір, і він не закінчується ніколи.

Їсти, молитися, кохати.

Я подружилася з сімнадцятирічною індійською дівчиною на ім'я Тулсі. Вона працює зі мною, щодня відмиваючи підлоги в храмі. Щовечора ми разом гуляємо садами ашраму й говоримо про Бога та хіп-хоп — дві теми, до яких Тулсі відчуває однакову відданість.

Тулсі — це наймиліша книжкова індійська дівчина, яку тільки можна уявити, і вона здається ще милішою через те, що одна лінза її «спекс» (так вона називає свої окуляри) минулого тижня тріснула павутинкою, але вона все одно продовжує їх носити. Тулсі водночас здається мені багатьма дивними й незнайомими речами — підлітком, хлоп'ячою дівчинкою, індійкою, бунтаркою у своїй родині, душею, яка так шалено закохана в Бога, що це схоже на шкільну закоханість. Вона також говорить чудовою, мелодійною англійською — такою, яку можна почути тільки в Індії, — використовуючи слова на кшталт «splendid!» і «nonsense!» і іноді складаючи такі речення: «Корисно гуляти по траві вранці, коли роса вже зібралася, бо це природно й приємно знижує температуру тіла». Коли я сказала їй, що їду на день до Мумбаї, Тулсі відповіла: «Будь ласка, йдіть обережно, там багато швидких автобусів всюди». Їй щойно сімнадцять, і вона майже вдвічі молодша за мене та майже вдвічі менша за мене зростом. Ми з Тулсі часто говоримо про шлюб під час наших прогулянок.

Незабаром їй виповниться вісімнадцять — і це вік, коли її почнуть вважати «придатною» для шлюбу. Це відбуватиметься так: після її дня народження вона буде ходити на сімейні весілля в сарі, демонструючи, що вона вже доросла жінка. Якась «амма» (тітка) сяде поруч і почне розпитувати: скільки тобі років, яка сім'я, чим займається батько, куди ти вступаєш, які в тебе інтереси, коли день народження... А потім батько отримає конверт із фото хлопця, який вивчає комп'ютерні науки в Делі, його гороскопом, оцінками та запитанням: «Чи не хотіла б ваша донька вийти за нього заміж?» Тулсі каже: «Це жахливо». Але для родини це дуже важливо — видати дітей заміж. У її тітки нещодавно навіть поголили голову на знак подяки Богу, бо її старша донька (у «двадцять вісім — уже майже динозавр») нарешті вийшла заміж. Я запитала, що робить індійську дівчину «важкою для шлюбу», і вона відповіла:

— Якщо поганий гороскоп. Якщо вона занадто стара. Якщо занадто темна шкіра. Якщо вона надто освічена, і не можна знайти чоловіка з вищим статусом. Або якщо в неї був роман, і про це знає громада... Я швидко переглянула список і подумала, як би я виглядала в цій системі. Я точно занадто стара і занадто освічена, і моя моральність уже «підмочена»... Я не надто привабливий варіант. Добре хоч шкіра світла — це єдине, що мене рятує. Тулсі ходила на весілля минулого тижня і казала, що ненавидить їх. Усі ці танці, плітки, вбрання... Вона краще б залишилася в ашрамі, миючи підлоги й медитуючи.

Її родина цього не розуміє. Вона сказала: «У моїй родині мене вже вважають надто “іншою”. У мене репутація людини, яка майже завжди робить

навпаки, якщо їй щось сказати. У мене ще й характер. Я не дуже старанна в навчанні... але тепер буду, бо вступила до коледжу і сама вирішуватиму, що мені цікаво. Я хочу вивчати психологію, як наша Гуру. Мені кажуть, що я складна. Я не роблю щось, поки мені не пояснять достатньо вагому причину. Моя мама мене розуміє, а батько — ні... І іноді я думаю: що я роблю в цій родині? Я зовсім на них не схожа».

Її двоюрідна сестра вже вийшла заміж у 21, старшій сестрі — 20, і далі величезний тиск піде на саму Тулсі. Я запитала, чи хоче вона вийти заміж. Вона сказала: «Нееееееееее...» Слово розтягнулося довше, ніж захід сонця, який ми спостерігали. «Я хочу мандрувати! Як ти», — сказала вона. Я відповіла, що не завжди могла так мандрувати — я була заміжня. Вона подивилася на мене крізь тріснуті окуляри, ніби я сказала щось неможливе. «Ти? Заміжня? Я не можу це уявити». «Це правда». «Ти розірвала шлюб?» «Так». Вона сказала: «Це дуже гідно — що ти пішла зі шлюбу. Здається, ти зараз дуже щаслива. Але я... як я тут опинилася? Чому я народилася індійською дівчиною? Це жахливо! Чому я в цій родині? Чому я маю ходити на стільки весіль?» І Тулсі почала бігати колами по саду, кричачи (дуже голосно для ашраму): «Я хочу жити на Гаваях!!!»

Їсти, молитися, кохати.

Річард із Техасу теж колись був одружений. У нього двоє синів, які вже виросли й стали дорослими чоловіками, і обидва дуже близькі з батьком. Іноді Річард згадує свою колишню дружину в якихось історіях і завжди говорить про неї з теплом. Я трохи заздрю, коли це чую, уявляючи, як йому пощастило залишитися в добрих стосунках із колишньою дружиною навіть після розлучення. Це дивний побічний ефект мого жахливого розлучення: коли я чую про пари, які розходяться мирно, я починаю заздрити. Ба більше — я навіть почала думати, що це дуже романтично, коли шлюб закінчується цивілізовано. Ніби: «Ой... як мило... вони, мабуть, справді кохали одне одного...» Тож якось я запитала Річарда про це. Я сказала:

— Здається, ти з теплом згадуєш свою колишню дружину. Ви досі близькі?

— Ні, — сказав він буденно.

— Вона думає, що я змінив ім'я на "Motherfucker". Його спокій мене вразив. Мій власний колишній чоловік теж, здається, думає так само про мене, і це розбиває мені серце. Одне з найважчих у цьому розлученні — те, що мій колишній чоловік так і не пробачив мені, що я пішла. І не мало значення, скільки вибачень, пояснень, провини чи спроб компенсації я складала до його ніг — він усе одно не міг би сказати: «Я вражений твоєю щирістю й великодушністю, дякую за те, що ти так чесно пішла з мого життя». Ні.

Я залишалася непробаченою. І ця непробачена темна порожнеча жила в мені. Навіть у моменти радості й захоплення (особливо тоді) я не могла забути про це надовго. Він досі мене ненавидить. І мені здавалося, що це ніколи не зміниться і не відпустить. Я говорила про це одного разу з друзями в ашрамі — до нас приєднався новий учасник, сантехнік із Нової Зеландії, якого я зустріла, бо він почув, що я письменниця, і сам підійшов сказати, що теж пише. Він — поет, який нещодавно видав чудові мемуари в Новій Зеландії під назвою *A Plumber's Progress*, про свою духовну подорож. Сантехнік-поет із Нової Зеландії, Річард із Техасу, ірландський фермер, індійська дівчина-підліток Тулсі та Вівіан — літня жінка з тонким білим волоссям і неймовірно світлими очима (вона колись була черницею в Південній Африці) — це було моє коло близьких друзів тут, в ашрамі в Індії, абсолютно несподівані люди, яких я ніколи не думала зустріти. Одного разу за обідом ми говорили про шлюб, і поет-сантехнік сказав:

— Я бачу шлюб як операцію, де двох людей зшивають разом, а розлучення — це ампутація, яка може довго гоїтися. Чим довший шлюб або важча ампутація, тим складніше відновитися. Це пояснювало мої післярозлучні відчуття — ніби фантомна кінцівка, яка досі рухається і збиває все на своєму шляху. Річард із Техасу запитав, чи збираюся я дозволити колишньому чоловікові керувати тим, як я почуваюся все життя. Я відповіла, що не знаю — поки що він усе ще має великий вплив, і я все ще чекаю, що він мене пробачить і відпустить. Ірландський фермер сказав:

— Чекати на це — не дуже раціонально.

— Що я можу сказати? Я багато працюю з почуттям провини. Як інші жінки працюють із бежевим, — відповіла я. Колишня черниця сказала:

— Провина — це трюк его. Не ведись на нього.

— Мене найбільше бентежить у моєму розлученні те, що воно незавершене. Це відкрита рана, яка не гоїться, — сказала я.

— Якщо ти так вирішила це бачити — не буду тобі заважати, — відповів Річард.

— Колись це має закінчитись. Я просто не знаю як. Коли обід закінчився, сантехнік-поет із Нової Зеландії передав мені записку. Там було сказано зустрітись після вечері — він хотів щось показати. Після вечері я зустріла його біля медитаційних печер. Він сказав слідувати за ним — у нього був для мене подарунок. Він провів мене через ашрам, відчинив двері й повів на сходи в задній частині будівлі. Він знав це місце, бо ремонтував кондиціонери, частина з яких була там. На верхньому поверсі він відкрив двері кодовим замком і ми вийшли на дах, викладений керамічною плиткою, що блищала в сутінках, як дно басейну. Він провів мене до маленької вежі — мінарету — і показав вузькі сходи нагору. Він сказав:

— Я зараз піду. Ти підеш туди вгору. І залишишся там, поки все не закінчиться.

— Поки що не закінчиться? — запитала я. Він лише усміхнувся, дав мені ліхтарик «щоб безпечно спуститися, коли закінчиться», і складений аркуш паперу. Потім пішов. Я піднялася на вершину вежі. Я стояла у найвищій точці ашраму, дивлячись на всю долину, гори і поля. Сонце заходило. Вітер був теплий. Я розгорнула папір. Там було надруковано:

ІНСТРУКЦІЇ ДЛЯ СВОБОДИ:

Життєві метафори — це інструкції Бога.

Ти піднялася над дахами. Між тобою і безкінечністю нічого немає. Тепер відпусти.

День закінчується. Те, що було прекрасним, стає іншим прекрасним. Відпусти.

Твоє бажання розв'язання було молитвою. Твоя присутність тут — відповідь Бога. Відпусти і дивись, як з'являються зорі — зовні й усередині.

Усім серцем проси благодаті — і відпусти.

Усім серцем пробач йому, ПРОБАЧ СОБІ і відпусти його.

Нехай твоїм наміром буде свобода від марних страждань. І відпусти.

Дивись, як спадає денна спека і приходить ніч. Відпусти.

Коли карма стосунків завершена, залишається лише любов. Це безпечно. Відпусти.

Коли минуле нарешті пройшло, відпусти. Потім спустися вниз і почни решту свого життя з радістю.

Перші кілька хвилин я не могла перестати сміятися. Я бачила всю долину, дерева манго, вітер розвівав моє волосся. Я дивилась на захід сонця, потім лягла на спину і дивилась на зорі. Я співала маленьку молитву санскритом, повторюючи її з кожною новою зорею, але зірки з'являлись так швидко, що я не встигала. Незабаром усе небо стало блискучим шоу зірок. Між мною і Богом не було нічого. Я сказала:

— Господи, покажи мені все, що я маю зрозуміти про прощення і відпускання. Я хотіла поговорити зі своїм колишнім чоловіком, але це було неможливо. Я прагнула розв'язання, але місяці терапії лише загнали нас у ще глибшу розділеність. І я зрозуміла: не можна йти до божественного, тримаючись за образу. Як дим шкодить легеням, так образа шкодить душі. І тоді я зробила дивну річ. Я запросила свого колишнього чоловіка прийти до мене на цей дах в Індії. І він прийшов. Його присутність стала реальною. Я сказала:

— Привіт, любий. І раптом зрозуміла, що це вже не про тіла, не про людей, не про шлюб і не про розлучення. Це були дві “сині душі”, які все розуміють і завжди розуміли одне одного. Вони рухались, кружляли, з'єднувались і знову розходились у повній ясності. Вони вже пробачили одне одного від самого початку. І я зрозуміла: “Твоя частина цієї історії закінчилась. Відпусти. Ми розберемось самі.” Коли я відкрила очі, я знала — це закінчилось. Не лише шлюб і розлучення, а вся важкість, яка залишалась усередині. Я відчула свободу. Я зрозуміла: я можу думати про нього знову і знову, але тепер ці думки мають місце, куди повернутись — той дах, де все вже було відпущено.

Це і є призначення ритуалів: створити місце, де наші складні почуття можуть жити, не руйнуючи нас. І якщо традиція не дає тобі такого ритуалу — ти можеш створити його сам. І тоді я встала і зробила стійку на руках на даху ашраму, святкуючи свободу. Я відчула камінь під долонями, вітер на стопах і своє тіло, яке може це робити. Бо це і є привілей бути людиною — мати тіло. І саме через нас, через наші руки, Бог може відчувати світ.

Їсти, молитися, кохати.

Сьогодні Річард із Техасу поїхав. Полетів назад до Остіна. Я поїхала з ним до аеропорту, і нам обом було сумно. Ми довго стояли на тротуарі, перш ніж він зайшов усередину.

— І що я робитиму без Ліз Гілберт, яку можна було постійно підколювати? — зітхнув він. Потім додав:

— У тебе був хороший досвід в ашрамі, правда ж? Ти виглядаєш зовсім інакше, ніж кілька місяців тому. Наче викинула частину того смутку, який так довго тягнула за собою.

— Я справді дуже щаслива останнім часом, Річарде.

— Ну, тільки пам'ятай: усі твої страждання чекатимуть на тебе біля дверей, коли ти звідси вийдеш, якщо захочеш знову їх підібрати.

— Я не підбиратиму їх знову.

— Розумна дівчинка.

— Ти дуже мені допоміг, — сказала я.

— Я думаю про тебе як про ангела з волохатими руками й жахливими нігтями на ногах.

— Так, мої нігті так і не оговталися після В'єтнаму, бідолашні. — Могло бути й гірше.

— Для багатьох хлопців було гірше. Принаймні я зберіг свої ноги. Ні, мені дісталось доволі комфортне втілення в цьому житті, дитино. І тобі теж — ніколи цього не забувай. У наступному житті ти можеш повернутися однією з тих бідних індійських жінок, які розбивають каміння обабіч дороги, і тоді зрозумієш, що життя не завжди таке вже й веселе. Тож цілуй те, що маєш зараз, гаразд? Продовжуй плекати вдячність. Так довше проживеш. І, Продукти?

— Що? — Зроби мені послугу. Рухайся далі у своєму житті, добре?

— Рухаюся. — Я маю на увазі — колись знайди когось нового, кого зможеш покохати. Дай собі час зцілитися, але не забудь зрештою знову відкрити комусь своє серце. Не перетворюй своє життя на пам'ятник Девіду чи своєму колишньому чоловікові.

— Не перетворю, — відповіла я. І раптом я зрозуміла, що це правда. Не перетворю. Я відчула, як увесь цей старий біль через втрачене кохання та минулі помилки поступово слабшає просто в мене на очах, нарешті розчиняючись під впливом знаменитих цілющих сил часу, терпіння та Божої благодаті. І тут Річард знову заговорив, миттєво повернувши мене з цих піднесених думок до більш приземлених реалій світу:

— Зрештою, люба, пам'ятай, як кажуть: іноді найкращий спосіб забути одну людину — це опинитися під іншою. Я розсміялася.

— Гаразд, Річарде, досить. Тепер можеш повертатися до Техасу.

— Та вже варто, — сказав він, оглядаючи сумну парковку індійського аеропорту.

— Бо красивішим я від того, що стою тут, точно не стаю.
Їсти, молитися, кохати.

Повертаючись до Ашраму після проводів Річарда в аеропорту, я вирішила, що надто багато розмовляю. Якщо вже бути чесною, я надто багато розмовляла все своє життя, але під час перебування в Ашрамі це стало особливо помітно. Попереду в мене залишалося ще два місяці, і я не хотіла змарнувати найбільшу духовну можливість свого життя, перетворивши її на нескінченне спілкування та балачки. Дивовижно усвідомлювати, що навіть тут, навіть у священному місці духовного усамітнення на іншому кінці світу, я примудрилася створити навколо себе атмосферу коктейльної вечірки. І справа не лише в тому, що я постійно розмовляла з Річардом, хоча саме з ним ми базікали найбільше. Я весь час із кимось говорила. Я навіть ловила себе на тому, що — в Ашрамі, уявіть собі! — призначала зустрічі знайомим і казала щось на кшталт:

— Вибач, сьогодні не можу пообідати з тобою, бо пообіцяла Сакші поїсти разом із нею... Може, домовимося на наступний вівторок? Так було все моє життя. Така я є. Але останнім часом я почала думати, що це може бути духовною перешкодою. Мовчання й самотність визнаються духовними практиками майже в усіх традиціях, і на це є вагомі причини. Навчитися дисциплінувати свою мову означає не дозволяти енергії витікати через рот, виснажуючи тебе і наповнюючи світ словами, словами, словами замість спокою, миру та блаженства. Сваміджі, учитель моєї Гуру, був надзвичайно суворим щодо мовчання в Ашрамі й наполегливо підтримував його як духовну практику. Він називав мовчання єдиною справжньою релігією. І смішно, наскільки багато я говорила саме тут — у тому єдиному місці на землі, де мовчання може й повинно панувати. Тому я вирішила: більше не буду соціальним метеликом Ашраму. Жодного більше метушіння, пліток і жартів. Жодного прагнення бути в центрі уваги чи домінувати в розмовах. Жодних словесних танців заради дрібних крихт схвалення.

Час змінюватися. Тепер, коли Річард поїхав, решту часу я проведу в цілковитій тиші. Це буде складно, але можливо, тому що мовчання в Ашрамі поважають усі. Спільнота підтримає таке рішення, сприймаючи його як дисциплінований акт відданості. У книжковій крамниці навіть продаються маленькі значки з написом: «Я дотримуюся мовчання». Я куплю чотири такі значки. Дорогою назад до Ашраму я дозволила собі зануритися у фантазії про те, наскільки мовчазною стану. Я буду настільки мовчазною, що це зробить мене знаменитою. Я уявляла, як мене називатимуть Тією Тихою Дівчиною. Я просто житиму за розкладом Ашраму, їстиму на самоті, медитуватиму годинами щодня і мовчки митиму мармурові підлоги храму. Єдиною моєю взаємодією з людьми буде лагідна просвітлена усмішка з мого самодостатнього світу спокою та благочестя. Люди говоритимуть про мене. Вони запитуватимуть:

— Хто ця Тиха Дівчина в кінці храму, яка постійно мислить підлогу навколішки? Вона ніколи не розмовляє. Така загадкова. Така містична. Я навіть

не можу уявити, який у неї голос. Її ніколи не чути, коли вона проходить садовою стежкою. Вона рухається безшумно, як вітер. Напевно, вона перебуває в безперервному медитативному єднанні з Богом. Це найтихіша дівчина, яку я коли-небудь бачив.

Їсти, молитися, кохати.

Наступного ранку я стояла навколішки в храмі й знову мила мармурову підлогу, випромінюючи, як мені здавалося, святе сяйво мовчання, коли мене почав шукати індійський підліток. Він передав повідомлення: Мені необхідно негайно з'явитися до Офісу Севи. Сева — це санскритський термін, який означає духовну практику безкорисливого служіння. Саме цей офіс розподіляє всі робочі обов'язки в Ашрамі. Я попрямувала туди, дуже заінтригована причиною виклику. Привітна жінка за столом запитала:

— Ви Елізабет Гілберт? Я усміхнулася їй із найщирішим благочестям і мовчки кивнула. Тоді вона повідомила, що моє службове призначення змінили. Через особливе прохання керівництва я більше не входжу до команди, яка мис підлоги. Для мене підготували нову посаду в Ашрамі. І назва цієї посади була — якщо ви готові це почути — «Господиня ключів».

Їсти, молитися, кохати.

Це був настільки очевидний жарт Сваміджі. Ти хотіла стати Тією Тихою Дівчиною в кінці храму? Ну що ж... Подивимось. Саме так усе й відбувається в Ашрамі. Ти приймаєш якесь величне рішення про те, ким маєш бути або що повинна робити, а потім життя негайно створює обставини, які показують, наскільки мало ти насправді себе розумієш. Не знаю, скільки разів Сваміджі повторював це за життя і скільки разів моя Гуру повторила це після його смерті, але здається, я досі не до кінця засвоїла головну істину їхнього вчення: «Бог перебуває всередині тебе як ти сама». Саме як ти. Якщо в цій йозі існує одна священна істина, то вона міститься в цих словах.

Бог живе в тобі як ти сама, саме такою, якою ти є. Богові не цікаво дивитися, як ти розігруєш якусь роль лише тому, що придумала собі образ духовної людини. Ми всі чомусь вважаємо, що для святості необхідно кардинально змінити свій характер або відмовитися від власної індивідуальності. На Сході це називають «неправильним мисленням». Сваміджі часто говорив, що зреченці щодня знаходять щось нове, від чого можна відмовитися, але здобувають у результаті не мир, а депресію. Він постійно навчав, що суворість і зречення самі по собі не є метою. Щоб пізнати Бога, потрібно зректися лише одного — відчуття своєї відокремленості від Нього. У всьому іншому залишайся такою, якою була створена, і живи відповідно до свого природного характеру. А який мій природний характер? Мені подобається навчатися в цьому Ашрамі, але моя мрія знайти божественність, ковзаючи його доріжками мовчазною ефірною постаттю з лагідною усмішкою... Хто взагалі ця людина? Напевно, персонаж із якогось телесеріалу. Правда полягає в тому, що я ніколи не стану такою. Я завжди захоплювалася тихими, тендітними, майже примарними людьми.

Завжди хотіла бути тихою дівчиною. Мабуть, саме тому, що такою не була. Так само, як мені здається красивим густе темне волосся — саме тому, що в мене його немає. Але рано чи пізно доводиться примиритися з тим, що тобі дано. Якби Бог хотів, щоб я була сором'язливою дівчиною з густим темним волоссям, Він створив би мене саме такою. Але Він цього не зробив. Тому, мабуть, розумніше прийняти себе такою, якою мене створили, і повністю втілити цю версію себе. Як сказав давньогрецький піфагорієць Секст: «Мудра людина завжди залишається схожою на саму себе». Це не означає, що я не можу бути відданою Богові. Не означає, що не можу бути глибоко зворушеною Його любов'ю. Не означає, що не можу служити людям. Не означає, що не повинна вдосконалювати себе, розвивати чесноти та щодня боротися зі своїми вадами. Наприклад, я ніколи не стану мовчазною квіточкою біля стіни, але це не означає, що не можу переглянути свої звички у спілкуванні. Так, я люблю говорити. Але, можливо, мені не потрібно так часто лаятися.

Можливо, не варто завжди полювати за дешевим сміхом. Можливо, не потрібно без кінця говорити про себе. Або ось ще радикальніша думка: Може,

мені варто перестати перебивати людей. Тому що, як би я не намагалася виправдати цю звичку, вона означає лише одне: «Я вважаю, що те, що кажу я, важливіше за те, що кажеш ти». А це, у свою чергу, означає: «Я вважаю себе важливішою за тебе». І цьому треба покласти край. Усі ці зміни були б корисними. Але навіть якщо я покращу свої звички, мене навряд чи колись назвуть Тією Тихою Дівчиною.

Якою б привабливою не була ця картинка. Бо якщо вже бути чесною щодо того, з ким ми маємо справу... Коли працівниця Офісу Севи повідомила мені про нову посаду Господині ключів, вона додала: — Знаєте, у нас є для цієї роботи особливе прізвисько. Ми називаємо її «Маленька Сюзі Крем-Сир», тому що людина на цій посаді повинна бути товариською, усміхненою та життєрадісною весь час. І що я могла відповісти? Я просто простягнула руку для привітання, попрощалася зі своїми старими ілюзіями й сказала:

— Пані, це робота саме для мене.

Їсти, молитися, кохати.

Якщо бути точною, я мала приймати учасників серії ретритів, що проводилися в Ашрамі цієї весни. Під час кожного ретриту сюди приїжджало близько сотні людей з усього світу на термін від тижня до десяти днів, щоб поглибити свою практику медитації. Моєю роллю було піклуватися про них протягом усього перебування. Більшу частину часу учасники мали зберігати мовчання. Для багатьох із них це був перший досвід такої практики, і він міг виявитися дуже непростим. Проте я була єдиною людиною в Ашрамі, з якою їм дозволялося розмовляти, якщо виникали якісь проблеми. Саме так — моя робота офіційно вимагала бути магнітом для розмов. Я мала вислуховувати труднощі учасників і допомагати знаходити рішення. Можливо, комусь потрібно було змінити сусіда по кімнаті через гучне хропіння. Комусь — звернутися до лікаря через проблеми зі шлунком після знайомства з індійською кухнею. Я намагалася допомогти кожному. Мені потрібно було знати всіх на ім'я, пам'ятати, звідки вони приїхали. Я ходила з планшетом для записів, робила нотатки, перевіряла виконання прохань. Я була своєрідним круїзним директором у йогічному стилі. І так, ця посада навіть передбачала пейджер. Коли почалися ретрити, дуже швидко стало очевидно, наскільки ця робота мені підходить. Я сиділа за столом реєстрації зі значком «Привіт, мене звати...», а люди прибували з тридцяти різних країн. Дехто вже бував тут раніше, але багато хто вперше опинився в Індії.

О десятій ранку температура вже перевищувала сорок градусів, а більшість із них летіла всю ніч економ-класом. Деякі виглядали так, ніби щойно прокинулися в багажнику автомобіля. Вони взагалі не розуміли, що тут роблять. Те прагнення до духовного пошуку, яке колись змусило їх подати заявку на цей ретрит, давно загубилося десь між пересадками та втраченим багажем у Куала-Лумпурі. Вони хотіли пити, але не знали, чи безпечна тут вода. Були голодні, але не знали, коли обід і де знаходиться їдальня. Одяглися зовсім невідповідно — синтетика, важкі черевики посеред тропічної спеки. І не мали уявлення, чи знайдеться тут хоч хтось, хто говорить російською. А я могла сказати російською хоча б кілька слів. Я могла їм допомогти. І була чудово підготовлена до цього. Усі ті антени чутливості, які вирости в мені за життя й навчили розпізнавати людські почуття. Уся інтуїція, яку я розвинула, будучи надзвичайно чутливою молодшою дитиною в сім'ї. Усі навички слухати, здобуті за роки роботи співчутливим барменом і допитливим журналістом. Усе мистецтво турботи, якого я навчилася за роки, проведені в ролі дружини або подруги. Усе це накопичувалося саме для того, щоб тепер допомагати цим людям адаптуватися до непростого випробування, яке вони обрали для себе.

Я бачила, як вони прибувають із Мексики, Філіппін, Африки, Данії, Детройта, і мені згадувалася сцена з фільму «Близькі контакти третього ступеня», де герой Річарда Дрейфуса та інші шукачі незрозуміло чому опиняються посеред Вайомінгу, притягнуті появою космічного корабля. Я дивувалася їхній

хоробрості. Ці люди залишили свої сім'ї та звичне життя, щоб провести кілька тижнів у мовчанні серед абсолютно незнайомих людей десь в Індії. Не кожен на таке наважиться. Я полюбила їх усіх — одразу й безумовно. Навіть тих, хто був нестерпним. Я бачила крізь їхні неврози й розуміла: вони просто налякані тим, що можуть зустріти всередині себе під час семи днів мовчання й медитації. Я любила індійця, який прийшов до мене обурений тим, що в його кімнаті стоїть чотиридюймова статуетка бога Ганеші з відламанною ногою. Він був переконаний, що це жахливий знак, і вимагав прибрати статуетку, бажано за участю брахмана та з проведенням належного очищувального ритуалу. Я вислухала його, заспокоїла, а потім попросила мою подругу Тулсі непомітно забрати статуетку, поки чоловік був на обіді.

Наступного дня я передала йому записку, сподіваючись, що тепер він почувається краще, коли статуетки більше немає, і нагадала, що завжди готова допомогти. У відповідь він подарував мені величезну усмішку полегшення. Він просто боявся. Француженка, яка майже впала в паніку через свою алергію на пшеницю, теж боялася. Аргентинець, який вимагав спеціальної зустрічі з усіма викладачами хатха-йоги, щоб вони пояснили йому, як правильно сидіти під час медитації й не відчувати болю в щиколотці, теж боявся. Вони всі боялися. Вони збиралися зануритися в мовчання — глибоко у власний розум і душу. Навіть для досвідченого медитатора не існує більш невідомої території. Там може статися будь-що. Їхньою наставницею була чудова жінка — черниця років п'ятдесяти, кожен жест і кожне слово якої випромінювали співчуття. Але люди все одно боялися. Тому що, якою б люблячою вона не була, вона не могла піти разом із ними туди, куди вони прямували. Ніхто не міг.

Саме на початку одного з ретритів я отримала листа від свого друга з Америки — документаліста, який знімав фільми про дику природу для National Geographic. Він писав, що щойно побував на урочистій вечері в нью-йоркському готелі «Вальдорф-Асторія», присвяченій членам Клубу дослідників. Він розповідав, як неймовірно було опинитися серед людей, які безліч разів ризикували життям заради дослідження найвіддаленіших і найнебезпечніших куточків світу — гір, каньйонів, річок, океанських глибин, льодовиків і вулканів. Багатьом із них не вистачало пальців, носів чи навіть частин стоп — усе це вони втратили через акул, обмороження та інші небезпеки. Наприкінці листа він написав: — Ти ніколи не бачила стільки хоробрих людей, зібраних в одному місці одночасно. Я усміхнулася і подумала:

— Ох, Майк... Ти ще нічого не бачив.

Їсти, молитися, кохати.

Тема цього ретриту і його мета — стан турії, невловимого четвертого рівня людської свідомості. Згідно з вченням йогів, у звичайному житті більшість із нас постійно перебуває між трьома станами свідомості: неспанням, сновидінням і глибоким сном без сновидінь. Але існує й четвертий стан. Це свідок усіх інших станів, цілісне усвідомлення, яке поєднує їх між собою. Це чиста свідомість — розумне усвідомлення, яке, наприклад, може вранці розповісти вам ваші сни. Ви спали, вас ніби не було, але хтось спостерігав за вашими снами. Хто був тим свідком? І хто завжди стоїть осторонь діяльності розуму, спостерігаючи за його думками? Йоги кажуть: це просто Бог. І якщо ви здатні перейти в цей стан свідомості-свідка, тоді можете перебувати з Богом постійно. Таке безперервне усвідомлення та переживання Божої присутності всередині себе можливе лише на четвертому рівні свідомості, який називається турія. Ось як можна зрозуміти, що ви досягли стану турії: ви перебуваєте в стані постійного блаженства. Людина, яка живе з цього стану, не залежить від мінливих настроїв розуму, не боїться часу й не руйнується через втрати. «Чистий, ясний, порожній, спокійний, бездиханний, безкорисливий, безмежний, нетлінний, незмінний, вічний, ненароджений, незалежний — він перебуває у власній величі», — так говорять

Упанішади, давні йогічні писання, про тих, хто досяг турії. Великі святі, великі гуру, великі пророки історії — усі вони жили в стані турії постійно. Що ж до нас, то більшість із нас теж була там — хоча б на короткі миті. Майже кожен хоча б раз у житті переживав незрозуміле й раптове відчуття повного блаженства, яке не мало жодного зв'язку з тим, що відбувалося навколо. Ще мить тому ти був звичайною людиною, яка тягне свою буденну ношу, а потім раптом — що це? — нічого не змінилося, але тебе переповнює благодать, захоплення і щастя. Усе — без жодної причини — стає досконалим. Звісно, для більшості з нас цей стан минає так само швидко, як і приходить. Наче вам лише на мить показують вашу внутрішню досконалість, а потім ви знову падаєте назад у «реальність», повертаючись до старих тривог і бажань. Упродовж століть люди намагалися втримати цей стан блаженства за допомогою зовнішніх засобів — наркотиків, сексу, влади, адреналіну або накопичення красивих речей. Але це не працює.

Ми шукаємо щастя всюди, хоча схожі на жебрака з притчі Толстого, який усе життя сидів на горщику із золотом і просив милостиню в перехожих, не знаючи, що його скарб весь цей час був просто під ним. Ваш скарб — ваша досконалість — уже знаходиться всередині вас. Але щоб заволодіти ним, потрібно залишити шумний гамір розуму, відмовитися від бажань его і увійти в тишу серця. Кундаліні-шакті — найвища божественна енергія — приведе вас туди. Саме за цим сюди всі й приїхали. Коли я спочатку написала це речення, я мала на увазі: «Саме заради цього сто учасників ретриту з усього світу приїхали до цього ашраму в Індії». Але насправді йогічні святі та філософи погодилися б із ширшим значенням цих слів: Саме за цим сюди всі й прийшли. На думку

містиків, пошук божественного блаженства і є справжньою метою людського життя. Саме тому ми обрали народитися. Саме тому всі страждання й біль земного життя варті того — заради шансу пережити цю безмежну любов. І якщо ти знайшов цю божественність у собі — чи зможеш її втримати? Бо якщо так... ..то це і є блаженство. Я проводжу весь ретрит у задній частині храму, спостерігаючи за учасниками, поки вони медитують у напівтемряві та цілковитій тиші.

Моє завдання — дбати про їхній комфорт і уважно стежити, чи ніхто не потребує допомоги. Усі вони дали обітницю мовчання на весь час ретриту, і щодня я відчуваю, як вони занурюються в цю тишу дедалі глибше, доки весь ашрам не просочується нею. З поваги до учасників ми всі тепер пересуваємося навшпиньках і навіть їмо мовчки. Будь-які розмови зникли. Навіть я мовчу. Навколо панує така тиша, яку зазвичай можна відчувати лише о третій ночі, коли ти зовсім один. Але тепер ця тиша триває і вдень, охоплюючи весь ашрам. Я не знаю, що саме думають або відчувають ці сто людей під час медитації, але знаю, чого вони прагнуть. І тому майже безперервно молюся за них, укладаючи з Богом дивні угоди: «Будь ласка, віддай цим чудовим людям усі благословення, які Ти, можливо, приготував для мене». Я не збиралася медитувати разом із ними. Моє завдання — стежити за ними, а не займатися власною духовною подорожжю. Але щодня мене підхоплює хвиля їхнього спільного наміру так само, як певні птахи ширяють на потоках теплого повітря, що піднімаються від землі, здіймаючись набагато вище, ніж могли б злетіти власними силами. Тому, мабуть, не дивно, що саме тоді це й сталося. Одного четвергового дня в задній частині храму, просто посеред виконання моїх обов'язків Ключової Господині, у бейджику з ім'ям і всім іншим, мене раптом перенесло крізь браму Всесвіту — прямо в центр Божої долоні.

Їсти, молитися, кохати.

Як читачка і шукачка, я завжди відчувала розчарування в тому місці чужих духовних мемуарів, де душа ніби виходить за межі часу і простору та зливається з безкінечністю. Від Будди до святої Терези, від суфійських містиків до моєї власної Гуру — безліч великих душ намагалися описати словами, що означає стати єдиним із Божественним. Але мене їхні описи ніколи не задовольняли. Часто вони використовують слово «невимовне». Але навіть найкрасномовніші свідки духовного досвіду — такі як Румі чи Хафіз — залишали мене осторонь цього переживання. Я не хотіла лише читати про нього. Я хотіла сама його відчувати. Тепер я відчула. І хоча те, що сталося того четвергового дня в Індії, справді важко описати словами, я все ж спробую. Мене ніби втягнуло в самий центр Абсолюту. В одну мить я зрозуміла устрій Всесвіту. Я залишила тіло, кімнату, планету, вийшла за межі часу й увійшла в Порожнечу. Я була всередині цієї Порожнечі, але водночас сама була нею і дивилася на неї збоку.

Порожнеча була місцем безмежного миру та мудрості. Вона була свідомою, розумною. Вона була Богом. А це означало, що я була всередині Бога. Не в буквальному фізичному сенсі. Не так, ніби Ліз Гілберт опинилася всередині якоїсь частини Божого тіла. Я просто була частиною Бога. І водночас сама була Богом. Я була крихітною часткою Всесвіту і водночас дорівнювала йому за масштабом. Це не було галюцинацією. Навпаки — це було найприродніше переживання з усіх можливих. Так, це було Небо. Так, це була найглибша любов, яку я коли-небудь відчувала. Але це не була ейфорія. Не захват. У мені вже майже не залишилося его, яке могло б породити захват. Це було просто очевидно. Наче ти довго дивишся на оптичну ілюзію, а потім раптом бачиш справжню картину. І після цього вже ніколи не можеш її не бачити. «Отже, ось який Ти, Боже», — подумала я. — «Приємно познайомитися». Там не було ні світла, ні темряви. Ні великого, ні малого. Це навіть не було місцем у звичному розумінні. Я більше не була «я». Мої думки залишалися, але стали тихими й скромними спостерігачами. Я відчувала повне співчуття і єдність з усім сущим. І навіть дивувалася, як люди взагалі можуть відчувати щось інше. Мене також зворушували всі мої колишні уявлення про себе. Жінка. Американка. Письменниця. Балакуча людина. Усе це раптом здалося таким милим і смішно застарілим. Навіщо вміщувати себе в таку маленьку коробку особистості, якщо можна пережити власну безмежність? Я подумала:

— Чому я все життя шукала щастя, якщо блаженство весь цей час було тут? Не знаю, скільки часу я перебувала в цьому стані єдності. Але в якийсь момент з'явилася думка:

— Я хочу зберегти це назавжди! І саме тоді я почала падати назад. Лише два слова: Я хочу. І я стала повертатися на землю. Потім прийшла ще одна думка: Я не хочу йти звідси! І я впала ще нижче. Я хочу. Я не хочу. Я хочу. Я не хочу. І з кожною такою думкою я провалювалася все далі крізь шари ілюзії,

повертаючись до своїх меж, до своєї смертної особистості. Я бачила, як повертається моє еґо. Спочатку нечітко. Потім дедалі ясніше. І ось знову з'явилася звичайна стара Ліз. Я відчула легкий смуток через втрату цього божественного переживання. Але водночас усередині мене був інший свідок — мудріший і старший. Він лише посміхнувся і сказав: Якщо ти думаєш, що це блаженство можна забрати від тебе, значить, ти ще не зрозуміла його по-справжньому. Тобі ще потрібно практикуватися. І тоді Бог відпустив мене, дозволивши вислизнути крізь

Його пальці, залишивши лише одне мовчазне послання: «Ти можеш повернутися сюди тоді, коли повністю зрозумієш, що ніколи звідси не йшла».

Їсти, молитися, кохати.

Через два дні ретрит завершився. Учасники вийшли з мовчання. Багато хто підходив до мене обійнятися і подякувати за допомогу.

— Ні, це я повинна дякувати вам, — відповідала я. Але слова здавалися недостатніми для тієї вдячності, яку я відчувала. Через тиждень приїхала нова група зі ста людей, і все почалося знову: навчання, медитації, мовчання, внутрішні пошуки. Я допомагала їм. І ще кілька разів переживала стан турії. Мені навіть було смішно, коли деякі учасники після завершення ретриту говорили, що під час медитацій бачили мене як «тиху, ковзку, ефірну присутність». Отже, це був останній жарт ашраму?

Лише після того, як я змирилася зі своєю балакучою і товариською природою та прийняла роль Ключової Господині, я нарешті стала тією Самою Тихою Дівчиною в Глибині Храму. Останні тижні в ашрамі були сповнені легкої смуткуватості, як останні дні літнього табору. Люди поступово роз'їжджалися. Нових гостей уже не прибувало. Наставала найспекотніша пора року в Індії. Мене перевели працювати до реєстраційного офісу, де я офіційно оформлювала від'їзд своїх друзів. Я багато часу проводила на самоті.

Щодня по чотири-п'ять годин сиділа в медитаційних печерах. Тепер я могла годинами перебувати сама із собою і почуватися абсолютно спокійно. Іноді медитації були бурхливими й фізично відчутними проявами шакті. Іноді — тихим задоволенням. Мої думки все ще виникали, але більше мене не турбували. Вони стали схожими на старих сусідів — трохи настирливих, але загалом симпатичних. Усі ми мирно співіснували. Однієї ночі я не могла заснути. Не через тривогу. Через захоплення. Я вийшла до саду. Повний місяць висів над долиною. Повітря пахло жасмином і нічними квітами. Було тепло. І раптом мене пронизала проста думка: «Я в Індії!» Я в сандалях. Я в Індії. Я побігла через освітлений місяцем луг.

Моє тіло почувалося живим, здоровим і сильним після багатьох місяців йоги, вегетаріанської їжі та раннього сну. Трава шурхотіла під ногами. Навколо панувала повна тиша. Я була переповнена радістю. Добігши до евкаліптових дерев у центрі парку, я обійняла одне з них. Стовбур усе ще зберігав денне тепло. І я поцілувала його. По-справжньому. Від усього серця. Це була чиста любов. Божественна любов. Я подивилася на темну долину навколо й не побачила нічого, що не було б Богом. Я почувалася неймовірно, приголомшливо щасливою. І тоді подумала: «Що б це не було за почуття — саме про нього я весь цей час молилася. І саме йому я весь цей час молилася».

Їсти, молитися, кохати.

До речі, я знайшла своє слово. Знайшла його, звісно ж, у бібліотеці — я ж книжковий хробак. Відтоді як того дня в Римі мій італійський друг Джуліо сказав мені, що слово Рима — «СЕКС», і запитав, яке слово моє, я весь час про це думала. Тоді я не знала відповіді, але чомусь була впевнена, що колись це слово саме мене знайде і я відразу його впізнаю. Так і сталося під час мого останнього тижня в Ашрамі. Я читала старовинний текст про йогу й натрапила на опис давніх духовних шукачів.

У тексті було санскритське слово: АНТЕВАСІН. Воно означає: «той, хто живе на межі». У давнину це було буквально визначення. Так називали людину, яка залишала гамірний центр мирського життя й оселялася на краю лісу, де жили духовні вчителі. Антевасін уже не належав до звичайних селян — він більше не був домогосподарем із традиційним способом життя. Але водночас він ще не став просвітленим мудрецем, одним із тих святих, які мешкали в глибині незвіданого лісу й досягли повної духовної реалізації. Антевасін був людиною між двома світами. Мешканцем прикордоння.

Він жив так, що міг бачити обидва світи, але його погляд був спрямований у невідоме. І він був учнем. Коли я прочитала цей опис, то від захвату мало не вигукнула вголос. — Та це ж моє слово! Звісно, у сучасному світі той незвіданий ліс уже треба розуміти образно. Так само образною є й межа. Але жити на цій межі все ще можливо. Можна жити на тій мерехтливій лінії між старим способом мислення і новим розумінням світу, постійно перебуваючи в стані навчання. У переносному сенсі ця межа весь час рухається. Щойно ти просуваєшся вперед у своєму навчанні та пізнанні, таємничий ліс невідомого знову опиняється на кілька кроків попереду.

Тому доводиться подорожувати легко, щоб продовжувати йти за ним. Потрібно залишатися рухливою. Готовою до змін. Гнучкою. Навіть слизькою. І це було кумедно, тому що буквально напередодні мій друг — поет і сантехнік із Нової Зеландії — покидав Ашрам і на прощання подарував мені невеличкий вірш про мою подорож. Я згадала такі рядки:

*Елізабет, між тим і цим,
Між італійських фраз і балійських мрій.
Елізабет, між цим і тим,
Іноді слизька, мов риба...*

Останні кілька років я так багато часу витратила на роздуми про те, ким я повинна бути. Дружиною? Матір'ю? Коханою? Тією, що живе в безшлюбності? Італійкою? Ненажерою? Мандрівницею? Мисткинею? Йогинею? Але я не є жодною з цих речей повністю. І я також не «божевільна тітка Ліз». Я просто слизька антевасінка — людина між двома світами. Учениця, яка живе на постійно мінливому кордоні біля чудового й водночас страшного лісу нового.

Їсти, молитися, кохати.

Я вважаю, що в основі всіх релігій світу лежить спільне прагнення — знайти метафору, здатну перенести людину за межі звичного досвіду. Коли ти прагнеш єднання з Богом, ти насправді намагаєшся перейти від тимчасового до вічного, від мирського до священного (або, якщо продовжити образ антевасіна, — від села до лісу). І для цього потрібна якась велична ідея, яка зможе тебе туди перенести. Ця метафора має бути великою. Дуже великою. Магічною. Потужною. Адже їй належить подолати величезну відстань. Вона має бути найбільшим човном, який тільки можна уявити.

Релігійні ритуали часто народжуються з містичного досвіду. Хтось сміливий вирушає на пошуки нового шляху до божественного, переживає одкровення і повертається пророком. Він або вона приносить людям розповіді про небеса та карту дороги до них. Інші починають повторювати слова, молитви, вчинки та практики цього пророка, сподіваючись теж перейти на інший берег. Іноді це працює. Іноді знайдена колись комбінація слів та духовних практик справді переносить покоління людей до священного досвіду. А іноді — ні. Бо навіть найоригінальніші духовні відкриття рано чи пізно можуть закам'яніти в догму або перестати діяти для всіх однаково. Індійці тут розповідають повчальну притчу про великого святого, якого в Ашрамі завжди оточували віддані учні. Щодня вони годинами медитували на Бога. Єдина проблема полягала в тому, що святий мав молодого кота — надзвичайно надокучливу істоту. Кіт постійно ходив храмом, нявкав, муркотів і заважав усім під час медитації. Тому святий, керуючись здоровим глуздом, наказав прив'язувати кота до стовпа надворі на кілька годин — лише під час медитації. Так з'явилася звичка: спочатку прив'язати кота, а потім медитувати на Бога.

Минали роки. І звичка поступово перетворилася на священний ритуал. Ніхто вже не міг медитувати, якщо перед тим не прив'язати кота до стовпа. А потім одного дня кіт помер. Учні впали у відчай. Це була справжня релігійна криза. Як тепер медитувати без кота? Як тепер досягти Бога? У їхніх очах саме кіт став засобом спасіння. Будьте обережні, застерігає ця притча, і не перетворюйте ритуал на самоціль. Особливо в такому розділеному світі, де різні релігійні угруповання сперечаються за право володіти словом «Бог» і визначати правильні шляхи до Нього.

Варто пам'ятати: не прив'язування кота до стовпа приводить людину до духовного досвіду. До нього приводить лише щире прагнення людини пережити божественну любов і співчуття. Для духовності гнучкість так само важлива, як і дисципліна. Отже, твоє завдання — якщо ти вирішиш його прийняти — полягає в тому, щоб продовжувати шукати метафори, ритуали та вчителів, які допомагають тобі наближатися до божественного. Йогічні писання стверджують, що Бог відповідає на щирі молитви та духовні зусилля людей незалежно від того, яким шляхом вони Його шукають. Головне — щоб молитва була щирою. Як

сказано в Упанішадах: «Люди йдуть різними шляхами — прямими чи звивистими — відповідно до свого характеру і того, що вважають найкращим або найдоречнішим. Але всі вони приходять до Тебе, так само як ріки впадають в океан». Інша мета релігії — спробувати пояснити хаос світу. Чому страждають невинні? Чому злі люди іноді отримують винагороду? Як зрозуміти все це? Західна традиція відповідає:

— Після смерті все стане на свої місця. Є рай і пекло. Справедливість буде відновлена. Східна традиція дивиться на це інакше. Упанішади майже байдуже знизують плечима щодо спроб пояснити хаос світу. Вони навіть не впевнені, що світ справді хаотичний. Можливо, він лише здається таким через обмеженість нашого бачення. У цих текстах немає обіцянок помсти чи винагороди. Вони лише говорять:

— Кожна дія має наслідки. Тому обирай свої вчинки мудро. Але наслідки можуть проявитися не скоро. Йога завжди дивиться на життя в довгій перспективі. Більше того, Упанішади припускають, що навіть хаос може виконувати божественну функцію, яку ми поки не здатні зрозуміти. У них сказано: «Боги люблять приховане і не люблять очевидного». Тому найкраще, що ми можемо зробити у відповідь на незрозумілий і небезпечний світ, — підтримувати внутрішню рівновагу незалежно від того, яке безумство відбувається навколо. Мій ірландський друг Шон, молочний фермер і практик йоги, пояснив це мені так:

— Уяви, що Всесвіт — це величезний двигун, який постійно обертається. Тобі потрібно триматися ближче до його центру, до осі колеса, а не до країв, де все шалено крутиться і рветься на шматки. Центр спокою — це твоє серце. Саме там живе Бог усередині тебе. Тому не шукай відповідей у світі. Просто постійно повертайся до цього центру — і знайдеш мир. У духовному сенсі жодна інша ідея ніколи не здавалася мені настільки правильною. Вона працює для мене. І якщо колись я знайду щось, що працює краще, запевняю вас — я скористаюся цим. У Нью-Йорку в мене багато друзів, які не вважають себе релігійними людьми. Більшість із них. Хтось відійшов від віри свого дитинства. Хтось взагалі виріс без Бога. Тому мої нинішні спроби стати ближчою до святості іноді викликають у них легке збентеження. Звісно, лунають жарти. Мій друг Боббі якось сказав, коли лагодив мій комп'ютер:

— Нічого особистого щодо твоєї аури, але ти все ще нічого не тямиш у завантаженні програм. Я сміюся разом із ними. Це справді смішно. Але я помічаю дещо інше. З віком багато моїх друзів починають відчувати потребу у чомусь, у що можна вірити. І ця потреба вступає в конфлікт із їхнім розумом, логікою та скептицизмом. Та попри весь інтелект вони живуть у тому самому світі, який постійно здригається від безглузвих трагедій і дивовижних чудес. У їхньому житті теж відбуваються величезні події — втрати, любов, народження дітей, смерть близьких. І тоді виникає бажання знайти духовний контекст для вдячності, скорботи або пошуку сенсу. Але кому молитися? Що шанувати? Один

мій друг пережив дивний збіг: його перша дитина народилася майже одночасно зі смертю його матері. Диво і втрата зійшлися в одному моменті. Йому захотілося знайти якесь священне місце або ритуал, який допоміг би впоратися з цими почуттями. Він виріс католиком, але не міг повернутися до Церкви.

— Я вже не можу в це вірити, знаючи те, що знаю, — сказав він. Ставати індуїстом чи буддистом йому теж здавалося дивним. І він сказав:

— Не можна ж просто навмання вибирати собі релігію, як ягоди в саду. Я поважаю цю думку. Хоча абсолютно з нею не погоджуюся. Я вважаю, що людина має повне право вибирати все, що допомагає її душі рухатися до миру та Бога. Ти можеш шукати будь-яку метафору, будь-який образ, будь-який шлях, який допоможе тобі перейти через межу між буденністю і священним. У цьому немає нічого соромного. Це і є вся історія людського пошуку Бога. Якби людство ніколи не змінювалося у своєму духовному пошуку, багато хто з нас і досі поклонявся б золотим єгипетським статуям котів.

Розвиток духовності завжди передбачає певне «збирання найкращого звідусіль». Бери те, що працює. Звідки завгодно. І продовжуй рухатися до світла. Індіанці племені Гопі вірили, що кожна релігія містить власну духовну нитку. Ці нитки постійно шукають одна одну. І коли вони зрештою переплетуться, утвориться мотузка, яка витягне людство з темного кола історії в нову реальність. Подібну думку неодноразово висловлював і Dalai Lama. Він говорив своїм західним учням, що їм зовсім не обов'язково ставати тибетськими буддистами. Можна взяти з буддизму те, що відгукується, і вплести це у власну духовну практику. Навіть у найнесподіваніших і найконсервативніших місцях іноді можна побачити проблиск думки про те, що Бог може бути більшим за будь-яку релігійну систему.

У 1954 році навіть Pope Pius XII відправив ватиканських представників до Лівії з такими словами: «Не думайте, що ви їдете до невірних. Мусульмани теж можуть досягти спасіння. Шляхи Провидіння безмежні». І хіба це не логічно? Що безмежне справді є безмежним? Що навіть найсвятіші люди бачать лише окремі фрагменти вічної картини? І що, можливо, якщо зібрати ці фрагменти разом, почне вимальовуватися історія Бога, у якій знайдеться місце для всіх? Хіба наше прагнення до духовного не є частиною великого людського пошуку божественного? Хіба ми не маємо права шукати доти, доки не наблизимося до джерела подиву настільки, наскільки це можливо? Навіть якщо для цього доведеться на якийсь час поїхати до Індії й цілувати дерева під місячним сяйвом? Ось де я зараз. Ось я — у центрі уваги. Обираю свою релігію.

Їсти, молитися, кохати.

Мій літак вилітав з Індії о четвертій ранку — що цілком у дусі Індії. Тієї ночі я вирішила взагалі не лягати спати, а провести весь вечір в одній із медитаційних печер, у молитві. За своєю природою я не нічна людина, але щось усередині мене хотіло не спати ці останні години в Ашрамі.

У своєму житті я не раз проводила безсонні ночі — кохаючи, сперечаючись із кимось, долаючи довгі відстані за кермом, танцюючи, плачучи, хвилюючись (а інколи й роблячи все це за одну й ту саму ніч). Але я ніколи ще не жертвувала сном заради ночі, присвяченої виключно молитві. Чому б не зробити цього зараз? Я спакувала валізу й залишила її біля воріт храму, щоб перед світанком, коли приїде таксі, можна було швидко схопити її й вирушити в дорогу. Потім я піднялася пагорбом, зайшла до медитаційної печери й сіла. Я була там сама, але влаштувалася так, щоб бачити велику фотографію Сваміджі — учителя моєї Гуру, засновника цього Ашраму, того давно померлого лева, який якимось чином досі залишався тут. Я заплющила очі й дозволила мантрі прийти. Я спустилася тією драбиною до власного внутрішнього осереддя тиші. І коли дісталася туди, відчула, як світ зупиняється — саме так, як я завжди мріяла, коли мені було дев'ять років і я панічно боялася неблаганного плину часу. У моєму серці годинник завмер. Сторінки календаря перестали відриватися від стіни. Я сиділа в мовчазному подиві перед усім, що тепер розуміла. Я вже не молилася активно. Я сама стала молитвою. Я могла сидіти тут усю ніч. І, власне, так і сталося. Не знаю, що саме підказало мені, що настав час іти зустрічати своє таксі, але після кількох годин нерухомості щось легенько штовхнуло мене, і коли я подивилася на годинник, виявилось, що вже точно пора. Тепер я мала летіти до Індонезії. Яка дивна й кумедна річ. Я підвелася й уклонила фотографії Сваміджі — владного, дивовижного, вогняного. Потім просунула аркуш паперу під килим просто під його зображенням. На цьому аркуші були два вірші, які я написала за чотири місяці в Індії. Це були перші справжні вірші в моєму житті. Поет-сантехнік із Нової Зеландії колись заохотив мене вперше спробувати писати поезію — тому це й сталося.

Один із цих віршів я написала після першого місяця перебування тут. Другий — сьогодні вранці. У просторі між цими двома віршами я знайшла цілі простори благодаті.

Їсти, молитися, кохати.

Два вірші з Ашраму в Індії

Перший

Усі ці розмови про нектар і блаженство вже починають мене дратувати.

Не знаю, як у тебе, друже,

але моя дорога до Бога — це аж ніяк не солодкий аромат пахощів.

Це кіт, якого випустили в голубник,

і цей кіт — я.

Але водночас я й ті голуби,

що несамовито кричать, коли їх ловлять.

Моя дорога до Бога — це повстання робітників,

і миру не буде, поки вони не створять профспілку.

Їхній страйк такий лютий,

що навіть Національна гвардія боїться наблизитися.

Мою дорогу протоптав переді мною,

аж до неприємності виснаживши себе,

маленький смуглявий чоловік, якого я ніколи не бачила.

Він гнався за Богом через усю Індію,

по гомілки в багнюці,

босий, голодний,

із кров'ю, отруєною малярією,

спав у дверних прорізах і під мостами —

справжній волоцюга.

(А «волоцюга», між іншим, означає того,

хто прямує додому.)

І тепер він переслідує мене, запитуючи:

— Ну що, Ліз, зрозуміла нарешті?

Що означає «додому»?

І що насправді означає «повернення».

Другий

І все ж.

Якби мені дозволили носити штани,

виткані зі свіжоскошеної трави цього місця,

я б носила їх.

Якби мені дозволили цілуватися

з кожним евкаліптом

у гаю Ганеші,

присягаюся, я б це робила.

За ці дні я випітніла всю росу,

вигнала з себе весь осад,

терлася підборіддям об кору дерев,

помилково приймаючи її
за ногу свого Вчителя.

Я ніяк не можу проникнути досить глибоко.
Якби мені дозволили їсти землю цього місця,
подану на ліжку з пташиних гнізд,
я б з'їла лише половину своєї порції,
а потім спала б усю ніч
на тому, що залишилося.
Їсти, молитися, кохати.
Їсти, молитися, кохати.

Я ніколи в житті не мала такого нечіткого плану, як під час прибуття на Балі. За всю історію моїх безтурботних подорожей це була найбезтурботніша поява будь-де. Я не знала, де житиму. Не знала, чим займатимуся. Не знала обмінного курсу валют. Не знала, як узяти таксі в аеропорту — і навіть не знала, куди просити того таксиста мене відвезти. Ніхто не чекав на мій приїзд. У мене не було друзів в Індонезії. Навіть друзів друзів не було. І ось проблема подорожей із застарілим путівником, який ти до того ж навіть не читаєш: я не усвідомлювала, що мені взагалі не дозволено перебувати в Індонезії чотири місяці, навіть якщо я цього хочу. Я дізналася про це лише під час в'їзду до країни. Виявилося, що мені видали туристичну візу лише на один місяць. Мені навіть не спадало на думку, що уряд Індонезії може бути не в захваті від того, щоб я гостювала в їхній країні стільки, скільки сама забажаю. Коли привітний працівник імміграційної служби ставив у паспорт штамп із дозволом перебувати на Балі лише й рівно тридцять днів, я найприязнішим тоном запитала, чи можу залишитися довше.

— Ні, — відповів він так само приязно. Балінезійці славляться своєю привітністю.

— Розумієте, я маю залишатися тут три або чотири місяці, — пояснила я. Я не стала уточнювати, що це пророцтво — що моє перебування тут протягом трьох-чотирьох місяців було передбачене два роки тому літнім балінезійським цілителем, який цілком міг бути трохи несповна розуму, під час десятихвилинного ворожіння по руці. Я не була певна, як це пояснити. Але що саме сказав тоді той цілитель, якщо добре подумати? Він справді сказав, що я повернуся на Балі й проживу з ним три або чотири місяці? Він справді сказав «житимеш зі мною»? Чи просто мав на увазі, щоб я якось заїхала в гості, якщо опинюся поблизу, і дала йому ще десять доларів за нове ворожіння по долоні? Він сказав, що я повернуся? Чи що мені варто повернутися? Він справді сказав:

— Побачимося пізніше, алігаторе? Чи це було:

— За деякий час, крокодиле? Відтоді я жодного разу не спілкувалася з тим цілителем. Та й не знала б, як із ним зв'язатися. Якою могла бути його адреса? «Цілитель, на власній веранді, Балі, Індонезія»? Я навіть не знаю, живий він чи вже помер. Пам'ятаю лише, що два роки тому, коли ми зустрілися, він уже здавався неймовірно старим. За цей час могло статися будь-що. Єдине, що я знала напевно, — його звали Кетут Ліер, і він жив у селі неподалік від міста Убуд. Але назви того села я не пам'ятала. Можливо, мені варто було все це трохи краще продумати.

Їсти, молитися, кохати.

Але Балі — досить просте місце для життя й подорожей. Це не так, ніби я опинилася посеред Судану й не маю жодного уявлення, що робити далі. Це острів приблизно розміром із Делавер, і він є популярним туристичним напрямком. Усе тут влаштовано так, щоб допомогти тобі — західній людині з кредитними картками — легко пересуватися й почуватися комфортно. Англійською тут говорять широко й охоче. (І це викликає в мене винувате полегшення. Мої мозкові синапси й так перевантажені спробами вивчати сучасну італійську та давній санскрит протягом останніх кількох місяців, тому я просто не здатна взятися ще й за індонезійську або, що ще складніше, балійську мову — мову, яка здається складнішою за марсіанську). Тож перебувати тут зовсім не важко.

В аеропорту можна обміняти гроші, знайти таксі з привітним водієм, який порадить гарний готель, — нічого складного. А після того, як туристична галузь занепала через теракт, що стався тут два роки тому (лише через кілька тижнів після мого першого від'їзду з Балі), усе стало ще простішим: люди відчайдушно прагнуть допомогти, відчайдушно шукають роботу. Тож я беру таксі до міста Убуд. Здається, це гарне місце для початку моєї подорожі. Я заселяюся до маленького й дуже милого готелю на казково названій вулиці — Дорозі Мавпячого Лісу.

У готелі є затишний басейн і сад, переповнений тропічними квітами з суцвіттями більшими за волейбольні м'ячі, за якими доглядає надзвичайно організована команда колибри та метеликів. Персонал тут балійський, а це означає, що вони автоматично починають захоплюватися тобою й робити компліменти твоїй красі щойно ти переступаєш поріг. З мого номера відкривається краєвид на верхівки тропічних дерев, а щоранку в ціну входить сніданок із гірками свіжих тропічних фруктів. Одним словом, це одне з найприємніших місць, де я коли-небудь жила, і коштує воно менше десяти доларів на день. Добре знову бути тут.

Убуд розташований у центрі Балі, серед гір, оточений терасованими рисовими полями та незліченними індуїстськими храмами. Річки стрімко прорізають тут глибокі джунглеві каньйони, а на обрії видніються вулкани. Убуд давно вважається культурним серцем острова — місцем, де процвітають традиційний балійський живопис, танці, різьблення по дереву та релігійні церемонії. Поблизу немає пляжів, тому туристи, які приїжджають до Убуда, зазвичай належать до особливої категорії мандрівників — людей, які радше відвідають стародавню храмову церемонію, ніж питимуть піна-коладу на березі океану. Незалежно від того, що станеться з моїм пророцтвом про цілителя, це могло б бути чудове місце для життя на деякий час. Містечко нагадує невелику тихоокеанську версію Санта-Фе, тільки тут усюди бродять мавпи, а балійські родини ходять у традиційному вбранні. Тут є хороші ресторани та приємні маленькі книгарні. Цілком можливо, що весь свій час в Убуді я проведу так, як

це роблять розлучені американки вже відтоді, як було винайдено YWCA: записуватимусь на один курс за іншим — батик, гра на барабанах, виготовлення прикрас, кераміка, традиційні індонезійські танці, кулінарія... Просто через дорогу від мого готелю є навіть місце під назвою «Крамниця Медитації» — маленький магазинчик із вивіскою, яка повідомляє про відкриті сеанси медитації щовечора з шостої до сьомої. «Нехай мир запанує на Землі», — написано на табличці. Я тільки за.

До того часу, як я розпаковую валізи, ще тільки початок дня, тож вирішую піти прогулятися й знову познайомитися з містом, якого не бачила вже два роки. А потім спробую зрозуміти, як знайти свого цілителя. Я уявляю, що це буде непросте завдання і може зайняти дні або навіть тижні. Не знаючи, з чого почати пошуки, я зупиняюся біля стійки реєстрації дорогою на вихід і питаю Маріо, чи може він мені допомогти. Маріо — один із працівників готелю. Ми вже встигли подружитися під час мого заселення, переважно через його ім'я. Не так давно я провела чотири місяці в країні, де багатьох чоловіків звали Маріо, але жоден із них не був невисоким, м'язистим, енергійним балійцем у шовковому саронгу з квіткою за вухом. Тому я не втрималася й запитала:

— Тебе справді звати Маріо? Це зовсім не схоже на індонезійське ім'я.

— Це не справжнє ім'я, — відповів він.

— Насправді мене звати Ньоман. Ага. Мала б здогадатися. На Балі, якщо вже відволіктися на хвилинку, існує лише чотири імена, якими називають більшість дітей, незалежно від статі. Це імена: Ваян, Маде, Ньоман і Кетут. У перекладі вони означають просто: Перший, Другий, Третій і Четвертий, тобто вказують на порядок народження. Якщо народжується п'ята дитина, цикл починається заново, і вона стає чимось на кшталт «Ваян у другому колі». І так далі. Якщо народжуються близнюки, їх називають відповідно до того, хто з'явився на світ першим. Оскільки на Балі фактично існує лише чотири імені (представники вищих каст мають власні варіанти), цілком можливо — і дуже часто трапляється — що двоє Ваянів одружуються між собою. А їхню першу дитину, звісно, назвуть... Ваян. Це добре показує, наскільки важливою на Балі є родина і місце людини всередині неї. Здавалося б, така система мала б спричиняти плутанину, але балійці якось дають собі раду. Тому тут надзвичайно популярні прізвиська.

Наприклад, одна з найуспішніших бізнесвумен Убуда — жінка на ім'я Ваян, яка володіє рестораном «Кафе Ваян». Тому її називають «Ваян Кафе» — тобто «та Ваян, що володіє кафе». Інших можуть називати «Товстун Маде», «Ньоман-Прокат-Авто» або «Дурний Кетут, Який Спалив Дім Свого Дядька». Мій новий друг Маріо вирішив проблему простіше — просто став Маріо. — Чому саме Маріо? — Бо я люблю все італійське, — відповів він. Коли я сказала, що нещодавно провела чотири місяці в Італії, він був настільки вражений, що вийшов із-за стійки й сказав: — Ходи. Сідай. Поговоримо. Я підійшла. Сіла. Ми поговорили. Так ми й стали друзями. Тож цього дня я вирішую почати пошуки

свого цілителя саме з Маріо й запитую його, чи не знає він випадково чоловіка на ім'я Кетут Лієр. Маріо насуплюється й замислюється. Я чекаю, що він скаже щось на кшталт: «А, так! Кетут Лієр! Старий цілитель, який помер минулого тижня. Дуже сумно, коли йде такий поважний старець...» Натомість він просить повторити ім'я. Я записую його на папері, припускаючи, що неправильно вимовляю. І раптом Маріо світлішає обличчям. — Кетут Лієр! Тепер я чекаю чогось на кшталт: «А, так! Кетут Лієр! Божевільний! Його заарештували минулого тижня за дивакувату поведінку...» Але Маріо каже:

— Кетут Лієр — знаменитий цілитель.

— Так! Це він! — Я його знаю. Був у нього вдома. Минулого тижня привозив кузину. Її дитина плакала всю ніч. Кетут Лієр допоміг. Одного разу я також привозив до нього американку, таку як ти. Вона хотіла магію, щоб стати красивішою для чоловіків. Кетут Лієр намалював їй чарівну картинку. Потім я її піддражнював. Щодня казав: «Працює картина! Подивись, яка ти гарна! Картина працює!» Згадавши малюнок, який Кетут Лієр колись зробив для мене, я кажу Маріо, що теж отримала від нього чарівну картинку. Маріо сміється.

— Для тебе теж працює!

— Мій малюнок був для того, щоб допомогти мені знайти Бога,

— пояснюю я. — Ти не хотіла бути красивішою для чоловіків? — питає він, щиро здивований. Потім я кажу:

— Слухай, Маріо, а ти міг би якось відвезти мене до Кетута Лієра? Якщо не дуже зайнятий?

— Зараз ні, — відповідає він. Я вже встигаю засмутитися. Але він додає:

— Може... через п'ять хвилин?

Їсти, молитися, кохати.

Ось як сталося, що того ж самого дня, коли я прибула на Балі, я вже сиділа на задньому сидінні мотоцикла, міцно тримаючись за свого нового друга Маріо — італійця-балійця, який мчав зі мною крізь рисові тераси до дому Кетута Лієра. Попри те, що я думала про цю зустріч із цілителем усі останні два роки, я насправді не мала жодного уявлення, що скажу йому, коли побачу. І, звісно, ми не домовлялися про зустріч. Ми просто приїхали без попередження. Я впізнала табличку біля його дому — ту саму, що й два роки тому: «Кетут Лієр — художник». Це був типовий традиційний балійський сімейний двір. Висока кам'яна стіна оточувала всю територію. Усередині був внутрішній дворик, а в глибині — храм. Кілька поколінь родини жили разом у невеликих будинках, з'єднаних між собою в межах цього подвір'я. Ми зайшли без стуку (дверей усе одно не було), викликавши бурхливе обурення кількох типових балійських сторожових собак — худих і сердитих. І там, посеред двору, стояв Кетут Лієр. Літній цілитель. У саронгу та гольф-поло. Він виглядав точно так само, як і два роки тому, коли я побачила його вперше. Маріо щось сказав йому. Я не володію балійською мовою, але це прозвучало приблизно як:

— Ось дівчина з Америки. Розбирайся. Кетут повернув до мене свою майже беззубу усмішку. І ця усмішка вдарила по мені з силою пожежного шланга, наповненого співчуттям. Я правильно пам'ятала. Він справді був незвичайною людиною. Його обличчя було справжньою енциклопедією доброти. Він потиснув мені руку міцно й радісно.

— Я дуже щасливий познайомитися з вами, — сказав він. Він зовсім не пам'ятав, хто я.

— Ходімо, ходімо. Мене провели на веранду його маленького будинку, де меблями служили плетені бамбукові циновки. Усе виглядало точно так само, як два роки тому. Ми сіли. Не вагаючись ані секунди, він узяв мою долоню — очевидно, припускаючи, що я, як і більшість його західних відвідувачів, прийшла по ворожіння. Він швидко прочитав мою долю. І я з полегшенням зрозуміла, що це скорочена версія саме того, що він сказав мені минулого разу. Можливо, він не пам'ятав мого обличчя, але моя доля, на його досвідчений погляд, залишалася незмінною. Його англійська виявилася кращою, ніж я пам'ятала. І навіть кращою за англійську Маріо. Кетут говорив так, як мудрі старі китайці в класичних фільмах про кунг-фу. Цю манеру можна було б назвати «мовою Коніка», тому що в будь-яке речення можна вставити звернення «Коніку», і воно звучатиме глибоко мудро.

— Ах, у тебе дуже щаслива удача, Коніку... Я чекала паузи між його передбаченнями, а тоді перебила:

— Кетуте, я вже була тут два роки тому. Він спантеличено подивився на мене.

— Не вперше на Балі?

— Ні. Він довго думав.

— Ти дівчина з Каліфорнії?

— Ні, — відповіла я, відчуваючи, як настрій падає ще нижче.

— Я дівчина з Нью-Йорка. Кетут сказав:

— Я вже не такий гарний, як раніше. Втратив багато зубів. Може, колись піду до стоматолога і зроблю нові. Але дуже боюся стоматологів. Він широко відкрив рот і показав збитки. Справді, майже всі зуби з лівого боку зникли, а справа залишилися лише поламані жовті уламки.

— Я впав, — пояснив він.

— Так і вибив зуби. Я поспівчувала йому й спробувала ще раз.

— Не думаю, що ви мене пам'ятаєте, Кетуте. Я була тут два роки тому з американською викладачкою йоги. Вона багато років жила на Балі. Його обличчя раптом засяло.

— Я знаю Енн Баррос!

— Так! Саме так її звати. Але я — Ліз. Я приходила до вас, бо хотіла стати ближчою до Бога. Ви намалювали для мене чарівний малюнок. Він безтурботно знизав плечима.

— Не пам'ятаю. Це була настільки погана новина, що майже смішна. Що мені тепер робити на Балі? Я не знаю, чого саме очікувала від цієї зустрічі, але десь у глибині душі сподівалася на якесь надзвичайне кармічне возз'єднання зі сльозами на очах. Я боялася, що він може бути вже мертвим. Але мені навіть на думку не спадало, що якщо він живий, то просто не пам'ятатиме мене. Хоча тепер здається неймовірно дурним вважати, що наша перша зустріч була для нього такою ж важливою, як для мене. Можливо, варто було все це краще продумати. Я почала описувати малюнок, який він зробив для мене. Фігуру з чотирма ногами — «щоб міцно стояти на землі». Відсутню голову — «щоб не дивитися на світ лише розумом». Обличчя в серці — «щоб дивитися на світ серцем». Він чемно слухав, ніби ми обговорювали життя якоїсь зовсім іншої людини. Я не хотіла ставити його в незручне становище, але мусила сказати головне.

— Ви сказали мені повернутися на Балі. Сказали залишитися тут на тричотири місяці. Сказали, що я допомагатиму вам з англійською, а ви навчите мене того, що знаєте. Мені не подобався відтінок відчаю у власному голосі. Я навіть не згадала про його колишню пропозицію пожити в його родині. Це вже здавалося занадто. Він слухав, усміхаючись і похитуючи головою. Наче казав: «Які ж дивні речі іноді говорять люди». Я майже здалася. Але після всього шляху мусила зробити останню спробу.

— Я письменниця, Кетуте. Письменниця з Нью-Йорка. І раптом це спрацювало. Його обличчя спалахнуло радістю. Стало світлим і прозорим. Наче в його пам'яті вибухнула римська свічка.

— ТИ! — вигукнув він.

— ТИ! Я пам'ятаю ТЕБЕ! Він схопив мене за плечі й почав радісно трусити.

— Ти повернулася! ТИ ПОВЕРНУЛАСЯ!

— Я повернулася! Я повернулася!

— Ти! Ти! Ти!

— Я! Я! Я! На очі навернулися сльози. Полегшення було таким глибоким, що навіть мене саму здивувало. Наче я потрапила в автомобільну аварію. Машина злетіла з мосту й пішла на дно річки. Я вирвалася через вікно й довго пливла вгору крізь холодну зелену воду. Повітря вже закінчувалося. Груді розривалися. І раптом — ковток повітря. Я вирвалася на поверхню. Саме так я почувалася, коли індонезійський цілитель сказав:

— Ти повернулася. Я не могла повірити, що це справді спрацювало.

— Так, Кетуте. Я повернулася. Звичайно, повернулася.

— Я такий щасливий! Він міцно тримав мене за руки.

— Спочатку я тебе не впізнав! Дуже давно ми бачилися! Ти тепер зовсім інша! Два роки тому — зовсім інша людина! Тоді ти була дуже сумна жінка. Тепер — щаслива! Зовсім інша! Він аж захихотів від цієї думки.

— Тоді в тебе було погане розлучення. Дуже погане.

— Так.

— Тоді ти мала дуже багато турбот і смутку. Тоді ти виглядала як сумна стара жінка. Тепер виглядаєш як молода дівчина. Тоді ти була негарна! Тепер гарна! Маріо вибухнув тріумфальними оплесками.

— Бачиш? Картина працює! Я засміялася.

— Ви все ще хочете, щоб я допомагала вам з англійською?

— Починай прямо зараз! Кетут миттю підскочив, забіг до будинку й повернувся зі стосом листів. Відтоді він отримував їх від людей з усього світу. Так я дізналася, що адреса в нього все ж існує. Він попросив мене читати листи вголос. Англійську він розумів добре, але читати майже не вмів. І ось так, менш ніж за годину після приїзду на Балі, я вже працювала секретаркою знахаря. І це було чудово. Наприкінці зустрічі він сказав: — Ти прийдеш щодня? Будемо вчити англійську.

— Так.

— А я навчатиму тебе балійської медитації.

— Домовилися.

— Думаю, трьох місяців вистачить, щоб навчити тебе балійської медитації та допомогти знайти Бога. Може, чотирьох. Потім він запитав:

— Тобі подобається Балі?

— Дуже. — Заміж на Балі вийдеш?

— Поки що ні.

— Думаю, скоро. Коли настав час прощатися, він потиснув мені руку й сказав:

— Я дуже щасливий познайомитися з тобою. Тоді я дала йому перший урок англійської. Пояснила різницю між «happy to meet you» і «happy to see you».

— «Приємно познайомитися» ми кажемо лише один раз. А потім кажемо «приємно бачити тебе». Бо знайомимося ми лише раз, а бачимося багато разів. Йому це дуже сподобалося. Він одразу почав тренуватися:

— Приємно бачити тебе! Я щасливий бачити тебе! Я можу бачити тебе! Я ж не глухий! Ми всі розсміялися, навіть Маріо. Ми домовилися зустрітися наступного дня. А на прощання Кетут сказав:

— Побачимося пізніше, алігаторе!

— Через деякий час, крокодиле! — відповіла я.

— Якщо матимеш західних друзів на Балі — посилай їх до мене на ворожіння. Після вибуху в мене дуже порожньо в банку. Я автодидакт. І я дуже радий бачити тебе, Ліз!

— Я теж дуже рада бачити вас, Кетуте.

Їсти, молитися, кохати.

Балі — крихітний індуїстський острів, розташований посеред двотисячомильної індонезійської архіпелагової дуги, яка є найнаселенішою мусульманською країною на землі. Тому Балі — річ дивна й дивовижна; він ніби не повинен існувати, але існує. Індуїзм цього острова був завезений з Індії через Яву. Індійські торговці принесли цю релігію на схід ще у IV столітті нашої ери. Яванські королі заснували могутню індуїстську династію, від якої до наших днів збереглися лише вражаючі руїни храму в Боробудурі. У XVI столітті регіон охопило насильницьке ісламське повстання, і індуїстська королівська династія, що поклонялася Шиві, втекла з Яви, масово переселившись на Балі під час того, що згодом назвуть Виходом Маджапахітів. Яванська знать високих каст привезла з собою лише королівські родини, ремісників і жерців — тому не буде перебільшенням сказати, що кожен балієць є нащадком короля, жерця або митця, і саме тому балійці мають таку гордість і внутрішній блиск.

Яванські переселенці принесли з собою індуїстську кастову систему, хоча тут вона ніколи не була так жорстко закріплена, як в Індії. Проте балійці визнають складну соціальну ієрархію (існує навіть п'ять видів брахманів), і мені було б простіше розшифрувати людський геном, ніж зрозуміти цю запутану систему кланів, що досі тут існує. (Письменник Фред Б. Айземан у своїх есе про балійську культуру значно детальніше пояснює ці тонкощі, і саме на його дослідження я здебільшого спираюся.) Досить сказати, що кожен на Балі належить до певного клану, кожен знає свій клан, і кожен знає, до якого клану належать інші. А якщо тебе виганяють із клану за серйозну провину, можна вважати, що ти майже мертвий — принаймні соціально.

Балійська культура — одна з найсистематичніших соціально-релігійних систем у світі, величезний вулик ролей, обов'язків і церемоній. Балійці повністю вплетені в складну сітку звичаїв. Цю систему сформувала комбінація факторів, але в основі можна сказати: Балі — це те, що виникає, коли розкішні ритуали індуїзму накладаються на сільськогосподарське рисове суспільство, яке виживає завдяки колективній праці. Рисові тераси потребують неймовірної спільної роботи, тому кожне село має банжар — громаду, що колективно ухвалює політичні, економічні, релігійні та аграрні рішення. На Балі колектив важливіший за індивіда, інакше ніхто не виживе. Релігійні церемонії тут мають першорядне значення (це острів із сімома вулканами — тут справді є чого боятися). За підрахунками, типова балійська жінка витрачає третину свого часу на підготовку, участь або прибирання після церемоній. Життя тут — безперервний цикл підношень і ритуалів. Їх потрібно виконувати правильно, інакше, як вірять балійці, весь світ втрачає рівновагу.

Існують церемонії, які проводять п'ять разів на день, щодня, щотижня, щомісяця, щороку, раз на десять, сто і навіть тисячу років. Усі ці цикли регулюються жерцями через складну систему трьох календарів. У кожної людини

на Балі є тринадцять головних обрядів переходу, кожен із яких супроводжується церемонією. Протягом життя проводяться ритуали очищення, щоб захистити душу від 108 вад — серед яких насильство, крадіжка, лінь і брехня. Кожна дитина проходить важливий обряд дорослішання, під час якого їй сточують ікла, щоб надати їм пласкої форми. Це символічно: найгірше, ким можна бути на Балі, — це грубою, «тваринною» людиною. Тому найкраще, ким ти можеш бути тут, — це *alus*, тобто «витонченою», «вишуканою». Краса тут вважається добром. Краса — це безпека. Дітей вчать проходити крізь труднощі із «сяючим обличчям», із посмішкою.

Уся ідея Балі — це матриця невидимих зв'язків: духів, шляхів, правил і традицій. Кожен точно знає своє місце в цій системі. Навіть чотири базові імені — Перший, Другий, Третій, Четвертий — нагадують про порядок народження і соціальну позицію. Мій новий друг Маріо, італо-індонезієць, казав, що він відчувається добре лише тоді, коли перебуває на перетині вертикалі й горизонталі — у точці рівноваги. Для цього йому потрібно точно знати, де він є: у стосунку до родини і до божественного. Якщо він втрачає цей баланс — він втрачає силу. Тому не буде перебільшенням сказати, що балійці — майстри рівноваги. Для них баланс — це мистецтво, наука і релігія водночас. Я, шукаючи власну рівновагу, сподівалася багато чого навчитися у балійців. Але чим більше я читала й спостерігала, тим ясніше розуміла, як далеко я відійшла від їхньої системи координат. Моя звичка блукати світом без чіткого уявлення про своє місце, а також мій вихід із системи шлюбу й сім'ї роблять мене, з балійської точки зору, майже приви́дом. Мені подобається так жити, але з точки зору будь-якого балійця це виглядає як хаос. Якщо ти не знаєш, де ти є і до якого клану належиш, як ти можеш бути в рівновазі? Тому я вже не впевнена, наскільки балійський світогляд можу прийняти як свій. Наразі я трактую рівновагу радше як «рівну свободу» — рівну можливість рухатися в будь-якому напрямку залежно від того, як складається життя.

Балійці не чекають, «як складеться». Це було б для них жахливо. Вони організовують, як саме все складеться, щоб нічого не розпалося. Коли ти йдеш дорогою на Балі і зустрічаєш незнайомця, перше, що він запитас: «Куди ти йдеш?» Друге: «Звідки ти прийшла?» Для західної людини це може здаватися надто особистим, але насправді це лише спосіб зорієнтувати тебе в їхній системі світу. Якщо ти скажеш, що не знаєш, куди йдеш, це викличе тривогу. Тому краще завжди назвати будь-який напрям — просто щоб усе виглядало впорядковано. Третє питання: «Ти заміжня?» Це теж спосіб зрозуміти твоє місце в системі. І всім набагато спокійніше, коли ти відповідаєш «так». Якщо ти незаміжня, краще не казати цього прямо. А ще краще — сказати: «Ще ні». Це м'яка форма «ні», яка означає, що ти перебуваєш у процесі становлення «впорядкованою». Навіть якщо тобі вісімдесят, або ти черниця, або феміністка, або все це одночасно, найввічливіша відповідь усе одно буде: «Ще ні».

Їсти, молитися, кохати.

Вранці Маріо допомагає мені купити велосипед. Як справжній майже-італієць, він каже: «Я знаю одного хлопця» — і веде мене до магазину свого двоюрідного брата, де я купую хороший гірський велосипед, шолом, замок і кошик трохи менше ніж за п'ятдесят американських доларів. Тепер я мобільна у своєму новому місті Убуді — принаймні настільки, наскільки це безпечно на цих дорогах, вузьких, звивистих, погано доглянутих і переповнених мотоциклами, вантажівками та туристичними автобусами.

Після обіду я їду велосипедом у село Кетута, щоб провести свій перший день із моїм лікарем-цілителем — або чим би це не було, чим ми там будемо займатися. Чесно кажучи, я й сама не впевнена: уроки англійської? медитація? чи просто спокійне сидіння на веранді? Я не знаю, що саме Кетут для мене запланував, але я просто рада, що мене впустили у його життя. Коли я приїжджаю, у нього вже є гості. Це невелика балійська родина, яка привезла до Кетута свою однорічну доньку. Маленька страждає від прорізування зубів і вже кілька ночей безперервно плаче. Батько — гарний молодий чоловік у саронгу з міцними литками, ніби з радянського пам'ятника воїну. Мати — сором'язлива й красива, дивиться на мене з-під опущених вій. Вони принесли Кетуту скромну оплату — 2000 рупій, приблизно 25 центів, у маленькому кошику з пальмового листа, трохи більшому за попільничку в готелі. Усередині — одна квітка, трохи рису і ці гроші. (Їхня бідність різко контрастує з багатшою родиною з Денпасара, яка приїде пізніше: мати несе на голові величезний триповерховий кошик із фруктами, квітами і смаженою качкою — настільки вражаючий, що Кармен Міранда схилила б голову в захваті).

Кетут спокійний і привітний зі своїми відвідувачами. Він вислуховує батьків і дістає зі старої скрині на веранді давній зошит, списаний балійським санскритом. Він консулюється з ним, як учений, весь час жартуючи з батьками. Потім бере чистий аркуш із зошита з зображенням жабки Керміта і пише те, що називає «рецептом» для дитини. Він діагностує, що малу турбує не лише прорізування зубів, а й легкий демон. Від зубного болю він радить батькам просто натирати ясна соком червоної цибулі. А щоб задобрити демона — принести жертву: маленьку курку і поросю, а також трохи солодоців і трав із саду бабусі. (Ці продукти не пропадуть: після ритуалу балійські родини завжди можуть з'їсти свої «жертви», адже бог бере лише духовну частину — намір, а людина отримує матеріальну їжу).

Після «рецепта» Кетут повертається спиною, наповнює миску водою і починає тихо наспівувати молитву. Потім благословляє дитину цією священною водою. Навіть у рік вона вже вміє приймати благословення: тягне ручки, ковтає кілька ковтків води і решту виливає собі на голову — ідеально виконаний ритуал. Вона зовсім не боїться цього беззубого старого, який щось шепоче над нею. Потім Кетут переливає решту святої води у пластиковий пакет, зав'язує його і

віддає родині. Мати несе його так, ніби щойно виграла рибку на ярмарку, але забула взяти саму рибку. Кетут проводить приблизно сорок хвилин з цією родиною за плату у двадцять п'ять центів. І якби у них не було грошей взагалі — він усе одно зробив би те саме. Це його обов'язок як цілителя. Він не може відмовити, інакше, як він вірить, боги заберуть його дар. Кетут приймає приблизно десять відвідувачів на день. У святкові дні — понад сто.

— Ти не втомлюєшся? — питаю я.

— Але це моя професія, — відповідає він.

— Це моє хобі — бути цілителем. Після цього ми ще трохи залишаємося на веранді самі. Я почуваюся з ним спокійно, як із власним дідусем. Він дає мені перший урок балійської медитації. Каже, що є багато способів знайти Бога, але більшість занадто складні для західних людей, тому він навчить мене простого методу:

— Сиди в тиші і посміхайся. Мені це подобається. Він сміється, коли це каже.

— Йога — це добре, Ліз, але Йога — це занадто важко. І він показує мені складну позу лотоса з перебільшено серйозним обличчям, а потім розслабляється і сміється.

— Чому всі такі серйозні в Йозі? Якщо робиш серйозне обличчя — ти відлякуєш добру енергію. Треба тільки посміхатися. Обличчям, розумом. Навіть у печінці посміхатися. Практикуй сьогодні в готелі. Не поспішай, не напружуйся. Якщо ти надто серйозна — ти робиш себе хворою. Посмішка кличе добру енергію і очищає погану. На цьому все на сьогодні. Побачимось пізніше, алігаторе. Приходь завтра. Я дуже радий тебе бачити, Ліз. Дозволь своїй совісті бути твоїм провідником. Якщо у тебе є західні друзі — привозь їх до мене на читання долоні. Мій гаманець дуже порожній після вибуху.

Їсти, молитися, кохати.

Ось життєва історія Кетута Лієра приблизно так, як він її розповідає: «Моя родина вже дев'ять поколінь займається цілительством. Мій батько, мій дід, мій прадід — усі вони були цілителями. Вони хотіли, щоб і я став цілителем, бо бачили, що в мені є світло. Бачили, що я красивий і розумний. Але я не хотів бути цілителем. Забагато навчання! Забагато інформації! І я взагалі не вірив у цілительство! Я хотів бути художником! Я хотів бути митцем! У мене був талант до цього. Коли я був ще молодим, я зустрів американця, дуже багатого, можливо навіть із Нью-Йорка, як ти. Йому сподобалися мої картини. Він хотів купити велику картину — може, метр заввишки — за великі гроші. Досить, щоб розбагатіти. І я почав малювати цю картину для нього. Щодня я малював, малював, малював. Навіть уночі. У ті часи, давно, ще не було електричних ламп, тільки олійні лампи.

Ручні лампи, які треба було підкачувати, щоб текло масло. І я щоночі малював при цій лампі. Одного разу лампа стала темною, і я почав качати її, качати, качати — і вона вибухнула! Моя рука загорілася! Я місяць лежав у лікарні з опіком, який потім інфікувався. Інфекція пішла аж до серця. Лікар сказав, що мені треба їхати до Сінгапуру і ампутувати руку. Але це не було для мене. Я сказав лікарю: спочатку я поїду додому, у своє село. Тієї ночі мені приснився сон. Мій батько, дід і прадід прийшли до мене всі разом і сказали, як вилікувати мою руку. Вони сказали зробити сік із шафрану і сандалового дерева, і нанести його на опік. Потім зробити порошок із шафрану і сандалу і втерти його в рану. Вони сказали, що я не втрачу руку, якщо зроблю це. Сон був настільки реальний, ніби вони були в кімнаті зі мною. Я прокинувся і не знав, що робити — інколи сни це просто жарти, розумієш? Але я повернувся додому і зробив, як вони сказали. Моя рука була дуже інфікована, боліла, сильно набрякла. Але після соку і порошку вона стала холодною, дуже холодною — і мені стало краще.

За десять днів рука повністю загоїлася. Після цього я повірив. Тоді мені знову приснився сон — мій батько, дід і прадід. Вони сказали, що тепер я маю стати цілителем. Що моя душа повинна віддати себе Богові. Для цього я мав постити шість днів. Без їжі, без води. Це було нелегко. Я був настільки спраглий, що вранці йшов на рисові поля і відкривав рот, щоб ловити воду з повітря. Як це називається? Роса? Так, роса. Я їв лише росу шість днів. На п'ятий день я знепритомнів. Я бачив усе жовтим... ні, не жовтим — золотим. Усередині мене було золото. І я зрозумів: це золото і є Бог. Бог і є всередині мене. Те саме. Одне і те саме. Після цього я мусив стати цілителем. Я вивчав медичні книги мого прадіда. Вони не на папері — вони на пальмовому листі. Це лонтарі, балійська медична енциклопедія. Я мав вивчити всі рослини Балі. Це було нелегко. Я навчився лікувати людей з різними проблемами. Якщо хворіло тіло — я лікував травами. Якщо була проблема в сім'ї — я лікував гармонією, магічними малюнками і розмовами. Малюнок у домі міг зупинити сварки. Іноді люди

приходили з проблемами кохання. І для балійців, і для західних людей любов — це завжди складно. Я лікував це мантрами і магічними малюнками, щоб привести любов у життя. Я також вивчав чорну магію, щоб допомагати тим, на кого наслали погані закляття.

Мої малюнки приносять енергію, якщо їх повісити в домі. Я досі люблю малювати. Коли є час, я продаю картини в галереї. Я завжди малюю одне й те саме — Балі як рай, яким він був тисячу років тому: джунглі, тварини, жінки з... як це слово? Грудьми. Жінки з грудьми. Але у мене майже немає часу на живопис, бо я цілитель. Це моя професія. І моє хобі. Я мушу допомагати людям, інакше Бог розгнівається. Іноді я встаю о третій ночі і малюю при електричному світлі — це єдиний час, коли я можу творити для себе. Я люблю цю самотність. Я завжди кажу правду, навіть якщо вона погана. Інакше я потраплю в пекло. Я говорю балійською, індонезійською, трохи японською, трохи англійською, трохи голландською.

Під час війни тут було багато японців. З ними я був добрий. Раніше було багато голландців. Тепер — західні люди. Мій голландський уже... як ти кажеш? Іржавий. Так, іржавий. Я з четвертої касти, дуже низької, як фермер. Але я бачу, що багато людей з першої касти не такі розумні, як я. Мене звати Кетут Ліер. Ліер — це ім'я, яке дав мій дід, коли я був малим. Воно означає "світле світло". Це я».

Їсти, молитися, кохати.

Я настільки вільна тут, на Балі, що це здається майже смішним. Єдине, що я роблю щодня, — це навішую Кетута Лієра на кілька годин по обіді, що аж ніяк не можна назвати обов'язком. Усе інше життя само собою складається з легких, майже недбалих занять. Щоранку я медитую годину, використовуючи йогічні техніки, яких мене навчив мій Гуру, а ввечері — ще годину за методом, якого навчив мене Кетут: «сісти нерухомо і посміхатися». Між цим я гуляю, катаюся на велосипеді, іноді розмовляю з людьми й обідаю. Я знайшла тут тиху бібліотеку з книгами, зробила читацький квиток — і тепер великі, соковиті шматки мого життя проходять у саду з книжкою в руках. Після напруженості ашраму і навіть після розкішного, майже надмірного життя в Італії, де я без упину подорожувала й їла все підряд, це — зовсім нова, напрочуд спокійна фаза мого життя. У мене так багато вільного часу, що його можна вимірювати тоннами.

Коли я виходжу з готелю, Маріо та інші працівники на рецепції завжди питають, куди я йду. А коли повертаюся — де я була. Я майже можу уявити, як вони тримають у шухляді маленькі карти своїх близьких, де відмічають, де кожен перебуває в будь-який момент, просто щоб переконатися, що весь цей вулик під контролем. Увечері я їду велосипедом угору в пагорби, через безкраї рисові тераси на північ від Убуда, і переді мною відкриваються неймовірні зелені краєвиди. Я бачу рожеві хмари, що віддзеркалюються у стоячій воді рисових полів, ніби існує два неба — одне для богів угорі, і друге, внизу, в болоті й воді, для нас, смертних.

Одного разу я доїхала до заповідника чапелі із його не надто привітним написом: «ОК, тут можна дивитися на чепель». Але того дня чепель не було — тільки качки. Я трохи поспостерігала за ними й поїхала далі, у наступне село. По дорозі я зустрічала чоловіків, жінок, дітей, курей і собак — усі вони були зайняті своїми справами, але ніхто не був настільки зайнятий, щоб не привітатися зі мною. Кілька днів тому на вершині одного мальовничого пагорба в лісі я побачила табличку: «Будинок художника в оренду, з кухнею». Оскільки всесвіт щедрий, через три дні я вже жила там. Маріо допоміг мені переїхати, а всі його друзі з готелю прощалися зі мною мало не зі сльозами.

Мій новий дім стоїть на тихій дорозі, оточений з усіх боків рисовими полями. Це маленький будиночок, схожий на котедж, усередині стін, вкритих плющем. Він належить англійці, але вона влітку в Лондоні, тож я ніби «входжу» в її життя, тимчасово займаючи цей дивовижний простір. Тут є яскраво-червона кухня, ставок із золотими рибками, мармурова тераса, душ просто неба з блискучою мозаїкою; коли я мию голову, можу дивитися, як чаплі гніздяться на пальмах. Маленькі таємні стежки ведуть крізь чарівний сад. Разом із будинком є садівник, тож мені лишається тільки дивитися на квіти. Я не знаю назв більшості цих неймовірних тропічних рослин, тож вигадую їм імена. І чому б ні? Це ж мій Едем. Так я назвала їх усіх по-своєму: «дерево-нарцис», «капустяна пальма»,

«бур'ян для випускного балу», «завитковий красень», «квітка на носочках», «лоза меланхолії» і дивовижну рожеву орхідею, яку я охрестила «Перше рукостискання немовляти». Надмір цієї краси майже неможливо уявити. Я можу зривати папаї та банани просто з дерев біля вікна моєї спальні. Тут живе кіт, який надзвичайно ніжний до мене протягом пів години на день — рівно до моменту, поки я його не нагодую. Потім він решту часу голосно стогне, ніби переживає власні «в'єтнамські спогади». Дивно, але мене це не турбує.

Мене взагалі мало що турбує останнім часом. Я навіть не можу пригадати, що таке незадоволення. Звуковий світ тут теж неймовірний. Увечері цвіркуни грають оркестр, а жаби дають басову лінію. Уночі собаки виють про своє нерозуміння світом. Перед світанком півні з усіх околиць оголошують, як чудово бути півнем. Щоранку птахи влаштовують змагання співу — і завжди всі виграють одночасно. Коли сходить сонце, усе стихає, і до роботи беруться метелики. Увесь будинок вкритий ліанами; іноді мені здається, що він ось-ось повністю зникне в джунглях — разом зі мною, і я сама стану частиною цієї рослинності. Оренда тут коштує менше, ніж я колись витрачала в Нью-Йорку лише на таксі за місяць. До речі, слово «рай», яке походить із перської мови, буквально означає «огорожений сад».

Їсти, молитися, кохати.

Після цього я була змушена чесно визнати: вже через три дні в місцевій бібліотеці я зрозуміла, що всі мої попередні уявлення про Балі як про рай були дещо хибними. Від самого першого візиту два роки тому я розповідала людям, що цей маленький острів — єдина справжня утопія у світі, місце, де завжди панували мир, гармонія і рівновага. Неначе ідеальний Едем без жодної історії насильства чи кровопролиття. Я навіть не знаю, звідки взялася ця ідея, але я вірила в неї абсолютно. «Навіть поліцейські тут носять квіти у волоссі», — казала я, ніби це щось доводило. Насправді ж виявилось, що історія Балі була такою ж кривавою, жорстокою й пригніченою, як і будь-де в світі, де жили люди. Коли в XVI столітті сюди переселилися яванські королі, вони фактично створили феодальну колонію зі строгою кастовою системою, яка, як і всі подібні системи, не надто переймалася тими, хто опинився внизу.

Економіка раннього Балі трималася на прибутковій работоргівлі — яка не лише існувала ще до участі європейців у міжнародній работоргівлі, але й пережила їхню власну систему експлуатації людських життів. В середині острова постійно точилися війни: місцеві правителі нападали один на одного, супроводжуючи це масовими вбивствами й насильством. До кінця XIX століття балійці мали репутацію серед мореплавців як надзвичайно жорстокі воїни. Саме слово «амок» походить із балійської мови й означає стан раптового, безумного шаленства в бою, коли людина кидається на ворога у самогубному і кривавому рукопашному бою — європейці цього щиро боялися. Маючи добре організовану армію у тридцять тисяч осіб, балійці відбивали голландців у 1848, 1849 і ще раз у 1850 роках. І лише згодом піддалися колоніальному контролю, коли місцеві правителі почали зраджувати одне одного заради вигоди. Тож ідеалізувати цю історію як «райський острів» — це спрощення, яке ігнорує реальність: люди тут не провели останні століття, сидючи в саду й співаючи пісень про гармонію. Але у 1920–1930-х роках, коли сюди приїхали перші західні мандрівники, вся ця жорстока історія була просто проігнорована.

Новоприбулі оголосили Балі «Островом богів», місцем, де «кожен — митець» і де людство живе в чистому стані блаженства. Ця ідея виявилася дуже живучою. Багато відвідувачів і досі її підтримують. «Я був розлючений на Бога, що не народився балійцем», — казав німецький фотограф, який відвідав острів у 1930-х. Зваблені розповідями про надземну красу, сюди почали приїжджати відомі люди — художники, письменники, танцівники, актори, науковці. Маргарет Мід, наприклад, попри всю екзотику, досить точно зазначала, що це суспільство було майже пуританським: «Жодної краплі вільної сексуальної енергії». Усе це скінчилося у 1940-х, коли почалася війна. Японці окупували Індонезію, і європейські експати були змушені тікати.

Після війни під час боротьби за незалежність Балі став таким же нестабільним і жорстоким, як і вся країна. А у 1950-х роках іноземцям уже радили

спати з пістолетом під подушкою. У 1960-х роках політичні конфлікти переросли у масштабну різанину по всій Індонезії. Після спроби перевороту 1965 року на Балі були направлені військові, які за кілька тижнів знищили приблизно сто тисяч людей, підозрюваних у комунізмі. Тіла буквально забили річки острова. Міф про рай повернувся наприкінці 1960-х, коли уряд Індонезії вирішив перетворити Балі на туристичний бренд — «Острів богів». Туристам показували мистецтво, релігію і красу, а темні сторони історії залишали поза увагою. І здебільшого так відбувається й досі. Читаючи це в бібліотеці, я почала плутатися. Навіщо я взагалі приїхала на Балі?

Щоб знайти баланс між духовністю і земними радощами? Чи справді це правильне місце для такої мети? Чи справді балійці живуть у гармонії більше, ніж будь-хто інший? Вони виглядають гармонійними — з їхніми танцями, молитвами, святами і усмішками. Але я вже не впевнена, що відбувається всередині цієї картинки. Поліцейські справді носять квіти за вухом, але корупція тут така ж реальна, як і всюди. Я сама нещодавно платила хабар, щоб продовжити візу і залишитися довше. Балі живе зі свого образу найдуховнішого, найгармонійнішого місця у світі — але скільки в цьому справжнього, а скільки створеного для туризму? І скільки прихованого напруження стоїть за цими «сяючими обличчями»? Це, як і всюди, залежить від того, наскільки уважно дивитися. Якщо придивитися занадто близько — чіткі лінії розмиваються, і вся картина стає нечіткою, ніби акварель, у якій змішалися всі фарби.

Поки що я можу сказати лише одне: мені подобається цей будинок, який я орендувала, і люди на Балі ставляться до мене з винятковою доброзичливістю. Їхнє мистецтво і ритуали здаються мені прекрасними й заспокійливими. І, схоже, вони справді такими є. Це мій особистий досвід місця, яке, ймовірно, набагато складніше, ніж я коли-небудь зможу зрозуміти. Але що б не робили балійці, щоб зберігати власну рівновагу і просто жити — це їхня справа. Моя ж справа тут — працювати над власною рівновагою. І поки що це місце здається мені цілком придатним для цього.

Їсти, молитися, кохати.

Я не знаю, скільки років моєму цілителю. Я питала його, але він і сам не впевнений. Здається, я пам'ятаю, як два роки тому перекладач казав, що йому вісімдесят. Але Маріо нещодавно запитав його про вік, і Кетут відповів: «Може, шістдесят п'ять, не знаю точно». Коли я спитала, в якому році він народився, він сказав, що не пам'ятає свого народження. Я знаю, що він уже був дорослим під час японської окупації Балі в Другій світовій війні, і це могло б означати, що зараз йому близько вісімдесяти. Але коли він розповідав мені історію про те, як обпік руку в молодості, і я запитала, коли це сталося, він відповів: «Не знаю. Може, 1920 рік?» Тож якщо йому було приблизно двадцять у 1920-му, то скільки ж йому тепер? Може, сто п'ять? Отже, ми можемо припустити, що йому десь від шістдесяти до ста п'яти років. Я також помітила, що його оцінка власного віку змінюється щодня — залежно від того, як він себе почуває. Коли він дуже втомлений, він зітхає і каже: «Може, сьогодні мені вісімдесят п'ять». А коли бадьоріший

— «Думаю, сьогодні мені шістдесят». Можливо, це навіть найчесніший спосіб визначати вік — скільки тобі сьогодні відчувається років? Що ще має значення, насправді? Але я все одно постійно намагаюся це зрозуміти. Одного дня я максимально спростила й запитала:

— Кетут, коли твій день народження?

— Четвер, — відповів він.

— Цього четверга?

— Ні. Не цього четверга. Просто четвер. Це вже початок... але все ж таки — що це дає? Який місяць? Який рік? Невідомо. У будь-якому разі на Балі день тижня, коли ти народився, важливіший за рік, тому Кетут, навіть не знаючи свого віку, може сказати, що покровитель дітей, народжених у четвер, — це Шива-Руйнівник. А ще в цей день є два тваринні духи — лев і тигр. Дерево четверга — баньян, птах — павич. Людина, народжена в четвер, зазвичай говорить першою, перебиває інших, може бути трохи агресивною, але водночас привабливою, «трохи плейбой або плейгерл», як каже Кетут, має добру пам'ять і бажання допомагати людям. Коли до Кетута приходять пацієнти з серйозними проблемами зі здоров'ям, грошима чи стосунками, він завжди питає, в який день тижня вони народилися, щоб правильно підібрати молитви й лікування. Бо іноді, як він каже, «людина хворіє у своєму дні народження», і тоді їй потрібно трохи «переналаштувати», щоб відновити баланс.

Одного дня місцева родина привела до нього маленького хлопчика — йому було, мабуть, років чотири. Я запитала, в чому проблема, і Кетут пояснив, що дитина «дуже агресивна, не слухається, не приймає наказів, погано поводить, ніхто вдома не може з ним впоратися, і ще інколи він наче трохи запаморочений». Кетут попросив дозволу потримати хлопчика. Батьки посадили його Кетуту на коліна. Дитина розслабилася, притулилася до грудей старого цілителя і не

боялася. Кетут ніжно тримав його, поклав долоню на лоб, заплющив очі. Потім поклав долоню на живіт хлопчика й знову заплющив очі. Увесь час він м'яко посміхався і щось тихо говорив дитині. Огляд швидко закінчився. Він повернув хлопчика батькам, і ті невдовзі пішли з рецептом і святою водою. Пізніше Кетут сказав мені, що запитав про обставини народження дитини й зрозумів: хлопчик народився «під поганою зіркою» і в суботу — дні, який може містити духів ворона, сови, півня (що робить дитину бійцем) і лялькового духа (що викликає запаморочення). Але було й хороше: у суботу також є дух веселки та метелика, і їх можна підсилити. Потрібно зробити серію підношень, і дитина знову прийде в рівновагу.

— Чому ти тримав руку на його лобі й животі? Це щоб перевірити температуру? — запитала я.

— Я перевіряв його мозок, — сказав Кетут.

— Дивився, чи є в ньому злі духи.

— Які саме? — Лісс, — сказав він.

— Я балієць. Я вірю в чорну магію. Я вірю, що злі духи виходять із річок і шкодять людям.

— У хлопчика були злі духи?

— Ні. Він просто хворий у своєму дні народження. Родина зробить жертвоприношення. Все буде добре.

— А ти, Лісс? Ти щовечора практикуєш балінезійську медитацію? Тримаєш розум і серце чистими?

— Щовечора, — пообіцяла я.

— Ти навчаєшся усміхатися навіть у своїй печінці?

— Навіть у печінці, Кетут. Велика усмішка в моїй печінці.

— Добре. Ця усмішка зробить тебе красивою жінкою. Дас силу — «красиву силу», щоб отримати те, чого ти хочеш у житті.

— «Красива сила!» — повторила я, закохавшись у цю фразу. Наче медитуюча Барбі.

— Я хочу красиву силу!

— Ти ще практикуєш індійську медитацію?

— Щоранку. — Добре. Не забувай його. Добре для тебе. Важливо практикувати обидва види медитації — індійську і балінезійську. Різні, але однаково корисні. Те саме-те саме. Я думаю, що більшість релігій — це одне й те саме.

— Не всі так вважають, Кетут. Деякі люди люблять сперечатися про Бога.

— Не потрібно, — сказав він.

— Якщо зустрінеш людину з іншої релігії, яка хоче сперечатися про Бога, найкраще — вислухати її і сказати: «Я з тобою погоджуюсь». А потім іди додому і молись як хочеш. Це мій спосіб миру. Кетут завжди тримає підборіддя трохи піднятим — ніби одночасно і величний, і допитливий. Він дивиться на світ трохи згори, з-під носа, як старий король. Його шкіра золотисто-коричнева, майже без

волосся, але з неймовірно довгими, як пір'я, бровами. Попри відсутні зуби і шрам на руці, він виглядає здоровим. У молодості він був танцюристом храмових церемоній і, за його словами, був дуже красивим. Я в це вірю. Він їсть лише раз на день — просту балійську їжу: рис із качкою або рибою.

Щодня п'є одну чашку кави з цукром — просто щоб відчутти, що він може собі це дозволити. Він каже, що тримає тіло сильним завдяки щовечірній медитації та «втягуванню енергії всесвіту в центр свого тіла». Він пояснює, що тіло складається з п'яти елементів: вода, вогонь, вітер, небо і земля, і якщо концентруватися на цьому, отримуєш енергію з усього.

— Мікрокосм стає макрокосмом. Ти — мікрокосм — стаєш як всесвіт — макрокосм, — сказав він англійською, яка в нього часом напрочуд точна. Сьогодні у нього був дуже насичений день. У дворі сиділи пацієнти — фермери, бізнесмени, батьки з дітьми, бабусі. Усі з проблемами: хворі діти, прокляття, агресія, кохання, висипання, безсоння, страхи. Атмосфера у дворі завжди дивно терпляча. Люди можуть чекати годинами, але ніхто не дратується. Діти спокійно сидять біля матерів, граються пальцями. Мене завжди дивує, що ті самі «спокійні діти» потім називаються «надто неслухняними» і потребують лікування. Кетут приймав людей один за одним, не зважаючи на час. Він навіть не поїв. До вечора його очі виглядали втомленими, як у польового хірурга. Коли всі пацієнти пішли, я запитала, чи мені вже йти.

— Я завжди маю для тебе час, — сказав він. Тоді він попросив мене розповісти про Індію, Америку, Італію, мою родину. І я зрозуміла: я для нього не вчителька англійської і не учениця. Я просто його компанія. Людина, яка приносить йому світ. Він ніколи не був за межами Балі. Лише одного разу піднімався на священну гору, але там була така енергія, що він ледь міг медитувати. Більшість часу він проводить тут, на цій бамбуковій веранді, серед стародавніх манускриптів, лікує людей і п'є свою каву.

— Мені снилося, що ти їдиш на велосипеді всюди, — сказав він мені одного дня.

— Тобто ти мав на увазі, що я їздила всюди? — поправила я його.

— Так! Усюди по світу. І я їхав за тобою! Можливо, він справді хотів би

— Може, ти колись приїдеш до мене в Америку, Кетут? Він похитав головою і усміхнувся:

— Не можу. У мене недостатньо зубів, щоб летіти літаком.

Їсти, молитися, кохати.

Щодо дружини Кетута, мені знадобився час, щоб до неї «пристосуватися». Нійомо, як він її називає, — велика й повна жінка з кульгавістю через скуті стегна та зубами, пофарбованими в червоний від жування бетелевого горіха. Її пальці на ногах болісно викривлені артритом. У неї дуже проникливий погляд. Вона з першого погляду здавалася мені страшною. У ній є той суворий, навіть грізний вайб літньої жінки, який інколи можна побачити в італійських вдовах або в праведних матерях із чорних церков у США. Виглядає так, ніби може добряче «дати прочухана» за найменшу провину.

Спочатку вона відверто мені не довіряла — хто ця фламінго-подібна істота, що щодня шастає моїм двором? Вона дивилася на мене з темряви своєї закіптюженої кухні, ніби сумніваючись у моєму праві взагалі існувати. Я посміхалася їй, а вона просто дивилася у відповідь, вирішуючи, чи варто прогнати мене мітлою. Але потім щось змінилося. Після того інциденту з ксерокопіями. У Кетута Лієра є стоси старих зошитів і бухгалтерських книг, списаних дрібним почерком — із давніми балійсько-санскритськими знаннями про лікування. Він переписував ці нотатки ще у 1940–1950-х роках, після смерті свого діда, щоб зберегти медичні знання. Це абсолютно безцінні матеріали: томи даних про рідкісні дерева, листя, рослини та їхні лікувальні властивості. Є близько шістдесяти сторінок схем читання долоні, а також інші зошити з астрологією, мантрами, заклинттями та рецептами лікування.

Єдина проблема — ці зошити пережили десятиліття вологи, мишей і часу, і зараз вони розсипаються на шматки. Жовті, крихкі, запліснявілі — вони виглядають як купи осіннього листя, що розпадається в руках. Кожного разу, коли він перегортає сторінку, вона рветься.

— Кетут, — сказала я йому одного тижня, тримаючи один із його зношених зошитів, — я не лікар, як ти, але мені здається, що ця книга помирає. Він засміявся: — Ти думаєш, вона помирає?

— Пане, — серйозно сказала я, — моя професійна думка така: якщо цій книзі не допомогти найближчим часом, вона «помре» протягом шести місяців. Потім я запитала, чи можу забрати зошит у місто й зробити з нього ксерокопії, перш ніж він зникне. Мені довелося пояснювати, що таке ксерокопія, і пообіцяти, що я поверну його за 24 години і не завдам жодної шкоди. Зрештою він погодився, з моїми найпалкішими запевненнями, що я буду обережна зі спадщиною його діда.

Я поїхала в місто, до копії-центру з комп'ютерами та ксероксами, і обережно відтворила кожен сторінку, а потім зібрала все в нову, чисту папку. Наступного дня до обіду я повернула й оригінал, і копію. Кетут був приголомшений і щасливий — він сказав, що цей зошит у нього вже «п'ятдесят років». Хоча це могло означати як буквальні п'ятдесят, так і просто «дуже довго». Я запитала, чи можу скопіювати й інші його зошити, щоб зберегти знання. Він

простягнув мені ще один напівзруйнований, розсипаний документ із балійсько-санскритськими текстами та складними схемами.

— Ще один пацієнт! — сказав він.

— Дай мені його вилікувати!

— Зробимо, — відповіла я. Це знову був успіх. До кінця тижня я скопіювала кілька старих рукописів. Щодня Кетут кликав свою дружину й показував їй нові копії — він був у захваті. Вираз її обличчя майже не змінювався, але вона уважно все розглядала. Наступного понеділка, коли я прийшла в гості, Ньйомо принесла мені гарячу каву в скляній банці. Я бачила, як вона повільно несла її через подвір'я на фарфоровій таці, накульгуючи. Я думала, що кава для Кетута, але ні — він уже випив свою. Це було для мене. Вона приготувала це для мене. Я намагалася подякувати, але вона ніби роздратовано відмахнулася — як від курки, яка лізе на кухонний стіл. Наступного дня вона принесла каву і мисочку цукру. Ще через день — каву, цукор і холодну варену картоплину. Щодня того тижня вона додавала щось нове. Це стало схоже на дитячу гру на запам'ятовування: «Я йду до бабусі й беру яблуко... яблуко і повітряну кульку... яблуко, кульку, каву, цукор і картоплину...» А потім учора я стояла у дворі, прощаючись із Кетутом, і Ньйомо, проходячи повз із мітлою, ніби випадково, але дуже уважно, зупинилася біля мене.

Я стояла з руками за спиною. Вона підійшла, взяла мою руку, намацала пальці, ніби шукаючи код замка, і знайшла мій вказівний палець. Потім вона стиснула його всією своєю міцною рукою — довго, глибоко, сильно. Я відчула, як її любов проходить крізь цей стиск і доходить до моєї руки, а потім — аж до живота. Потім вона відпустила мою руку і, кульгаючи, пішла далі підмітати, ніби нічого не сталося. А я стояла там і тихо тонула одразу в двох ріках щастя.

Їсти, молитися, кохати.

У мене з'явився новий друг. Його звати Юді, вимовляється як «Ю-Дей». Він індонезієць, родом із Яви. Я познайомилася з ним, бо він здавав мені будинок; зараз він працює на англійку, якій належить це житло, доглядаючи за ним, поки вона на літо поїхала до Лондона. Юді двадцять сім років, він кремезний і розмовляє так, ніби він каліфорнійський серфер. Він постійно називає мене «man» і «dude». У нього усмішка, яка могла б зупинити злочин, і при цьому — дуже непроста життєва історія для такого молодого віку. Він народився в Джакарті. Його мати була домогосподаркою, батько — індонезієць, фанат Елвіса Преслі, який мав невеликий бізнес із кондиціонування та холодильного обладнання. Сім'я була християнською — рідкість у цьому регіоні світу, і Юді з гумором розповідає, як мусульманські діти з району дражнили його: «Ти їси свинину!» або «Ти любиш Ісуса!». Його це не зачіпало.

Юді взагалі рідко що зачіпає. Але його мати не хотіла, щоб він тусувався з тими дітьми, ще й тому, що вони всі ходили босоніж. Юді теж любив ходити босим, але вона вважала це негігієнічним. Тому вона поставила йому вибір: або він носить взуття і грається надворі, або ходить босоніж, але залишається вдома. Юді не любив взуття, тож значну частину дитинства й підліткового віку провів у своїй кімнаті — і саме там навчився грати на гітарі. Босоніж. Цей хлопець має музичний слух, можливо, найкращий із усіх, кого я коли-небудь зустрічала. Він неймовірний гітарист, ніколи не мав уроків, але розуміє мелодію й гармонію так, ніби вони його дитячі сестри, з якими він виріс. Він створює східно-західні музичні мікси — індонезійські колискові, регі, фанковий стиль раннього Стіві Вандера. Це складно пояснити, але він мав би стати знаменитим. І кожен, хто чує його музику, каже те саме.

Він завжди хотів одного — жити в Америці й працювати у шоу-бізнесі. Тому ще підлітком він якось влаштувався (майже не знаючи англійської) на круїзний лайнер Carnival, вирвавшись із вузького кола Джакарти у великий світ. Робота була виснажлива: жити під палубою, працювати по 12 годин на день, один вихідний на місяць, прибирати. Його колеги були філіппінці та індонезійці, які жили окремо, не змішуючись (мусульмани проти християн). Але Юді дружив з усіма й став своєрідним посередником між групами. Він бачив більше схожості, ніж відмінностей між цими людьми — усі вони працювали без кінця, щоб надсилати близько ста доларів на місяць своїм родинам додому. Коли корабель уперше зайшов у Нью-Йорк, Юді не спав усю ніч, стоячи на верхній палубі й дивлячись, як на горизонті з'являється місто. У нього шалено калатало серце. Наступного разу в Нью-Йорку він зійшов на берег і викликав жовте таксі, як у фільмах. Коли водій-іммігрант запитав, куди їхати, Юді відповів:

— Куди завгодно, чувак. Просто вези мене. Я хочу побачити все. Через кілька місяців він зійшов із корабля в Нью-Йорку вже назавжди. Контракт закінчився, і він вирішив залишитися в Америці. Він опинився в передмісті Нью-

Джерсі, жив із іншим індонезійцем, якого зустрів на кораблі, і працював у сендвіч-крамниці в торговому центрі — знову по 10–12 годин на день, цього разу з мексиканцями. Іспанську він вивчив швидше, ніж англійську. У вільний час їздив у Манхеттен і просто блукав вулицями, закоханий у місто, яке називав «найбільш сповненим любові місцем у світі». Якось він познайомився з музикантами з усього світу і почав грати з ними джеми. Там він зустрів Енн — біляву дівчину з Коннектикуту, яка грала на бас-гітарі. Вони закохалися, одружилися, зняли квартиру в Брукліні, жили серед друзів-музикантів і їздили разом у подорожі до Флориди.

Життя було щасливим до неймовірності. Після 11 вересня Юді бачив падіння веж із даху свого будинку в Брукліні. Він був у шоку й горі. Як хтось міг зробити таке місту, яке здавалося найлюблячим у світі? Після цього в США ухвалили Patriot Act і нові імміграційні закони, які стосувалися громадян індонезійських та інших «підозрілих» країн. Усіх індонезійців зобов'язали реєструватися в департаменті внутрішньої безпеки. Юді та його друзі-іммігранти не знали, що робити: реєстрація могла призвести до депортації, але й не реєструватися було небезпечно. Юді вирішив зареєструватися — він був одружений з американкою і хотів легалізувати свій статус. Він і його дружина консультувалися з юристами, але ніхто не знав, як діяти. Раніше все було б просто, але тепер закони ще не були «перевірені практикою». Їм сказали прийти на повторну співбесіду. Юді прийшов без дружини, без адвоката, без речей — і там його заарештували. Його відправили в центр утримання в Нью-Джерсі, де перебували сотні іммігрантів. Деякі не могли зв'язатися з родинами, багато хто не говорив англійською і фактично «зник» для світу. Його дружина Енн довго не могла знайти його.

Найбільше Юді запам'ятав групу наляканих нігерійських чоловіків, яких знайшли в контейнері на кораблі — вони ховалися там майже місяць, намагаючись потрапити в Америку. Вони навіть не розуміли, де опинилися. Після утримання уряд США депортував Юді назад до Індонезії. Тепер він може більше ніколи не потрапити до Америки. Його шлюб із Енн фактично існує лише через електронну пошту. Вони не знають, що буде далі. У Джакарті йому було важко через бідність і соціальну реальність. Тому він приїхав на Балі, але й тут йому складно: місцеві не люблять яванців і вважають їх шахраями. Він почувається чужим і тут, і там. Він більше американець, ніж хтось інший — говорить сленгом, думає як вони, любить ту ж культуру. Він приходить до мене ввечері, ми п'ємо пиво, він грає на гітарі неймовірні пісні. Я думаю, що він мав би стати знаменитим. По-справедливому — вже давно. Він каже: — Чувак... чому життя таке божевільне?

Їсти, молитися, кохати.

— Кетут, чому життя таке божевільне? — запитала я свого цілителя наступного дня. Він відповів: — Бхута іа, дева іа.

— Що це означає?

— Людина — демон, людина — бог. Обидва істинні. Ця ідея була мені знайома. Вона дуже індійська, дуже йогічна. Суть у тому, що людина, як неодноразово пояснював мій Гуру, народжується з рівним потенціалом як для звуження, так і для розширення. У кожному з нас однаково присутні і темрява, і світло, і вже від самої людини (або сім'ї, або суспільства) залежить, що буде проявлено — чесноти чи руйнівність. Божевілля цього світу значною мірою є наслідком того, що людина не може досягти внутрішньої рівноваги. Звідси — і колективне, і індивідуальне безумство.

— То що ми можемо зробити з божевіллям світу? — запитала я.

— Нічого, — засміявся Кетут, але лагідно.

— Це природа світу. Це доля. Турбуйся тільки про своє власне божевілля — і тоді знайдеш мир.

— Але як нам знайти внутрішній спокій?

— Медитація, — сказав він.

— Мета медитації — лише щастя і спокій. Дуже просто. Сьогодні я навчу тебе нової медитації — вона зробить тебе ще кращою людиною. Вона називається «Медитація чотирьох братів». Кетут пояснив, що балійці вірять: кожна людина від народження має чотирьох невидимих братів, які супроводжують її все життя і захищають її. Коли дитина ще в утробі матері, ці «брати» вже з нею — вони представлені плацентою, амніотичною рідиною, пуповиною та жовтуватою захисною речовиною, яка покриває шкіру немовляти. Після народження батьки збирають ці залишки пологів, кладуть їх у шкаралупу кокоса і закопують біля входу в дім.

Для балійців це священне місце — ніби святиня чотирьох братів. Дитину з раннього віку вчать, що ці брати завжди поруч і захищають її. Вони втілюють чотири якості, необхідні для щасливого життя: інтелект, дружбу, силу і (мені особливо подобається це) поезію. До цих братів можна звертатися у будь-якій складній ситуації. А коли людина помирає, вони проводжають її душу до неба. Сьогодні Кетут сказав мені, що ще ніколи не навчав жодного західного учня цій медитації, але вважає, що я готова. Спочатку він навчив мене імен моїх невидимих братів: Анго Патіх, Марагіо Патіх, Банус Патіх і Банус Патіх Рагіо. Він сказав запам'ятати їх і звертатися до них протягом життя, коли мені потрібна допомога. Він пояснив, що не потрібно бути надто формальною, як у молитві до Бога — з братами можна говорити по-дружньому, бо «це ж твоя сім'я». Він сказав вимовляти їхні імена вранці під час миття, перед їжею і перед сном, щоб вони супроводжували мене в повсякденному житті, захищали і відганяли демонів та нічні жахи.

— Добре, — сказала я.

— Бо в мене іноді бувають кошмари.

— Які кошмари? — запитав він. Я пояснила, що з дитинства мені періодично сниться один і той самий страшний сон: біля мого ліжка стоїть чоловік із ножом. Це настільки реальний образ, що я іноді прокидаюся з криком і серцем, яке шалено б'ється. Кетут сказав, що я роками неправильно це розуміла. Чоловік із ножом — це не ворог. Це мій брат. Той, що символізує силу. Він не нападає — він охороняє мене, поки я сплю. Можливо, я прокидаюся тому, що відчуваю, як він відбиває напад якогось демона. І це не ніж, а кріс — священний кинджал. Мені не потрібно боятися.

— Тобі пощастило, — сказав Кетут.

— Ти можеш його бачити.

Іноді я бачу своїх братів у медитації, але це рідко. Думаю, у тебе сильна духовна енергія. Можливо, ти колись станеш цілителькою.

— Добре, — засміялася я.

— Але тільки якщо в мене буде власне телешоу. Він теж засміявся, не зовсім розуміючи жарт, але радіючи самій ідеї жартів. Потім він сказав, що коли я звертаюся до братів, я повинна називати себе їхнім таємним ім'ям, щоб вони впізнавали мене. Я маю казати:

— Я Лагох Прано. Лагох Прано означає «щасливе тіло». Я їхала додому на велосипеді, піднімаючись у гору в теплих променях післяобіднього сонця. У лісі великий самець мавпи зістрибнув просто переді мною і показав ікла. Я навіть не здригнулася.

— Відвали, чувак, у мене є чотири брати, які прикривають мені спину, — сказала я і спокійно поїхала далі.

Їсти, молитися, кохати.

Наступного дня (незважаючи на моїх захисних братів) мене все ж збив автобус. Він був, правда, невеликий, але все одно викинув мене з велосипеда, коли я їхала узбіччям дороги без тротуару. Мене відкинуло в бетонну іригаційну канаву. Приблизно тридцять балійців на мотоциклах зупинилися, щоб допомогти, бо стали свідками аварії (автобус уже поїхав). Усі пропонували чай або підвезти мене до лікарні — їм було дуже шкода того, що сталося.

Насправді це не була серйозна аварія, якщо подумати, чим вона могла закінчитися. Мій велосипед майже не постраждав, хоча кошик погнувся, а шолом тріснув. (Краще вже шолом, ніж голова — у таких випадках).

Найгірше було те, що я отримала глибоку рану на коліні, з дрібними камінчиками й брудом усередині. А потім — у вологому тропічному повітрі — вона почала неприємно інфікуватися. Я не хотіла його хвилювати, але через кілька днів усе ж задерла штанину на веранді Кетута Лієра, зняла пожовтілу пов'язку і показала йому рану. Він уважно подивився і стурбовано сказав:

— Інфекція. Болить.

— Так, — відповіла я.

— Тобі треба до лікаря. Це мене трохи здивувало. Хіба він сам не лікар? Але чомусь він не запропонував допомоги, і я не наполягала. Можливо, він не лікує західних людей. А може, у Кетута був якийсь прихований план, бо саме ця розбита нога врешті-решт дозволила мені зустріти Ваян. А з цієї зустрічі почалося все те, що мало статися... і сталося.

Їсти, молитися, кохати.

Ваян Нуріясіх, як і Кетут Ліер, — балійська цілителька. Але між ними є різниця. Він — літній чоловік, більш «жрецького» типу, трохи містичний. А Ваян — практикуюча лікарка: вона змішує трави й ліки у власній маленькій крамниці та одразу там же приймає пацієнтів.

У центрі Убуда в неї є невеличка крамниця під назвою «Традиційний балійський центр лікування». Я багато разів проїжджала повз неї на велосипеді дорогою до Кетута, звертаючи увагу на горщики з рослинами біля входу та на дошку з дивною рукописною рекламою «обід з мультівітамінами». Але я ніколи не заходила туди, поки не травмувала коліно. Після того як Кетут сказав мені знайти лікаря, я згадала про цю крамницю і приїхала туди на велосипеді, сподіваючись, що мені допоможуть із запаленням. Місце Ваян було одночасно і клінікою, і домом, і рестораном. Внизу — маленька кухня і проста їдальня з трьома столами та кількома стільцями. Вгорі — кімната для масажів і процедур. Ззаду — одна темна спальня. Я зайшла, накульгуючи, і познайомилася з Ваян — надзвичайно привабливою балійською жінкою з широкою усмішкою і блискучим чорним волоссям до пояса. Дві сором'язливі дівчинки ховалися на кухні за нею й усміхнулися, коли я помахала їм, а потім знову сховалися. Я показала Ваян інфіковану рану й запитала, чи може вона допомогти. Вона швидко закип'ятила воду з травами і почала готувати для мене джаму — традиційні індонезійські лікувальні напої. Поклала гарячі зелені листки на коліно, і мені одразу стало легше. Ми почали розмовляти. Її англійська була чудова. Як балійка, вона одразу поставила три стандартні запитання:

— Куди ти сьогодні йдеш? Звідки ти приїхала? Ти заміжня? Коли я сказала, що не заміжня («Поки ні!»), вона здивувалася.

— Ніколи не була заміжня? — перепитала вона.

— Ні, — збрехала я. Я не люблю брехати, але зазвичай простіше не згадувати про розлучення — балійці дуже це сприймають близько до серця.

— Точно ніколи? — вона дивилася з цікавістю.

— Чесно, ніколи.

— Ти впевнена?

— Абсолютно!

— І жодного разу? Вона дивилася так уважно, що стало дивно.

— Ну...

— зізналася я, — був один раз... І її обличчя одразу змінилося: «Я так і думала».

— Розлучена?

— Так... — сказала я, трохи соромлячись.

— Я одразу зрозуміла.

— Це тут не дуже поширено, правда?

— Я теж, — сказала вона раптово. Я здивувалася:

— Ти теж? — Так. Розлучена. Я робила все, що могла. Молилася щодня. Але мусила піти від нього. Її очі наповнилися сльозами, і наступної миті я вже тримала її за руку. — Я впевнена, ти зробила все можливе, — сказала я.

— Ти точно старалася.

— Розлучення — це дуже сумно, — сказала вона. Я погодилася. Я залишилася в її крамниці ще на п'ять годин, слухаючи її історію, поки вона лікувала моє коліно. Її чоловік, за її словами, постійно пив, грав, втрачав гроші і бив її, коли вона не давала більше грошей. Вона показала шрами на голові — сліди від ударів мотоциклетним шоломом. Вона сказала, що втратила дитину через побої. Її старша донька, Тютті, у чотири роки сказала:

— Мамо, тобі треба розлучитися. Ти постійно в лікарні, і мені доводиться робити всю домашню роботу. Щоб вийти з шлюбу на Балі, жінка фактично залишається без захисту. Сімейний комплекс тут — це цілий світ: кілька поколінь разом, будинки навколо храму, взаємна підтримка від народження до смерті. Тому розлучення означає майже вигнання. Ваян втратила все — гроші, речі, стабільність. Вона боролася, щоб залишити собі доньку, і зрештою виграла цю боротьбу, продавши буквально все, що мала. Останні кілька років вона з донькою живе самі, постійно переїжджаючи, ледве зводячи кінці з кінцями. Під час розмови до крамниці вбігла Тютті — енергійна, яскрава дівчинка восьми років. Вона одразу запропонувала мені обід. Разом вони приготували їжу — найкращу, яку я куштувала на Балі. Тютті подавала кожную страву й оголошувала: — Куркума для очищення нирок! — Морські водорості для кальцію!

— Помідори для вітаміну D!

— Трави проти малярії! Вона була неймовірно жвава.

— Звідки ти так добре знаєш англійську? — запитала я.

— З книжки! — відповіла вона. Вона мріяла стати ветеринаркою. Пізніше Ваян сказала мені, що не знає, як відповісти на її запитання про тварин, наприклад: «Якщо привезуть тигра, куди йому накласти пов'язку?» Я дивилася на них і думала, що діти, які змушують своїх матерів жити, виростають дуже сильними жінками. Я щиро полюбила цю дівчинку. І подумки побажала: «Нехай Тютті колись вилікує тисячу білих тигрів». Перед відходом я пообіцяла повернутися. Ваян оглянула моє коліно і сказала:

— Тепер інфекції немає. Потім вона раптом сказала:

— У тебе давно не було сексу. Я засміялася:

— Це видно по колінах? Вона пояснила, що гормони впливають на суглоби.

— Тобі потрібен хороший чоловік. Я тобі знайду. І ще очищу нирки.

— О, і чоловік, і нирки — чудовий пакет. Перед тим як я пішла, вона сказала: — Моє життя дуже важке. Я не розумію, чому воно таке складне. Я взяла її за руки і сказала з дивною впевненістю:

— Найважча частина твого життя вже позаду. Коли я вийшла, мене трусило — ніби всередині щось уже змінилося, хоча я ще не розуміла, що саме.

Істи, молитися, кохати.

Тепер мої дні поділені на природні три частини. Ранки я проводжу з Ваян у її крамниці — ми сміємося й їмо. Пообіді я проводжу час із цілителем Кетутом, розмовляючи й п'ючи каву. Вечори я проводжу у своєму затишному саду: або на самоті з книжкою, або іноді з Юді, який приходить і грає на гітарі. Щоранку я медитую на світанку над рисовими полями, а перед сном звертаюся до своїх чотирьох духовних братів і прошу їх охороняти мене вночі. Я тут лише кілька тижнів, але вже відчуваю дивне відчуття завершеності — ніби завдання виконано.

Метою мого перебування в Індонезії був пошук рівноваги, але тепер мені не здається, що я щось шукаю — баланс ніби сам природно став на місце. Я не «стаю балійкою» (так само як не стала італійкою чи індійкою), але я відчуваю власний спокій і люблю ритм своїх днів: між духовними практиками, красою природи, друзями та смачною їжею. Я багато молюся останнім часом — легко і природно. Найчастіше я роблю це, коли їду на велосипеді додому від Кетута через Мавпячий ліс і рисові тераси у вечірньому сутінку. Я молюся не стільки про те, щоб мене не збив автобус чи не вкусила мавпа (хоч і про це теж), скільки з відчуття вдячності за повноту життя. Я ніколи ще не відчувала себе настільки вільною від тягара себе і світу. Я часто згадую вчення свого Гуру про щастя. Вона каже, що люди зазвичай думають, ніби щастя — це випадкова удача, щось, що просто «звалюється» на тебе, як гарна погода. Але це не так.

Щастя — це результат зусиль. Його потрібно виборювати, прагнути до нього, наполягати на ньому, іноді навіть подорожувати заради нього по всьому світу. Потрібно постійно брати участь у творенні власних благословень. І коли ти досягаєш стану щастя, не можна розслаблятися — треба докладати зусиль, щоб утримувати його, ніби постійно «пливти вгору», щоб не потонути. Якщо цього не робити, внутрішнє задоволення поступово витікає. Молитися легко у скруті, але продовжувати молитву, коли криза минула, — це як «запаювати» душу, щоб вона утримувала добрий стан. Коли я їду велосипедом у балійському вечірньому світлі, згадуючи ці вчення, я перетворюю свої молитви на обітниці. Я ніби кажу Богові: «Ось стан гармонії, який я хочу зберегти. Допоможи мені запам'ятати це відчуття і підтримувати його». Я ніби кладу своє щастя в банк — не просто захищений державою, а під охороною моїх чотирьох духовних братів, як страховку від майбутніх життєвих випробувань. Я називаю це практикою «Ретельної Радості». І ще я часто згадую просту думку моєї подруги Дарсі: усе горе і страждання цього світу створюють нещасні люди. Не лише в масштабі Гітлера чи Сталіна, а й у найменших особистих ситуаціях.

Я бачу у власному житті, як мої періоди нещастя створювали біль або незручності для інших. Тому пошук щастя — це не лише егоїстичний акт. Це також дар світові. Коли ти очищаєш себе від нещастя, ти перестаєш заважати іншим. Ти стаєш вільною, щоб служити і радіти разом з людьми. Зараз найбільше

мені подобається Кетут. Цей старий чоловік — один із найщасливіших людей, яких я коли-небудь зустрічала. Він дає мені повний доступ до своїх знань: я можу ставити будь-які запитання про Бога і природу людини. Мені подобаються його медитації, простота на кшталт «усмішки в печінці» і образ чотирьох духовних братів. Нещодавно він сказав, що знає шістнадцять різних медитацій і багато мантр. Деякі з них — для миру і здоров'я, інші — містичні, для переходу в інші стани свідомості. Наприклад, одна медитація «піднімає вгору».

— Вгору? — запитала я.

— Що це означає?

— На сім рівнів угору, — сказав він.

— У небо. Я запитала, чи має він на увазі чакри, як в йозі.

— Не чакри, — відповів він.

— Місця. Я переходжу сім рівнів всесвіту. Останнє місце — небо.

— Ти був у небі, Кетут? Він усміхнувся. Звісно, був. Це легко.

— Яке воно?

— Дуже красиве. Там усе красиве. Усі люди красиві. Уся їжа красива. Там усе — любов.

Небо — це любов. Потім він сказав, що є інша медитація — «вниз». Вона веде через сім рівнів під землю. Це небезпечна практика, тільки для майстрів. — Якщо є вгору до неба, то вниз — це...?

— Пекло, — сказав він. У різних традиціях уявлення про небо і пекло різні, і в індуїзмі більше говорять про карму — цикл повторних перероджень, а не про остаточне місце призначення. Карма — це ідея повторення: ми знову і знову переживаємо ті самі уроки, поки не навчимося і не вийдемо з цього циклу. Тоді можна досягти звільнення. Я завжди любила ідею карми — не буквально, а як метафору. Бо навіть в одному житті ми постійно повторюємо ті самі помилки, поки не зупинимося і не змінимося. Це і є «пекло» — нескінченне повторення. А «небо» — це вихід із нього. Але Кетут говорив про це буквально — як про реальні місця, які він відвідував.

— Ти був у пеклі, Кетут? Він усміхнувся. Так.

— Яке воно? — Таке саме, як небо.

— Всесвіт — це коло, Лісс, — сказав він.

— Як тоді відрізнити небо від пекла?

— За тим, як ти туди йдеш. Угору — через радість. Вниз — через смуток. Але в кінці все однаково. Я запитала, чи це означає, що небо і пекло — це одне й те саме.

— Саме так, — сказав він.

— Краще бути щасливою в дорозі. І додав:

— Якщо небо — це любов, то пекло теж любов. Я довго мовчала, намагаючись це осмислити. Кетут засміявся і легенько поплескав мене по коліну:

— Молодим людям завжди важко це зрозуміти.

Їсти, молитися, кохати.

Я знову проводила ранок у крамниці Ваян, і вона намагалася придумати, як зробити моє волосся густішим і швидшим у рості. У самої Ваян розкішне густе блискуче волосся, яке спадає аж до сідниць, тому їй щиро шкода мене з моїм тонким світлим «пухом». Як цілителька, вона, звісно, має засіб для росту волосся — але це непросто. Спочатку я маю знайти бананове дерево і власноруч його зрубати. Потім я маю «викинути верхівку дерева», а стовбур і коріння (які все ще в землі) вирізати велику глибоку чашу «як басейн». Потім я маю накрити це деревом зверху, щоб туди не потрапляли дощ і роса. Через кілька днів я повертаюся і знаходжу, що «басейн» наповнився поживною рідиною з кореня банана.

Я маю зібрати її в пляшки і принести Ваян. Вона освятить цю бананову рідину в храмі, а потім щодня втиратиме її мені в шкіру голови. І за кілька місяців у мене буде таке ж густе блискуче волосся, як у неї — аж до сідниць.

— Навіть якщо ти лиса, це змусить тебе мати волосся, — сказала вона. Поки ми говорили, маленька Тутті — щойно повернулася зі школи — сиділа на підлозі й малювала будинок. Останнім часом вона майже завжди малює будинки. Вона дуже хоче мати власний дім. На всіх малюнках є веселка на фоні та усміхнена сім'я — батько і всі разом. Ось так ми проводимо день у крамниці Ваян: сидимо, розмовляємо, Тутті малює, а ми з Ваян пліткуємо і жартуємо. У Ваян дуже відверте, навіть розбещене почуття гумору — вона постійно говорить про секс, підколює мене через мою самотність, обговорює, які «переваги» мають чоловіки, що проходять повз її крамницю. Вона постійно каже, що молиться в храмі, щоб у моєму житті з'явився хороший чоловік. Я знову сказала їй цього ранку:

— Ні, Ваян. Мені це не потрібно. Моє серце вже надто багато разів було розбите. Вона відповіла:

— Я знаю ліки від розбитого серця. І, як лікар, вона почала перераховувати на пальцях шість елементів свого «безвідмовного лікування розбитого серця»:

— Вітамін Е, багато сну, багато води, поїхати далеко від людини, яку любила, медитувати і навчити серце, що це доля. — Я робила все, крім вітаміну Е. — Тоді ти вже вилікувана. І тобі потрібен новий чоловік. Я тобі знайду — помолюся.

— Я не молюся про чоловіка, Ваян. Я молюся тільки про спокій у собі. Ваян закотила очі — мовляв, «ага, звісно, дивна біла жінка» — і сказала:

— Це тому, що в тебе погана пам'ять. Ти забула, як добре буває секс. Я теж мала погану пам'ять, коли була заміжня. Кожного разу, коли бачила гарного чоловіка, забувала, що вдома є чоловік. Вона засміялася і додала:

— Усім потрібен секс, Ліз. У цей момент у крамницю зайшла неймовірно красива жінка, усміхаючись, ніби світилося світло. Тутті кинулася до неї: — Вірменія! Вірменія! Вірменія! Як виявилось, це було ім'я жінки, а не дивний

бойовий клич. Я познайомилася з нею — вона сказала, що з Бразилії. Вона була настільки яскрава, настільки «бразильська» — красива, елегантна, харизматична, дуже приваблива і при цьому складно визначити її вік. Вірменія була подругою Ваян і часто приходила сюди на обіди та лікування. Вона сиділа з нами близько години, долучившись до нашої жіночої балаканини. Вона була в Балі лише ще тиждень, потім мала летіти або в Африку, або назад у Таїланд у справах. У неї було доволі «гламурне» життя: раніше вона працювала у Верховному комісаріаті ООН у справах біженців. У 1980-х її відправляли в джунглі Сальвадору і Нікарагуа під час війни — вона вела переговори між генералами і повстанцями, використовуючи свою харизму і розум, щоб змусити їх заспокоїтися і слухати одне одного. Тепер вона керує міжнародним бізнесом Novica, який підтримує майстрів по всьому світу, продаючи їхні вироби онлайн. Вона говорить приблизно сімома мовами і має найчудовіші туфлі, які я коли-небудь бачила після Риму. Дивлячись на нас обох, Ваян сказала:

— Ліз, чому ти ніколи не намагаєшся виглядати сексуально, як Вірменія? Ти така гарна дівчина — у тебе гарне обличчя, тіло, усмішка. Але ти завжди в одній розтягнутій футболці і старих джинсах. Ти не хочеш бути сексуальною?

— Ваян, — відповіла я, — Вірменія — бразилійка. Це зовсім інша ситуація.

— Чим інша? Я звернулася до Вірменії:

— Спробуй, будь ласка, пояснити Ваян, що означає бути бразильською жінкою. Вірменія засміялася і сказала:

— Я завжди намагалася виглядати добре і залишатися жіночною навіть у зонах війни та таборах біженців. Навіть у найгірших трагедіях немає сенсу додавати людям ще більше страждань тим, як ти виглядаєш. Тому я завжди носила трохи макіяжу і прикрас — не надто багато, але достатньо, щоб зберігати повагу до себе. Вона нагадала мені тих вікторіанських британських мандрівниць, які вважали, що немає виправдання одягатися в Африці так, як не можна було б з'явитися в англійській вітальні. Вірменія — як метелик. Вона не могла довго залишатися у Ваян, бо мала справи, але запросила мене на вечірку. Бразильський експат в Убуді влаштовує вечерю — фейжоаду, з м'ясом і чорними бобами, коктейлями, танцями... Коктейлі? Танці? Купи м'яса? Звісно, я піду.

Їсти, молитися, кохати.

Я вже й не пам'ятаю, коли востаннє вбиралася для виходу в люди. Але цього вечора я дістала з дна рюкзака свою єдину нарядну сукню на тонких бретельках і ковзнула в неї. Навіть нафарбувала губи помадою. Не пам'ятаю, коли востаннє користувалася помадою, але точно знаю, що це було далеко не в Індії. Дорогою на вечірку я заїхала до Вірменії. Вона позичила мені свої вишукані прикраси, дозволила скористатися своїми парфумами і сховати велосипед у неї на подвір'ї, щоб я могла приїхати на вечірку її красивою машиною, як справжня доросла жінка.

Вечеря в колі експатів виявилася напрочуд веселою. Я ніби заново відкривала давно забуті сторони власної особистості. Я навіть трохи сп'яніла, що було досить незвично після кількох місяців чистого життя — молитов в ашрамі та чаювань у моєму балійському квітучому саду. І я фліртувала. Я не фліртувала вже цілу вічність. Останнім часом мене оточували лише монахи та цілителі, але раптом я ніби змахнула пил зі своєї сексуальності. Щоправда, я й сама не дуже розуміла, з ким саме фліртую. Здавалося, я роздавала свою прихильність усім навколо. Чи мене приваблював дотепний австралієць, колишній журналіст, який сидів поруч?

— Ми тут усі п'яниці, — пожартував він.

— Пишемо рекомендації іншим п'яницям. А може, це був мовчазний інтелектуал із Німеччини, який пообіцяв позичити мені романи зі своєї бібліотеки? Чи, можливо, той привабливий зрілий бразилець, який приготував для всіх цю розкішну вечерю? Мені подобалися його добрі карі очі. Його акцент. І, звісно, його кулінарний талант. Я раптом сказала йому дещо доволі сміливе. Він жартував над собою:

— Я катастрофічний бразилець. Не вмію танцювати, не вмію грати у футбол і не граю на жодному музичному інструменті. І чомусь я відповіла:

— Можливо. Але мені здається, що Казанову ти б зіграв чудово. Час ніби завмер. Ми довго дивилися одне на одного, усвідомлюючи, що я щойно поклала на стіл дуже цікаву думку. Сміливість моїх слів зависла між нами, мов аромат парфумів. Він не став заперечувати. Першою відвела погляд я, відчуваючи, як червонію. У будь-якому разі його фейжоада була неймовірною. Розкішна, пряна, ситна — усе те, чого не знайдеш у звичайній балійській кухні. Я накладала собі добавку за добавкою і остаточно зрозуміла: вегетаріанкою мені не стати, поки у світі існує така їжа.

Потім ми поїхали танцювати до місцевого клубу. Хоча назвати його клубом було важко. Він більше нагадував модну пляжну халупу — тільки без пляжу. Там грала наживо група балійських хлопців, виконуючи чудове регі. Усередині змішалися туристи, місцеві жителі, експати, красиві балійські юнаки та дівчата — усі танцювали легко і невимушено. Вірменія не поїхала з нами, сказавши, що завтра працює. Але моїм супутником став той самий бразилець — Феліпе.

Танцював він значно краще, ніж запевняв. Можливо, і у футбол теж грає непогано. Мені подобалося, що він поруч: відчиняє двері, робить компліменти, називає мене «люба».

Щоправда, я помітила, що він називає «люба» абсолютно всіх. Навіть волохатого бармена. Але увага все одно була приємною. Я так давно не була в барах. Навіть в Італії я майже не ходила до них. А за часів Девіда тим більше. Здається, востаннє я танцювала ще тоді, коли була заміжня. Ба більше — коли була щасливо заміжня. Боже, як давно це було. На танцмайданчику я зустріла свою знайому Стефанію — життєрадісну італійку, з якою ми недавно познайомилися на заняттях із медитації в Убуді. Ми танцювали разом, кружляючи по залу, розмахуючи світлим і темним волоссям, сміючись, як діти. Після опівночі музиканти закінчили виступ, і люди почали спілкуватися між собою. Саме тоді я познайомилася з чоловіком на ім'я Іан. Ох, як же він мені сподобався. Одразу. Він був дуже вродливий — щось середнє між Стінгом і молодшим братом Рейфа Файнза. Валлієць. А отже, мав той чарівний британський акцент. Розумний, дотепний, уважний. Ставив запитання. Розмовляв зі Стефанією тією ж кумедною «дитячою» італійською, якою говорила і я. Виявилось, що він барабанщик у цій регі-групі та грає на бонго. Я пожартувала, що він «бонгольєр» — на зразок гондольєра у Венеції, тільки замість човна в нього барабани. Ми засміялися. І почали розмовляти.

Потім до нас приєднався Феліпе й запросив усіх до дивакуватого ресторану, який належав європейським експатам.

— Там пиво й дурниці подають цілодобово, — пообіцяв він. Я подивилася на Іана. Чи хоче він піти? Він сказав:

— Так. І я теж сказала:

— Так. Ми просиділи там майже всю ніч. Жартували. Говорили. І що більше я з ним спілкувалася, то більше він мені подобався. Він був першим чоловіком за дуже довгий час, який справді мене зацікавив. У нього було чудове резюме: любив «Сімпсонів», багато подорожував, колись жив в ашрамі, згадував Толстого, мав роботу. Спочатку служив у британській армії в Північній Ірландії як фахівець із вибухівки, потім займався розмінуванням мінних полів у різних країнах. Будував табори для біженців у Боснії. А тепер узяв паузу й жив на Балі, займаючись музикою. Усе це було надзвичайно привабливо. Я не могла повірити, що вже третя тридцять ночі, а я не медитую. Я не сплю посеред ночі. Я в сукні. І розмовляю з привабливим чоловіком. Яка неймовірна революція. Наприкінці вечора ми з Іаном зізналися одне одному, що дуже раді знайомству. Він запитав, чи є в мене телефон. Я відповіла, що ні, але є електронна пошта.

— Електронна пошта якось... фу, — сказав він. Тож ми не обмінялися нічим, окрім обіймів. Він сказав:

— Ми ще побачимося. Коли вони, — він показав на небо, — так вирішать. Перед світанком Феліпе запропонував підвезти мене додому. Дорогою він сказав:

— Люба, ти щойно провела весь вечір із найбільшим базікалом в Убуді. У мене впало серце.

— Іан справді базікало? Скажи чесно зараз, щоб я не розчарувалася пізніше.

— Іан? — засміявся Феліпе.

— Ні, люба. Іан серйозна людина. Хороший чоловік. Я говорив про себе. Найбільше базікало в Убуді — це я. Ми якийсь час мовчали. Потім він додав:

— Та я просто жартував. Ще трохи помовчавши, він запитав:

— Тобі подобається Іан, правда?

— Не знаю, — відповіла я.

— У мене голова не дуже ясна після всіх цих бразильських коктейлів. Він привабливий, розумний. Просто минуло дуже багато часу відтоді, як мені взагалі хтось подобався. Феліпе усміхнувся.

— У тебе будуть чудові кілька місяців на Балі. Побачиш.

— Не знаю, чи зможу я й далі так багато виходити в люди. У мене ж лише одна сукня. Люди почнуть помічати, що я весь час приходжу в одному й тому самому.

— Ти молода й красива, люба, — сказав Феліпе.

— Тобі достатньо й однієї сукні.

Їсти, молитися, кохати.

Невже я молода й вродлива? Я думала, що я стара й розлучена. Тієї ночі я майже не могла заснути. Я вже відвикла від таких пізніх годин. У голові досі гупала танцювальна музика, волосся пахло сигаретним димом, а шлунок протестував проти випитого алкоголю. Я трохи дрімала, потім прокинулася зі сходом сонця, як звикла останнім часом. Але цього ранку я не була ні відпочилою, ні спокійною.

Про медитацію годі було й думати. Чому я така схвильована? У мене ж був гарний вечір, чи не так? Я познайомилася з цікавими людьми, вдяглася в красиву сукню, танцювала, фліртувала з чоловіками...

ЧОЛОВІКАМИ.

Від самої цієї думки хвилювання стало гострішим, перетворившись на легку паніку. Я більше не знаю, як це робиться. Колись, у підлітковому віці та в двадцять із чимось років, я була великою майстринею флірту — сміливою, безсоромною, впевненою. Пам'ятаю, колись це було весело: зустріти чоловіка, потроху затягувати його у своє поле тяжіння, розсипати натяки й провокації, відкидати будь-яку обережність і дозволяти подіям розвиватися так, як їм заманеться. А тепер я відчуваю лише тривогу й невпевненість.

Я починаю роздувати значення вчорашнього вечора до неймовірних масштабів. Уже уявляю, як зав'язую стосунки з тим валлійцем, який навіть не залишив мені своєї електронної адреси. Я вже бачу наше майбутнє — аж до суперечок через його звичку курити. Я думаю: а раптом нові стосунки зруйнують мою подорож? Моє письмо? Моє життя? З іншого боку, трохи романтики було б зовсім непогано. Минуло вже так багато часу. (Я згадала, як одного разу Річард із Техасу сказав мені щодо особистого життя: — Дівчинко, тобі потрібен той, хто покладе край цій посуші. Знайди собі того, хто принесе дощ). Тоді я уявляю, як Іан під'їжджає на своєму мотоциклі зі своїм привабливим торсом сапера й приходить до мене в сад займатися коханням. І ця думка, хоч і не зовсім неприємна, раптом різко повертає мене до іншого страху: я просто не хочу більше переживати душевний біль.

Потім я починаю сумувати за Девідом сильніше, ніж за останні кілька місяців. Може, мені подзвонити йому й запитати, чи не хоче він спробувати все спочатку?.. І тут я майже чую голос мого старого друга Річарда: — Геніальна ідея, «Продукти». Тобі вчора, крім легкого сп'яніння, ще й лоботомію зробили? Від думок про Девіда до нав'язливих спогадів про розлучення лише один крок. І дуже скоро я знову починаю переживувати старі думки — про колишнього чоловіка, про наше розлучення... Я ж думала, ми вже закрили цю тему, «Продукти». А потім чомусь починаю думати про Феліпе — того привабливого бразильця. Він хороший. Феліпе. Він каже, що я молода й вродлива. Каже, що на мене чекають чудові місяці на Балі. Він же має рацію? Мені варто розслабитися й просто

насолоджуватися життям, правда? Але цього ранку все це зовсім не здається веселим. Я більше не знаю, як це робиться.

Їсти, молитися, кохати.

— Що це за життя? Ти розумієш? Бо я — ні. — сказала Ваян. Я знову сиділа в її закладі, їла свій улюблений «мультивітамінний обід» і сподівалася, що він допоможе впоратися з похміллям і тривогою. Там була й Арменія, бразилійка, яка, як завжди, виглядала так, ніби щойно вийшла із салону краси після вихідних у розкішному спа-готелі. Маленька Тутті сиділа на підлозі й, як завжди, малювала будинки. Ваян щойно дізналася, що наприкінці серпня — лише за три місяці — закінчується договір оренди її приміщення, а плату за нього підвищать. Найімовірніше, їй знову доведеться переїжджати, бо вона просто не зможе дозволити собі залишитися тут. Але на рахунку в неї було всього близько п'ятдесяти доларів, і вона не мала жодного уявлення, куди податися далі. Новий переїзд означав би, що Тутті знову доведеться змінювати школу. Їм потрібен був дім. Справжній дім. Для балійця так жити — ненормально.

— Чому страждання ніколи не закінчуються? — запитала Ваян. Вона не плакала. Просто поставила просте, невідповідне відповіді й втомлене запитання.

— Чому все мусить повторюватися знову й знову? Ніколи не завершується, ніколи не дає відпочинку? Один день тяжко працюєш, а наступного дня мусиш працювати знову. Поїв — а завтра вже знову голодна. Знайшла кохання — а потім воно йде. Народжуєшся ні з чим — без годинника, без футболки. Важко працюєш, а помираєш так само ні з чим — без годинника, без футболки. Була молодою, а потім стала старою. І скільки б не працювала, ти не можеш зупинити старість.

— Ну, не Арменія, — пожартувала я.

— Вона, здається, взагалі не старіє. — Але це тому, що Арменія бразилійка, — серйозно відповіла Ваян, уже добре розуміючи закони цього світу. Ми всі розсміялися. Але сміх був трохи гірким. Бо в нинішньому становищі Ваян не було нічого смішного. Факти виглядали так: самотня мати, надзвичайно розумна донька, бізнес, який ледве дозволяє виживати, загроза бідності й майже бездомність. Куди їй іти? До родини колишнього чоловіка — неможливо. Її власна сім'я — бідні рисівники далеко в селі. Якщо Ваян повернеться до них, її практика цілительки в місті фактично припиниться — пацієнти просто не зможуть її знайти. А про мрію Тутті колись вступити до університету й стати ветеринаркою можна буде забути назавжди. З часом відкрилися й інші обставини. Ті дві сором'язливі дівчинки, яких я побачила першого дня в глибині кухні? Виявилося, що це дві сироти, яких Ваян прихистила. Обох звали Кетут. Щоб ще більше заплутати цю історію. Тож ми називали їх Старша Кетут і Молодша Кетут.

Кілька місяців тому Ваян знайшла їх на ринку — голодних і жебракуючих. Їх покинула якась майже диккенсівська персона — можливо, родичка, яка використовувала безпритульних дітей для жебрацтва. Вона розвозила сиріт по ринках Балі, змушувала просити гроші, а ввечері збирала їх мікроавтобусом,

забирала зароблене й відвозила ночувати в якусь халупу. Коли Ваян знайшла дівчаток, вони кілька днів нічого не їли. У них були воші, паразити й усі можливі наслідки занедбаності. Ваян думає, що молодшій близько десяти років, а старшій — приблизно тринадцять. Але вони самі не знають ні свого віку, ні навіть прізвища.

Молодша Кетут пам'ятає лише, що народилася того самого року, коли в її селі жив «великий кабан». Це не надто допомогло нам встановити точну дату. Ваян прийняла обох дівчаток у свою сім'ю й дбала про них так само ніжно, як про Тутті. Усі четверо спали на одному матраці в єдиній спальні за її крамницею. І досі не вкладається в голову, як самотня балійська жінка, якій самій загрожувало виселення, знайшла в собі сили й любов взяти під опіку ще двох бездомних дітей. Це вже виходило далеко за межі мого розуміння того, що таке справжнє співчуття. Я хотіла їм допомогти. Ось що це було. Ось що означало те дивне тремтіння, яке я відчула після першої зустрічі з Ваян. Я хотіла допомогти цій самотній матері, її доньці й двом прийомним сиротам. Хотіла подарувати їм краще життя. Я просто ще не знала, як саме це зробити. Того дня ми сиділи за обідом — Ваян, Арменія і я — як завжди поєднуючи співчуття, жарти й дружні підколювання. І раптом я помітила, що Тутті займається чимось дуже дивним. Вона ходила по приміщенню, тримаючи на долонях маленьку квадратну кобальтово-синю керамічну плитку. При цьому щось наспівувала собі під ніс. Я деякий час спостерігала за нею. Вона підкидала плитку в повітря, шепотіла їй щось, співала, катала її по підлозі, ніби маленьку машинку. Зрештою сіла в кутку, поклала плитку під себе, заплющила очі й почала тихо наспівувати, повністю занурившись у якийсь власний, невидимий світ. Я запитала Ваян, що це означає. Вона пояснила, що Тутті знайшла плитку біля будівництва дорогого готелю неподалік і забрала її собі. Відтоді дівчинка постійно казала:

— Може, коли в нас колись буде власний дім, у ньому теж буде така гарна синя підлога. За словами Ваян, тепер Тутті часто годинами сидить на цій маленькій синій плитці із заплющеними очима й уявляє, що перебуває у власному будинку. Що тут скажеш? Коли я почула цю історію й побачила дитину, яка медитувала на своєму маленькому синьому квадратику, я подумала лише одне: Ну все. З мене досить. Я вибачилася й вийшла з крамниці. Бо настав час раз і назавжди покласти край цій нестерпній ситуації.

Їсти, молитися, кохати.

Ваян якось сказала мені, що інколи, коли вона лікує своїх пацієнтів, то стає відкритим провідником Божої любові. У такі моменти вона перестає думати про те, що потрібно робити далі. Розум замовкає, натомість прокидається інтуїція, і все, що від неї вимагається, — дозволити божественній силі текти крізь неї. — Відчуття таке, ніби приходить вітер і забирає мої руки, — казала вона. Можливо, саме цей вітер того дня підхопив і мене. Саме він вигнав мене з крамнички Ваян, відірвав від похмільної тривоги про те, чи готова я знову починати стосунки, і привів до інтернет-кафе в Убуді, де я сіла й одним подихом написала листа всім своїм друзям і родичам по всьому світу. Я розповіла їм, що в липні мені виповниться тридцять п'ять років. Написала, що в цьому світі мені нічого не потрібно і нічого не бракує, а ще — що ніколи раніше я не була такою щасливою. Я пояснила, що якби зараз перебувала в Нью-Йорку, то неодмінно влаштувала б велике безглузде святкування дня народження. Усім довелося б прийти, купити мені подарунки, пляшки вина, і вся ця історія обійшлася б надто дорого. Тому, написала я, є значно кращий спосіб відсвяткувати мій день народження: якщо хтось захоче зробити внесок, щоб допомогти жінці на ім'я Ваян Нуріасіх купити власний дім в Індонезії. Потім я розповіла історію Ваян, Тутті та двох сиріт, яких вона прихистила. Я пообіцяла, що кожен долар, який пожертвують люди, я додам із власних заощаджень. Звісно, я розуміла, що світ переповнений стражданнями, війнами й людськими бідами, що допомоги потребують мільйони. Але що нам залишається робити?

Ці люди на Балі стали моєю родиною. А про свою родину потрібно дбати — де б ми її не знайшли. Наприкінці листа я згадала слова моєї подруги Сьюзен, сказані перед тим, як я вирушила в цю навколосвітню подорож дев'ять місяців тому. Вона боялася, що я більше ніколи не повернуся додому.

— Я ж тебе знаю, Ліз, — сказала вона тоді.

— Ти когось зустрінеш, закохаєшся і врешті-решт купиш будинок на Балі. Справжня Нострадамус, ця Сьюзен. Наступного ранку, коли я перевірила пошту, люди вже пообіцяли пожертвувати сімсот доларів. Ще через день сума перевищила ту, яку я могла собі дозволити подвоїти власними коштами. Я не буду описувати всю драму наступного тижня і навіть не намагатимусь передати відчуття, коли щодня відкриваєш листи з різних куточків світу, а в кожному написано: «Розраховуйте на мене!» Жертвували всі. Жертвували навіть ті люди, про яких я точно знала, що вони самі ледве зводять кінці з кінцями або мають борги. Одним із перших відгуків став лист від подруги дівчини мого перукаря. Вона отримала переслане повідомлення і захотіла переказати п'ятнадцять доларів. Мій найбільший жартівник-друг Джон, звичайно, не втримався від саркастичного коментаря щодо того, яким довгим, сентиментальним і емоційним вийшов мій лист.

— Наступного разу, коли захочеш поплакати над розлитим молоком, нехай це буде хоча б згущене молоко, — написав він. Але гроші все одно переказав. Новий хлопець моєї подруги Енні — банкір із Волл-стріт, якого я навіть ніколи не бачила, — запропонував подвоїти всю остаточну суму збору. Потім лист почав ширитися світом сам по собі. Його пересилали знайомим, знайомі — своїм знайомим, і невдовзі пожертви почали надходити від цілковитих незнайомих. Це була справжня світова хвиля щедрості. І якщо коротко підсумувати цю історію, то через сім днів після того, як лист вирушив у світ, мої друзі, моя родина та безліч незнайомих людей допомогли зібрати майже вісімнадцять тисяч доларів на будинок для Ваян Нуріасіх. Я знала, що це диво створила Тутті. Саме її молитви здійснили його. Наче та маленька блакитна плитка, яку вона так любила, почала рости й розширюватися навколо неї, перетворюючись — мов чарівний біб із казки — на справжній дім, здатний назавжди захистити її, її маму та двох сиріток. І ще дещо.

Мені трохи соромно зізнаватися, але саме мій друг Боб, а не я, помітив очевидну річ: слово *tutti* в італійській мові означає «усі». Як я могла не збагнути цього раніше? Після всіх тих місяців у Римі! Та саме Боб із Юти написав мені про це в листі разом зі своєю пожертвою. Він сказав: — То ось у чому полягає останній урок, чи не так? Коли вирушаєш у світ, щоб допомогти самому собі, зрештою неминуче починаєш допомагати... всім. І Тутті теж.

Їсти, молитися, кохати.

Я не хотіла розповідати Ваян про все це, поки гроші не будуть зібрані повністю. Зберігати таку велику таємницю було нелегко, особливо коли вона постійно хвилювалася за своє майбутнє. Але я не хотіла даремно давати їй надію, доки справа не стане цілком реальною. Тому весь тиждень я мовчала про свої плани й відволікала себе тим, що майже щовечора вечеряла з бразильцем Феліпе, якого, здається, зовсім не бентежило, що в мене є лише одна пристойна сукня. Гадаю, я була ним захоплена. Після кількох вечерів я вже майже не сумнівалася. Цей чоловік був набагато глибшим, ніж здавався на перший погляд. Самопроголошений «майстер нісенітниць», який знав усіх в Убуді й завжди опинявся в центрі будь-якої компанії, приховував у собі щось значно більше. Я розпитала про нього Арменію. Вони давно дружили.

— У цьому Феліпе є щось особливе, правда? — сказала я.

— Він набагато глибший за інших. Наче за всім цим ховається ще щось.

— Так і є, — відповіла вона.

— Він добра й дуже порядна людина. Але пережив важке розлучення. Думаю, саме тому він і приїхав на Балі — щоб залікувати рани. О, ця тема мені була зовсім незнайома. А ще йому було п'ятдесят два роки. І це теж здавалося цікавим. Невже я справді досягла віку, коли чоловік за п'ятдесят може розглядатися як потенційний романтичний інтерес? Але він мені подобався. У нього було сріблясте волосся, яке почало рідшати дуже привабливим, майже піккасівським чином. Теплі карі очі. Добре, лагідне обличчя. І неймовірно приємний запах. І найголовніше — він був справжнім дорослим чоловіком. Дорослий самець людського виду. Для мене це була майже екзотика. Вже близько п'яти років він жив на Балі, працюючи з місцевими ювелірами. Вони створювали прикраси з бразильським дорогоцінним камінням для американського ринку. Мені подобалося, що майже двадцять років він був відданим чоловіком і лише потім його шлюб поступово розпався через безліч складних причин. Подобалося, що він виростив дітей і зробив це добре. Що вони його люблять. Що саме він залишався вдома з малими дітьми, поки його австралійська дружина будувала кар'єру.

— Я був хорошим чоловіком-феміністом, — жартував він.

— Хотів бути на правильному боці історії. Мені подобалася його природна бразильська емоційність. Одного разу його австралійський син, коли йому виповнилося чотирнадцять, змушений був сказати:

— Тату, може, тепер, коли мені вже чотирнадцять, не варто цілувати мене в губи перед школою? Мені подобалося, що Феліпе вільно володіє чотирма чи навіть більше мовами. Він постійно запевняв, що не говорить індонезійською, хоча я щодня чула, як він нею спілкується. Мені подобалося, що він побував більш ніж у п'ятдесяти країнах і дивився на світ як на невелике й цілком зрозуміле місце. Мені подобалося, як він слухав мене. Нахиляючись уперед, уважно й

терпляче. Я переривала сама себе значно частіше, ніж він мене. І щоразу, коли я питала:

— Я тебе не втомила? Він відповідав:

— Для тебе, моя чарівна маленька люба, у мене завжди знайдеться час. Мені дуже подобалося, коли мене називали «моя чарівна маленька люба». Навіть якщо офіціантці він говорив те саме. Одного вечора він запитав: — Чому б тобі не завести коханця, поки ти на Балі? Треба віддати йому належне: він не обов'язково мав на увазі себе. Хоча, підозрюю, був би не проти. Він сказав, що валлієць Ієн — чудовий варіант. Але є й інші кандидати. Наприклад, якийсь шеф-кухар із Нью-Йорка.

— Великий, сильний, упевнений у собі хлопець, — описував його Феліпе. Узагалі, за його словами, в Убуді було повно чоловіків з усього світу. Емігрантів, мандрівників, людей без постійного дому, які тимчасово осіли в цьому дивному куточку світу. І багато хто з них, запевняв він, — із задоволенням подбав би про те, щоб ти провела на Балі чудове літо, моя люба.

— Не думаю, що я готова до цього, — відповіла я.

— Чому? — Мені не хочеться знову проходити через усю цю романтичну метушню. Голити ноги щодня. Показувати своє тіло новій людині. Розповідати свою історію з самого початку. Думати про контрацепцію. Та й узагалі — я вже навіть не впевнена, що знаю, як це робиться. Здається, у шістнадцять років я почувалася набагато впевненіше в коханні, ніж зараз. Феліпе засміявся.

— Звичайно. Тоді ти була молодою і дурною. Лише молоді й дурні впевнені в собі, коли йдеться про кохання. Ти думаєш, хоч хтось із нас знає, що робить? Думаєш, існує спосіб любити без ускладнень? Він розповів, як часто західні чоловіки приїжджають на Балі після життєвих катастроф, розчаровані жінками зі свого світу, й одружуються з юними балінезійками, сподіваючись знайти просте щастя.

— Але я завжди думаю одне й те саме: удачі вам. Бо перед вами все одно жінка. А ви все одно чоловік. Це все ще двоє людей, які намагаються жити разом. А отже, буде складно. Кохання завжди складне. Але ми все одно повинні намагатися любити. Іноді наші серця мають розбиватися. Це добра ознака. Це означає, що ми хоча б намагалися. Я сказала:

— Моє серце було розбите так сильно, що досі болить. Хіба це не божевілля? Минуло майже два роки, а я все ще відчуваю цей біль.

— Люба, я з південної Бразилії, — відповів він.

— Я можу десять років страждати через жінку, яку навіть не поцілував. Ми багато говорили про шлюби й розлучення. Не зі злістю й не зі скаргами. Просто співчували одне одному. Порівнювали нотатки про бездонну післярозлучну депресію. Пили вино. Смачно їли. І згадували найкращі історії про своїх колишніх, щоб хоч трохи пом'якшити гіркоту втрати. Потім він запитав:

— Хочеш провести зі мною вихідні? І я несподівано для себе відповіла:

— Так. Це було б приємно. Бо справді було б. Вже двічі, підвозячи мене додому й прощаючись біля воріт, Феліпе нахилився, щоб поцілувати мене на добраніч. І двічі я робила те саме. Дозволяла притягнути себе ближче, а в останню мить ховала обличчя, притискаючи щоку до його грудей. Так він тримав мене кілька довгих секунд. Трохи довше, ніж це буває між просто друзями. Я відчувала, як він торкається обличчям мого волосся. Відчувала запах його м'якої лляної сорочки. Мені дуже подобався цей запах. У нього були сильні руки. Широкі груди. Колись, ще в Бразилії, він був чемпіоном зі спортивної гімнастики.

Щоправда, це було в 1969 році — саме тоді, коли народилася я. Але все одно. Його тіло й досі здавалося сильним. Те, що я ховала обличчя від поцілунку, було своєрідною втечею. Я уникала навіть простого поцілунку на добраніч. Але водночас це була й не втеча. Бо дозволяючи йому тримати мене в обіймах у ті тихі хвилини наприкінці вечора, я дозволяла собі бути поруч із кимось. Дозволяла себе обіймати. А цього не траплялося вже дуже давно.

Їсти, молитися, кохати.

Кетуте, мій старий цілителью, що ти знаєш про романтику? — запитала я.

— Що таке романтика?

— Та нічого.

— Ні, що це? Що означає це слово?

— Романтика, — пояснила я.

— Коли чоловіки й жінки закохуються. Або чоловіки в чоловіків, або жінки в жінок. Поцілунки, секс, шлюб — усе таке.

— Я не займався сексом із багатьма людьми у своєму житті, Ліз. Тільки зі своєю дружиною.

— Це справді небагато. Але ти маєш на увазі першу дружину чи другу?

— У мене була тільки одна дружина, Ліз. Вона померла.

— А як же Ньомо?

— Ньомо насправді не моя дружина, Ліз. Вона дружина мого брата. Побачивши мій спантеличений вираз обличчя, він додав:

— Це звичайна справа на Балі. І пояснив. Старший брат Кетута, фермер, який вирощує рис, живе поруч із ним і одружений із Ньомо. У них троє дітей. У Кетута та його дружини дітей не було, тому вони всиновили одного із синів брата, щоб мати спадкоємця. Коли дружина Кетута померла, Ньомо почала жити на два доми, розділяючи свій час між двома родинами. Вона доглядала і свого чоловіка, і його брата, вела господарство та виконувала всі сімейні релігійні обов'язки. Вона була для Кетута дружиною в усіх сенсах балінезійського життя — окрім одного. Вони не спали разом.

— Чому? — запитала я.

— Ми ЗАНАДТО СТАРІ! — вигукнув він. Потім покликав Ньомо і переповів їй моє запитання, повідомивши, що американська пані хоче знати, чому вони не займаються сексом. Ньомо мало не померла від сміху. Вона підійшла й добряче вдарила мене кулаком у плече.

— У мене була тільки одна дружина, — продовжив Кетут.

— І тепер вона померла.

— Ти сумуєш за нею? Він сумно посміхнувся.

— Настав її час помирати. Тепер я розкажу тобі, як знайшов свою дружину. Коли мені було двадцять сім років, я зустрів дівчину й закохався.

— А який це був рік? — запитала я, як завжди намагаючись зрозуміти, скільки йому років.

— Не знаю. Може, 1920-й? (Що робило б йому приблизно сто дванадцять років. Здається, ми поступово наближаємося до розгадки).

— Я любив цю дівчину, Ліз. Дуже гарна була. Але характер поганий. Вона любила тільки гроші. Бігала за іншими хлопцями. Ніколи не казала правди. Мені здавалося, що всередині неї є ще один таємний розум, куди ніхто не може зазирнути. Вона перестала мене любити й пішла до іншого хлопця. Моє серце

було розбите. Я молився своїм чотирьом духовним братам і питав, чому вона більше мене не любить.

— І що?

— Один із братів сказав мені правду. Він сказав: «Вона не твоя справжня пара. Будь терплячим».

— І я був терплячим. А потім знайшов свою дружину. Красиву жінку. Добру жінку. Завжди лагідну до мене. Ми ніколи не сварилися. У домі завжди була гармонія. Вона завжди усміхалася. Навіть коли не було грошей, вона усміхалася і казала, як щаслива мене бачити. Коли вона померла, мені було дуже сумно.

— Ти плакав?

— Трохи. Лише трохи очима. Але я медитував, щоб очистити тіло від болю. Медитував за її душу. Було дуже сумно, але й щасливо також. Я відвідую її в медитації щодня. Навіть цілую її там. Вона єдина жінка, з якою я коли-небудь займався коханням. Тому я не знаю... Він замислився.

— Як це нове слово?

— Романтика?

— Так. Романтика. Я не знаю романтики, Ліз.

— Отже, це не зовсім твоя спеціалізація?

— Що таке спеціалізація? Що означає це слово?

Їсти, молитися, кохати.

Зрештою я сіла з Ваян і розповіла їй про гроші, які зібрала на її будинок. Я пояснила їй історію зі своїм днем народження, показала список усіх друзів, які пожертвували кошти, а потім назвала остаточну суму: вісімнадцять тисяч американських доларів. Спочатку вона була настільки приголомшена, що її обличчя нагадувало маску скорботи. Дивна річ людських емоцій: інколи радісні новини сприймаються майже як трагедія, а від горя люди починають сміятися. Ця звістка була для Ваян надто великою. Майже кілька годин я сиділа поруч, знову й знову переказуючи історію та показуючи цифри, поки реальність не почала до неї доходити. Перша по-справжньому усвідомлена реакція була такою:

— Ліз, будь ласка, поясни всім людям, які допомогли зібрати гроші, що це не будинок Ваян. Це будинок усіх, хто допоміг Ваян. Якщо хтось із цих людей приїде на Балі, вони ніколи не повинні жити в готелі. Нехай живуть у мене. Пообіцяй, що скажеш їм це. Ми назвемо його Груповий Дім... Будинок для всіх... Потім вона усвідомила, що тепер у неї буде сад. І заплакала. Поступово приходили нові відкриття. У неї буде місце для медичних книг. Буде власна аптека для традиційних ліків. Буде справжній ресторан із нормальними столами та стільцями. Її нарешті зможуть внести до туристичного довідника, бо тепер у неї буде постійна адреса. Тутті зможе святкувати день народження у власному домі. Потім Ваян раптом дуже серйозно сказала:

— Як я можу віддячити тобі, Ліз? Я віддала б тобі все. Якби в мене був чоловік, якого я люблю, а тобі потрібен був чоловік — я віддала б тобі свого чоловіка.

— Залиш чоловіка собі, Ваян. Просто зроби так, щоб Тутті вступила до університету.

— Що б я робила, якби ти ніколи сюди не приїхала? Але я завжди мала сюди приїхати. Я згадала улюблений суфійський вірш, у якому говориться, що Бог давно накреслив коло в піску саме навколо того місця, де ти зараз стоїш. Я не могла не приїхати сюди. Це просто мало статися.

— Де ти хочеш будувати свій будинок? — запитала я. Виявилося, що Ваян давно все продумала. Вона вже знала ділянку, яку хоче купити. Поруч були вода й електрика. Поблизу була хороша школа для Тутті. Місце було зручним для пацієнтів. Брати допомогли б із будівництвом. Здавалося, вона вже навіть вибрала колір стін. Ми зустрілися з французьким фінансовим консультантом, який пояснив, як найкраще перевести гроші. Потім вирушили до банку Ваян. Менеджер банку підсумував:

— Отже, Ваян, коли переказ надійде, на вашому рахунку буде приблизно сто вісімдесят мільйонів рупій. Ми переглянулися. І вибухнули реготом. Такі неймовірні гроші! Ми намагалися поводитися пристойно в банку, але не могли зупинитися. Вийшли звідти, тримаючись одна за одну, наче п'яні.

— Ніколи ще не бачила, щоб диво сталося так швидко! — сказала Ваян. — Увесь цей час я благала Бога допомогти Ваян. А Бог благав Ліз допомогти Ваян.

— А Ліз благала своїх друзів допомогти Ваян, — додала я. Ми повернулися до крамниці саме тоді, коли зі школи прийшла Тутті. Ваян впала перед донькою навколішки.

— Будинок! Будинок! У нас буде будинок! Тутті театральнo зомліла й впала на підлогу, ніби героїня мультфільму. Поки всі сміялися, я помітила двох сиріток у глибині кухні. Вони дивилися на нас із чимось схожим на страх. Я зрозуміла, про що вони можуть думати. Може, бояться, що їх залишать? Може, бояться змін? Коли твоє життя таке крихке, будь-яка зміна може лякати. Коли святкування трохи стихло, я запитала:

— А що буде з Великою Кетут і Маленькою Кетут? Для них це теж хороша новина? Ваян подивилася на дівчаток, побачила той самий страх і підійшла до них. Обійняла обох. Щось тихо прошепотіла. Вони розслабилися. Потім задзвонив телефон. Ваян спробувала відійти відповісти, але дівчатка вчепилися в неї з такою силою, ніби боялися відпустити назавжди. Тоді слухавку взяла я. — Традиційний балінезійський центр зцілення, — сказала я.

— Заходьте сьогодні на наш грандіозний розпродаж перед переїздом! Їсти, молитися, кохати.

Їсти, молитися, кохати.

Я знову зустрілася з бразильцем Феліпе — двічі за вихідні. У суботу я привела його познайомитися з Ваяном і дітьми, і Тютті намалювала для нього будинки, а Ваян за його спиною багатозначно підморгувала й беззвучно питала: «Новий хлопець?» — а я тільки хитала головою: «Ні, ні, ні». (Хоча скажу так — про того милого валлійця я вже більше не думаю.) Я також привела Феліпе познайомитися з Кетутом, моїм цілителем, і Кетут прочитав його долоню та заявив — щонайменше сім разів (і при цьому пронизливо дивлячись на мене), — що він «хороший чоловік, дуже хороший чоловік, дуже-дуже хороший чоловік. Не поганий чоловік, Ліз — хороший чоловік».

У неділю Феліпе запитав, чи не хочу я провести день на пляжі. Я раптом усвідомила, що вже два місяці живу на Балі і ще жодного разу не бачила моря, що здалося мені повною дурістю, тож я погодилася. Він забрав мене з дому на своєму джипі, і ми годину їхали до маленького прихованого пляжу в Падангбаї, куди майже не доходять туристи. Це місце було настільки схожим на рай, наскільки взагалі щось може бути схожим на рай: блакитна вода, білий пісок і тінь пальм. Ми розмовляли весь день, перериваючись лише на те, щоб поплавати, подрімати або почитати — іноді навіть читали вголос одне одному. Балінезійські жінки в хатинці за пляжем смажили нам свіжовиловлену рибу, а ми купували холодне пиво й охолоджені фрукти. Хлюпаючись у хвилях, ми розповідали одне одному те, що ще залишалося нерозказаним із наших життєвих історій — після тижнів вечорів у найтихіших ресторанах Убуда, за пляшками вина. Після першого погляду на пляжі він сказав, що йому подобається моє тіло. І пояснив, що в бразильців є термін для саме такого типу фігури (звісно, у них є) — *magra-falsa*, тобто «фальшиво худорлява»: коли здалеку жінка здається стрункою, але зблизька видно, що вона м'яка й округла, що бразильці вважають гарним. Хай благословить їх Бог. Ми лежали на рушниках і розмовляли майже десять годин. Іноді він знімав пісок з мого носа або відкидав волосся з мого обличчя. Потім стемніло, і ми пішли вузькою погано освітленою дорогою вздовж узбережжя, тримаючись під руку під зорями. І саме тоді Феліпе з Бразилії дуже природно запитав мене — майже так, ніби пропонував поїсти:

— Може, нам завести роман, Ліз? Як ти думаєш? Мені сподобалося, як це сталося. Не через дію — не через поцілунок чи різкий крок, а через запитання. І правильне запитання. Я сказала, що, мабуть, за нормальних обставин відповіла б «так». Ми засміялися. Але я показала йому свою внутрішню зупинку. Ту, що стосувалася мого рішення присвятити цей рік подорожі повністю собі. Що я зараз ніби «тістечко, щойно з духовки», якому потрібно охолонути, перш ніж його можна буде прикрашати. Я не хотіла втрачати контроль над власним життям знову. Він сказав, що розуміє. І що ми все одно можемо залишитися друзями.

— Але дозволь мені висловити свою позицію, — сказав він. Ми говорили про баланс між духовністю та задоволенням. Про страх, що хтось «забере» мене знову. І про те, що він цього не зробить.

— Мені неважливо, чи ти голиш ноги щодня, — сказав він.

— Я вже люблю твоє тіло. І, до речі, тобі не треба турбуватися про контрацепцію — у мене була вазектомія.

— Феліпе, — сказала я, — це найромантичніша пропозиція, яку я коли-небудь чула. Але я все одно сказала «ні». Він відвіз мене додому. Ми поцілувалися на прощання — солоними, піщаними, теплими поцілунками після дня біля океану. І це було прекрасно. Але я знову сказала «ні». Я мала звичку дуже швидко приймати рішення щодо чоловіків. Я закохувалася стрімко, не зважаючи ризики. Я бачила в людях не тільки найкраще, але й їхній потенціал — і закохувалася саме в нього, а не в реальних людей. Я довго трималася за стосунки, чекаючи, поки чоловік «виросте» до своєї величі. Часто я ставала жертвою власного оптимізму. Я рано вийшла заміж, з любові й надії, але без усвідомлення реальності шлюбу.

Мене виховували як незалежну людину, і до 24 років я вже сама приймала всі рішення. Я не маю ностальгії за патріархатом. Але я зрозуміла: коли стара система захисту зникла, її нічим не замінили. І я ніколи не ставила чоловікам тих складних запитань, які, можливо, поставив би батько. Я віддавала себе в коханні просто тому, що кохала. І іноді втрачала надто багато. Я повинна стати для себе і власним батьком, і власним чоловіком. І тому тієї ночі я залишилася одна. Але о 2-й ночі я прокинулася з відчуттям глибокого голоду — не тільки фізичного, а й емоційного. Я зварила картоплю, посмажила її на маслі й з'їла всю, сподіваючись, що це замінить мені близькість. Але моє тіло відповіло: «Не працює, люба». Я знову заснула сама. Це частина мого життя з довгою паузою на самотність і цілібат. Але навіть самозадоволення тієї ночі не дало полегшення. І зрештою єдиною думкою, яка спрацювала, був образ мого бразильського друга. Я заснула. А зранку прокинулася з ясністю. Я була рада, що обрала залишитися сама.

Їсти, молитися, кохати.

Тож я була трохи здивована наступного вечора, коли — після того, як він приготував мені вечерю у себе вдома, і після того, як ми кілька годин розвалилися на його дивані, обговорюючи найрізноманітніші теми, і після того, як він несподівано нахилився до мене на мить, опустив обличчя мені під пахву і сказав, як йому подобається мій «чудовий, трохи брудний запах» — Феліпе нарешті поклав долоню мені на щоку і сказав:

— Досить, люба. Ходімо до моєї постелі. І я пішла. Так, я справді пішла з ним у ліжку — у тій спальні з великими відкритими вікнами, що виходили на ніч і тихі балійські рисові поля. Він відсунув легку білу фіранку москітної сітки, що оточувала ліжку, і провів мене всередину. Потім він допоміг мені зняти сукню з тією ніжною впевненістю чоловіка, який, очевидно, багато років спокійно готував своїх дітей до купання, і пояснив свої умови — він не хоче від мене абсолютно нічого, окрім дозволу захоплюватися мною стільки, скільки я сама захочу. Чи були мені ці умови прийнятні? Я, десь між диваном і ліжком, уже втратила голос, тому просто кивнула. Більше не було що сказати. Позаду залишився довгий, суворий період самотності. Я добре впоралася з ним. Але Феліпе мав рацію — цього справді вже було досить.

— Гаразд, — усміхнувся він, відсуваючи подушки й обережно вкладаючи моє тіло під себе.

— Давай організуємо все як слід. І це було навіть трохи смішно, бо саме тієї миті завершилися всі мої спроби «організувати» своє життя. Пізніше Феліпе розповідав, як він побачив мене тієї ночі. Казав, що я здавалася йому зовсім юною — зовсім не тією впевненою жінкою, яку він знав при денному світлі. Він казав, що я виглядала водночас дуже молодою, відкритою, збудженою і ніби полегшеною від того, що мене нарешті впізнали, і страшенно втомленою від необхідності бути сильною. Він сказав, що було очевидно: мене давно ніхто не торкався. Що в мені було багато потреби — і водночас вдячність за те, що цю потребу дозволили відчувати. І хоча я не можу сказати, що пам'ятаю все так само, я йому вірю — він справді дуже уважно мене відчував. Найбільше з тієї ночі я пам'ятаю білу, хвилясту москітну сітку, що оточувала нас. Вона здавалася мені парашутом. І мені було так, ніби я розгортаю цей парашут, щоб вибратися через бічний вихід із міцного, дисциплінованого літака, який віз мене крізь ці кілька років після дуже важкого періоду мого життя.

Але тепер мій надійний літальний апарат став непотрібним прямо в повітрі, і я просто вийшла з нього — і дозволила цьому легкому білому парашуту винести мене крізь дивний порожній простір між моїм минулим і моїм майбутнім та м'яко посадити на маленький, схожий на острів ліжка простір, де жив лише цей красивий, корабельний, бразильський «моряк», який сам занадто довго був самотнім. Він був настільки радий і здивований мене бачити, що раптом забув

усю свою англійську і щоразу, коли дивився на моє обличчя, міг повторювати лише одне: красиве, красиве, красиве, красиве і красиве.
Їсти, молитися, кохати.

Ми, звісно, взагалі не спали. А потім це було смішно — мені довелося йти. Мені довелося повернутися додому надто рано наступного ранку, бо я мала зустріч із моїм другом Юді. Ми давно запланували, що саме цього тижня вирушимо в велике дорожнє подорож Балі разом. Цю ідею ми придумали одного вечора у мене вдома, коли Юді сказав, що, окрім дружини та Манхеттена, найбільше з Америки йому не вистачає водіння — просто сісти в машину, взяти друзів і вирушити в пригоду нескінченними шосе. Я сказала: «Добре, тоді ми зробимо тут, на Балі, американську road trip». Нам це здалося неймовірно смішним — зробити «американську подорож» на Балі неможливо. По-перше, тут немає відстаней — острів розміром із Делавер. А «шосе» тут жахливі й небезпечно хаотичні через нескінченну кількість місцевих мотоциклів, які тут замінюють сімейні мінівени. Уявіть: мотоцикл, на якому сидить п'ятеро людей — батько керує однією рукою, іншою тримає немовля, мати сидить боком у саронзі з кошиком на голові, заспокоюючи двох малюків, які майже падають із мотоцикла, що мчить не тією стороною дороги й без фар. Шоломи майже не носять, але чомусь часто носять у руках. І уявіть десятки таких мотоциклів, які хаотично мчать і петляють, ніби божевільний танець — і це і є балійські дороги. Я досі не розумію, як там усі не загинули. Але ми з Юді все одно вирішили це зробити. Взяти машину, поїхати островом і удавати, що ми в Америці й вільні. Тоді ця ідея здавалася мені чарівною. Але зараз, коли я лежу з Феліпе, а він цілує мої пальці й плечі, мені потрібно йти. І я навіть хочу піти. Бо мені треба провести тиждень із Юді — і ще трохи відійти після ночі з Феліпе, усвідомити нову реальність: у мене тепер є коханець. Феліпе відвозить мене додому. Я встигаю тільки швидко прийняти душ, коли приїжджає Юді з орендованою машиною. Він дивиться на мене і каже: — Друже, коли ти повернулася вчора?

— Друже, я взагалі не поверталася вчора, — відповідаю я.

— Дуууже, — сміється він, згадуючи нашу розмову, де я серйозно казала, що, можливо, ніколи більше не матиму сексу.

— Тобто ти здалася, га? І я розповідаю йому історію про бабусю мого вітчима, яка в 18 років подорожувала Європою і сказала: «Я втомилася дивитися на церкви» — і завела роман в Італії. Юді дає мені «п'ять».

— Респект, друже. Ми вирушаємо в нашу «фейкову американську road trip» по Балі — я та молодий індонезійський музичний геній у вигнанні, в машині гітари, пиво і дивні місцеві солодощі. Ми весь час говоримо «американською мовою» — розслабленою, молодіжною англійською, якою я давно не користувалася. Ми називаємо одне одного «друже», «чувак», жартуємо і навіть з ніжністю називаємо одне одного образливими словами.

— Друже, де карта?

— Спитай у своєї мами, що я з нею зробив.

— Вона надто товста, щоб знати. І так далі. Ми майже не заїжджаємо вглиб острова — просто їздимо узбережжям: пляж за пляжем. Один день — Кута, білий пісок і хвилі як у Каліфорнії. Потім — чорні скелі заходу. Потім — північ, де майже немає туристів і тільки серфери. Ми сидимо й дивимося, як серфери ріжуть хвилі, падають, розбиваються об корали, а потім знову повертаються у воду. — Чувак, це просто жесьть, — кажемо ми. Ми забуваємо, що ми в Індонезії. Слухаємо американські пісні, їмо фастфуд, п'ємо пиво з 10 ранку.

— Друзе, це ж лікувально. Ми знайомимося з усіма підряд. Юді — з тих людей, які можуть зупинитися і почати розмову з будь-ким, і за п'ять хвилин уже опинитися в гостях у його сім'ї. Увечері трапляються дивні речі: ритуали в храмах, танці, музика гамелан. Нас навіть витягують із натовпу і запрошують танцювати з місцевою дівчиною, прикрашеною золотом і пахощами. Наступного дня ми сидимо в дивному ресторані, де власник «спеціалізується» на тайській кухні, хоча явно не вміє її готувати, і граємо в настільні ігри з його ніжним підлітковим сином. Щодня я дзвоню Феліпе.

— Скільки ще ночей до твого повернення?

— Мені подобається в тебе закохуватися, люба. Це так природно. Він каже, що готовий прийняти будь-який біль заради цього моменту. Я кажу йому, що думала стати самотньою духовною людиною.

— Уяви це, люба, — відповідає він і детально описує, що зробить з моїм тілом, коли я повернуся. Останній день ми з Юді малюємо на піску карту Манхеттена. — Де найкраща піца? — А цей динер? — А яйця-крем у Tick-Tock? Ми говоримо про Нью-Йорк так, ніби він людина, яку ми втратили. І раптом його туга заражає мене так сильно, що я на мить забуваю: я можу повернутися туди будь-коли, а він — ні. Він дивиться на море і каже: — Думаєш, я ще колись побачу Америку? Я мовчу. Потім він виймає з рота дешеву цукерку і каже: — Ця штука смакує як лайно. Де ти це взяла? — Від твоєї мами, чувак, — кажу я. — Від твоєї мами.

Їсти, молитися, кохати.

Коли ми повернулися до Убуда, я одразу повернулася до будинку Феліпе і приблизно ще місяць майже не виходила з його спальні. Це — лише найобережніше перебільшення. Мене ще ніколи ніхто не любив і не обожнював так, як він — із такою насолодою, з такою зосередженістю. Я ніколи не була настільки «роздягнена», розкрита, розгорнута й ніби винесена назовні через досвід кохання. Я знаю про інтимність одне: існують певні природні закони, які керують фізичною близькістю між двома людьми, і їх не можна зрушити так само, як не можна домовитися з гравітацією. Відчуття фізичного комфорту з тілом іншої людини — це не свідоме рішення. Це майже не має стосунку до того, як люди думають, говорять або навіть виглядають.

Таємничий магніт або є десь глибоко всередині, або його немає. Коли його немає — як я вже болісно зрозуміла в минулому — ти не можеш змусити його з'явитися, як хірург не може змусити організм прийняти нирку від невідповідного донора. Моя подруга Енні каже, що все зводиться до одного простого питання: «Ти хочеш, щоб твій живіт усе життя торкався його живота — чи ні?» У нас із Феліпе, як виявилось з величезною радістю, ідеальна «живіт-до-живота» сумісність. Немає жодної частини наших тіл, яка б не приймала іншу частину. Нічого не викликає спротиву, нічого не є складним, нічого не відкидається. У нашому чуттєвому світі все просто і повністю доповнює одне одного — і навіть компліментує.

— Подивись на себе, — каже Феліпе, ведучи мене до дзеркала після кохання, показуючи моє оголене тіло і волосся, яке виглядає так, ніби я щойно пройшла через центрифугу NASA.

— Подивись, яка ти красива... у тебе кожна лінія — це вигин... ти як піщані дюни... (І справді, моє тіло ніколи ще не було таким розслабленим — хіба що, можливо, коли мені було пів року і мама фотографувала мене після купання). Потім він веде мене назад до ліжка і каже португальською:

— *Vem, gostosa.* «Іди сюди, моя смачна». Феліпе — майстер ніжних звертань. У ліжку він переходить на португальську, і я поступово «підвищуюсь» від його «дороженької» до *queridinha* (буквально: «маленька кохана»). Я була занадто лінива на Балі, щоб вивчати індонезійську чи балінезійську, але раптом португальська почала даватися легко. Звісно, я вчу тільки «постільну мову», але й цього достатньо.

— Ти втомишся від цього, — каже він.

— Тобі набридне, як часто я тебе торкаюся і як часто кажу, що ти красива.

— Спробуй мене, містере, — думаю я. Я буквально зникаю в його простирадлах, у його руках. Мені подобається не знати, який сьогодні день. Мій впорядкований розклад просто здув вітер. Одного дня я нарешті заходжу до мого цілителя Кетута після довгої перерви. Він одразу дивиться на мене і каже:

— Ти знайшла хлопця на Балі.

— Так, Кетут.

— Добре. Обережно — не завагітній.

— Добре.

— Він хороший чоловік?

— Ти ж сам мені скажи, Кетут. Ти ж читав його долоню. Ти казав, що він хороший. Сім разів.

— Я казав? Коли? Він щиро не пам'ятає. Іноді Кетут забуває речі, ніби живе одразу в кількох реальностях. А іноді раптом каже щось зовсім із іншого виміру.

— Ти мені добра подруга, Ліз. Не як Шерон... Хто така Шерон — я так і не зрозуміла.

— Чому ти більше не приводиш свого хлопця? — питає він.

— Я приводила, Кетут. — Він багатий?

— Ні. Але в нього достатньо грошей.

— Середньо багатий? — У нього просто достатньо.

— Ти просиш у нього гроші?

— Ні.

— Ти з ним щочас?

— Так.

— Він балує тебе?

— Дуже.

— Ти ще медитуєш? Так. Я досі щодня медитую. Я тихо вибираюся з ліжка Феліпе і сідаю на диван, поки за вікном качки галасують у рисових полях. Феліпе каже, що ці качки нагадують йому бразильських жінок на пляжах Ріо — голосних, рухливих, упевнених у собі. Я занурююся в медитацію так легко, ніби це ванна, яку приготував мій коханець. Я просто зникаю в тиші. Одного дня я дзвоню своїй подрузі Сьюзен у Нью-Йорк, і вона розповідає мені чергову історію розбитого серця під звуки міських сирен. Я відповідаю їй спокійним голосом дзен-радіо:

— Просто відпусти, друже. Всесвіт ідеальний. Усе вже добре... І майже чую, як вона заковує очі:

— Звучить як жінка, яка сьогодні мала чотири оргазми.

Їсти, молитися, кохати.

Але вся ця «гра» наздогнала мене через кілька тижнів. Після всіх тих ночей без сну і всіх тих днів надмірної близькості моє тіло дало відсіч — у мене почалася жаклива інфекція сечового міхура. Типова біда надто «закоханих тіл», особливо коли ти вже відвикла від такої інтенсивності. Це сталося раптово. Я йшла містом уранці, коли раптом мене скрутило від пекучого болю і гарячки. Я вже мала такі інфекції в молодості, тож одразу зрозуміла, що це. Паніка накрила на мить, але потім я подумала: «Слава Богу, мій найкращий друг на Балі — цілитель», і побігла до крамниці Ваян.

— Я хвора! — сказала я. Вона лише глянула на мене і відповіла:

— Ти хвора від того, що забагато секс маєш, Ліз. Я застогнала й сховала обличчя в долонях, страшенно зніяковівши. Вона засміялася:

— Ти не можеш нічого приховати від Ваян... Біль був пекельний. Той, хто мав це — знає. А хто ні — хай уявить метафору з «розпеченою кочергою». Ваян, як досвідчений пожежник або хірург у відділенні невідкладної допомоги, не поспішала. Вона методично різала трави, кип'ятила коріння, носила мені одне за одним теплі, гіркі, огидні зілля і казала:

— Пий, люба... Іноді вона сідала навпроти й починала допитувати:

— Ти обережно, не завагітніла, Ліз?

— Це неможливо. У Феліпе була вазектомія.

— Вазектомія?! — здивувалась вона так, ніби я сказала, що в нього вілла в Тоскані.

— У нас на Балі важко змусити чоловіка до цього. Завжди жінка має думати про контрацепцію...

— Секс смішний, — сказала Ваян, дивлячись, як я кривлюсь від болю.

— Ага, дуже «смішний», — відповіла я.

— Ні, він справді смішний. Люди роблять дурні речі. На початку кохання всі втрачають рівновагу. Хочуть надто багато щастя, надто багато задоволення — і хворіють від цього. Навіть у мене так було.

— Мені соромно, — сказала я.

— Не треба, — відповіла вона.

— Іноді втратити рівновагу заради кохання — це і є частина збалансованого життя. Я зателефонувала Феліпе. У мене були антибіотики, але Ваян наполягала, що її трави впоруються за дві години. Вона сказала: — Якщо не допоможе — тоді приймеш свої пігулки. Я погодилась. Тут з'явився Феліпе, винуватий і схвильований, ніби це він спричинив мою хворобу.

— Не хвилюйся, — сказала Ваян.

— Я її швидко вилікую. І винесла величезну миску з дивною сумішшю трав, коріння, ягід, куркуми і чогось, що виглядало як «волосся відьми». Смерділо це як труп.

— Пий, люба. Все до дна. Я випила. І менш ніж за дві години мені стало краще. Інфекція, яка зазвичай триває днями навіть з антибіотиками, просто зникла.

— Я тобі винна гроші, — сказала я. Вона засміялася:

— Моя сестра не платить. І додала до Феліпе:

— Обережно з нею. Сьогодні тільки спати, без дотиків.

— Тобі не соромно лікувати такі речі? — спитала я.

— Я цілитель. Я лечу все: жіночі проблеми, чоловічі «банани». Іноді навіть роблю штучні пеніси.

— Що?!

— Не всі мають бразильського хлопця, Ліз. Потім вона спокійно додала, що може «підсилити банан» чоловікові за допомогою масажу, спеціальних трав і молитов. Феліпе одразу зацікавився:

— А це можна продавати? Ваян відповіла, що ні — усе має бути свіжим і з молитвою. Ми сміялися, поки вона розповідала, як іноді «лікує» чоловічу імпотенцію настільки активно, що пацієнти починають за нею бігати по кімнаті. Потім вона розповіла ще більш дивну річ: у випадках безпліддя вона іноді змушена говорити чоловікові, що проблема в жінці — і «лікувати» її щодня, а насправді залучати іншого чоловіка з села, щоб він став батьком дитини.

— Водії, — сказала вона. Ми всі засміялися. Вона пояснила, що в Балі неможливо сказати чоловікові, що він безплідний — це може бути небезпечно для жінки. Тому система така, яка є.

— Це просто життя, — сказала вона. Феліпе похитав головою:

— Боже... які ми, чоловіки, довірливі. Я сказала:

— Можливо, тобі варто навчати чоловіків, як правильно любити жінок. Бо ніжність теж важлива... І раптом Ваян почервоніла. Справжня Ваян — жінка, яка щойно говорила про «чоловічі банани» і лікування безпліддя — почервоніла.

— Ти мене змушуєш відчувати дивні речі, — сказала вона, обмахуючись.

— Ідіть додому. І тільки СПАТИ. Без розмов про це. Лише спати!

Їсти, молитися, кохати.

По дорозі додому Феліпе запитав:

— Вона вже купила будинок?

— Ще ні. Але каже, що шукає.

— Минув уже більше місяця з того часу, як ти дала їй гроші, так?

— Так, але той будинок, який їй сподобався, не був на продаж...

— Обережно, люба, — сказав Феліпе.

— Не дозволяй цьому затягнутися. Не дозволяй цій ситуації «стати надто балійською».

— Що ти маєш на увазі?

— Я не хочу втручатися у твої справи, але я живу в цій країні п'ять років і знаю, як тут усе працює. Історії тут можуть ставати дуже заплутаними. Іноді важко зрозуміти, що насправді відбувається.

— Що ти намагаєшся сказати, Феліпе? — запитала я. І коли він не відповів одразу, я процитувала одну з його улюблених фраз:

— Якщо ти скажеш повільно, я зможу зрозуміти швидко.

— Я хочу сказати, Ліз, що твої друзі зібрали для цієї жінки дуже багато грошей, і зараз ці гроші просто лежать на рахунку Ваян. Переконайся, що вона справді купить на них будинок.

Їсти, молитися, кохати.

Наприкінці липня настав мій тридцять п'ятий день народження. Ваян влаштувала мені святкування прямо у своїй крамниці — зовсім не схоже на жоден день народження, який я мала раніше. Вона вдягнула мене в традиційний балійський «бальний костюм»: яскраво-фіолетовий саронг, бюстє без бретелей і довгий шматок золотистої тканини, яким щільно обгорнула моє тіло, створивши такий тісний кокон, що я ледве могла дихати або їсти свій святковий торт. Поки вона «муміфікувала» мене в цьому вишуканому вбранні у своїй маленькій темній спальні, вона запитала, не дивлячись прямо на мене, зайнята складними підгинаннями тканини:

— У тебе є перспективи вийти заміж за Феліпе?

— Ні, — сказала я.

— У нас немає жодних планів на шлюб. Я більше не хочу чоловіків, Ваян. І не думаю, що Феліпе хоче ще дружин. Але мені добре з ним.

— Красивого ззовні знайти легко. Але красивого і ззовні, і зсередини — важко. Феліпе такий. Я погодилась. Вона усміхнулась:

— А хто привів тобі цього хорошого чоловіка, Ліз? Хто щодня молився за нього? Я поцілувала її.

— Дякую, Ваян. Ти добре попрацювала. Ми пішли на святкування. Ваян і діти прикрасили все повітряними кульками, пальмовими гілками та саморобними плакатами з довгими, трохи безладними написами на кшталт: «З днем народження, добра і мила душа, наша дорога сестро, наша улюблена леді Елізабет, з днем народження тобі, завжди миру тобі». У родині Ваян є брат, чії діти — талановиті храмові танцівники, тому племінниці й племінники прийшли й станцювали просто в ресторані — виступ, який зазвичай показують лише перед жерцями. Усі діти були в золоті, з величезними головними уборами, у яскравому театральному гримі, з сильними рухами ніг і витонченими жіночними жестами пальців.

Балійські вечірки загалом будуються на принципі: люди вдягаються у найкращий одяг і сидять, дивлячись одне на одного. Насправді це трохи як світські вечірки в Нью-Йорку. («Боже, люба, це буде так нудно...» — стогнав Феліпе, коли я розповіла йому про свято.) Але нудно не було. Було просто тихо. Інакше. Було переодягання, потім танці, потім сидіння й споглядання одне одного — і це теж було добре. Усі виглядали чудово. Вся родина Ваян постійно усміхалася й махала мені з відстані кількох кроків, а я відповідала тим самим. Я задула свічки на торті разом із Маленькою Кетут — найменшою сиротою. Я вирішила кілька тижнів тому, що її день народження тепер теж буде 18 липня, разом із моїм, бо в неї ніколи не було справжнього свята. Після свічок Феліпе подарував їй ляльку Барбі. Вона розпакувала її з таким подивом, ніби це був квиток на ракету до Юпітера — щось абсолютно неможливе. Уся ця вечірка була дивною мішаниною: мої друзі, родина Ваян, її пацієнти, яких я ніколи раніше не

бачила. Мій друг Юді приніс мені ящик пива. Приїхав також молодий сценарист із Лос-Анджелеса на ім'я Адам. Вони з Юді сиділи з маленьким Джоном — семирічним хлопчиком, сином пацієнтки Ваян. Джон називав себе «майже американцем», бо його батько з США, хоча сам там ніколи не був.

— Яка твоя улюблена тварина, містере? — запитав Джон.

— Пелікани, — відповів Адам.

— А що таке пелікан? — здивувався хлопчик.

— Ти не знаєш, що таке пелікан?! — втрутився Юді.

— Друже, тобі треба додому і спитати в тата. Пелікани — це круто. Усе змішалося в одному просторі: Джон говорив індонезійською з Тютті, Феліпе — французькою з літнім французом, який приїздив на лікування до Ваян, японські дівчата шукали масаж, качки кричали на вулиці, а по радіо звучав Кенні Роджерс. Я намагалася пригостити японських дівчат тортом, поки дві сироти прикрашали мені волосся блискучими шпильками, які вони купили мені як подарунок. Храмові танцівники сиділи дуже тихо, ніби маленькі божества в золоті. Зовні кукурікали півні, хоча ще не було вечора. Мій саронг стискав мене, ніби теплі обійми. І я зрозуміла, що це, мабуть, найдивніший — але, можливо, найщасливіший — день народження у моєму житті.

Їсти, молитися, кохати.

І все ж Ваян потрібно купити будинок, і я починаю хвилюватися, що цього не відбувається. Я не розумію, чому це не відбувається, але це абсолютно необхідно. Ми з Феліпе вже втрутилися в процес. Знайшли ріелтора, який возить нас і показує варіанти, але Ваян нічого не подобається. Я постійно кажу їй:

— Ваян, це важливо. Ми маємо щось купити. Я їду у вересні, і я хочу перед від'їздом сказати своїм друзям, що їхні гроші справді пішли на дім для тебе. І тобі потрібно мати дах над головою, перш ніж тебе виселять.

— Купувати землю на Балі не так просто, — відповідає вона.

— Це не як зайти в бар і купити пиво. Це може зайняти багато часу.

— У нас немає багато часу, Ваян. Вона лише знизує плечима, і я знову згадую балійське поняття «гумового часу», коли час тут не такий прямий і чіткий, як для мене. «Чотири тижні» для неї не означає те саме, що для мене. День теж не обов'язково дорівнює 24 годинам — іноді він довший, іноді коротший, залежно від духовного стану. Я також починаю розуміти, що абсолютно недооцінила, наскільки дорогим є нерухомість на Балі. Попри те, що все тут дешеве, земля — ні. Особливо в Убуді вона може коштувати майже як у дорогих районах світу — і це нелогічно, бо прибуток із неї мінімальний. Ти можеш купити маленьку ділянку і все життя продавати по одному саронгу туристам, заробляючи копійки. Але для балійців земля — це справжнє багатство. Це як для масаїв худоба або як для моєї п'ятирічної племінниці блиск для губ: чим більше — тим краще, і віддавати не можна ніколи. Ще одна проблема — землю майже неможливо знайти у відкритому продажі. Тут усе відбувається через чутки і таємниці. Якщо хтось продає землю, це соромно — значить, він у відчаї. А якщо інші дізнаються, що ти продав землю, вони подумують, що в тебе є гроші, і почнуть їх просити. Тому продажі тут відбуваються майже «підпільно». Експати навколо мене, почувши, що я намагаюся купити землю для Ваян, починають розповідати моторошні історії:

— Ти не можеш бути впевнена, що людина, яка продає землю, справді її власник. Це може бути просто племінник, який хоче помститися родині. Межі ділянок нечіткі. Землю можуть потім оголосити «надто близько до храму» — а храмів тут близько двадцяти тисяч. До того ж ти живеш на вулканічному острові, на тектонічних розломах, у країні, де політична стабільність теж відносна. Тут завжди можливі перевороти, і твої активи можуть просто зникнути. Я взагалі не маю кваліфікації, щоб займатися цим. Після мого розлучення в Нью-Йорку я думала, що вже бачила складні речі, але це — зовсім інший рівень хаосу. Тим часом 18 000 доларів, зібраних мною та моїми друзями, лежать на рахунку Ваян і конвертовані в рупії — валюту, яка може впасти в будь-який момент. А Ваян має бути виселена у вересні, приблизно тоді ж, коли я їду. Тобто через три тижні. Але знайти підходяще місце майже неможливо. Ваян перевіряє «таксу» — дух кожного місця. І тут усе має значення. Одне місце їй не підходить, бо там «злі

духи». Інше — бо біля річки (а там живуть привиди). Після сну про плачучу жінку в рваному одязі вона відмовляється від ділянки повністю. Навіть маленький будинок у місті не підходить — бо він на розі, а жити на розі означає нещастя і ранню смерть (звісно). Феліпе каже мені:

— Не сперечайся з нею щодо таксу. Просто не лізь між балійцями та їхніми духами. Нарешті Феліпе знаходить ідеальне місце: невелика ділянка, поруч із рисовим полем, недалеко від центру, у бюджеті. Я питаю Ваян:

— Купуємо? Вона відповідає:

— Ще не знаю. Не можна поспішати. Спочатку я маю поговорити з жерцем. Вона повинна вибрати «сприятливий день» для покупки, але не може звернутися до жерця, поки не вирішить, чи справді хоче там жити. А вирішити вона не може без «сприятливого сну». Я, як справжня нью-йоркська мешканка, питаю:

— І як швидко ти можеш побачити цей сприятливий сон?

— Це не можна прискорити, — відповідає вона. А потім додає, що, можливо, їй треба піти в храм і помолитися, щоб сон прийшов швидше.

— Добре, — кажу я.

— Завтра Феліпе відвезе тебе в головний храм. Вона погоджується. Але є одна проблема:

— Я не можу зайти в храм цього тижня.

— Чому?

— У мене... менструація.

Їсти, молитися, кохати.

Можливо, я не зовсім передаю, наскільки це все насправді весело. Справді — це таке дивне й водночас приємне задоволення: намагатися розібратися в усьому цьому. А може, мені просто так подобається цей сюрреалістичний момент мого життя, бо я закохуюся — а це завжди робить світ приємнішим, яким би божевільним він не був. Мені завжди подобався Феліпе. Але є щось у тому, як він бере участь у «Сазі про будинок Ваян», що протягом серпня зближує нас, ніби ми справжня пара. Це, звісно, взагалі не його справа — що буде з цією дивакуватою балійською цілителькою. Він бізнесмен. Він живе на Балі вже п'ять років і не надто занурюється в особисті життя чи складні ритуали місцевих. Але раптом він опиняється разом зі мною — у брудних рисових полях, шукаючи жерця, який призначить для Ваян сприятливу дату...

— Я був цілком щасливий у своєму нудному житті, поки ти не з'явилася, — завжди каже він. Йому було нудно на Балі до мене. Він був млявий, ніби персонаж Ґрема Ґріна. І ця інерція зникла з моменту нашої зустрічі. Тепер я чую його версію нашого знайомства — історію, яку він любить розповідати знову і знову. Як він побачив мене на вечірці, як я стояла спиною до нього, і як він одразу зрозумів десь глибоко всередині: «Це моя жінка. Я зроблю все, щоб вона була зі мною».

— І тебе було легко здобути, — каже він.

— Мені лише довелося кілька тижнів благати.

— Ти не благав. — Ти просто не помітила? Він розповідає, як ми танцювали тієї першої ночі, як я звернула увагу на того милого валлійця, і як у нього самого тоді опустилося серце. Він каже, що «вкладав усі зусилля», щоб спокусити мене, а потім той інший чоловік міг просто «забрати мене», принісши хаос у моє життя. Феліпе — турботливий за своєю природою. Я відчуваю, як він обертається навколо мене, ніби стає моїм лицарем-охоронцем. Йому потрібна жінка не для того, щоб його доглядали, а щоб він міг когось любити й про когось дбати. І це прекрасно — але мене це й лякає. Іноді я думаю: чи можу я бути чийось «центром»? Чи достатньо я стійка для цього? Він каже:

— Я не просив тебе бути центром мого життя, кохана. І мені стає соромно за власні сумніви. А потім він зізнається:

— Я шалено закоханий у тебе. Я здригнулася, але він додає жартома: — Це, звісно, гіпотетично. А потім серйозно: — Мені 52. Я знаю, як працює життя. Я розумію, що ти ще не кохаєш мене так, як я тебе. Але мені це не важливо. Я люблю тебе так, як люблять дітей — не вимагаючи нічого натомість. Я вже отримав від тебе дуже багато. І навіть якщо ми більше ніколи не побачимося — ти повернула мене до життя. Я думаю про те, що навколо нас — спільнота експатів в Убуді. Люди, які колись мали амбіції, роботу, шлюби, а тепер просто «існують» у тропічному раю, де нічого від них не вимагається. Це не погані люди.

Але вони ніби відмовилися від прагнень. Від амбіцій. Від напруги життя. І це небезпечно затягує. Що буде з нами з Феліпе? Він каже:

— Якщо ти хочеш мене — я твій. І я не знаю, чого хочу. Але я вперше чую від чоловіка слова: «Я буду дбати про тебе завжди». І це щось у мені розхитує. Уночі я думаю про це, лежачи поруч із ним, і засинаю з цими питаннями. А потім мені сняться два сни. У першому мій Гуру каже, що більше не буде навчати — що всього вже достатньо, і час просто жити щасливим життям. У другому я бачу його духовного вчителя, який сидить у ресторані в Нью-Йорку, дивиться на мене і піднімає келих. І без слів каже одне: «Радій».

Їсти, молитися, кохати.

Я так давно не бачила Кетута Лійера. Між моїми стосунками з Феліпе та моїми спробами знайти житло для Ваян мої довгі післяобідні години безцільних розмов про духовність на ганку в цілителя давно залишилися в минулому. Я кілька разів заходила до нього — просто привітатися й занести подарунок із фруктів для його дружини, але ми вже давно не проводили справді час разом, відколи настала червнева пора. Коли я намагалася вибачитися перед Кетутом за свою відсутність, він сміявся, як людина, якій уже показали відповіді до всіх тестів у всесвіті, і казав:

«Усе працює ідеально, Лісс». І все ж я сумувала за старим, тож сьогодні зранку я зайшла до нього в гості. Як завжди, він засяяв і сказав:

«Я дуже радий тебе бачити!» (Я так і не змогла відучити його від цієї звички).

«Я теж рада тебе бачити, Кетуте».

«Ти скоро їдеш, Лісс?»

«Так, Кетуте. Менше ніж за два тижні. Тому я й зайшла сьогодні. Я хотіла подякувати тобі за все, що ти мені дав. Якби не ти, я б ніколи не повернулася на Балі».

«Ти завжди поверталася на Балі», — сказав він без жодних сумнівів чи драматизму.

— «Ти ще медитуєш зі своїми чотирма братами, як я тебе вчив?»

«Так».

«Ти ще медитуєш, як твій гуру в Індії вчив тебе?»

«Так».

«Тобі більше не сняться погані сни?»

«Ні».

«Ти тепер щаслива з Богом?»

«Дуже».

«Ти любиш нового хлопця?»

«Здається, так. Так».

«Тоді ти маєш його балувати. А він має балувати тебе».

«Гаразд», — пообіцяла я.

«Ти хороша мені подруга. Навіть більше ніж подруга. Ти як моя донька», — сказав він. (Не як Шерон...)

— «Коли я помру, ти повернешся на Балі, прийдеш на мою кремацію. Балінезійська церемонія кремації дуже весела — тобі сподобається».

«Гаразд», — знову пообіцяла я, вже з комом у горлі. «Нехай твоя совість буде твоїм провідником. Якщо до тебе приїдуть західні друзі, приведи їх до мене на читання долоні. У мене зараз зовсім порожньо в банку після вибуху. Хочеш піти зі мною сьогодні на церемонію для немовляти?» І так я опинилася на благословенні дитини, якій виповнилося шість місяців і яка нарешті була готова

вперше торкнутися землі. Балійці не дозволяють немовлятам торкатися землі перші шість місяців життя, бо вважається, що новонароджені — це боги, послані прямо з неба, а бога ж не посадиш повзати по підлозі серед нігтів і недопалків. Тому немовлят носять на руках увесь цей час, шануючи їх як малих божеств. Якщо дитина помирає до шести місяців, їй проводять особливу кремацію, а прах не кладуть на людське кладовище, бо ця істота ніколи не була людиною — вона була лише богом. Але якщо дитина доживає до шести місяців, проводиться велика церемонія, і її ніжки вперше торкаються землі — і маля офіційно приймають у людський світ. Церемонія сьогодні відбувалася в будинку сусіда Кетута. Дитиною була дівчинка, яку вже називали Путу.

Її батьки — прекрасна підліткова пара, хлопець і дівчина, а хлопець був онуком чоловіка, який, здається, є двоюрідним братом Кетута або кимось у цьому роді. Кетут одягнув найкращий одяг: білий шовковий саронг із золотим оздобленням і білу довгорукавну куртку з золотими гудзиками та коміром-нехру, через що він виглядав як залізничний провідник або офіціант у дорогому готелі. На голові в нього був білий тюрбан. Його руки, як він гордо мені показував, були всіяні величезними золотими перснями й магічними каменями — десь сім штук загалом, усі зі священною силою. У нього також був батьківський мідний дзвіночок для виклику духів, і він наполягав, щоб я зробила багато фотографій. Ми пішли до будинку сусіда разом. Це було доволі далеко, і нам довелося пройти вздовж жвавої дороги. Я була на Балі вже майже чотири місяці й ніколи раніше не бачила, щоб Кетут виходив зі свого подвір'я. Було трохи тривожно дивитися, як він іде узбіччям серед машин і мотоциклів. Він здавався таким маленьким і вразливим. Він так дивно виглядав на тлі сучасного шуму, сигналів і руху. Мені раптом захотілося плакати — хоча я й так була сьогодні надто емоційна. Близько сорока гостей уже зібралися в будинку сусідів, а родинний вітвар був завалений підношеннями: кошики з рисом, квітами, пахощами, смаженими свинями, мертвими гусьми й курми, кокосами та шматочками грошей, що тріпотіли на вітрі.

Усі були в найкращому шовку та мереживі. Я була вдягнена невідповідно — спітніла після велосипеда, у старій футболці, і почувалася чужою серед цієї краси. Але мене зустріли саме так, як хотілося б кожній людині в такій ситуації: усміхнулися тепло, а потім ніби делікатно «не помічали», дозволивши собі повернутися до захопленого розглядання одягу одне одного. Церемонія тривала годинами, Кетут її проводив. Це був би матеріал для антрополога з цілою командою перекладачів, але частину ритуалів я розуміла — завдяки поясненням Кетута й книжкам, які я читала. Батько тримав дитину під час першого кола благословень, а мати тримала її ляльку-двійника — кокос, загорнутий так, щоб виглядати як немовля. Цей кокос теж освячували й обливали святою водою, а потім клали на землю перед тим, як справжні ніжки дитини вперше торкнуться землі — щоб обманути демонів, які нападуть на підробку і залишать справжню дитину в спокої. Було ще багато годин співів і мантр. Кетут дзвенів у свій

дзвіночок і безкінечно наспівував, а молоді батьки сяяли від гордості. Гості приходили й уходили, спостерігали, розмовляли, приносили дари й знову йшли далі.

Усе це було дивно невимушено — наче поєднання садової вечірки й священного ритуалу. Мантри Кетута звучали ніжно, ніби поєднання священного й лагідного. Поки мати тримала дитину, він підносив до неї різні речі — їжу, квіти, воду, дзвіночки, шматок смаженої курки, кокос — і кожного разу співав щось нове. Дитина сміялася й плескала в долоні, а Кетут сміявся у відповідь і продовжував співати. Я уявляла його слова так:

«Оооо, маленьке немовля, це смажена курка для тебе! Колись ти любитимеш курку, і ми бажаємо тобі, щоб її у тебе було багато! Оооо, це жменька рису — нехай у тебе завжди буде стільки рису, скільки захочеш! Оооо, це кокос — хіба він не кумедний? Колись ти будеш їсти багато кокосів! Оооо, це твоя родина — бачиш, як вони тебе люблять? Ти цінна для всього всесвіту! Ти ідеальна! Ти наше диво! Ти наша солодка магія! Оооо, ти — центр усього...» Усіх знову й знову благословляли пелюстками квітів, змоченими у святій воді. Дитину передавали з рук у руки, дорослі воркували над нею, а Кетут співав свої давні мантри. Мені навіть дали потримати маля, і я прошепотіла:

«Удачі. Будь сміливою». Було спекотно, навіть у тіні. Молода мати — у мереживній блузі поверх відвертого корсета — вся була мокра від поту. Молодий батько, який не змінював свого виразу обличчя, окрім безмежної гордості, теж пітнів. Бабусі обмахувалися, втомлювалися, вставали, сідали, метушилися навколо жертвних свиней, відганяли собак. Усі були одночасно зацікавлені й втомлені, серйозні й розслаблені. Але Кетут і дитина ніби перебували у власному світі — повністю занурені одне в одного. Маленька дівчинка не відводила від нього погляду весь день. Хто бачив, щоб шестимісячне немовля чотири години поспіль у спеку не плакало, не вередувало і не засинало — а просто дивилося з таким інтересом? Кетут виконав свою роль ідеально, і дитина теж виконала свою роль ідеально. Вона була повністю присутня у своїй трансформації — від стану бога до стану людини. Вона справлялася з цим чудово, як справжня балійська дитина: занурена в ритуал, впевнена у своїй вірі, слухняна своїй культурі. Наприкінці всіх співів дитину загорнули у довге біле полотно, яке спадало нижче її маленьких ніжок, роблячи її майже величною — справжньою дебютанткою. Кетут намалював на дні глиняної чаші чотири сторони світу, наповнив її святою водою і поставив на землю. Це був священний компас, який позначав місце, де ніжки дитини вперше торкнуться землі. Потім усі зібралися навколо, ніби одночасно тримаючи дитину, і — раз! — її ніжки обережно занурили в цю чашу зі святою водою над магічним малюнком всесвіту, а тоді вперше торкнулися землі. Коли її підняли, на ґрунті залишилися маленькі вологі сліди — і дитина нарешті була «заземлена» в балійському всесвіті, визначена через своє місце у світі. Усі заплескали. Дівчинка стала однією з нас. Людиною — зі всіма ризиками й дивами цього незбагненого стану. Вона подивилася навколо, усміхнулася.

Вона вже не була богом. І, здавалося, її це зовсім не турбувало. Вона не боялася. Вона була повністю задоволена всім, що з нею сталося.
Їсти, молитися, кохати.

Угода з Ваян зірвалася. Та ділянка, яку знайшов Феліпе, чомусь так і не стала реальністю. Коли я запитую Ваян, що пішло не так, вона дає розпливчасту відповідь про втрачений документ на землю; я не думаю, що мені взагалі колись розповіли справжню історію. Важливо лише те, що справа мертва. Я починаю трохи панікувати через всю цю ситуацію з будинком для Ваян. Я намагаюся пояснити їй, наскільки це терміново, і кажу:

«Ваян, мені потрібно за менш ніж два тижні повернутися з Балі до Америки. Я не зможу подивитися в очі друзям, які дали мені ці гроші, і сказати, що в тебе досі немає дому».

«Але Ліз, якщо у місця немає доброго таксу...» У кожного в цьому житті своє відчуття терміновості. Але через кілька днів Ваян телефонує до будинку Феліпе — вся збуджена. Вона знайшла іншу ділянку землі, і ця їй справді подобається. Смарагдове рисове поле на тихій дорозі, недалеко від міста. На ньому буквально написано: «добре таксу». Ваян каже, що земля належить фермеру, другові її батька, який відчайдушно потребує грошей. У нього є сім арів, але (через потребу в швидких грошах) він готовий продати їй лише ті два ари, які вона може собі дозволити. Вона любить цю землю. Я люблю цю землю. Феліпе любить цю землю. Тутті — кружляючи по траві з розкинутими руками, як маленька балінезійська Джулі Ендрюс — теж її любить. «Купуй», — кажу я Ваян. Але минає кілька днів, а вона продовжує тягнути. «Ти хочеш там жити чи ні?» — знову питаю я. Вона знову ухиляється, а потім змінює історію. Тепер вона каже, що фермер подзвонив і сказав: він більше не впевнений, чи може продати їй лише два ари — можливо, він захоче продати всю ділянку з семи арів... це все через його дружину... йому треба з нею поговорити... Ваян каже:

«Може, якби в мене було більше грошей...» Боже мій. Вона хоче, щоб я знайшла гроші на купівлю всієї ділянки. І поки я намагаюся зрозуміти, як зібрати ще 22 000 доларів, я кажу їй:

«Ваян, я не можу цього зробити, у мене немає грошей. Хіба ти не можеш домовитися з фермером?» І тоді Ваян, яка вже не зовсім дивиться мені в очі, починає плести складну історію. Вона каже, що ходила до містика, і той увійшов у транс та сказав, що їй обов'язково потрібно купити всю ділянку з семи арів, щоб створити хорошій центр зцілення... що це доля... і, до речі, містик також сказав, що якщо вона матиме всю землю, то з часом зможе збудувати там гарний готель... Готель? Ага. І саме тоді я раптом оглухла, птахи перестали співати, я бачу, як рухається її рот, але вже не чую її слів, бо в голові з'являється думка, написана великими літерами: ТА ВОНА ТЕБЕ РОЗВОДИТЬ, ТИ ЗАБІЙНІ СУПЕРМАРКЕТИ. Я встаю, прощаюся з Ваян, повільно йду додому і прямо питаю Феліпе:

«Вона мене розводить?» Він, який ніколи раніше не коментував мої справи з Ваян, відповідає: «Звичайно, люба. Звісно, вона тебе розводить». Моє серце падає вниз. «Але не навмисно», — швидко додає він.

— «Ти маєш розуміти балійське мислення. Тут люди намагаються отримати максимум грошей від іноземців — так вони виживають. Вона просто вигадує історії про фермера. Ну скажи мені, хіба балійському чоловікові потрібно говорити з дружиною, щоб укласти угоду? Та він уже давно був би радий продати їй маленьку ділянку. Але тепер вона хоче всю землю. І щоб ти її їй купила». Мені боляче це чути з двох причин. По-перше, я не хочу вірити, що Ваян могла так вчинити. По-друге, мені не подобається тон — це звучить як колоніальне «ось які вони всі тут». Але Феліпе не колонізатор, він бразилець. Він каже:

«Я виріс у бідності в Південній Америці. Ти думаєш, я не розумію цю культуру виживання? Ти дала Ваян більше грошей, ніж вона коли-небудь бачила в житті, і тепер вона втратила голову. Для неї ти — чудо, і це її останній шанс вирватися з бідності. Тому вона хоче взяти все, що може, поки ти не поїхала».

«Що мені робити?» — питаю я.

«Не злись. Якщо ти розсердишся — втрадиш її. А вона чудова людина і любить тебе. Але ти не можеш дозволити їй користуватися тобою. Усі іноземці тут проходять через це: або їх постійно обманюють, або вони починають ненавидіти місцевих. І те, і інше — погано».

«То що робити?»

«Поверни контроль. Зіграй у їхню гру. Погрози чимось, що змусить її діяти. Ти допоможеш їй — їй потрібен дім».

«Я не хочу грати в ігри». Він цілує мене в голову:

«Тоді ти не зможеш жити на Балі, люба». Наступного ранку я вигадую план. І не можу повірити — після року духовних пошуків я збираюся збрехати. Збрехати людині, яку люблю як сестру, яка «очистила мені нирки», яка — Боже — мати Тутті. Я заходжу до магазину Ваян. Вона хоче мене обійняти. Я відсторонююся. «Ваян, нам треба поговорити. У мене серйозна проблема».

«З Феліпе?» — питає вона.

«Ні. З тобою». Вона блідне. Я кажу:

«Мої друзі в Америці дуже злі на тебе».

«На мене? Чому?»

«Бо чотири місяці тому вони дали тобі гроші на дім, а ти його досі не купила. Вони щодня пишуть мені й питають, де дім. Тепер вони думають, що ти вкрала гроші».

«Я не краду!»

«Ваян, вони думають, що ти — bullshit». Вона здригається, ніби їй вибили повітря з грудей.

«Я не bullshit!» — каже вона зі сльозами.

«Я знаю. Але я не можу їх переконати». Вона торкається моєї руки:

«Вибач, що я поставила тебе в таку ситуацію...»

«Це дуже серйозна ситуація. Вони кажуть, що ти маєш купити землю за тиждень. Інакше я... маю забрати гроші назад».

Вона виглядає так, ніби зараз помре.

«Я знайду землю. Дуже швидко. Обіцяю».

«Ти мусиш, Ваян». Я йду. І молюся найдивнішою молитвою: щоб вона справді мене обманювала. Бо якщо ні — тоді ми в дуже великій біді. А за чотири години вона телефонує: вона купила два ари землі. Є документи. Все готово. І вона вже замовила будівельні матеріали. Я кажу, що люблю її. Феліпе каже:

«Молодець». І ми піднімаємо келих за нашу подругу Ваян. А потім він додає:

«Може, вже поїдемо у відпустку?»

Їсти, молитися, кохати.

Місце, куди ми зрештою їдемо у відпустку, — це крихітний острів Гілі-Мено, що розташований біля узбережжя Ломбока, наступного острова на схід від Балі у великому розлозі індонезійському архіпелазі. Я вже була на Гілі-Мено раніше й хотіла показати його Феліпе, який там ніколи не бував. Острів Гілі-Мено — одне з найважливіших місць у моєму житті. Я приїхала сюди сама два роки тому, коли вперше опинилася на Балі. Це було під час журнального завдання — я писала про йога-відпочинки й щойно закінчила два тижні надзвичайно відновлюючих занять йогою. Але після завершення роботи я вирішила продовжити подорож Індонезією, раз уже опинилася аж у Азії. Я хотіла знайти максимально віддалене місце й провести десятиденний ретрит абсолютної самоти й абсолютної тиші. Озираючись на ті чотири роки між тим, як мій шлюб почав руйнуватися, і днем, коли я нарешті розлучилася й стала вільною, я бачу хроніку суцільного болю. І момент, коли я приїхала на цей крихітний острів сама, був найгіршою точкою всього цього темного шляху — дном болю і водночас його серединою. Мій розум тоді був полем битви, де воювали суперечливі демони. Коли я вирішила провести десять днів на самоті й у мовчанні посеред нікуди, я сказала всім своїм внутрішнім частинам:

«Ми тепер тут разом. Самі. І нам доведеться якось домовитися, інакше всі ми зрештою загинемо — рано чи пізно». Звучить упевнено, але мушу зізнатися: тоді я ще ніколи в житті не була так налякана. Я навіть не взяла з собою книжок, нічого, що могло б відволікти. Лише я і мій розум — один на один на порожньому полі. Я пам'ятаю, як у мене буквально тремтіли ноги від страху. Тоді я згадала одну з улюблених фраз свого гуру:

«Страх — і що з того?» І я зійшла на берег сама. Я орендувала маленьку хатину біля пляжу за кілька доларів на день і вирішила не говорити до тих пір, поки всередині мене щось не зміниться. Гілі-Мено став моїм особистим «судом істини й примирення». Я точно обрала правильне місце. Острів був крихітний, майже ідеально круглий, із єдиною стежкою по периметру — його можна обійти за годину. Він розташований майже на екваторі, тому день тут завжди однаковий: сонце сходить приблизно о 6:30 і заходить близько 18:30, цілий рік. Тут живе лише кілька мусульманських рибалок і їхні родини. З будь-якої точки острова чути океан. Тут немає транспорту, електрика — лише від генератора і тільки кілька годин увечері. Це найтихіше місце, де я коли-небудь була. Щоранку я обходила острів на світанку і ще раз на заході сонця. Решту часу просто сиділа й спостерігала — за думками, емоціями, рибалками. Йогічні мудреці кажуть, що і біль, і радість у житті створюються словами. Ми формуємо слова для свого досвіду, а вони породжують емоції, які тягнуть нас, як собака на повідку. Ми стаємо заручниками власних мантр:

«я невдаха... я самотня... я невдаха... я самотня...» Спершу мені було важко увійти в справжню тишу. Навіть коли я перестала говорити, мова все ще

гуділа в мені — у м'язах, у горлі, у грудях. Мій розум ще довго відлунював словами, ніби порожній басейн після того, як діти вже пішли. Потрібно було кілька днів, щоб усе це стихло. А потім почалося справжнє. У тиші все, що було болючим і страшним, почало виходити назовні. Я почувалася, ніби наркоман у детоксі. Я багато плакала, багато молилася. Це було жахливо, але я знала одне — я не хотіла тікати. Єдиною «розвагою» був хлопчик років дев'яти, який щодня приходив до мене на пляж. Він був лідером серед дітей, що продавали фрукти туристам. Він говорив ідеальною англійською і щодня сідав поруч: «Чому ти ніколи не розмовляєш? Чому ти така дивна? Чому ти завжди сама? Де твій хлопець? Чому в тебе немає чоловіка? Що з тобою не так?» Я думала: «Відчепись, малий! Ти що — мої внутрішні думки?» І все ж він щодня змушував мене реагувати. А потім тікав, сміючись. І я теж сміялася, коли він зникав. Він був моєю єдиною розрядкою в той важкий період.

Святий Антоній писав, що в пустелі до нього приходили і демони, і ангели, і іноді їх неможливо було розрізнити. Він казав: різниця лише в тому, як ти відчуваєшся після їхнього відходу. Якщо тобі стає легше — це був ангел. Я думаю, я знаю, ким був той хлопець. На дев'ятий день я сіла медитувати на заході сонця і не вставала до півночі. Я сказала своєму розуму: «Покажи мені все, що викликає мій біль». І почали підніматися спогади — один за одним. Я приймала кожен біль, дозволяла йому увійти в моє серце і відпускала його. Потім приходила злість — кожна образа, кожна втрата. Я проживала її повністю і теж відпускала. Найважчим була сором. Усі мої провали, егоїзм, брехня. Але я не відверталася. Коли все закінчилося, я була порожньою. У моєму розумі більше не було боротьби. Я відчула, що моє серце не заповнене навіть наполовину — і воно може вмістити ще більше. Його любов була безмежною. Я зрозуміла тоді, що так Бог приймає нас усіх. І що пекло існує лише в нашій свідомості. Я знала, що це тимчасово. Але в ту мить я сказала своєму серцю: «Я люблю тебе. Я ніколи тебе не залишу. Я завжди про тебе піклуватимусь». Ці слова я вперше записала в зошит, який почала вести з того моменту. І саме він допоміг мені вижити в наступні роки.

Їсти, молитися, кохати.

І тепер я повертаюся на Гілі-Мено за зовсім інших обставин. Відтоді, як я була тут востаннє, я об'їхала світ, завершила своє розлучення, пережила остаточне розставання з Девідом, очистила свій організм від усіх препаратів, що змінюють настрій, навчилася нової мови, побула на долоні Бога в Індії в кілька незабутніх моментів, навчалася у балійського цілителя і придбала дім для сім'ї, яка вкрай цього потребувала. Я здорова, щаслива й врівноважена. І так — я не можу не помітити, що пливу на цей маленький тропічний острів зі своїм бразильським коханим. Це майже казковий фінал цієї історії, наче сторінка з жіночої мрії (можливо, навіть з моєї власної мрії, багато років тому). Але те, що не дає мені розчинитися в цій казковості повністю, — це одна тверда істина, яка буквально збудувала мої кістки за останні роки: мене не врятував принц; я була адміністраторкою власного порятунку. Мої думки звертаються до того, що я колись прочитала у дзен-буддистів. Вони кажуть, що дуб створюється двома силами одночасно. Очевидно, є жолудь, з якого все починається — зерно, що містить потенціал і виростає у дерево. Це бачать усі. Але лише небагато людей розуміють, що існує ще одна сила — саме майбутнє дерево, яке настільки прагне існувати, що тягне жолудь до себе з порожнечі, спрямовує розвиток від небуття до зрілості. У цьому сенсі, кажуть дзен, саме дуб створює той жолудь, з якого він народився. Я думаю про жінку, якою я стала, про життя, яке зараз живу, і про те, як сильно я завжди хотіла бути саме цією людиною — вільною від удавання. Я думаю про все, що мені довелося пережити, і замислююся: можливо, це я — теперішня, спокійна і врівноважена я, яка дримає на палубі маленького індонезійського рибальського човна, — тягнула ту іншу, молодшу, розгублену себе вперед упродовж усіх тих важких років. Молодша я була як жолудь, сповнений потенціалу, але саме старша я, вже існуючий дуб, весь цей час ніби казала:

«Так — рости! Змінюйся! Еволюціонуй! Іди до мене, де я вже існую в цілісності й спокої! Я чекаю на тебе тут!» Можливо, саме ця теперішня я чотири роки тому схилилася над тією молодою заміжньою жінкою, що ридала на підлозі у ванній, і прошепотіла їй:

«Повертайся в ліжко, Ліз...» — вже знаючи, що все буде добре, що все зрештою приведе нас сюди. Прямо в цю мить. Де я завжди чекала — у спокої й цілісності — чекала, коли вона нарешті прийде й приєднається до мене. Тоді прокидається Феліпе. Ми обидва дримали весь день, обійнявшись на палубі маленького індонезійського рибальського човна. Океан гойдав нас, сонце світило. Лежачи з головою на його грудях, я слухаю, як Феліпе каже, що йому спала на думку ідея. Він каже:

«Ти знаєш, мені очевидно потрібно жити в Балі, бо тут мій бізнес і це близько до Австралії, де живуть мої діти. Також мені потрібно часто бути в Бразилії, бо там мої коштовні камені й родина. А тобі, очевидно, потрібно бути в

США, бо там твоя робота, родина і друзі. Тож я подумав... можливо, ми могли б побудувати спільне життя, розділене між Америкою, Австралією, Бразилією і Балі». Я можу лише сміятися. Чому б і ні? Це може бути достатньо божевільно, щоб спрацювати. Дехто міг би назвати це безумством, але це дуже схоже на мене. І мені навіть подобається поетичність цієї ідеї. Я маю на увазі буквально. Після року пошуків себе Феліпе запропонував мені нову теорію подорожування: Австралія, Америка, Балі, Бразилія = А, А, Б, Б. Як класичний вірш, як рими в парі рядків. Човен стає на якір біля берега Гілі-Мено. Тут немає причалів — потрібно підняти штани, стрибнути у воду і дістатися берега крізь хвилі. Інакше не вийде — але воно того варте, бо пляж тут неймовірний. Ми з моїм коханим знімаємо взуття, кладемо речі на голови й готуємося стрибнути разом у море. І знаєте, це кумедно: єдина романська мова, якої Феліпе не знає, — італійська. Але я все одно кажу йому це саме в ту мить, коли ми збираємося стрибнути: Я кажу: «Attraversiamo». Перейдемо.

Їсти, молитися, кохати.

Остаточне усвідомлення і заспокоєння

Через кілька місяців після того, як я поїхала з Індонезії, я повернулася, щоб відвідати близьких і відсвяткувати Різдво та Новий рік. Мій літак приземлився на Балі лише через дві години після того, як Південно-Східну Азію вразило цунамі неймовірної руйнівної сили. Знайомі з усього світу одразу зв'язалися зі мною, стурбовані безпекою моїх індонезійських друзів. Людей особливо хвилювало одне питання:

«Чи в порядку Ваян і Тутті?» Відповідь така: цунамі жодним чином не зачепило Балі (окрім емоційного впливу, звісно), і я знайшла всіх у повній безпеці. Феліпе чекав на мене в аеропорту (це був перший із багатьох разів, коли ми зустрічалися в різних аеропортах). Кетут Ліер, як і завжди, сидів на своєму ґанку, готував ліки й медитації. Юдхі нещодавно влаштувався грати на гітарі в якомусь розкішному місцевому курорті й у нього все складалося добре. А родина Ваян жила щасливо у своєму новому гарному будинку, далеко від небезпечного узбережжя, високо серед рисових терас Убуда.

Зі всією вдячністю, яку я здатна відчувати (і від імені Ваян), я хотіла б подякувати всім, хто зробив внесок у будівництво цього дому: *Сакші Андреоцці, Савітрі Аксельрод, Лінда і Рене Баррера, Ліза Бун, Сюзан Боуен, Гері Бреннер, Моніка Берк і Карен Кудей, Сенді Карпентер, Девід Кешіон, Енн Коннелл (яка разом із Джаною Айзенберг також є майстринею рятівних рішень у останній момент), Майк і Мімі де Грю, Армения де Олівейра, Райя Іліас і Джиджі Мадл, Сюзан Фреді, Де він Фрідман, Дуайт Гарнер і Крі Лефавор, Джон і Керол Гілберт, Меймі Гілі, Енні Габбард і майже неймовірний Гарві Шварц, Боб Г'юз, Сюзан Кіттенплан, Майкл і Джилл Найт, Браян і Лінда Кнопп, Дебора Лопес, Дебора Ленніц, Крейг Маркс і Рене Штейнке, Адам Маккей і Шира Півен, Джонні і Кет Майлз, Шеріл Моллер, Джон Морс і Росс Петерсен, Джеймс і Кетрін Мердок (з благословення Ніка і Мімі), Хосе Нунес, Енн Пальярولو, Чарлі Паттон, Лора Платтер, Пітер Річмонд, Тобі і Беверлі Робінсон, Ніна Бернстайн Сіммонс, Стефанія Сомаре, Наталі Стандіфорд, Стейсі Стіерс, Дарсі Штейнке, сім'я Торесон (Ненсі, Лора і міс Ребекка), Дафна Увіллер, Річард Вогт, Пітер і Джин Воррінгтон, Крістен Вайнер, Скотт Вестерфельд і Джастін Ларбалест'є, Білл І і Карен Зімет.*

І насамкінець, у зовсім іншому ключі, я хотіла б знайти спосіб належно подякувати моєму дорогому дядькові Террі та тітці Деборі за всю допомогу, яку вони мені надали протягом цього року подорожей. Назвати це просто «технічною підтримкою» — означає применшити значення їхнього внеску. Разом вони сплели для мене сітку під моїм канатом, без якої — просто й прямо — я не змогла б написати цю книгу. Я не знаю, як віддячити їм. Урешті-решт, можливо, ми всі маємо відмовитися від спроб відплатити людям у цьому світі, які підтримують наше життя. Можливо, зрештою, мудріше просто піддатися перед неймовірним

масштабом людської щедрості й просто продовжувати казати «дякую» — назавжди й щиро, поки ми здатні говорити.